ДИМИТЪР ТАЛЕВ
Съчинения
том седми

Книга първа
Щитове каменни

И слънцето да беше се сгромолясало
от вксинчте си,
аз все пак не бих помислил,
че стрелите на българите
ще бъдат по-силни
от копията на ромеите.
Бълете проклети, гори и страшни планини,
проклети да сте, мрачни Скали!

Йоан Геометър

Благословени бъдете, планини български —
щитове каменни на земята ни!...

Неизвестен черноризец

Двамата конници яздеха мълчаливо през старата гора, на няколко разтега един след друг, по тясна дърварска пътека. Денят вече гаснеше под ниско надвесено облачно небе. Беше през първите дни на месец сечен*. Всичко наоколо беше пропито със студена влага, която лепнеше и се стичаше по дебелите възлести дънери. По падините и долищата тонеха и се изцеждаха размекнати, посивели преспи. Копитата на конете затъваха в рядката кал по пътеката, чукаха и стържеха по камънаците, шляпаха из локвите и пръскаха наоколо кална вода. Гъстата гора чезнеше в здрача, само неокапалата дъбова шума все още се червенееше като напластена ръжда по разкривените, почернели от влагата клони. Студено беше, влажно и мрачно, ала се усещаше, макар и едвам доловимо, дъх на близка пролет. Минал бе денят на свети Атанасий, а с него бяха отминали и лютите зимни студове.
(*. Сечев – февруари.)

Тихо беше навред. Чуваше се само влажният, неравен шум на конските копита по пътеката, която кривуличеше сякаш безкрайна през камънаци и разголени коренища. Някак неочаквано и странно прозвуча гласът на втория конник:
— Знаех си аз... Още като тръгнахме. — Той говореше с тежък език, запъваше се, но дълго бе мълчал и сега бързаше да навакса загубеното време. — Ти пак на-натам... ще свърнеш... при оня вещер*. Сетих се аз, господарче. Нощ иде, а до бащиния ти град има още път... Пак при оня вввампир...
(*Вещер – баяч, магесник, зъл човек.)

Първият конник бързо се извърна към него, но нищо не продума. Той беше млад човек, във военно облекло, с кожен шлем, но без ризница и без наметка; препасан беше с къс меч, а отзад на седлото висеше лък и колчан със стрели. Яздеше изправен и седеше бодро на коня си като човек, който прекарва голяма част от времето си на седло. Тоя зад него беше на същата възраст, не яздеше отпуснат, полюшваше се, а по възкьосавото му лице се четеше отегчение; само очите му, малки, черни, непрестанно шареха на всички страни. Той беше слуга на първия ездач и млъкна за малко, сякаш изплашен от строгия му поглед, но когато господарят сви по една още по-тясна пътека, слугата започна отново:
— Ето, ето... Ззз-знаех си аз. Там ти е хвърлен тебе пъпът, господарю. Няма да отминеш ти воденичаря и тоя път. - Той също свърна по страничната пътека и продължи с позатихнал глас: — Ка-какво те тегли при него, какво ще научиш ти от воденичаря... мълчи като пън, с кука да измъкнеш дума от устата му. Дърт магесник... нощем се събира с вампирите... боже, помилуй... Ето, ето! — повиши той глас. — Ето и друг там при него Събират се те, безбожници и врагове на царя...
Между дървесата встрани от пътеката се бе показал за миг един мъж, облечен в дрипи, обрасъл с дълги космы, с тояга в ръка, с ниско провиснала торба през рамо. Той проследи с недружелюбен поглед двамата конници и бързо се шмугна между дървесата. Слугата се заозърта с несвойствена за него пъргавина и се извърна назад. На седлото му отзад беше окачен едър,

наскоро убит заяк, той бързо го скри в една кожена торба на другата страна па седлото.
—... Нека си стои зайчето в торбата... Тия просяци все в ръцете ти гледат, все чакат да им да-дадеш нещо...
След няколко завоя по-нататък пътеката отведнаж хлътваше в дълбок дол. Откъм дъното на дола се чуваше шум на вода. Двамата конници слизаха надолу, подрълвайки юздите на конете си. Скоро се дочу и глух тропот на воденично колело, някъде там се биеше и водата. Конниците излязоха на една поляна, където се виждаше малка, ниска воденица, приклекнала върху самия поток. Вратата на воденицата беше отворена и вътре светлееше огън; през разкривения покрив от зеленясали плочи се процеждаше пушък, който чезнеше в сгъстяващия се здрач. Първият конник скочи от коня току пред самата воденица, търпеливо почака да слезе слугата и му подаде повода. Слугата едва ли не се скара на господаря си:
— Ти сега, го-господарче, кой знае докога тука... а конете ще изстинат на влагата...
— Прибери ги оттатък, в обора.

В същото време откъм вътрешността на воденицата, през шума на водата и воденичното колело, се надигнаха няколко груби, нестройни гласове, а между тях се открояваше слабичък, но ясен и чист детски глас:
— Ооооотче наш, който си на небето... да се свети името тиииии, да бъде волята ти, както на небето, така и на земятаааа...
— Ха... все се молят... — изръмжа слугата. — Молят се, а сам са-сатаната е в сърцето им, негови са те всички. Оня ден...
— Води конете.
Слугата поведе двата коня, гласовете откъм воденицата се надигнаха още по-силни:
—... не ни въвеждай в изкушение... избави нас от лукавия...
Младият воин стоеше пред отворената врата на воденицата и чакаше търпеливо. Най-сетне гласовете там вътре заглъхнаха в тих стон:

— Аамиинnн...
На вратата се показа стар човек, леко приведен, лицето му беше в сянка, но бялата му коса, огряна от огъня зад него, сияеше като широк ореол около едрата му глава. Младият воин пристъпи към него. Старецът го гледаше мълчаливо, после каза с плътен глас:
— Влез, Самуиле.

Той се върна във воденицата, след него влезе и младият воин; това беше войводата Самуил Мокри — най-малкият син на охридския комит* Никола Мокри. Около едно ниско огнище в ъгъла на воденицата бяха насядали други четирима мъже. Когато влезе войводата, единият от тях — дрипав и мръсен млад селянин, бързо се изправи с притиснати отпред ръце, като да искаше да ги скрие някъде, а очите му проблясваха на огъня уплашени и покорни. Опита се да се приподигне и друг един от седналите там, но се чу сърдито, заплашително ръмжене и той бързо се отпусна пак на мястото си. Малко встрани стоеше едно около петнайсетгодишно момиче, мършаво и дребно на ръст, но възрастта му личеше по неговото бледо тясно лице. Самуил Мокри спря поглед най-напред върху него. То го гледаше с жадно любопитство и с нескрито възхищение, големите му очи сияеха. Седналите около огъня се пораздвижиха мълчаливо, направиха място, а момичето изеднаж се сепна от захласа си, притича и донесе ниско триного столче. Младият воин седна и с привично движение попридръпна късия меч, който висеше на лявата му страна. Той огледа с бърз, разсеян поглед околните. Това бяха обикновени посетители на воденицата, каквито виждаше тук често: двама мливари селяни от близките села и двама от многобройните скитници, които все по-често срещаше по горите, по пътищата по селищата и навред.
(* Комит — управител на област, наместник на царя.)

Тия четирима мъже бяха облечени в груби конопени ризи, разгърдени дълбоко и сиви, дори черни от мръсотия, в овчи кожи, но така дрипаво и разръфано беше облеклото им, че изглеждаше чудно как се държеше по тях. Обути бяха с космати опинци, с изпокъсани навуща и пак кожи, навити, навързани, сякаш

налепени по нозете им, които изглеждаха като изкоренени стебла. А единият от селяните беше бос, та едрите му стъпала, с разперени пръсти и с черни нокти, бяха посинели от студената влага вън. Той цял се бе присвил до самото огнище, гледаше тъпо в огъня и все току се чешеше и ръфаше с нокти по разголените, космати гърди, под мишниците с някакво сладостно настървение; на топло край огъня бяха се разшавали, види се, всичките му въшки. Самуил Мокри едва го докосна с поглед и усети как се надигна в гърлото му погнуса, по усети той и жал към тоя човек, горчива обида за това поругано божие подобие и гняв към някакъв виновник. Смути се младият воин от това свое чувство и неволно се огледа наоколо. Той пак срещна очите на девойчето, пълни и сега с детска почуда и възхищение. Чу се гласът на воденичаря — тих в шума на воденицата, но строг:
- Прибери се оттатък, Биляно.

Момичето изчезна в една вратичка зад воденичния камък, който не преставаше да се върти с глух шум, едва-едва потрепервайки на дървената си ос. Чу се пак гласът на стария воденичар, сега спокоен и равен:
- Янкул, донеси дърва.
Самуил изви очи към воденичаря — доловил бе промяната в гласа му. Какво си мислеше старият — та девойката беше още дете! Или може би тя носеше вече греха в себе си, макар да беше такава малка още женичка... Едвам доловима усмивка мина по тясното, възбледо лице на Самуила.
Младият селянин, който стоеше там, излезе от воденицата с бавната си, тромава походка и скоро се върна с наръч дърва, хвърли ги край огнището. Воденичарят се позабави край камъка, после се приближи, отпусна се тежко до огнището, постъкна огъня, сложи там още няколко цепеници. Рояк искри се пръснаха наоколо, облак синкав, лютив дим се дигна към ниския покрив, където зееше малък отвор, и като не можеше да мине през него, зави се на широки валма, изпълни цялата воденица. На вратата се показа слугата на Самуила, изпръхтя сърдито и блъсна вратата до самия й край:
— Язовци ли ще ло-ловите тук! Тпрр... Очите ви ще изтекат!

— Затвори — рече късо воденичарят, както се бе изправил на колена до огнището, и гледаше слугата недружелюбно.
Слугата остави вратата отворена зад себе си, пристъпи към огнището и сърдито замахна с юмрук:
— Ха вън бре! Махайте се оттук! Седнали редом с господаря...
— Радое... — продума строго Самуил Мокри. — Остави людете на мира.
Радой изви към него бърз поглед, колкото да го зачете само, и току изблещи страшни очи към селяните и двамата скитници, разтърси глава заканително, ала не се реши да издаде глас.
Людете се поуплашиха: застаналият там селянин бързо се отдръпна към вратата, другият изпълзя встрани, дори и единият от скитниците стана прав, готов да си отиде. Старият воденичар се извърна към слугата с гневно лице:
— Тука не е господарският ти дом, слуго! Това са мои люде и ти няма да ги пъдиш в тъмнината вън, на студа.
— Да се махнат хе там! Седнали с господаря коляно до ко-коляно. А и той, като е толкова добър... Ще те напълнят сссс гад, господарю!
— Жалък слуга и угодник... - - изръмжа другият скитник и продължи с изяснен глас: — Защо ненавиждаш братята си...

- Те не ми са братя. Майка ми е родила се-седем моми и само мене от мъжки пол. Нямам аз братя. И ти не си ми никакъв...
Самуил махна с ръка и слугата му млъкна. После Радой се отпусна на колена до огнището и взе да разпалва огъня с голямо усърдие. Самуил попита:
— С какво ще ни нагостиш, дедъц* Дамяне...
(*Дедъц, дедец – старейшина у богомилите.)

Слугата го погледна бързо: «Ей сега ще каже да донеса заяка... »
- Имам само брашно — отговори воденичарят.
— Имаш ти... чуждо брашно — светна към него очи Радой и пак се наведе да раздухва огъня.
Обади се пак скитникът:
- Чуждо... Бог го дава за всички. За тия най-напред, които орат и сеят. И земята е тяхна, а не царска и болярска.

- Ти ли за бога говориш! — изкриви се към него сега слугата. — Са-сатаната е в тебе, а не господ-бог.
- Сатаната е направил и мене, и тебе.

- Направил те е по свое подобие, нели виждам колко си хубав: да не те среща човек нощно време...
- Млъкни, Радое — рече Самуил и добави: — Донеси заяка.
Слугата приподигна рамена, притисна устни: знаех си аз... Ала воденичарят каза:
- Ние не ядем месо и кръв. Ти знаеш.
Самуил Мокри нищо не отвърна.
Не след дълго около огнището останаха само воденичарят и Самуил. Слугата бе седнал встрани, види се, от почит към господаря си, и час по час се прозяваше,
сънлив и гладен, или пък попоглеждаше с натъжени очи към воденичаря, който въртеше каша с дървена лъжица в широко, почерняло пръстено гърне върху два камъка на огъня. Край стената отсреща бяха се сгушили в дрипите си двамината скитници, а селяните бяха изчезнали някъде, вероятно бяха отишли да спят в обора зад воденицата.
Дедъц Дамян придръпна гърнето, гребна от гъстата каша, сетне почука лъжицата по ръба на съда. Кашата беше готова.
Воденичарят се изправи със зачервено лице п като че ли бе чакал тъкмо да се свари кашата, каза със спокойния си плътен глас:

— Царят е умрял.
Самуил Мокри нито се помръдна, само лицето му изведнаж побледня още повече и се опъна. После попита спокойно, като да искаше да подражава на стария воденичар:
— Ти откъде знаеш? Кога си научил...
-— Днес научих. Мина човек оттука.

Слугата Радой ги гледаше с изблещени очи — чудеше се на спокойния им разговор. Но това продължи само няколко мига.
Самуил скочи:
— Конете, Радое!

Радой погледна господаря си, погледна гърнето с кашата и също скочи, като да го бодна игла. Той излезе и пак остави вратата отворена. Самуил притисна кожения шлем над присвитите си тъмни вежди:
— Защо не ми каза по-рано, дядо Дамяне...
— Ето, казах ти. Седни. Кашата е готова. Вън е като в рог.
— Не, не.
— Не знаех, че ще се разтъжиш толкова за цар Петра.
— Аз не тъжа за него. Ти знаеш.
— Почакай да изгрее месечината. Ще се пребиете в тъмното през гората.
— Не, не.
Вън се чу тропот на конски копита. Самуил закопча под рядката си черна брада последното копче на връхната кожена дреха и бързо излезе. Вратичката зад воденичния камък едва-едва се открехна и оттам предпазливо надзърна Биляна. После тя пак се скри, притвори вратичката. Единият от скитниците припълзя към воденичаря, провесил дългата си сплъстена брада:
— Дедъц Дамяне... какво ще стане сега? Царят...
Брадата на скитника трепереше, очите му горяха от любопитство и нетърпение. Старият воденичар махна с лъжицата:
— Ще видим. Приближете се да похапнем. Биляно!
Вън беше тъмна нощ. Радой държеше поводите на двата коня при бледата светлина откъм отворената врата на воденицата и каза с разтреперан глас:
— Да бяхме почакали ме-месечината...
— Скоро ще светне през облаците. Конете ще ни водят.
Самуил се метна на коня си и подкара към гората. Слугата го последва умълчан не по нрава си. Той се боеше от тъмнината, беше гладен, а ето и царят бе умрял. Какво ли не можеше да се случи сега! Ненапразно бързаше младият му господар в нощта. Радой се прекръсти, да предотврати всяка лоша среща — какви ли не пъклени сили и бесове ходеха из мрака:
— Помилуй ме, боже, запази...
Двамата конници яздеха бавно по невидимата пътека. Конят на слугата бе прилепил глава до самата задница па господарския кои. Някъде в тъмното Самуил рече:
- Пази се от някой клон.

Мисълта па младия воин летеше напред, връщаше се назад, мяташе се ту в една, ту в друга посока или пък засядаше под челото му и гореше там с остра болка. Дошъл бе съдбоносен час... Комит Никола Мокри, остарелият вече Самуилов баща, през лето 963-то бе казал: «Няма да дигна аз ръка срещу Петра, сина Симеонов, няма да дигна ръка срещу законния цар.» Тогава бе умряла царица Мария-Ирина, омразната византийка, внучка на император Роман Лакапин. Мнозина от болярите, комитите, войводите и всякакви господари и управители по цялото царство се дигнаха с оръжие, готови да тръгнат на поход към Великия Преслав, за да спасяват България. А всеки по своему разбираше това спасяване и влагаше в него свои лични сметки. България беше за окайване; България беше покорна пред Византия, макар да вземаше данък от императора; България беше в безредие, в нищета, без сила и закон, маджарите препускаха по всички посоки през ния, палеха и грабеха и нямаше кой да ги спре, да ги прогони. Царят никога не беше препасвал меч, а ходеше по манастирите и прекарваше по цели нощи на колена пред разни чудотворни мощи и икони; вместо него управляваше по своя воля боляринът Георги Сурсубул, а после византийката, внучката на Лакапина. Но как мислеше да спасява България всеки, който по онова време беше готов да тръгне на поход срещу престолния град? Да свали царя, да прогони ромеите, които бе довела проклетата Лакапинова внучка. И после — после всеки мислеше, макар и скрито може би и от себе си, да седне той в Преслав, на царския престол; или поне да си присвои в бъркотията съседното селище, съседното землище, съседната гора. Имаше тогава и люде, които посегнаха към меча си не от лична корист, но те бяха малцина. Комит Никола Мокри виждаше, че от една беда можеше да се влезе в още по-голяма беда, от едно безредие — в друго. Той не отиде в Преслав и попречи на мнозина от болярите и войводите да отидат в престолния град. Той не знаеше как да се спаси държавата, но успя да я спре пред самата пропаст и пак с името на законния цар, в името и на Симеона, когото всички помнеха и от когото още се бояха, макар тъкмо той, Симеон Велики, да бе хвърлил пръв семето на разтлението. А като се възпротиви на похода към Преслав комит Никола Мокри, не се реши вече никой да тръгне към престолния град. Комит Никола

управляваше цялата Охридска област и беше един от най-мощните велможи и князе, та никой не посмя да излезе срещу него или да тръгне без него към Великия Преслав, С него тогава беше и средецкият комит Всеслав.
Самуил знаеше, че и баща му се блазнеше в сърцето си от царския престол; той беше едва ли не по-могъщ и от царя и защо да не го замести? Греховен човек беше и комит Никола Мокри. Ала негов мъдър съветник беше най-старият му син Давид. Спомняше си Самуил — тогава Давид, познавайки помислите на баща си, бе му казал: «Сега не всички ще се дигнат срещу царя. Но който сложи на главата си царския венец, ще притегли върху себе си общата омраза. Кой от българските боляри не се мисли за по-достоен от другите?» А скоро след това, когато малодушният Петър изпрати двамата си сина Борис и Роман като заложници в Цариград, Давид каза на баща си: «Ако сега бог повика при себе си благочестивия цар Петър, България ще остане без цар. И който успее да седне на опразнения престол, може и да се наложи като законен цар; никой няма да си спомни за двамата заложници.» Обширната българска държава губеше все повече сили, притисната между Византия и маджарите, та дори и сърбите се бяха дигнали срещу нея. През лятото на току-що изминалата 968 година в България влезе с шестдесетхилядна войска и руският княз Светослав Киевски и завзе голяма част от Източна Мизия. Цар Петър се опита да го спре, но не можа да събере повече от тридесет хиляди войска, която бе разбита от русите. Пак по съвета на Давида комит Никола изпрати и четиримата си синове с някои от тукашните боляри в помощ на царя с четири полка войска, за да бранят царството, но това беше също и за да печелят синовете му име и власт. Не всички български велможи и войводи последваха примера им — по-малобройната българска войска бе разбита, слабодушният цар легна болен и пак протегна ръка за милост към Византия. Остана само унижението — скоро след това Светослав Киевски сам се изтегли от България със своите шестдесет хиляди таври, както още наричаха людете му. Четиримата комитопули* - Давид, Мойсей, Арон и Самуил, поведоха полковете си на запад и като се върнаха при баща си, пак Давид, най-старият, му каза: «Царят мисли да става монах — благочестив човек е той, а защо ли е станал цар? Безпомощният

привлича алчността на околните, немощна България ще привлече ромеите и техния сегашен василевс Никифор Фока, който през 966-а би българските царски пратеници с плесници и нарече българския цар кожогризец. Ще се върне в България и Светослав Киевски, още много негови войници останаха по Дунава и с мъка я напуснал той само поради своите грижи с печенегите. Ще се върне той, ще се дигнат срещу България и ромеите.» Самуил помнеше думите на най-стария си брат.
(* Комитопул — син на комит.)
Комит Никола Мокри мислеше да събере голяма войска, да се готви за война, ала настъпилата зима спря всичко. Сетне заболя и старият комит. Наскоро се чу, че царят приел монашество, а ето сега бе долетяла и вест за неговата смърт.
Наближаваше и краят на зимата.
Младото сърце на Самуил Мокри се блъскаше в гърдите му нетърпеливо и тревожно. Сега вече нямаше време за губене, нямаше какво да се чака. Струваше му се, че и мъдрият Давид не можеше да види така ясно нещата в бъдещите дни, както ги виждаше той. Може би защото Давид Мокри неохотно нарушаваше своя молитвен покой, своята склонност към усамотение — през тия няколко зимни месеца той прекара в кулата си край Костур и само два или три пъти дойде да навести болния си баща. Давид обичаше прекалено много книгите, прекалено много за времена като днешните, когато мечът беше най-устойчива опора. Не бяха на мястото си в това тревожно време и другите двама братя — Мойсей и най-вече Арон. Мойсей бе затворил полка си в охридската крепост и съсипваше войниците с всекидневни военни учения. Другият, Арон, шареше непрестанно между Охрид, Обидел, Воден, Прилеп, Скопие, та чак до Средец и още по-нататък, гонеше хубави жени, устройваше шумни пирове, а обичаше много и големството, и златото, и всички земни съблазни.
Самуил беше обладан от сложно, смесено чувство, което и сам не можеше да назове с едно име. Това беше мъка поради безредието, нищетата, безправието и общата разруха в България; беше чувство за правда и справедливост, дълбоко и незадоволено; беше болезнено наранена гордост, също и войнско честолюбие. Недостоен цар, слабодушен и жалък; чужди пълчища дръзко

прегазваха българската земя; недостойни велможи и духовници, порочни и алчни; поробен народ, който живееше в безутешна душевна и телесна нищета; силни врагове, които принуждаваха България да стои на колена и да проси милост, и всякакви други врагове, външни и вътрешни, които ръфаха живи късове от нейната жива плът... земята й, народа й, името й, нейната чест. Всичко това беше отворена рана в сърцето му. Трябваше да се сложи край на общата беда, на унижението, на тая обща слабост. И час по-скоро. Можеше да се започне от Преслав, можеше да се започне и от запад към изток, както би желал комит Никола Мокри, но да се започне, да се започне най-сетне!
Ала нищо не се започваше. В бащината му твърдина прекарваха зимата; баща му при това повече лежеше болен. Всички прекарваха зимата, цялата страна, целият народ в своите дупки и хижи, в своите дрипи, в глада, в тъмнината си. Самуил се зае с бащините си оръжейни работилници и складове, но какво ли бяха те срещу Византия, срещу киевския княз? Едва когато Арон му се присмя, Самуил и сам видя колко слаб и самотен беше в своите грижи и тревоги срещу общата беда. Тогава тръгна по околните господарски кули и крепости, по манастирите и още по-дълбока се разтвори раната в сърцето му. Тръгна и сред народа както през тая тъмна гора. И няма да спре, още повече сега, когато е отстранена и последната преграда, ако царят наистина е умрял. Дедъц Дамян никога не лъже и никога не се лъже. Богомилите всичко узнават, веднага узнават какво става и по най-отдалечените краища на страната. От човек на човек си предават, а те са много, те са навсякъде...
Луната бе изгряла и бе се дигнала над невидимия хоризонт през ниските зимни облаци. Просия едва-едва цялото небе над тъмната смълчана гора, изгря едвам доловим зрак, в който дървесата се провиждаха едно до друго доста надалеч. Младият воин смушкваше коня си по-често и по-често. Поотпусна се сърцето и на слугата му. Даде Радой пак воля на езика си, да подплаши на свой ред горските бесове и сенища*:
(* Сенище — призрак, привидение.)
— Като сме се затичали... Нощта е дълга, ще стигнем. Всички спят сега там... Старият го-господар може да е буден с кашлицата си, но и той не е седнал да ни чака. Ча-чака си той архангела...

Самуил не го чуваше.
Самуил преспа няколко часа. Скочи изеднаж в тясното си твърдо легло, като да го шибна някой с камшик. В малката студена стая беше още тъмно, ала двете прозорчета в дебелата каменна стена светлееха. Вече се съмваше. Той се спусна нататък по каменния под бос и по риза, спря се до прозорчето, бутна вратицата му от малки цветни стъкла. Нахлу светлина и остър влажен хлад. Вън грееше здрачно утро под все тъй облачно небе. Ниско надолу се виждаше селището към твърдината, забулено в призрачна мъгла, а по-нататък се тъмнееше езерото. Самуил потръпна от влажния студ, дръпна пъстрата вратичка на прозореца, закачи куката й. Малко по-късно той влезе при баща си.
Стрият комит лежеше буден в леглото си. Самуил се сепна за миг, като го видя — болният бе се променил много през последните няколко дни. По мъртвешки бледото му лице бяха се очертали рязко широките скули, пречупената гърбица на едрия нос, хлътнали бяха и слепоочията. Дишането му се чуваше отдалеко — тежко, хрипливо. Самуил пристъпи с бързата си походка към леглото му, седна на едно ниско столче, улови студената старческа ръка:
— Как си, татко...
Старият човек не отговори. „Той гледаше сина си с напрегнат поглед, очите му горяха откроени и потънали дълбоко в широките си дупки. Дългата му бяла коса лежеше разпиляна по пъстрата възглавница. Самуил се уплаши от това тъй познато, бащино лице, така променено от бледата сянка на смъртта. После се озърна, разтревожен от неясна грижа за болния, който лежеше самичък тук, огнището беше угаснало, студ лъхаше от дебелите каменни стени. Но друга мисъл бе го довела тук в тоя ранен час. Той пристисна ръката на баща си и рече бързо:
— Царят умрял, татко. Да изпратим някого в Охрид.
Те трябва да знаят там.
— А ти... — промълви старецът — ти откъде знаеш?
— Богомилите... От богомилите научих.
Старият комит продължаваше да го гледа и като че ли не дочу важната вест, която му донесе той. Старецът мислеше за него — най-малкия, най-любимия син, мислеше за себе си, за своята смърт и още повече сега, когато цар Петър беше може би

мъртъв... Дошло бе време, ала ето и той самият лежеше на смъртен одър. Сега нямаше накъде да върви, нямаше и да стане вече от това легло. От всички смели, дръзки кроежи, от всички притезания и ламтежи за власт, за могъщество и слава оставаше само скръб, мъчително чувство за безсилие и страх пред смъртта. Комит Никола мислеше за Самуила, мислеше за синовете си — нека те продължат, нека постигнат това, което не ще може той да постигне. Те стояха и четиримата пред погледа му сега. Давид — очите му са обърнати към небето; Мойсей — храбър воин, но плиткоум; Арон — склонен към зло, безсрамен и лукав... Оставаше най-малкият, любимият.
Лицето на болния помръкна още повече. Самуил подръпна ръката му:
— Татко...
Старецът изеднаж се раздвижи, опита се да се изправи и рече забързано:
— Подигни ме... Подигни ме да седна. Нямам много време аз. Братята ти... къде са те...

— Ще пратя да ги повикат.
— Прати... но дали ще ги дочакам? Прати и в Охрид... да питат за царя. Сега... На тебе, на тебе се надявам. Това искам да кажа на братята ти. Прати да дойдат по-скоро. На тебе се надявам. Това ще им кажа. Върви да ги доведеш.
Самуил стана колебливо, загледан в лицето му. После грижливо пооправи възглавето, придръпна покривката и бързо излезе от стаята. Слезе на долния кат и блъсна вратата на готварницата, дето се бяха събрали всички слуги — той чу отдалеч глъчката им. Насядали на дълга ниска маса, те вкусно закусваха и си бъбреха весело. Младият войвода рече:
- Горе господарят ви умира.
Наскачаха всички. Отдалечавайки се по дългия и тесен ходник, той чу зад себе си бързи стъпки: някои от слугите бързаха към болния господар. Самуил си мислеше: «И в бащиния ми дом същата бъркотия. Старият умира горе сам, а слугите му... Не е вече страшен за тях.»
Той мина през вътрешния двор, после през външния и се отправи към крепостната порта, където беше и помещението на стражата.

Бяха го видели отвътре и преди да се приближи, пред вратата на помещението излезе Радой, а веднага след него и десетиикът на стражата, който застана там, пристягайки колана на меча си.
Радой погледна угрижен младия си господар, но каза:
- Не ни оставяш да си поседим с моите приятели тука на сладки ра-разговори...
Самуил дигна ръка да го прекъсне:
— Веднага двама за Костур и двама за Охрид! Ще потърсят братята ми. Веднага да дойдат и тримата ми братя! И да попитат за царя. Що се чува, що се знае за царя.
Малко по-късно четирима войници от крепостната стража слизаха по тесния кривуличещ път към господарското селище на брега на езерото.

Самуил Мокри влезе в покоите на жена си, където беше и общата им спалня, на горния кат на господарското жилище. Докато бе жива Самуиловата майка Рипсимия, в тия три най-хубави стаи в жилището бе живял комит Никола с жена си. После, подир нейната смърт, комитът се прибра в една по-отдалечена стая — тъжно му беше да живее в същите стаи, дето всичко му напомняше за покойната, която бе измъчвал с грубия си нрав, но и бе обичал по своему.
Самуил се ожени две години след смъртта на майка си. Ожени се още на двадесет години по желание на баща си — да не стои голямото господарско жилище без стопанка. Братята му бяха излетели от бащиното гнездо. При едно свое пътуване до Драч той бе видял там Агата, дъщерята на драчкия протевон* Иван Хрисилий, и когато старият комит започна да го убеждава да се ожени, Самуил спомена като на шега за щерката на Хрисилий. Комит Никола се улови за думата му и взе работата в ръцете си. Самуил гледаше шеговито на тия грижи на баща си, но и не му се противеше: Агата беше хубава девойка и младият човек бе я харесал. Той се увлече в ромейката едва по-късно, когато тя стана негова годеница. Иван Хрисилий използува по своему нарасналото увлечение на младия българин, а също и преголямото желание на мощния комит да доведе снаха в осиротелия си дом: протевонът намаляваше ден след ден зестрата, която бе обещал да даде на щерка си в пари, облекло и

украси, като я изпрати най-сетне на жениха с любимата й арфа и само с най-необходимите вещи, които се събраха в няколко ковчега и кожени врещи**. Лукавството и користолюбието на драчкия протевон се виждаше, но Самуил и старият му баща посрещнаха с радост хубавата невеста.
(*Протевон – кмет.)
(** вреща – чувал.)

Посрещнаха я в Охрид и там стана сватбеното тържество. Тогава още видя Самуил Мокри, че младата невеста не бе дошла с радост в тоя чужд за нея край. Тя оглеждаше с широко отворени очи, като да търсеше нещо, и хубавото й лиие все повече се забулваше в скръбна сянка. После той едва ли не насила я пренесе на отвъдния бряг на езерото, където беше родовата крепост на Мокрите. Не беше щастлива щерката на драчкия протевон през тия първи дни на своя нов живот и не скриваше своето недоволство. Двамата самотни мъже не можеха да й се нарадват и си обясняваха нейната студена и скръбна сдържаност с рязката промяна в живота й. Самуил обичаше за пръв път жена като зрял вече мъж. Но бяха минали оттогава близо три години...
В предната стая в покоите на жена си Самуил завари и тая сутрин дойката, която очакваше да се събуди господарката. Той мина мълчаливо в спалнята.
Широкото съпружеско легло беше дигнато на две ниски стъпала край отсрещната стена, под балдахин от синя коприна. Агата чу в късния си сън стъпките на мъжа си и отвори сънени очи, но не се и помръдна. Сетне се приподигна и се облегна на купчината възглавници зад гърба й. Розовата сянка на продължителния сън изчезна от нежно закръгленото й лице, в тъмните й, влажни очи застина остър, недружелюбен блясък. Тя чакаше мълчаливо.
А Самуил и сега почувствува как се надигна топла вълна в гърдите му, както при всяка среща с жена си, още от деня, когато я видя за пръв път на крайбрежната улица в Драч. Техните взаимни чувства се бяха изяснили отдавна, той не беше вече влюбен в жена си както през първите им срещи, както през първите дни на тяхното съпружество, но и сега още тя го привличаше с голяма сила. Агата беше близу три години по-стара от него и тъкмо сега беше в разцвета на своята хубост. Средна

или повече дребна на ръст, с меко закръглени форми и черти, тя предизвикваше живо, осезателно чувство за топлота и нежност. При всяка среща с нея, дори и при спомен за нея, когато не я виждаше, Самуил изпитваше непреодолимо желание, алчност някаква да я докосне с ръце, да я притисне към себе си, да усети някак с цялата си кожа сладостната топлина и милващата мекота на нейната плът. Той почувствува и сега трепета на това непреодолимо чувство като леки, сладки тръпки по младото си тяло. В стаята беше топло — прислужничките на Агата поддържаха непрекъснато огъня в широкото огнище, светлееше там и сега цял куп жар. Младата жена беше облечена в сребристорозова нощна дреха с широки ръкави и разтворена яка, та ръцете й лежаха разголени върху меката, пъстра вълнена покривка. Виждаше се цяла разголена и шията й, леко закръглената й гушка, меко, топло блестеше кожата й — бяла, едва възрозова. Косата й се чернееше гъста, на доста ситни къдрици, беше леко превързана над ниското гладко чело с тъмночервена лента и падаше по рамената й на тежки, лъскави кичури. Носът изглеждаше голям за лицето й, предизвикателно пламтяха едва нацупените й устни. Самуил пристъпи и се улови за една от дървените подпори на широкия балдахин:
- Татко е много болен. Не си ли го виждала тия дни? Лицето на младата жена не се промени. Тя гледаше мъжа си някак отдалеч, сетне попримига бързо-бързо и рече на гръцки:
- Аз нищо не знам.
- Нищо ли не знаеш... — повтори след нея Самуил навъсен.
Агата изви поглед, поприсви устни:
- Болен е, да... но сега все в стаята си седи... от няколко дни.
- Агата! Той ми е баща, той е господарят в тоя дом.
Самуил говореше на български, с твърд, дори рязък глас; от известно време те все така разговаряха — всеки на своя си език. Жена му като че ли чакаше да свърши по-скоро и да си отиде. В широка дървена люлка близу до огнището проплака детето им, едва шестмесечно момиченце. - - ---- - Анастасия... — провлече глас Агата.
Дойката влезе веднага. С бързо, рязко движение Самуил й направи знак отново да излезе. Тя го погледна уплашена,

погледна и господарката си и се скри зад вратата. Чу се наново гласът на Агата, плачлив и пълен с укор:
- Но тя трябва да види детето!
- Нека почака малко.
Сега той гледаше жена си с мрачен поглед и за пръв път се надигна в сърцето му ясно до болка чувство на недоволство, на огорчение и гняв. Дойката беше също гъркиня; Агата бе я довела чак от Драч. Двамата съпрузи бяха спорили за нея още няколко месеца преди да се роди детето им. Самуил искаше дойката да бъде българка — някоя здрава, червенобуза невеста от близкте села:
— Тя ще кърми детето ни със здраво мляко.
— Кърмачката не е само за мляко — възразяваше Агата. — Детето ще расте в-ръцете й. Тя първа ще го учи на вслчко, преди мене още.
Самуил бе решил да не отстъпва, щом дойде време. После те започнаха да спорят и за името на очакваното дете, особено ако бъде момиче. Самуил настояваше да го нарекат на името на покойната му майка — Рипсимия. За голяма негова изненада Агата скоро отстъпи, но не след дълго в комитската твърдина пристигна драчката дойка. Една неделя след това се роди и малката Рипсимия-. Така те спореха и се препираха за много неща, по-важни и по-неважни, още от началото на своя задружен живот. Младият войвода се горещеше повече, а щерката на драчкия протевон му противопоставяше своята студена сдържаност, в която понякога проличаваше презрителна надменност и дори нескрита враждебност. Той не знаеше какви бяха нейните чувства към него. И в любовта си Агата беше сдържана, но никога не го отблъскваше. Самуил беше с привлекателна външност — среден на ръст, но личеше в него някаква трепетна сила,чертите на лицето му бяха изразителни, в пъстрите му, малко втренчени очи гореше жив блясък и тя, младата му жена, го желаеше...
Като гледаше сега жена си, Самуил почувствува как отеднаж изстина сърцето му и стори му се за миг, че за пръв път я виждаше ясно, излегнала се там, с такъв враждебен поглед, надменна и зла. Детето в люлката се задавяше с креслив плач. Самуил махна ядно с ръка и току се обърна, излезе от стаята с

бързи стъпки. Жена му го проследи с уплашен поглед, дори се приподигна, негли да го извика, да го спре. Самуил не забеляза ни погледа й, ни опита й да го задържи.
Младият воин се отправи пак към стаята на баща си. Бързите му стъпки отекваха с ясен шум по тесните ходници между дебелите стени. Един от слугите прекоса пътя му и мигом се шмугна в близката врата; друг по-нататък прошумоля по каменния под с опинците си и също се скри от погледа му.
— Дяволи...
Слугите бяха се разтичали сега и без нужда, от угодничество и страх пред младия господар.

Самуил влезе при болния. Още от вратата го полъхна топлина — в огнището пламтеше силен огън. Поразтребено беше из цялата стая. Сложена беше до леглото ниска масичка и върху нея — шарени пръстени панички с мляко и мед, два доста дебели резана пшеничен хляб. Старият комит не беше се и докоснал до храната. Той лежеше възнак неподвижен. Самуил пристъпи на пръсти, надвеси се над него. Болният пак не се помръдна. Лицето му бе побледняло още повече, хлътнали бяха по-дълбоко и очите, а по бялата му брада бе полепнала ръждивокървава храчка. Дишаше трудно, пресекливо, с тих, влажен шум. Младият мъж приседна на столче до леглото.
Мислите му се люшваха и насочваха по разни посоки, като пламък, подухван от смесени ветрове. Мислеше за смъртта на царя, за баща си, за братята си, които очакваше, за жена си. Само тая мъчителна тежина в сърцето му оставаше постоянна и го изпълваше с тъмна тревога. Той седеше тук в бездействие и чакаше. А сега нямаше никаква преграда, никаква пречка за действие — царят беше мъртъв. Двамата царски синове бяха ромейски заложници. Сега ще поведе, който е най-достоен, ще започне, който умее и знае как да свърши. Нужна е голяма сила — люде, оръжие. Да се наложи ред и закон в цялата страна, да се срещнат враговете й, откъдето и да дойдат. Ето комит Никола, баща му, най-могъщият тук, на запад, и той лежи на смъртно легло. Оставаха те, синовете му, четиримата — Давид, Мойсей, Арон... Да дойдат по-скоро, да дойдат по-скоро... Умиращият каза: «На тебе се надявам.» На него — най-младия. Той трябва да

излезе пред всички. Не, те ще излязат и четиримата — синовете на комит Никола, управителя на цялата Охридска област, от Вардар и близо до Драч, дето стои само един протевон на императора. Ще тръгне ли срещу четиримата братя неговият тъст Иван Хрисилий, ще дигне ли ръка зад гърба им? Той би могъл да изпрати жена си при баща й, но можеше ли да се довери на своята жена? Ето какъв час дойде, а той не можеше да се довери на своята жена. Те бяха съпрузи, имаха дете, деляха легло от три години, но тя беше останала далеко от него. Чужди останаха за нея неговите мисли и желания за най-важното в живота му, чужда оставаше тя, далечна, неразбираща, а може би и негов враг, каквато беше по рождение. Свързваше ги само леглото. И детето им.

Мисълта му премина върху пламтящите дърва в огнището — баща му всяка есен тръгваше низ гората и сам подбираше кое дърво да бъде отсечено за зимата. Сега той не ще може да ходи низ гората.Смъртта ще надвие могъщия, гневлив и дързък комит... Но, сепна се отеднаж Самуил, старият може би няма да умре, защо той, помилуй, боже, предрича смъртта му... А може би и цар Петър не е умрял... Нещо сякаш го притегли, той се извърна отеднаж и срещна очите на баща си.

Старият човек като че ли се връщаше към живота — такъв ярък блясък гореше в погледа му. Самуил се приведе към него. Гласът на комит Никола прозвуча треперлив, но напрегнат:

— Не знам дали ще ги дочакам... братята ти. Исках и те да чуят: ти ще ги водиш от мое име. Идете в Преслав, ако... ако царят наистина е умрял. Синовете му може и да не се върнат. Иди, сине мой, в Преслав, седни там. Седни там, не ще има по-достоен от тебе.

— Татко, Давид е пръв между пас.

— Справедливо сърце имаш ти, но... бъди справедлив и към себе си. Давид ще бъде като цар Петра. Той може да ти даде добър съвет... и го дръж ти близу до себе си. Това искам да ти кажа аз... такава благословия ти давам. Тебе не ти е нужно повече...

Гласът му наново се пречупи, затихна. Болният старец се отпусна още по-тежко на одъра си.

Влезе Агата. Беше облечена в тъмночервена домашна дреха, гологлава, сресана грижливо. Кожата по лицето й, по шията

изглеждаше твърде бяла, блестеше в лекия здрач, който изпълваше стаята.белееха се ярко и малките й ръце, едва-едва скрити в широките дипли на дрехата. Тя погледна болния, сетне бързо скри погледа си. Щом я видя, Самуил скочи и се отдръпна да й направи място до леглото. Агата едва сега пристъпи по-близу, тих беше шумът на стъпките й, още по-тихо прошумоля дрехата й. Тя продума като послушно дете, приучено да се държи прилично:
— Искаш ли нещо, татко?
Комит Никола въздъхна и едва след това отговори на български:
— Нищо не ми трябва.
Агата продължи с наведени очи и пак на своя език:
— Тук няма никакъв лечител...
Комит Никола спря върху нея остър, строг поглед:
— Ние тук и сами се лекуваме, когато трябва... Но ти, снахо, като говориш за моята болест, повече за своето недоволство мслиш.
- Аз и не знаех, че си толкова болен, татко. Нищо не мога да сторя аз.
- Тъй, тъй...
Агата мълчаливо се обърна и излезе, следвана от тихия шум на стъпките си по каменния под. Самуил стоеше с наведени очи. Старият комит го погледна, но и той нищо не рече. В стаята влезе слуга с наръч дърва, пристъпи към огнището.

Целия този ден и следващата нощ комит Никола Мокри прекара повече в унес и на няколко пъти съвсем се загуби. Само гърдите му вряха непрестанно, надуваше го час по час кашлица и току ще изплюе върху брадата си ръждива храчка. Самуил все пращаше люде да викат от околиите селища и манастири врачове и всякакви лечители, идваха те, въртяха се и се кривяха около болния, даваха му да пие някакви води, но всичко беше напразно. На другата сутрин Самуил отново прекоси двата двора на крепостта с бързата си походка. Слугата му Радой и сега излезе от стражевата кула, дето се навърташе най-често за разговори с войниците.
— Какво... Ба-бащицата ни... — посрещна той младия си господар с пресилено съкрушен израз на лицето.

— Възседни бърз кон — прекъсна го Самуил. — Веднага да доведеш дедъц Дамян! Вземи и един кон за него.

Тая сутрин комит Никола съвсем бе отпаднал.
Самуил мина през отворената порта на крепостта по спуснатия мост над дълбокия ров и се покатери на една скала. Дали не идваше вече някой от братята му? Виждаше се оттук далеко наоколо. По извишилото се облачно небе прозираше сребристата сянка на изгрялото слънце, в мека сребриста светлина сияеше цялата околност. Планините се синееха надалеко вляво и вдясно, виждаше се ясно всяка скала, всяка долчинка и пътечка по голите стръмнини надолу към брега на езерото,кривуличещият път чак до селището. Брегът на езерото беше обточен по цялата му дължина с ту по-тясна, ту по-широка пясъчна ивица, която се белееше ярко редом с тъмните, оловеносинкави води. Недалеч от брега се виждаха рибарски чунове, като черни, неподвижни петна; неподвижни, застинали изглеждаха в далечината и езерните води, които чезнеха в мъглата, легнала като бял облак над езерото. Нататък, в мъглата, беше Охрид, там бяха скрити и стръмнините на Галичица. Самуил проследи еднаж и два пъти всички кривулици и завои на пътя към селището. Пуст беше стръмният път чак до малкото селище, не се размахваха лопати и по неподвижната, тъмна водна повърхност, непроницаема беше гъстата, бяла мъгла над езерото. Младият човек леко потрепера от студената влага на безслънчевия зимен ден, но още повече от нетърпение.

II.

Старият комит умря в ръцете на Самуила същия ден, вече на стъмване. До тоя час никой от другите му синове не беше дошъл, не беше дошъл още и богомилът Дамян — да полекува болния старец, както бе намислил Самуил. Младият човек изпълни докрай синовния си дълг: той усети как клюмна на гърдите му главата на болния и като го сложи отново на леглото, притисна с пръсти очите му. Като уплашено дете бе сложил старецът глава на гърдите му — уплашил се бе и комит Никола Мокри от смъртта. Самуил се разпореди слугите да окъпят мъртвия, да го

облекат за последен път и да сложат тялото му в по-малката трапезария, дето комит Никола събираше най-добрите си приятели в празнични дни или след лов из планините. Разпореди се Самуил също да бие камбаната на крепостната църквица — да се разчуе наоколо за смъртта на стария комит.
Дойдоха най-сетне един след друг и тримата по-стари братя. Като се събраха всички, въведе ги Самуил в малката трапезария, където беше смъртният одър на баща им. Огромното огнище в дъното на просторната стая зееше празно; отдавна не беше пален огън тук, не бяха запалили и днес поради мъртвото тяло в стаята. Над главата на умрелия и при нозете му трептяха пламъчетата на десетина дебели восъчни свещи и техният блясък смекчаваше студения, влажен полъх в широката стая. Давид, най-старият брат, влезе при мъртвия със спокойно лице, пристъпи бавно към мъртвешкия ковчег и се отпусна на едно коляно, приподигна ръце към гърдите си за молитва; той беше гологлав и без оръжие. Веднага след него пристъпи и Мойсей, изправи се с великанския си ръст до Давида, свали шлема си, приведе глава; по шията му, едва ли не до рамената, край двете страни на широкото, червеникаво лице изпопадаха гъсти кичури коса, брадата му се тъмнееше червена и гъста, късо подстригана. Той беше в пълно въоръжение, не беше надянал само тежката си бойна ришица. Придръпнал към себе огромния си меч, сложил върху високата му дръжка големите си кокалести ръце ведно с шлема — цял железен кутел, той стоеше по войнишки, с опънати разкрачени нозе, на петите на великанските му ботуши стърчаха закривени железни шипове. Той сваляше воинските си доспехи само преди да легне да спи.
Друг човек беше Арон — различен и от тримата си братя. Той беше нисък, но с широки плещи и дълги, силни ръце, с голяма, доста ниско остригана глава, с дълги мустаки, които се преплитаха и сливаха с гъстата му черна брада, също тъй късо подстригана; беше мургав, с големи черни очи, които непрестанно играеха, подозрителни и присмехулни. Той се приближи с бързи стъпки — къси, но пъргави и силни бяха нозете му, спря върху лицето на мъртвия подозрителния си, присмехулен поглед, сякаш не можеше да повярва, че старият наистина е умрял. Облечен беше Арон Мокри в контешко, скъпо

облекло, както се обличаха знатните ромейци. От него полъхваше на благоуханно масло и тоя мирис веднага изпълни широката студена стая. Арон се прекръсти няколко пъти пред мъртвешкия ковчег — бързо, непохватно и колкото да искаше да се държи прилично, като че ли всичко вършеше престорено, на шега. Той беше само с две години по-стар от Самуила, но изглеждаше много по-възрастен — такъв беше изразът на лицето му, израз на човек, който не се смущава от нищо.
Комит Никола лежеше в ковчега си със застинало лице. Дългата му бяла коса беше прибрана от чужда ръка, непривично притисната към лицето, ръцете му лежаха неподвижни, кръстосани на гърдите; прибрани, изпружени някак насила бяха и нозете му, от него лъхаше студена отчужденост — чужд беше той сега в своя дом и временен гост. Застанал зад тримата си по-стари братя, Самуил се учудваше тъкмо на тая отчужденост на мъртция, на бялата кърпа, с която бяха вързани яките му челюсти. Това беше могъщият комит Никола Мокри, гневлив и страшен в гнева си, понякога и нечестив, но ето какво бе останало от него. По своему виждаха умрелия си баща другите трима мъже. Като свърши молитвата си, Давид се изправи, извърна се към братята си и попита с тих, равен глас:
— Кога ще извършим погребението?
Арон замахна с ръка, като да отсече нещо:
— Утре. Що има да чакаме?
Самуил го погледна с тъга, но нищо не каза. А би искал да му каже: «Ти много бързаш... Бързаш да заровим стария в земята.» Арон улови погледа на по-младия и сякаш прозря и мислите му; той се ухили, показаха се едрите му бели зъби, но големите черни очи просветнаха злобно. Те двамата със Самуила и тоя път се разбраха без думи, и тоя път бяха един срещу друг. Стоеше там и Мойсей, мълчалив както винаги: нека решават другите. Все едно кога ще погребат стария — не беше склонен той към умствени напрежения и винаги беше готов да приеме едно готово вече решение.
Най-сетне реши въпроса пак най-старият от братята — Давид, който и пръв го подигна. Той каза:

— Знае се вече в Охрид за смъртта. Да почакаме... който иска да дойде за погребението. Нека бъде в други ден, рано сутринта, мисля аз. Времето е хладно...

Самуил поведе братята си към една стая насреща. Така бе наредил той — тук да бъдат приемани, които дойдат за погребението. В огнището на стаята пламтеше силен огън, а в ъгъла срещу вратата беше сложена ниска маса и на нея — големи разлати паници, пълни с всякакви меса и риби — варени, печени, сушени на сянка, пушени или на наденици; наслагани бяха там хлябове и големи гърнета с вино, пръстени и сребърни чаши, няколко остри ножа, двузъби вилици. И като някаква ненужна прибавка към трапезата, сложена бе на каменния под до нея голяма стомна с вода. Арон, а след него и Мойсей тутакси се нахвърлиха да ядат, но Самуил се обади от другия край на стаята:
— Ще ни сложат оттатък вечеря. Казах вече. Това е за...
— Знам ли, знам ли — прекъсна го Арон с пълна уста. — Ти не се сещаш много, като е за ядене и пиене.
Комитопулите насядаха на сложените там ниски столове с облегала, остана прав само Арон. Самуил беше нетърпелив и поиска веднага да поговори с братята си. Той започна смело, лицето му пламна, широкото му чело се покри с влага:
- Вече се знае за царя... И вие потвърдихте това, което и аз научих по друг път. Говорихме с татко, но той не дочака. Остава ние да направим това, което би направил той.

- Говори по-ясно — прекъсна го пак Арон.
- Аз говоря ясно, говоря за неща известни — обърна се бързо към него Самуил, сетне отеднаж рече: — Ще вървим към Преслав.
Настана мълчание. Пръв продума Мойсей и дори тропна с тежкия си меч по каменния под:
— Моят полк е готов. Макар някои, дяволи проклети...
Самуил втренчи поглед в него, после се обърна към Давид, който се бе загледал в огъня и мълчеше замислен. Арон стоеше сред стаята, извил силните си ръце назад; той често примигваше с очи, види се, обмисляше нещо. И току дигна глава, жилите на дебелия му къс врат се опънаха. Това беше любима негова стойка, с изпъчени гърди и вирната глава, като да искаше да извиши своя

ръст. Очите му остро просветнаха и без да поглежда някого от братята си, рече:
— Преди това ние имаме друга, по-важна работа.
Самуил едва не подскочи:
— По-важна! Но говори, говори!
— По-важна за нас тук, четиримата. Да видим първо какво ще стане с имота ни след смъртта на стария. Гори, добитък, двете селища... Трябва да е поскътал Никола Мокри и злато, сребро...
Самуил каза с разтреперан глас:
— Баща ни още не е погребан...
Чу се тихият, равен глас на Давида:
— Бързаш, Ароне.
— Да знаем поне що имаме да делим — изблещи Арон големите си очи срещу Самуила.
Самуил дръпна малката кожена чанта, която висеше встрани на колана му, извади три ключа и ги тракна на масата:
— Ето ключовете на стаята му, на двата му ковчега.
Взех ги аз, защото нямаше кой от вас да ги вземе. Аз не знам що има в ковчезите му. А имотът на Никола Мокри се знае. Горите, земята, селищата, людете му, живата му стока.
Никой не отговори на тия думи, но в настъпилата тишина проскърцаха обувките на Арона, приближи се той към масата и посегна да вземе трите ключа. В същия миг върху ръката му падна със силен удар гигантската шепа на Мойсея.
— Не пипай! Самуил ще ги пази.
Арон изкриви лице от болка и дръпна ръката си, после току се ухили срещу Мойсей.
- Е, добре, добре... Не ща да имам работа с юмруците ти. Но... но докога ще пази Самуил ключовете и всичко... Ние сме едноутробни братя...
— Не бързай, Ароне — намеси се пак Давид.— Ще дойде време и за това. Самуил остава в бащиния ни дом и само той от нас има свое смейство. Ние сме сами и не ни е нужно много нещо.
— Аз ще се женя — рече Арон.
Давид-и Мойсей като да не го и чуха. Мълчеше и Самуил. Арон изпъчи още повече гърди:
— Ще се женя за втората дъщеря на средецкия комит Всеслав. Той няма син, а първата му дъщеря е вдовица. — Той смигна на

Самуила и изкриви устни надменно: — Както виждаш, аз съм по-близу до Великия Преслав.
Никой не отговори. Арон тръгна да се разхожда из стаята с бързите си, ситни стъпки. Самуил се загледа в най-стария брат и нетърпеливо го чакаше да заговори. Давид седеше неподвижен и току се наведе, взе ръжена. Той внимателно оправи пламтящите главни, като че това беше сега най-важното, и отново се облегна на високото облегало на стола. Най-сетне започна:

— Ние не знаем какво става в Преслав. Знаем само това: царят умрял. Сега и други се готвят за Преслав. Мнозина. По цяла България. И може би някои вече са ни изпреварили. Ще видим. Ще дойде вест. Може да изпратим някого там, да чуе, да види.
Той млъкна. Самуил бързо попита, сякаш се уплаши от мълчанието му:
— Но, какво... Ние ще чакаме ли? Какво има да чакаме? Каквото и да стане в Преслав, ние трябва да бъдем там.
Давид продължи:
— Там сега е пълно безредие. Ако отидем, ще се загубим и ние в това безредие. Всеки комит и войвода, и болярин ще отиде там с полка си. Ще се хванем гуша за гуша. Аз мисля, че е по-добре ние да не бързаме за Преслав. Който и да седне там, на опразненото място, не ще седи дълго. Може да се върнат царските синове. Тук ще стоим ние и ще чакаме. И ще се готвим, щом така трябва. Да помислим как ще се съберем повече люде, как ще ги въоръжим. После ще решим накъде ще вървим, с кого ще вървим и против кого.
Самуил се изправи срещу него:
— Да. Каза се всичко. Ще съберем тук всичките си сили. Войводи, боляри, които милеят с чисто сърце, и народа също, целия народ. След погребението, аз почвам. Веднага!
Най-старият брат седеше до огнището с наведен поглед. Мойсей гледаше Самуила с предани очи. Застанал. встрани, Арон глухо изръмжа:
— Целия народ... хм!
Малко по-късно четиримата братя преминаха в друга стая да вечерят. В ниската, силно затоплена стая беше задушно. Ядоха гъста супа от овнешко месо и булгур, свински меса, печени на

шиш, мекици от пшенично брашно, напоени обилно с прясно масло, пиха и червено вино. Вечерята беше сита, но проста — не можеше да бъде иначе, когато стопанинът на тоя дом лежеше мъртъв.

Самуил изпрати тримата си братя да спят — всекиго до определената му стая, и сам се отправи към стаята си. Пред него изеднаж се появи Радой:
— До-доведох го... Е-едвам.
Той поведе Самуила, спряха се пред една врата на долния кат.
— Нахранихте ли го? — попита Самуил. — Затоплихте ли стаята му?

- Нищо не пука. Само хляб и мляко. Топло му е... На горещо е навикнал той в пъкъла...
Самуил му направи знак да си върви.
Дедъц Дамян седеше на дървено столче пред огнището и едва-едва се извърна, когато влезе младият комитопул. Стаята се осветяваше от един светилник и още повече от пламтящия огън в огнището. Алени, жълтеникави блясъци играеха по всички посоки в малката стая, по лицето на стареца, в хлътналите му очи, бялата му брада сякаш гореше.
— Чаках те — каза старият богомил тихо, но личеше силата на гласа му.
— Баща ми още днес...
— Знам. И нямаше да дойда заради него. Аз не лекувам болно тяло. Червеите ще го ядат. Дойдох заради тебе.
Самуил мълчаливо седна на друго столче край огнището. После каза:
— Хвала ти, че дойде. — Те мълчаха някое време, загледани и двамата в огъня, старецът дишаше с тих шум. Самуил продължи, без да се обръща към него: — Сега моята душа, моят ум се нуждае от подкрепа... Преди да умре, старият ми каза, че на мене възлага всичките си надежди. Той мене ме посочи между четиримата свои синове. Бяхме сами с него. Никой друг не чу и не знае. Аз не казах нищо на братята си.Но получих думите на покойния като бащин завет. Как ще го изпълня без... без знанието на братята си?

Старият богомил мълчеше, млъкна и Самуил. Една прегоряла главня се срина в огнището, по кумина нагоре полетя облак искри. Старецът започна като на себе си:
— Ти право каза: от подкрепа имаш нужда. Искаш да ти повтори и потвърди някой това, което сам мислиш. Това е от младежка плахост, но и от младежка дързост.
Не си се увълчил още, сам се залъгваш. Излез на открито със себе си. Ти таиш мисъл, че си по-достоен и от тримата си братя. И така е, така е. Комит Никола познавал синовете си. Ти приеми неговия завет. И ще го изпълниш. Познавам те аз, познавам и братята ти също.
— А Давид... и той ли? — попита Самуил тихо.
Дедъц Дамян сякаш не го и чу:
— Ще изпълниш ти добре завета на баща си. Но не бъди като него, както не си и като своите трима братя. Застани смело пред тях. Това искаш, това очакваш да ти кажа и ти го казвам. Не се тревожи за братята си, че не знаят, че не са чули последните думи на баща ти. Ще застанеш ти пред тях и без това. Людете се подреждат според дарбата си, според силата си и тоя ред е най-добър. Иначе — какво: и Петър беше цар, но беше последен.
Самуил цял се извърна към него, гласът му трепереше:
- Ти четеш в душата ми, дядо... Разясняваш мислите ми като тоя огън. Побоях се да им кажа, но аз искам и трябва да изляза пред тях. Не мога да търпя повече, не мога да чакам сега и кого ще чакам, не виждам кой ще излезе пред всички ни. България няма сега ни цар, ни... Но, дядо Дамяне... Аз не искам да ставам ни цар, ни... Аз искам...
Младият човек млъкна, придръпна се, но погледът остана прикован някъде напред. Какво искаше той наистина? Изеднаж се видя изправен пред тоя въпрос. Досега бе се набирало в душата му недоволство,кипяло бе и бе напанирало при всеки повод да намери някакъв външен израз, но бе оставало само недоволство и все по-силен гняв срещу неправди и насилия. То беше и гняв, и голяма мъка. България — той като че ли я чувствуваше повече в омразата си към враговете й, в страха си от тях и в някакво смесено чувство на обич, гордост и горчивина. Тая мила земя не беше щастлива, людете й не бяха щастливи, царят й, болярите й не бяха достойни. България и людете й — един възел в самото му

сърце от обич, гордост м гняв, от тъга и унизителен страх, от горчивина и омраза. Той искаше да освободи сърцето си от това бреме. Как би станало това? Да седне на царския престол достоен мъж, в страх и трепет да се разпилеят враговете на българското царство, да има между людете му правда. Но как би се постигнало това? Дошло бе време да се действа, дошло бе време да знае той какво иска.
Богомилът чакаше да заговори отново, да се изкаже докрай. А старият човек може би и знаеше с какви мисли се бореше Самуил Мокри. Дълго мълчаха и двамата.
Самуил подзе изтихо, колебливо, мисълта му си проправяше път:
— Оттам трябва да се почне... най-отгоре: в Пресни да седне най-достойният. Недостойните боляри и владици ще бъдат низвергнати, ако ще и с меч. Всеки да намери мястото си, от първия до последния, всеки да намери, да получи своето право и своята правда. Ако вие не искате да влизате в църквите — не влизайте; нека всеки да се моли на бога, както иска и където иска, но всеки ще се преклони пред закона, който ще отрежда справедливост за всички и...
Самуил пак млъкна. Заговори дедъц Дамян и сякаш продължи неговата мисъл:
— Да има справедливост и за народа. За простия, народ. — Той се извърна към младия воин и рече строго: - - Ти за народа дръж. От народа не се дели. У него само никога не гине правдата, пък и сила ще ти даде той по-голяма. — Той пак се обърна към огъня, премига срещу блясъка му и тихо повтори: -- Ти дръж повече с простия народ. От него започни. Другите... всички други може да те излъжат. И родните ти братя може да те излъжат. Така е там при вас, горе. Всеки за себе си, от себе си тръгва за всяко нещо.
Самуил нищо не отвърна. Той чу всяка дума на стария богомил. Пак се умълчаха и двамата. Чуваше се само шумът на огъня в широкото огнище, а високо горе в кумина — глухият непрестанен вой на нощния вятър. Беше вече късна нощ. Тихо беше навред между дебелите стени на каменната твърдина. Дедъц Дамян неочаквано проговори:
— То и него сатаната го е взела в ноктите си... — Той сякаш се сепна от собствения си глас, подигна косматата си глава, огледа

се и току втренчи сърдит поглед в Самуила: — Народа. За него ти говоря.
Самуил кимна и се изправи. Огледа около огнището — старецът имаше достатъчно дърва за през нощта, имаше и постелка на пода. Младият воин рече:
— Добра ти нощ, дядо Дамяне.
Богомилът още повече се намръщи и нищо не отговори — не бяха по богомилски обичаи тия поздрави и благопожелания; нощта и тъмнината й принадлежат на рогатия, както и целият този грешен свят.

* * *

На другата сутрин, по тъмно още, Самуил Мокри отиде най-иапред в готварницата. Макар да бяха сега тук, в бащиния дом, и четиримата братя, пак той, най-младият, трябваше да се погрижи за всичко. И кой друг от братята би се погрижил?
Като отвори вратата на готварницата, Самуил се спря на прага учуден: край стените на широката готварница бяха насядали седем-осем иноци и следяха зорко готвача, който вече бе запалил огъня. Щом съгледаха младия господар, те се надигнаха един през друг, зашушукаха, забръмчаха напевно:
- Бог да прости господаря... Бог да прости...
Един от тях, още много млад, с бледо лице и хлътнали бузи, по които растяха редки безцветни косми, преви бързо, усърдно дългото си сухо тяло, един път и още един път проплака с изтънял гласец:
-Бог да прости... Бог да прости... Самуил отвърна очи от него и се обърна към готвача:
- Ще приготвиш само едно ядене.
- Ето от тъмно още дойдоха тия добри старци — хвърли готвачът лукав поглед към иноците. — Такива по вести бързо обхождат... Няма ли да опека нещо поне за по-достойните? И те ли с лъжици? — попита той, като бършеше по навик големите си червени ръце о късата престилка, лъснала от мазнини.
- Всички с лъжици — рече късо Самуил Мокри. Чу се самотен камбанен звън. Калугерите се надигнаха пак един през друг, заозъртаха се да познаят къде беше изток и започнаха да се

кръстят, да се кланят с разбъркан шепот. Чу се нов камбанен звън. Днес камбаната нямаше да спре през целия ден и все тъй — с разредени, самотни удари.
Младият човек се отдалечи от готварницата, а по ходника вече идеха насам и други от слугите, наизлезли от своите помещения. Той излезе във вътрешния двор. Вече се съмваше. Разредените удари на камбаната тук се чуваха по-ясно. Самуил мина в предния двор, свърна към църквицата. Насреща портата на господарската твърдина беше отворена с двете си поли — такъв беше обичаят, когато в дома има мъртвец. Край разтворената порта стояха неподвижни двама стражи с копия и щитове. Зададе се оттам и десетникът на стражата. Самуил се спря до гроба на майка си в тесния притвор на църквицата; имаше там място за още един гроб. Край стената на църквицата растеше клонест явор и на един от клоните му беше окачена малката камбана. Млад рошав слуга с още сънено .шце, навил на разголената си премръзнала ръка късото въже, блъскаше камбаната нарядко едно подир друго, както му бяха казали, и пулеше очи в младия си господар. Приближи се и десетникът, застана по войнишки на входа на притвора.
— Тук ще бъде — продума Самуил. — До гроба на майка. Да помогнат и неколцина от войниците. За гроба. Земята е твърда и камениста.
— Слушам, войводо — придръпна рамена десетникът.
Самуил пак наведе очи към гроба на майка си:
— Помня... за майка... Дълбаха цял ден.
Той погледна несвястно увисналата на дървото камбана, излезе от притвора. Десетникът тръгна след него. Самуил дигна очи към небето: високи сребристобели облаци закриваха и днес цялото небе; времето беше тихо и меко,,някак спотаено. Самуил дочу през високите стени наоколо, през широко разтворената крепостна порта и други камбанни звуци, глухи, далечни. Биеше камбана и в господарското селище долу. Той мина през двора и вече влизаше във вътрешния двор, когато откъм крепостната порта се зададоха и други двама иноци. Малко подир тях в предния двор на господарския дом влязоха и неколцина селяни, озърнаха се плахо и свалиха един след друг рунтавите си овчи клобурци*.

(* Клобурец — калпак.)
Синовете на комит Никола не бяха канили никого и очакваха, че погребението му ще стане по-тихо, ала заприиждаха все повече люде от околните селища, иноци от двата манастира по Мокра планина. Рано преди пладне се зададоха по езерото и чунове откъм Охрид. Смъртта на могъщия комит привличаше людете, още повече сега, когато се бе разнесла вестта и за смъртта на царя. Всички очакваха промени и всеки според своите мисли, желания и кроежи. А кой ли ще замести умрелия комит? Може би някой от четиримата му синове. Всеки искаше да бъде тоя ден пред очите на бъдещия комит, но и погребалната трапеза привличаше в господарската твърдина. До вечерта господарският дом се изпълни с по-знатни люде, а простият народ се трупаше по дворищата. Самуил посрещаше и разпределяше по стаите по-знатните гости, разпореди се да се поприберат на сушина и селяците, да се запалят огньове по двата двора. Нареди той да се заколят повече добичета, да се опече и хляб, колкото беше нужно. С първите люде, които пристигнаха от Охрид, довтаса и пратеник с известие, че сам охридският мтрополит Висарион ще ръководи опелото. И още до вечерта митрополитът пристигна с десетина свои придружници. Пристигнаха по вода и по сухо до петдесетина боляри, военачалници и всякакви управители, които се чувствуваха задължени да изпратят стария комит до гроба му — колкото заради него самия, толкова и заради синовете му, които оставаха след него. На малкия пристан на господарското селище долу се насъбра цяла флотилия от чунове. Някои от охридските боляри бяха дошли и с жените си, та трябваше да излезе от своите покои и Агата, съпругата Самуилова — единствената госпожа и домакиня в крепостта на стария комит. Не беше по волята на Самуила Мокри това събиране на толкова люде и по такъв скръбен повод, но ето наложи се той да ги посреща, да се грижи за тях. Трима му по-стари братя се чувствуваха като чужди в бащиния си дом. Давид и Мойсей седяха в приемната стая заедно с най-видните гости. Давид беседваше чинно с митрополита и с другите големци, а Мойсей седеше мълчаливо както винаги и както винаги с огромния си меч между колената. Арон ходеше между гостите и в приемната стая, и по другите стаи, търсеше забавни разговори или с някого да се

подиграе, та несдържаният му смях звучеше грозно през една или две стени от стаята, дето беше сложено изстиналото тяло на баща му. Той се навърташе най-често около тежкия купец Йосиф Клобурец. Знаеше че купецът искаше да омъжи единствената си щерка за Арона или за когото и да е от тримата още неженени комитопули, та като имаше богатство, да има и големство, и власт. Макар да не беше нужно, нито прилично, купецът бе довел тук и щерка си. Арон се навърташе около него, блазнен от голямото му богатство, той дори се опита да проникне и в стаите на снаха си Агата, дето беше щерката на Клобурец. И безсрамието му би стигнало дорай, ако все пак не го възпираше мисълта за женитбата му с щерката на средецкия комит. Самуил виждаше тая недостойна игра на брата си и едвам я понасяше. Той беше непрестанно на крак — трябваше да се слага ядене на гостите по три пъти на ден, да се настанят за спане през нощта преди погребението. През време на вечерята в голямата трапезария Арон се опита и с него да се подиграе. Той каза откъм горния край на трапезата и всички го чуха:
— Моето братче ще ни удави в големия котел. Дотегнаха ми тия лъжици, бога ми! И виното не е много обилно...
Самуил нищо не отговори. Не искаше да се захваща с безсрамния си брат в тоя най-несгоден час, а и други мисли тежаха в главата му. Тия първи люде на Охридската област, които се бяха стекли тук от угодничество, от празнота или за развлечение, или пък по свои някакви скрити и явни сметки, техните шумни разговори, лицемерието и преструвките им, дори всяко тяхно движение сега и всеки техен поглед разкриваше пред него добре позната, омразна действителност. Познаваше той предишните дела на мнозина от тях, порочните им склонности. Той потискаше в себе си своята ненавист и презрение към повечето от тия люде, не искаше с нищо да наруши свещения закон на гостоприемството, особено сега, когато умрелият стопанин на къщата лежеше още непогребан. Гостите не се и заглеждаха много в него, а мрачната сянка по лицето му можеше да се отдаде на синовната му скръб. Може би само Арон се досещаше за душевното му състояние — те двамата най-добре се познаваха — и Самуил често срещаше лукавия му поглед или пък Арон все към него ще обърне приказката си. По едно време лукавецът му каза, и пак тъй,

всички да чуят: — Че не сме преяли, не сме, но кажи да донесат поне още вино. Гостите ще помислят, че ни се свиди. Самуил нареди да донесат нови няколко стомни с вино. Арон беше вече пиян и ако се държеше още на нозете си, то беше поради голямата му телесна сила, та и езикът му не се заплиташе, и движенията му бяха още отмерени. Пияни бяха и други от гостите. Както беше ред, начело на трапезата седеше Давид Мокри, а от двете му страни бяха се разположили митрополит Висарион и управителят на Охрид Петър Чурило. Редом след тях бяха насядали главният побирчия* на Охрид, игуменът на мокренския манастир «Свети Георги Победоносец», един от подигумените на манастира на свети Наума, до него седеше някакъв духовник — Самуил за пръв път го виждаше, — сух, кокалест, и макар да беше седнал, ясно личеше необикновено високият му ръст; после бяха насядали болярите Янкул Побит, Данаил Къш, Авакум Млечок и Никола Жарен, войводата Крагуй, хилядникът Удина, купецът Йосиф Клобурец, купецът Жлътий и други още- познати по цялата област люде. Митрополит Висарион, който се наричаше заместник на Климента беше цял отпуснат и разнежен с късото си тяло,закръглено от всички страни, та и пухкавите му ръце бяха извити някак в полукръг; пълното му лице с две ярко румени петна на издутите бузи, с широка побеляла брада сияеше от една постоянна, блажена усмивка. Види се, му беше много горещо в ниската зала, претоплена и претъпкана с люде, и отдалеко личеше, че виното бе размътило ума му. Надалеч се чуваше звънкият му, изтънял глас - митрополитът злословеше против починалия цар Петър. Кръглото, меко старческо лице противоречеше с блажената си усмивка на несдържания му език.
(* Побирчия — бирник.)
- Той беше като ратай на жена си, на ромейката — звънеше гласът на митрополита. — Дотам го бе завладяла внучката на Романа Лакапина, а не се знае дали и децата им са от него, боже, помилуй...
Давид Мокри седеше неподвижен, с отпуснати клепачи, кой знае къде беше с мислите си; седеше там и вторият Мокри — Мойсей, надменен и безучастен, само Арон викаше, смееше се заедно с всички. С мрачен поглед наблюдаваше Самуил от долния край на

трапезата гостите и тримата си братя. Той вече не криеше ни гнева, ни презрението си към тия люде. Непознатият духовник кой знае за кой път надигна една огромна пръстена чаша с вино и я изля в гърлото си като в празна дупка. Самуил често спираше поглед върху него — той седеше все така мълчалив и неподвижен, сух, извил изкорубен гръб, необикновено дълъг врат, и току посягаше с две ръце, и те с дълги сухи пръсти, и дигаше към ненаситната си уста ту гърне, ту паница, ту чаша, изливаше там вино на широка струя, виждаше се през редките косми на брадата му как подскача ръбестото гърло.
Самуил излезе от трапезарията. В ходника вън, пред самата врата, той срещна един от слугите, който носеше нова стомна с вино. Самуил махна гневно с ръка:
— Върни се! Ни капка повече!
Той искаше да избяга някъде, да не среща люде и току свърна към малката трапезария, където беше мъртвецът. В широката студена стая беше почти тъмно. На високия свещник до главата на мъртвия гореше само една свещ. Самуил съгледа край мъртвешкия ковчег, който беше сложен на ниска маса, един млад монах с молитвено преплетени ръце на хлътналите тесни гърди; мършавото му лице с рядка, едва-що покарала брада и тънки повесени мустачки беше много бледо. Монахът сякаш и не усети, че в стаята бе влязъл човек; той шепнеше молитви, устните му се мърдаха и трепереха, посинели от студ. В мрака и тишината между четирите стени се чуваше и тихо, проточено похъркване.
Самуил пристъпи към свещника:
- Защо няма повече свещи?
Инокът дигна бърз, уплашен поглед. Дълбоките му, тъмни очи блеснаха силно при бледата треперлива светлинка на свещта и той пак наведе поглед, но тихо продума:
— Няма кой да донесе. Никой не идва тук, аз...
Самуил не го и чу по-нататък. Видя на другата страна на мъртвешкия ковчег друг монах, който седеше присвит на ниско столче с прибрани в скута ръце, главата му лежеше удобно на широките гърди; той спеше дълбоко и сладко похъркваше. До нозете му беше търкулната винена стомна, кисел дъх на вино се разнасяше и около него.
— А тоя?

Първият инок прекъсна молитвата си, стисна устни, да не треперят, и нищо не отговори. Самуил мина от другата страна на ковчега и блъсна с нога заспалия, който се търкулна на каменния под като празна стомна и едвам изохка сънливо. Младият воин се задушаваше от гняв и бързо излезе от стаята.
Малко по-късно, следван от седем-осем слуги, които вървяха след него със запалени борини и едвам го настигаха, той мина по дългия ходник и се спря пред вратата на голямата трапезария. Един от слугите отвори вратата широко. Самуил влезе в трапезарията, а слугите се струпаха на вратата. Тук бе станало още по-шумно. Игуменът на «Свети Георги Победоносец» се люлееше напред-иазад и тананикаше някакъв църковен напев, който все повече се преливаше в богохулна песен:
... Всемилостиви боже,
мене грешния прости,
пък нели и тебе Сатаната
с дева непорочна прелъсти те...
Самуил се спря до охридския митрополит, докосна го леко по рамото. Старият духовник се извърна към него някак цял разлюлян, но със същото блажено усмихнато лице. Самуил леко се поклони:
- Владико свети, време е за почивка. Втората стражя отдавна се смени.
- Да... да... — промълви владиката, но се виждаше, че не разбира какво му каза младият човек, не знаеше и сам какво да отговори.
Самуил махна с ръка към слугите и те се запътиха насам със запалените борини. Към Самуил се приближи Арон.
- Кажи да донесат вино. Ти си забранил...
- Няма вино — прекъсна го Самуил.
Арон се държеше все още здраво на нозете си, говореше свободно, само лицето му бе побледняло от изпитото виро и очите му бяха изблещени, със стъклен блясък. Самуил каза на приближилите се слуги:
— Помогнете на дядо владика да стане. Заведете го в стаята му за почивка.
Владиката се остави в ръцете на двама слуги като схванат, а усмихнатото му розово лице оставаше непроменено. Самуил

мина зад гърба на брат си Давид и застана до управителя Петър Чурило, даде знак на друг един от слугите:
— Помогни... Управителят иска да почива.
Двамата слуги вече извеждаха увисналия на ръцете им владика, другият слуга поведе след тях и управители на Охрид. Самуил пристъпи към главния побирчия и отново направи знак на слугите. Арон викна срещу него:
— Какво правиш? Това е неприлично с гостите!
Самуил се извърна към него:
— Приличието е задължително за всички.
Между тух двамата се изправи най-старият им брат Давид и рече:
— Наистина е време за почивка.
Шумът наоколо бе започнал да стихва и гласът му се чу из цялата трапезария. Някой наблизу проговори с надебелял глас и някак присмехулно:
— Ами нели сме се събрали за погребение, пък то...
Мнозина от гостите бяха станали прави, утихнаха пиянски гласове и разговори, настъпи някакво общо смущение. Самуил кимна към останалите слуги и рече строго: - Разведете гостите по стаите им.
Той мина през цялата трапезария и излезе.
Голямата каменна къща вече стихваше. Някъде по-далеко се надигна проточен, дрезгав глас, блъсна се тежко врата. Мижавите пушливи светлини по дългите ходници бяха угаснали на много места, но Самуил се движеше свободно по познатия му път. Той бутна пак вратата на малката трапезария, където беше мъртвият. Влезе, затвори вратата след себе си. Заспалият пиян инок бе изчезнал, но на пода там се виждаше съборено столче и катурнатата винена стомна. Другият инок седеше пак на колена до мъртвешкия ковчег и пак шепнеше молитви с посинели, трепереща устни.
- Няма ли да те смени някой? - - попита Самуил, но сам почувствува, че въпросът му беше излишен. И продължи: — Върви си. Аз ще стоя при мъртвия.
Инокът. дигна към него поглед. Сетне промълви с пресипнал глас:
— Не... не. Искам да го измоля...

Обхванат от някаква нарастваща тревога, той се изправи, отпусна сключените си ръце и се заоглежда.Беше много мършав, та протърканото му расо висеше по него на широки дипли. Не можеше да го стопли тая изтъняла дреха, по той беше небрежен към всичко. По бледото му, дори сиво лице се четеше безразличие, връвта на вехтото расо едва беше завързана, косата му, черна и гъста, беше разрошена и сплъстена, той не беше прокарвал по нея и пръсти, за да я пооправи. Само тъмните му очи, хлътнали, откроени от изтощение, горяха със силен блясък. Самуил го попита с променен глас:
- Как е името ти, отец?
Монахът го гледеше с пламтящия си поглед и не бързаше да отговори. Търпеливо чакаше отговора му и Самуил. Най-сетне монахът промълви:
- Емилиян.
- Откъде си... Откъде си дошъл?
Инокът се загледа встрани. Той бе дошъл по тия места преди две години чак от Горна Мизия. Дошъл бе да търси тихо, свято място. Дълъг път бе преминал... Никъде по тая земя не бе намерил тихо място, ни тук, в земите на светаго Климента. Но защо да се връща назад, да спомня... Той светна с очи към младия войвода и рече с пресипналия си глас:
- Служа в светата обител на учителя Наума.
- Не съм те виждал досега.
Инокът нищо не отговори. Той отново се отпусна на колене, първо с едната си нога, после с другата, подигна ръце и пак ги сключи молитвено. Устните му се помръднаха, зачу се тих шепот, сетне по-силен и монахът като да искаше да прогони Самуила или пък го забрави. Самуил огледа мъртвия, спря поглед върху лицето му. Колко много се бе променило това лице и все пак беше лицето на баща му. Тлеещата тъга за умрелия се съживи с болка, но и с някакво мъчително чувство на погнуса. Младият воин потрепера. Той каза високо и забързано:
- Но той е мъртъв, как ще го измолиш?
Отец Емилиян едва засили шепота си:
- Молитвата е най-голямата човешка сила...
- Но той не се моли, ти се молиш за него.

- Тя е още по-голяма сила, когато е за другия. Ще стоя тук на колене до пълно изтощение и думите ми ще стигнат до бога...
Шепотът на инока пак заглъхна и премина в безкрайната му молитва. Думите на отеца останаха чужди за Самуила. Но като стоеше срещу него и чуваше тихия му шепот, виждаше на другата страна на мъртвешкия ковчег приведената му рошава глава, посивялото изпито лице, трепересщите му сини устни, той почувствува как се укроти и собственото му сърце. Тиха облекчителна въздишка сама се изтръгна от гърдите му. Той рече, сякаш да се извини:

— Бих останал с тебе до сутринта...
Инокът едва поклати глава, без да прекъсне молитвения си шепот: не, не!
Самуил излезе.

III.

Комит Никола Мокри бе погребан. Отишли си бяха всички чужди люде, отишли си бяха и тримата по-стари пратя на Самуила. Той изпрати всички — и чуждите, и своите. Не подви нога да седне през целия ден. Сега младият човек седеше сам в стаята, дето бе гощавал братята си, уморен, отегчен, погнусен. Заповяда да накладат силен огън в огнището; мръзнал бе през цялото време, изстинало бе сякаш и сърцето му. Сети се за жена си. Тя беше горе, в стаите си. И помисли да се качи при нея. С нея да поговори, пред нея да се изприкаже. Тоя студ в самото му сърце, това противно чувство и тая самота... Той няма да й говори за работата си — тя нищо не разбираше от неговите работи, но... Но да не бъде сега толкова сам и сякаш захвърлен на края на света, тя е негова жена и е горе, в стаите си... Това беше за един кратък миг. Той махна с ръка и забрави жена си.
Братята му го изоставиха. Те не взеха присърце голямото дело и сега той беше сам. Би тръгнал с него може би само Мойсей. Давид се колебаеше... от преголяма мъдрост; Арон си правеше някакви свои сметки и беше нездрава опора. Самуил беше сам сега, а кой ще води всички, кой ще бъде пръв между всички?...

Ще бъде пръв, който сам си проправи път напред. Може би Арон ще се опита да изпревари. Само те двамата... Като мислеше за Арона, за неговите скрити сметки, Самуил чувстваше как оживяваха в сърцето му, как се изясняваха в мисълта му всичките негови притезания — и тия, с които се хранеше душата му, и тия, които не се решаваше да признае дори пред себе си. Но ето — дошъл бе часът и трябваше да се започне. Сега всичко изглеждаше по-иначе, трудностите изглеждаха по-големи. Нима не познаваше той и преди охридския управител Чурило, охридския владика и болярите Къш, Побит, Млечок, войводата Крагуй, тежките охридски купци и мнозина други подобни на тия люде по цялата Охридска област, подобни на тия игумени и монаси, които пълнят манастирите... Това бяха люде, с които трябваше да работи, това бяха люде, против които трябваше да се бори, приятели и врагове, другари и противници. В тях беше цялото зло, но пак между тях трябваше да потърси подкрепа и насърчение. Как ще тръгне той с тях срещу тях самите? А народът, простият народ? Пред погледа му се изправи дедъц Дамян и сякаш чу отново думите му: «Ти за народа дръж, за простия народ... Сила ще ти даде той по-голяма... То и него сатаната го е взел... » Простият народ — тъмен облак, не знаеш какво носи, благодатна влага или буря, безличен, многолик... и него сатаната го държи в ноктите си...
Агата прати една от слугините да съобщи, че няма да слезе за вечеря; уморена била, не била добре и със здравето. Самуил вечеря набързо и веднага се качи при жена си. Тя беше сама; кърмачката-гъркиня приспивате детето в спалнята оттатък. Агата седеше на широк стол с облегало недалеко от огнището; облечена беше в тъмна вълнена дреха с широки ръкави, пристегнати над самите китки. Когато влезе Самуил, тя гледаше умислена огъня и тъй, някак унесена, се обърна да го погледне. Самуил и сега почувствува колко далече беше тя от него. В огнището пламтеше буен огън, от средата на тавана се спущаше кръгъл като обръч полилей с три треперливи кандила и в бледата, трептяща светлина малките, нежни ръце на Агата ярко се белееха върху подпорките на стола; белееше се отдалеко и лицето й, подпряно от високата яка на тъмната дреха, обкръжено от гъстата й коса, а очите й изглеждаха още по-черни, с тлеещ блясък в сянката под

приподигнатите вежди. Тя не се помръдна повече, а седеше насреща чужда, затворена в себе си. Самуил почувствува някаква неясна жалост, нужда някаква от близост, или това беше отново и отново пробуждащата се неутолима негова жажда за топлата, мека плът на младата жена. Той съгледа арфата на Агата в ъгъла зад нея, помръдна с брада нататък:
- Ти често свириш по това време...
Агата го погледна изненадана от мекотата в тихия му глас и отговори дружелюбно:
- Днес погребахме баща ти. Ние имаме жалейка.
Погледът на младия мъж омекна още повече. Той придръпна един стол и седна срещу жена си:
- Аз не казвам за веселба или... Ти винаги свириш тъжно. Няма нищо лошо в това — да посвириш когато и да е. Нели има песни... човек плаче с тях.
Тя дигна бързо очи към него. Самуил забеляза, че очите й бяха овлажнели. Той въздъхна:
- И твоят живот не е много весел...
През гъстите черни мигли на младата жена бавно се процедиха две сълзи. Агата дигна малката си бяла ръка и обърса с върха на пръстите си едното, сетне другото си око. Самуил я гледаше замислен. Той каза:
- Аз имам един грях към тебе, боже, прости. Преди още да те взема за своя жена, трябваше да ти кажа какъв живот живеем ние тук, какъв живот ще живееш и ти с нас. Аз си мислех, че не ще ни бъде нужно нищо повече. И се помъчих да...
- Хм... да — прекъсна го тя, но не дигна очи да го погледне. — Носеше ми разни живи гадинки от гората, донесе ми и сърничка, искаше да ме научиш да яздя на кон като тебе и да се влача с тебе по планината, опита се да ме научиш да ловя риба, да плувам. Ти мислеше, че това ми стига — да живея в тая планина като див звяр.
Младият човек долови в нейния глас презрението й, постоянното й недоволство, враждата й. Помислил бе да поседи с нея край огнището, припламнала бе отново някогашната му обич към нея, ала и тоя път се бе излъгал. Обърна се сърцето му, обърна се и мисълта му. Той стана и каза хладно, като да предаваше чужда поръка:

- Утре заминавам за Охрид. Може да ида и по-далеч. Ще се бавя по-дълго време. Нужно ли ти е нещо?
Агата стисна дървените подпорки на стола, дигна към него лице, което бързо се покри с гъста руменина, очите й гневно заискряха:
— Аз не мога да живея повече тук! — тръсна тя малката си глава. — Не мога да живея повече в тая дива планина!
Гневно блесналите й очи пак плувнаха във влага, острият блясък на черните й зеници се преля и се стопи в блясъка па едри сълзи, които се търкаляха бързо-бързо по двете й пламнали страни. Тя гледаше упорито мъжа си и с тия горко разплакани очи, устните й, алени и влажни, потрепераха — тя търсеше думи, напрягаше се да изкаже кипналия си гняв, набраната си мъка. Самуил чакаше. После той наново седна срещу нея.
- Агата, не мислех, че ти вече дотолкова... Ти трябва най-сетне да приемеш тоя дом като свой. Роди ни се дете...
- Ти ме излъга.
- Никога не съм те лъгал.

- Да бяхме живели поне в Охрид.
- Тук е нашият дом. В Охрид ние нямаме истински дом. Там, ти знаеш, на долния кат е управлението на областта, на горния кат живее по ергенски Мойсей, има и още две-три стаи, колкото за нощуване. То не е жилище за тебе.
В Охрид има и други къщи. Би могъл да наемеш. Самуил забеляза как бързо пресъхнаха обилните й сълзи, изсъхна някак и блясъкът на очите й, тя го гледаше с омраза. Но той не промени своя примирителен, сговорчив тон:
- Ти не бива да искаш от мене ненужни неща. Нашият дом е тук.
Малките ръце на Агата отново стиснаха подпорките на стола, тя дори се приподигна към мъжа си:
- Дом! Кръвта ми замръзва между тия стени. Няма с кого да разменя две думи. Ние сме всичко девет жени в цялата къща, трябва да дружа с кърмачката, със слугините си, други жени тук няма.

- Тук съм аз, детето ни. Слез долу, в селището, и там има живи люде. Ние и в Охрид отиваме доста често. Намери си и някаква работа, Агата, вземи къщата в ръцете си.
Тя се отдръпна цяла в дъното на широкия стол, като че ли се боеше да не я удари. Тя винаги се прибояваше от него. Не се реши и сега, макар толкова гневна, да изрече тежката дума, която изгаряше езика й: «Мъчител!» Само очите й, широко отворени, го гледаха със същия сух, остър блясък и червенината по лицето й отеднъж изчезна. Самуил пак се опита да я успокои, да я вразуми:
— Най-после и не е време сега да се занимаваме с нашите работи, да редим нов дом и... Настана неспокойно време. Ти чу, царят е умрял. Аз трябва да ида в Охрид още утре.

Тя нищо не отговори и само притвори очи. Той стана, улови ръката й — мълката, нежна ръка беше студена. Младата жена нито се помръдна. Самуил бе мислил и да нощува в общата спалня — толкова много бе мръзнал през последните дни, беше и много уморен. Студената неподвижност на жена му го отблъсна. Той отпусна ръката й. Агата продължаваше да седи присвита в стола, с наведени очи. Тя чакаше той да си отиде.
Самуил мина в спалнята — да види детето. Дойката го приспала и сама бе задрямала край люлката му. Но тя дочу в дрямката си стъпките на младия мъж, тихия шум на късата му връхна дреха от тъмночервена двойно обработена кожа и веднага скочи. Поклони се доземи пред него и се отстрани заднишком. Самуил забеля

за, че тя го поглеждаше скришом, крадливо изпод спуснатите си клепки, а лицето й изразяваше смирение и покорство. Той се надвеси над люлката. Момиченцето спеше със зачервено лице, по челцето му бе избила пот на ситни капчици. Самуил погледна огнището, дето горяха цяло купище цепеници, и отново премина в дневната стая на жена си.
— Оттатък е много затоплено - - каза той. — Не е добра за детето такава топлина.
Агата нищо не отговори.
Той се спря със запалена свещ в ръка пред вратата на бащината си стая. Отключи я. Влезе вътре, затвори вратата след себе си. Въздухът в стаята беше тежък и лепкаво студен. Никой не беше

влизал, след като изнесоха мъртвото тяло на комит Никола, и всичко беше както преди, докато пребиваваше тук старият човек. Той като че ли бе излязъл за малко, та и леглото му го чакаше в ъгъла, с нахвърляните върху него меки кожи, които служеда за покривки и завивки на стареца. Ала все пак тук бе влизала смъртта, студено и празно беше огнището, студен мрак се спотайваше по ъглите. Самуил не се и обърна да погледне в треперливия мрак наоколо, свещта блестеше в очите му. Близу до огнището имаше малка вратичка, той отключи и нея. Пламъчето на свещта освети стая с нисък таван.
Край една от стените се виждаха два тежки, обковани с железа ковчези, а по всички стени наоколо бяха заковани широки полици, отрупани с добре завити и стегнати вързопи с всякакви дрехи, платове и скъпи кожи. В единия от ъглите на стаята бяха наслагани бойните оръжия на стария комит — тежки мечове, секири, боздугани, къси ножове, лъкове, колчани със стрели, щитове, ризници, шлемове, тежки обуща и ботуши и всичко, що е нужно за воинско облекло. Самуил бе влизал и друг път тук, въвеждал го бе сам баща му, за да му покаже едно или друго, или някое от оръжията си. Сега той не погледна нищо друго, а приклекна до единия ковчег и го отвори. Ковчегът беше пълен пак с облекла, платове и кожи, хубави и скъпи; Самуил ги познаваше — те всички бяха на майка му. Той отключи и другия ковчег. И тук беше пълно с женски дрехи и накити и пак бяха всички на покойната му майка; запазил ги бе комит Никола Мокри, заключил ги, види се, като спомен от жена си и само една част от нейните накити бе дал на снаха си Агата, когато влезе тя в тоя дом. Самуил едва-едва докосна с ръка някои от познатите вещи на майка си, да ги помил ва с тъга, и извади от ковчега само една неголяма кожена торба.
Той развърза торбата колкото да погледне само; тук бяха парите на стария комит. Самуил взе само нея. Затвори и заключи всичко отново, заключи и празната стая на баща си с голям ключ.

* * *

Събуди се на разсъмване. Спал бе непробудно през милата нощ в своята малка, студена стая. Заспал бе, потреперващ от студ, а сега

изеднаж скочи, за да се изтръгне от меката прегръдка на затопленото легло. Той се приготви бързо в гъстия здрач, който се процеждаше през двете прозорчета: счупи тънкия ледец в широкия съд с вода за миене и живо наплиска лицето си, разтърка с мокри длани разголените си гърди, мускулестия си врат, облече се, пооправи и косите си. Ободрен и чевръст, той откачи от стената най-любимия си меч, препаса го, а на широкия колан висеше малка кожена чанта и един къс нож с тежка дръжка от абанос и сребро. На главата си сложи кожен шлем с ниско закривен ръб на темето, пристегна го с краищата на наушниците под брадата си, да пази главата му повече от студ, нежели от оръжие. През цялото време докато се обличаше, Самуил дочуваше в кумина проточения, настойчив вой на излязъл през нощта вятър. Той откачи от стената зимната си наметка, дигна от пода кожената торба с парите на стария комит и излезе.
Не след много време, прихванал леко меча си, с наветката през рамо, Самуил слизаше по криволичещия каменист път за селището на брега. На няколко стъпки зад него влачеше нозе слугата му Радой, който също бе се попристегнал за път, с войнишки шлем, с неразделния си войнишки меч, а наметката си бе прихванал небрежно, та краищата й се влачеха по земята. В другата си ръка той носеше торбата с парите. Надянал бе Радой през рамо и друга една кожена торба, която го биеше равномерно отдире при всяка стъпка по стръмния път. Още като излязоха двамата от готварницата, дето бяха закусили с гореща попара, слугата все току мърмореше недоволен, но гледаше да не изостава от господаря си:
—... Жив чочовек няма още вън, а ние като нощни сенища. И без коне... ще ми се изтурят червата по тия камънаци надолу. Да знае поне човек накъде върви...
Самуил не беше му казал къде ще вървят и Радой само се досещаше, но искаше да предизвика господаря си да потвърди предположенията му; той не се решаваше да го попита направо, щом като Самуил не беше намерил за нужно сам да му каже.
— Затичали сме се, ка-като че ли гоним края на света — подзе пак Радой, но господарят му се извърна през рамо и го прекъсна:
- Стига. Отиваме в Охрид.

Радой млъкна доволен, но не за дълго. Засърбя го езикът сега от друга страна и пак замънка изтихо:
— Така си и знаех още като ми ка-каза да се стягам за път... На такова време не е за никъде, ама... Се-седи си край огнището и чакай лято. Ама ти, господарче, не се задържаш на едно място...
Неочаквано той се умълча и гласът му дълго не се чу. Радой изпитваше непреодолима нужда да си поприказва, па макар и сам със себе си, да изкаже недоволството си поради ранното тръгване, поради злия вятър, да поспори най-сетне за каквото и да е — такъв беше нравът му. Трудно му беше да премълчи, да скрие мислите си, а неговите мисли бяха дръзки и безсрамни — от хитър ли ум или от глупост. Сега той мислеше тъкмо за младия си господар, но се пазеше да говори гласно не толкова от страх пред него, колкото от страх да не би друг някой, чужд някой човек да чуе.
Не беше скрит за людете в твърдината на Никола Мокри животът в комитския дом. Каквото и да станеше в тоя усамотен дом на един от ридищата край западния бряг на Бялото езеро, на другия или на петия, или на десетия ден слугите в готварницата вече говореха за станалото, от ухо на ухо или пък в общи разговори; от готварницата тия разговори преминаваха в стражевата кула, между войниците, пък слизаха чак и в селището. Радой не одобряваше живота на своя господар. Радой беше спокоен, бавен във всяко нещо и много ленив, а господарят водеше неспокоен, тревожен живот и все бързаше за някъде, за нещо. Но Радой беше яко свързан с него, с негова сянка. Той беше негов пръв слуга, негов войник, негов пазител, но не беше само това. Още майката на Радоя беше прислужница на майката на Самуила и двете жени на времето родиха в една и съща година. Самуил и Радой бяха връстници, а Самуиловата майка Рипсимия бе кръстила момченцето на слугинята си и бе го нарекла за своето момче, което се бе родило три месеца, преди него. Скоро след това Рипсимия се разболя, та слугинята-родилка кърми и нейното дете доста време, докато здравето на господарката се върна, и така двете деца станаха млечни братя. Те станаха неразделни и в игрите си по-късно, останаха неразделни и до тоя час, а може би и до края на дните си. Радой и нямаше друг по-близък човек от млечния си брат. Още когато беше на дванайсет години, цялото

му семейство измря от зла болест и той израсна в господарския дом. Радой не можеше и да помисли, че би живял разделен от господаря си. Те бяха родени в един и същ дом, сукали бяха от една и съща бозка, но Радой беше слуга на Самуила Мокри и слугата никога не забравяше своето място след господари си. Радой беше слуга и бедняк, беше ленив и често пъти много глупав, но беше млечен брат на господаря си п го знаеше като свой роден брат. Така, по сърце, Радой не одобряваше живота на своя господар и едва ли не във всичко беше против него с несдържания си език.
На един от завоите на пътя Самуил позабави ход и погледна за миг към родния си дом. Радой веднага улови и разбра погледа му, обърна се да погледне и той. И пак не се сдържа:
— Няма я. Няма я да ти махне с ръка от вратата или да те погледне от някой прозорец. Госпожа Рипсимия винаги изпращаше стария господар. Ще слезе долу, ще излезе и пред вратата...
- Що злословиш пак... — погледна го Самуил с крив поглед и забърза още повече.
— Нищо — подвикна след него Радой и продължи да мърмори под кьосавите си мустачки, които помръд

ваха провесени надолу и тънки като миши опашчици, помръдваше и рядката му брадица: — Ще излезе пред вратата старата господарка или барем от някой прозорец с поглед ще изпрати мъжа си...
Той също ускори ход, без да забележи това, като че ли Самуил го теглеше след себе си с невидимо въже.
Ниското облачно небе просветна от край до край, но и така остана, сякаш застина, сиво и еднообразно, с матов загаснал блясък; закъснялото февруарско слънце бе изгряло, но не можеше да пробие плътната маса на облаците. Езерото долу се тъмнееше мътносинкаво, хоризонтът насреща се губеше в далечината между потъмнелите води и легналото върху тях сумрачно небе. Нататък се носеше и вятърът, от запад към изток, долетял чак от Синьото море. Двамата подранили пътници скоро слязоха долу в малкото селище.

Тесните и криви улички бяха пусти, но по цялото село тревожно полайваха кучета. Ниските хижи с прихлупени едва ли не до земята покриви от прогнила шума или слама, от пресъхнали чимове или разкривени плочи бяха притиснати една до друга, с малки дворчета пред тях. И всичко беше тясно, малко, затиснато, като че ли за нищо не можеше да се намери достатъчно място. Рядко се виждаха мънички прозорчета — пробити в стената дупки, затъкнати и те — да не влиза в хижите студ и вятър. Дворчетата бяха празни, тук-там беше захвърлено и забравено някое счупено весло или пробит кош, или намаляла вече купчинка дръвца за огрев. Хижите тук, също и чуновете по езерото бяха господарски, а селяните ловяха риба на изполица с господаря.

Някъде из бедното рибарско село се чуваше жален, проточен писък, който ту заглъхваше, ту се надигаше още по-силен и по-горестен. Самуил Мокри се насочи нататък, следван от сърдитото мърморене на слугата си. Пред една от хижите се бе насъбрало може би цялото село -- цяла тълпа мъже, жени, деца, мрачни, мълчаливи люде, облечени в разръфани, проскубани кожи. Като се приближи младият господар, селяните се задърпаха да му сторят път, мъжете и жените се запревиваха пред него доземи, децата го гледаха с диви очи през мръсни, разрошени коси, изпопадали по изпитите им лица, потъмнели от студ и от глад. Тясната, ниска вратичка на хижата беше отворена и оттам, от тъмнината вътре идеше отчаян женски писък.

- Какво става тук? — попита войводата и пристъпи нататък, без да дочака отговор.

- Децата й... Три — чуха се гласове. — Измрели са тая нощ. За една нощ и трите! Вампир ги издушил, господарю... Баща им летоска се удави в езерото. Може той да...

Самуил се приведе и влезе в хижата. Вътре беше мрачно, светлина проникваше само през отворената врата и от един малък отвор на покрива. Върху купчина дрипи в един от ъглите на хижата лежаха трите мъртви деца. Ничком на калния пръстен под лежеше майка им и пищеше, обезумяла от скръб. Самуил се огледа. В мрачната селска хижа не се виждаше нищо друго освен купчина студена пепел в огнището под тесния отвор на покрива. Децата бяха измрели от някаква болест, но преди това те бяха

гладували. Младият воин се обърна и бързо излезе. Пресрещнаха го все същите уплашени лица, космати и нечисти, с гладни очи. Той попита:
- Къде е Михо Чеп, старейшината ви? Не го виждам...
- Тук съм, господарю.
От тълпата излезе дребен старец, и той дрипав и рошав като всички, превит на две, та кривеше врат, въртеше очи отдолу нагоре, да види господаря, а с ръцете, н двете извити назад, крепеше схванатия си кръст. Той продължи, без да го питат:

- Превих се, в земята потънах. От езерото, господарю, от водата. Кръстът ми...
- Заведи горе — прекъсна го Самуил, — заведи всички, които са останали без храна. Да получат по кутел зърно на глава.
Колкото беше превит Михо Чеп, старейшината, опита да се превие още повече, простена плачливо:

- Дълга беше зимата, господарю. Ето още не си отива...
Зашумя, запревива се тълпата наоколо, всеки да се поклони пред нозете на господаря:
- Бъди жив... Останахме без хляб... Езерото се затвори... Бъди жив...
Писъците на осиротялата майка не преставаха. Самуил Мокри махна с ръка, да му сторят път, и бързо се отдалечи накъм езерото. След него се дочуваше сърдитото мрънкане на Радоя:
— Те сега всички ще се помъкнат нагоре. До един. Ще пискат, ще искат. И който има, и който няма. Не се насищат те лесно, като има кой да им дава...
Спряха се на брега на езерото. Радой виждаше, че господарят му мислеше да пътуват по езерото. И той пак започна, но ясно тоя път — да го чуе добре Самуил:
— Какво сега... по во-водата ли по това време! Не виждаш ли как се буни езерото? И още повече ще се разбуни. Като си решил, тръгвай по суша. Не са се свършили конете и по твърдо ще вървиш...
По брега нямаше жива душа. Самуил посочи с глава най-близката хижа:
— Иди виж там.

Пътят по езерото до града беше по-къс и той още през нощта бе решил да мине по водата. Езерото беше неспокойно, ала Самуил Мокри нито помисли да промени решението си. Радой остави на земята торбата с парите и неохотно се отправи към близката хижа с бавната си, повлечена походка и дълго се чуваше нататък надебелелият му глас:
— Никой не идва тука, да ни превози... сега всички горе... за лапане. Безбо-божници...
В плиткото край брега бяха забити редица дебели колове. Тук беше пристанището на селото и на господарската крепост. Празно беше и малкото пристанище — над водата се люлееха само два чуна, на горния край на редицата колове; всички други чунове бяха заминали предния ден за Охрид с градските люде, които бяха дошли за погребението на комит Никола. Самуил се приближи нататък, за да види по-отблизу останалите два чуна. Те бяха може би най-малките и най-лошите чунове на пристанището. Люлееха се равномерно на веригите си, но водата тук изглеждаше по-спокойна; само час по час се плисваше изневиделица вълна, разливаше се нашироко и пак се отдръпваше, оставяйки по пясъка мократа си следа. И тук, отблизу, водата изглеждаше тъмносинкава, но се виждаше как се бяха размътили дълбините й. Вятърът препускаше по привидно спокойната водна шир и само тук-там се надигаше срещу него бяла грива, но дълбините на езерото бяха разбунени. Самуил забеляза, че на един от чуковете можеше да се сложи къса мачта с платно — на дъното му лежеше самата мачта, извадена от мястото й и захвърлена там. По езерото слагаха платна само някои от рибарите, когато духаха попътни ветрове. И дъното на тоя чун беше по-друго. «О, добре, това е добре... — зарадва се младият човек. —• С. платното ще стигнем още по-бързо... »
Радой вече водеше неколцина от рибарите — отдалеко се дочуваха гласовете им. Те вървяха трима след слугата, с бавната походка на люде, които прекарваха повече от времето си по водата, вятърът развяваше краищата на парцаливите им връхни дрехи. Като се изправиха срещу болярина, те и тримата свалиха калпаци. Самуил махна с ръка:
— Сложете си калпаците. Духа. — И веднага попита: - Кой кара тоя чун, с ветрилото?

Най-старият от селяните, около петдесетгодишен човек, посочи с калпака в ръката си най-младия от тях:
— Ние, ето с моя син.
Той понечи да сложи клобуреца, както бе казал властелът, но като че ли се сепна от друга някаква мисъл и дръпна ръката си, после току натисна до уши оръфаната кожена капа. Синът му беше около двайсетгодишен момък, с широко, едва-що обраснало лице, виждаше се разголеният му врат като стебло на младо дърво; той се усмихваше глупаво срещу господаря и като не знаеше къде да дене необикновено дългите си ръце, току бръкна в пазвата да се почеше. Войводата се загледа в него:
— Можеш ли да караш с платно?
Момъкът показа едри, жълти зъби:
— Мога...
Бащата пристъпи плахо и пак посегна към калпака н смущението си:
— Твоя воля, господарю, но къде по това време във водата... И за тебе не бива. Виж как се дипли отгоре, а долу, в дълбокото, ври и може да се дигне горе. Ние си я знаем, макар да изглежда такава укротена. Ето и вятърът от час на час по-силен... От морето чак духа и няма да спре цял ден и цяла нощ. Ето ти път по брега, господарю — посочи той с ръка и ръката му трепереше.
Самуил Мокри го гледаше мълчаливо, премести поглед върху сина му, после и върху третия от рибарите, на средна пора човек, който гледаше мрачно изпод вежди. Те се противяха на властела, не искаха да изложат на опасност жалкия си живот, само най-младият се хилеше насреща и повече от младежка глупост.
— Защо се боите толкова — рече Самуил. — Нели с тая вода живеете.
— Не, не се боим — сложи най-старият ръка на гъдите си. — Но днеска... докато е такава водата... Има такива дни... — Той протегна врат и продължи със сподавен глас, негли се боеше да не го чуе някой: — Събрали са се долу, на дъното, всички бесове. Помилуй, боже... — и той започна бързо-бързо да се кръсти в уплахата си, че бе споменал злите водни бесове.
Самуил се извърна от него.

— А ти? — посочи той с глава сина му. — Влизай в чуна да ни откараш до Охрид. Тъкмо има попътен вятър.

— Аха... Да ви откарам — ухили се още по-широко младият момък и обърса носа си с опакото на ръката.
Но той изеднаж се обърна към баща си, изчезна и усмивката от лицето му; чакаше да се намеси баща му, но се чу гласът на Радоя:
— Те добре ти казват, господарю. Нели са все по водата... Защо ние сега ще теглим сатаната за о-опашката... Ето с коне, ще стигнем как да е до Охрид. Не ми се гази вода по това време, като се преобърне чунът.
Размърдаха се и тримата рибари, нададоха гласове:
— Ами, ами... Не се кара чун по това време...
Самуил ги прекъсна:
— С чуна, като е с платно при тоя вятър, ще стигнем много по-скоро. Ще стигнем и по-лесно с това ветрило.
— Ще стигнем ние на дъното при водните бе-бесове — проточи устн и Радой нажален.
— Слагай платното! — махна с ръка Самуил на младия рибар и се обърна към другите двама селяци: — А вие не сте ми нужни със страховете си. Ние ще помагаме на тоя юнак.
Момъкът се поогледа и току скочи в чуна с мачтата. Съблече късия си кожух, преметна го на едната страна па чуна и дигна от дъното захвърлената мачта. Тя беше не много дълга, четвъртита греда, младият рибар я взе под мишница и я насочи към една дупка на леко вдлъбнатото дъно, нарочно направена за мачтата с четири здраво заковани къси греди. Той я затъкна там и мачтата се изправи на пет-шест педи над главата му. Момъкът я опита с две ръце — своеобразната мачта стоеше здраво. Усмивката отново се върна на лицето му. Той викна на баща си:
- Върви да донесеш платното.
Бащата се обърна послушно, ала само от голям страх пред господаря, и се отправи към колибите; другият рибар мълчаливо наблюдаваше работата на младия човек и чуна, мушнал ръце в пояса си.
Старият рибар се върна с платното и с три весла на рамо, а в другата си ръка държеше торба с хляб — нели синът тръгваше на

път. Той подаде на сина си торбата, подаде му и платното, и веслата също. После скочи и той в чуна, скочи след него и другият рибар. Тримата мъже бързо подредиха чуна за път. Опънаха платното на две по-тънки гредички на горния и на долния му край,вързаха ги здраво на мачтата. Вятърът веднага изду неголямото четвъртито платно, грубо изтъкано от яки конопени нишки и цяло пропито с восък и лой. Рибарите сложиха едно от веслата на мястото му, на предната висока част на чуна, а друго окачиха отдире за кормило. Третото весло остана на дъното, за втори веслар, когато има нужда от втори веслар. Всичко беше готово. Двамата по-стари рибари скочиха пак на брега и задърпаха веригата на чуна, приближиха го до самия бряг, а с това подканяха господаря да се качи. Самуил прихвана наметката си и скочи в полюляващия се чун; прекръсти се и скочи след него, сякаш със затворени очи, и Радой, стиснал п ръка тежката кожена торба. Войводата седна при веслото-кормило, седна срещу него на една напречна дъска п слугата му. Рибарите на брега отвързаха веригата и я хвърлиха в чуна, бутнаха освободения чун по водата. Младият рибар бе седнал вече при веслото на високата предна част и току го размаха от дясната му страна. Вятърът веднага понесе лодката. На брега останаха само двамата по-стари рибари, мушнали ръце в поясите си. Недалеко зад тях се виждаха хижите на селището, развяваният от вятъра пушък, който се точеше от ниските кумини над прихлупените покриви.

Чунът се носеше бързо по водата, издул корубите си от двете страни. При всеки пристъп на вятъра платното му се опъваше с остър плюсък и се дърпаше на двете гредички, сякаш да се откъсне; ниската четвъртита мачта се поклащаше застрашително и поскърцваше, та Радой все поглеждаше през рамо към нея. Той дълго мълча, види се,немирният му език се бе сковал от страх; седеше неподвижен, уловил здраво с две ръце дъската под себе си, а с нозете натискаше дъното на чуна. Младият рибар размахваше равномерно веслото и ту се вдаваше напред, ту се дръпваше назад, опънал и двете си ръце; той все се усмихваше и като че ли се подсмиваше на страха на слугата. До самия заден край на чуна седеше Самуил Мокри, подпрял ръце върху

дръжката на меча си; той също мълчеше със стиснати устни и с бледо, затворено лице, загледан някъде напред. Веслото-кормило зад него беше оставено свободно — нямаше нужда от кормило. Вятърът надуваше платното право срещу брега на изток, където бяха хълмовете на Охрид; градът не се виждаше в мъглявата далечина, но посоката на чуна беше правилна. Рибарят гребеше непрестанно и слагаше веслото надълбоко, ала то много често едва загребваше вода или дори замахваше във въздуха. Водата под него ту хлътваше ниско, ту се издигаше, разиграна на широки блокове, които бързо се разместваха, вливаха се и се преливаха един в друг; люлееше се на широки, ниски вълни цялата водна шир наоколо, мътна, едва-едва синкава, без блясък, само от време на време ще прошумоли някъде около чуна бяло валмо пяна, която бързо ще изчезне. Чунът се поклащаше на всички страни, водните маси го понасяха за миг ту на една, ту на друга страна и понякога изглеждаше, че се полюшва на едно и също място, но непрестанно налитащият вятър бързо го дръпваше напред, а когато дебелото конопено платно увисваше за няколко мига на ниската мачта, виждаше се как и веслото тласкаше напред лодката, макар и бавно, неравномерно.

Мина доста време, тримата пътници се отдалечиха от брега и езерото се разтвори около тях като огромно корито, препълнено с веда. Околните планини и високи брегове се тъмнееха надалеко, забулени от рядка сивкава мъгла, а сякаш не много високо над водата се разстилаше все същото еднообразно сиво небе. По водата не се виждаше никаква следа от живот, не се виждаше да прелети и птица под ниския свод на небето. Чуваше се само воят на вятъра, ту остър и писклив, ту затихнал и далечен, и през него — глухият еднообразен стон на водата, който идеше някъде от дълбините .й. Поуспокои се сърцето на Радоя в това еднообразие. По едно време той се извърна към рибаря, все пак предпазливо и без да изпуска дъската под себе си, подсмръкна и каза с подмилкващ се глас:

— Аз не се бо-боя, да речеш, от водата, ами не я обичам. — Той хвърли поглед към господаря си, защото искаше тъкмо той да го чуе, и пречупи глас още по-високо: — Не ща, братче, да лежа мокър на дъното чак до втрото пришествие. — Младият селяк се

усмихна още по широко, показаха се пак едрите му жълти зъби, Радой дружески го попита: — Ти как се казваш?
— Аз ли? Казвам се Радой. Радой Гавра.
Слугата подскочи и цял се обърна срещу другия Радой с отпусната долна челюст и ококорени очи:

— Ти... Радой! Да не имаш грешка... Аз Радой, пък и ти Ра-Радой!
— Не мърдай, ще обърнеш чуна — подзе шегата му другият Радой.
Слугата се огледа уплашен. Нямаше нищо — вятърът продължаваше да тегли чуна напред, рибарят спокойно размахваше веслото...

Самотният чун беше вече някъде към средата на езерото. Слугата забеляза, че платното по-рядко се отпущаше и все по-продължително се издуваше, а това ведно с пронизващия вой на вятъра, който се надигаше до остър, непоносим писък. Радой потреперваше от студ, но и от един нов пристъп на страх. Вятърът се засилваше. Сбугата въртеше тревожно очи ту вляво, ту вдясно — широките гърбове на тъмните мътни вълни се надигаха все по-високо, все по-често кипваше наоколо бяла пяна. Тъмнеещите стръмнини надире изоставаха все повече и чезнеха в мъглите, а напред и вдясно се разкриваха Петринската планина и Галичица.
Мина още доста време. Сивото небе светлееше по-ясно — невидимо слънце се бе издигнало високо иззад плътното облачно було. Сега изглеждаше, че Галичица порастваше от водата, а далеко напред се очертаваха хълмовете на Охрид. Тримата пътници седяха мълчаливо по местата си. Вятърът виеше яростно, вълните тичаха напред като неизброимо стадо от подплашени чудовища, но чунът не спираше и пътят бързо се скъсяваше. Тъкмо сега се случи нещо неочаквано.
Чу се късо изпращяване и платното полетя напред ведно с късата, четвъртита мачта, която за един миг бе съборена от вятъра, сякаш някой я свали с ръка. Долу, на дъното на чуна, гредите, които я задържаха, се бяха разкъртили. Платното бе паднало във водата, вълните го мотаеха и го дърпаха надолу; повлече се след него и мачтата, която бе паднала върху предната част на чуна. Слугата

се опита да я задържи с едно закъсняло движение, но тя падна във водата и бързо изчезна заедно с платното. Самуил бе уловил кормилото и го теглеше наляво, а рибарят размахваше веслото с удвоена сила на предната дясна страна, но чунът едвам се помръдваше напред и току се понесе някъде встрани. Сега чунът беше повече във властта на вълните. Проточиха се няколко безкрайни мигове. Като че ли тримата пътници едва сега видяха колко много се бе засилил вятърът, колко много се бе развълнувало езерото и колко дълъг беше още пътят им до насрещния бряг. Слугата се вкопчи още по-здраво за дъската под себе си, та премръзналите му пръсти побеляха. Той се озърташе и чакаше с примряло сърце да го погълнат, вълните, както погълнаха платното и мачтата пред очите му. Гадеше му се, надуваше го за повръщане. Самуил се приповдигна, като държеше в едната си ръка веслото-кормило, а с другата откопча плаща си и го свлече на мокрото дъно на чуна.
— Ставай! — викна той на рибаря. — Аз ще греба. Ти дръж кормилото. Уморен си вече.
Те се разместиха мълчаливо. Самуил размаха веслото на предната част и чунът тръгна по-бързо. Но вълните сега се изправяха срещу малкия чун, високи до човешки ръст, с пенести гребени, плискаха го с голяма сила, понасяха го встрани, дърпаха го сякаш назад, на дъното му започна да се набира вода. Слугата местеше нозе да се запази от водата, но Самуил викна зад гърба му:

— Вземи да изплискаш водата! Ще се напълни чунът.
Радой се извърна към господаря си с изпулени очи, пълни с ужас:
— С какво да я плискам... Блюва ми се...
— С шлема си. Стани, стани! Бързо.
Радой се повлече по дъската, свали с две ръце шлема си, но изведнаж се разбърза, като че ли страхът му бе изчезнал. Той приклекна долу и започна да изхвърля водата бързо, похватно, макар долната му челюст да трепереше, та се дочуваше как потракваха зъбите му.
Често-често и негли на определено време всичко се струпваше отеднаж: и вълните се надигаха най-високо, и чунът сякаш спираше, и предното весло се врязваше толкова дълбоко във водата, че Самуил не можеше да го помръдне или пък то едва

загребваше от внезапно хлътналата водна маса, та се размахваше във въздуха без полза, а кормилото излизаше над разпенената вода, която подхвърляше високо задната част на лекия чун. Всичко се струпваше отеднаж, та и Радой преставаше да изхвърли водата, премалял от страх. Тъкмо в тоя миг пак се чуваше гласът на Самуила:
— Хвърляй, хвърляй, Радое! Не чакай да се напълни.
Вятърът духаше с такава сила, че сякаш не можеше и да бъде по-силен. Когато някоя вълна грабваше чуна п го издигаше на могъщия си гръб, изглеждаше, че вятърът ще го понесе като тресчица, и беше истинско чудо, че още се държеше върху водата. Самуил размахваше непрестанно веслото, но все по-рядко успяваше да придвижи чуна по определена посока, а много по-често малкото дървено корито се люшваше назад или вълните го повличаха някъде встрани. Тая борба, това опасно надпреварване с вълните го увличаше, той сякаш нищо не виждаше и нищо не чуваше, премръзналите му ръце се бяха заловили за веслото като железни куки. Младото му разгорещено тяло не усещаше студа, не чувствуваше той още и умора. Не изпущаше изпод око и слугата си, поглеждаше час по час и рибаря до кормилото. Рибарят стискаше здраво ръчката на кормилото-весло макар и без всякаква полза, той срещаше погледа на Самуила с мрачна решителност в очите си. Не спираше да изхвърля водата и Радой. Мокрият железен шлем лепнеше в посинелите му ръце, като да беше от лед, но Радой гребеше мътната вода от дъното и я плискаше вън. Когато силите и смелостта му стигнаха до последния си предел, той извръщаше към Самуила очи, пълни със сълзи. Самуил мълчаливо му кимваше, да го насърчи.
Вече към края на деня хоризонтът наоколо започна да се изчиства, вятърът раздухваше и отнасяше нанякъде мъглите, които забулваха от сутринта околните планини и брегове. Пътниците още преди това бяха забелязали, че бурята бе ги отклонила от пътя им и сега Галичица се виждаше право насреща, ясно и близу, с ръка да я докоснеш. Виждаха се ясно и охридските хълмове, но далеко вляво. Пътниците не се опитаха да се върнат на своя път — нямаха ни сили, ни воля. А бурята взе да стихва. Вятърът свиреше по-отдалеко, вълните все по-кротко се преливаха една в друга и се разливаха нашироко в далечината.

Напрягаха тримата мъже последни сили. Сега и предното весло хващаше вода при всеки удар. Наближаваше краят на деня, но наоколо ставаше по-светло. Разкриваха се по-далечните планини и брегове, небето се извиши, просветна от край до край. Малко по-късно, когато чунът с тримата пътници вече се приближаваше към брега, далече на запад засия на широка ивица оранжева зара. По целия простор наоколо се разля бледа, жълтеникавоалена светлина и легна като мека, топла сянка върху водната шир. Над езерото прелетяха и птици, които бързаха нанякъде.
Чунът застърга пясъка в плиткото край брега и спря. Самуил се изправи, скован от умора и студ, с натежали, мокри дрехи; другарите му не се и помръдваха, седяха отпуснати, с нозе до глезените във вода. Дотук бяха стигнали силите им — и техните, и неговите. Той се огледа по езерото. Укротените вълни весело, игриво се гонеха и се преливаха една в друга, проблясвайки надалеко в мекия предвечерен сяй на деня. Младият воин въздъхна с разведрено лице, радостно учуден пред това преображение на природата.
Тук брегът беше пуст по цялото му протежение. Нямаше кой да дойде, да им помогне и тримата пътници се спуснаха един след друг във водата. В човешкото сърце винаги остава поне още една капка сила — докато е живо, докато се надява, докато вярва. Те изтеглиха чуна на сухо, за да не го отвлече водата през нощта. Минала бе всяка опасност и езикът на Радоя пак заработи:
— Ти искаше, господарче, за по-бързо... Късият път е ви-винаги по-дълъг. А за нас тоя можеше да бъде и по-последен.

IV

Тримата мъже пренощуваха в едно малко село зад нисък хълм близу до брега. Рано на другата сутрин Самуил Мокри и слугата му продължиха пътя си за Охрид с коне. Преди да се качат на конете, Самуил повика рибаря Радой и му даде една медна пара. Рибарят погледна парата в широката си длан, погледна Самуила и не можеше да се начуди: той рядко бе виждал пари,но защо му даваше господарят сега тая пара! За превозването ли с чуна —

ами нели това беше господарят и слугата му! Самуил виждаше нямото му учудване, робската му плахост и каза сърдито:
— Тая пара е твоя. Ти я заслужи вчера.
На две стъпки там слугата държеше поводите на конете и пак не се сдържа:
— Заслужил... Чунът нели е господарски? Ние и тримата за-заслужихме.
Рибарят стоеше притиснал на гърдите си юмрук, в който държеше скъпоценната паричка; той все още не мижеше да разбере постъпката на младия господар, челото му беше цяло набръчкано от напрежение. Самуил попита:
- Искаш ли да станеш войник, Радое Гавра?
Лицето на рибаря просия:
- Искам...
И той пристъпи, сякаш трябваше тозчас да тръгне войник.
Самуил сложи нога на широкото стреме, неколцина от застаналите там селяни се притекоха да му помогнат, но той скочи бързо на коня. И каза от седлото:
— Като стане време, ще ти се съобщи. Сега обръщай чуна си назад. Времето днес е по-друго.
Той подкара коня, подкара след него и слугата, а селяните се събраха около рибаря да гледат парата в шепата му.
Утрото беше студено, ала ведро и тихо. Небето светлееше бледосиньо, цяло озарено от слънцето, което наближаваше да изгрее иззад ярко очертания планински хребет на изток. Синееше се и цялото езеро, отразило ведрото небе, по гладката му повърхност се мяркаха сивкавите сенки на ята птици, които размахваха крила безшумно и налитаха за ранен лов по водата.
Двамата конници наближиха Охрид далеч преди пладне. Зад високата крепостна стена, която слизаше от стръмнините вдясно право към езерото и нагазваше надълбоко във водата, се виждаха огрени от слънцето високите части на града, стълпените една до друга къщи и над тях — високите куполи на църквите, искрящите позлатени кръстове под тях. Насреща по скалистата стръмнинл над Канео, се издигаха над целия грал назъбените стени и кули на вътрешната или царската твърдина, както е варичаха охридчани.
Влизайки в града през южната крепостна порта, Самуил Мокри се огледа. Край портата нямаше никаква стража, но той забеляза

малко по-нагоре един войник, който бе подпрял копието на гърдите си и бъркаше с две ръце в кошницата на една селянка. Самуил неусетно се приближи с коня и се спря зад войника. Селянката притискаше към себе си кошницата, но нямаше де да я скрие и проплака:
— Пет са... само пет! Първите яйца тая година. Две кокошчици имам... А ти...
Войникът извади яйцата, две в едната и три в другата си ръка:
— Хайде, тръгвай. Ще ти снесат и други. Тия за мене. Гладен ли ще стоя тука!
— Вземаш ми ги за нищо — подсмръкна селянката. — Отрова да ти станат...
Войникът понечи да я ритне с калния си цървул и тя се отдръпна уплашена.
— Върни яйцата — чу се гласът на Самуила.
Войникът се извърна изненадан. Като видя Самуила, зяпна срещу него и се дръпна назад с яйцата в ръцете си, краят на копието му се повлече по калната земя. Войводата повтори:
— Върни яйцата! Ти затова ли стоиш тук? Ще кажа да те нашибат с камшик. Къде е началникът ти?

— Те всички, всички тая сутрин... — забърза да се оправдава войникът — отидоха в града... Оставиха ме сам. Отколе още трябваше да ме сменят и съм гладен... гладен.
Но той бързо върна яйцата на селянката, едва ли не ги хвърли в кошницата й. Тя побърза да се отдалечи.
Следван от слугата си, Самуил навлезе в тесните улици на града. Той караше бавно и стягаше юздата на коня — улиците бяха тесни, а много люде ходеха нагоре-надолу. В уплахата си от коня на болярина някои се провираха досам стените, а едно дете с писък се хвърли към майка си, тя го сграбчи и като нямаше къде да избяга, прилепи се с пребледняло лице към една кирпичена ограда. Самуил спря коня пред нея и тя още повече се уплаши, притискаше оградата с гръб, сякаш да мине през ня с детето.
- Защо се плашиш толкова, майко? — попита я Самуил.
Тя го гледаше с широко отворени очи, после гласът й като че ли отеднаж се отпуши, ту рязък, ту плачлив:

- Ами прегазиха ми едно детенце... момиче! Стои в къщи, хромо е и с двете нозе. Такива... на коне. Препускат като бесни...
Самуил мълчаливо отмина.
Двамата конници излязоха на голямата стъгда долу, в по-пнската част на града. Тук беше най-оживеното средище на охридските купци и художници*; наоколо се виждаха продавачници и всякакви работилници, но те сега не бяха така шумни, не се чуваше врява и тропот, като друг път, само оттук-оттам долиташе звън на наковалня, а някъде стържеше струг. Самуил мина през цялата стъгда и спря на горния й край, обърна коня, заоглежда се ту на една, ту на друга страна, загледа се право насреща, сякаш очакваше някого. Отдавна не беше идвал в града, но сега като че ли и с други очи гледаше всяко нещо, други мисли минаваха през ума му. Забеляза, че людете се бояха и се разбягваха от коня му, но когато беше по-далеко от тях, макар и само на два-три растега, те го поглеждаха изкосо с мрачни очи. Това беше от страх и омраза. Не само към него, а и към всички като него. Самуил знаеше това, а сега го виждаше по-ясно. Колко пъти бе му говорил за тая омраза и дедъц Дамян, колко пъти бе я виждал в очите на людете, които се събираха около стария богомил, та дори и в очите на собствените си люде — слугите, париците** рибарите от селището на брега. Като се оглеждаше Самуил Мокри по градската стъгда с тия мисли в ума си, отеднаж му се стори, че всичко това наоколо, та и целият живот беше обърнат някак с гръб към него. И някак бе стихнал тоя живот, людете бяха залисани със себе си, в свои някакви мисли. В кривите им бързи погледи, в затворените им лица младият човек виждаше и безразличие, отчужденост, които го смутиха повече от омразата им към такива като него. Ами царят бе умрял, чужд господар бе влизал в страната, ами най-сетне умрял бе преди три дни комитът на тоя град, на тая област! Не, тия люде не мислеха ни за цар, ни за царство, ни... Те всички го познаваха, но не се приближи нито един да каже бог да прости за баща му или... Дали не бе станал прекалено подозрителен? Той въздъхна нечуто и обърна коня нагоре по стръмната улица накъм вътрешната крепост. Радой се клатушкаше отпуснат на коня си след него, но беше озадачен от държането му и не смееше да повиши глас, а шепотеше сам на себе:

(* Художник — тогавашен занаятчия, на гръцки технитар, което значи и строител.
** Парик — зависим селянин.)
— ... Спусна се презглава по езерото, едва-що не се удавихме, а се-сега се мае по тържището. Яде го отвътре, със себе си се бори, кога ли не е било тъй с него. ..—Тъкмо минаваха пред една кръчма, скрита на няколко стъпала в земята. — Ех, да имам аз силата му... с коня заедно ще вляза тука и няма да изляза до утре по това време. Толкова пара даде на рибарина за нищо...
Те се изкачиха нагоре по тясната и крива калдъръмена улица и излязоха на широката неравна поляна, където се издигаха назъбените стени и високите кръгли кули на вътрешната крепост. Оттук се виждаше целият град и по-голямата част от Бялото езеро. Войводата спря коня си, пое въздух с пълни гърди, да свали от сърцето си тежкия товар. И въздухът тук беше по-друг — лек, сладък за дишане. Очите не се насищаха на светлините, които се струеха от всички страни. Слънцето се бе издигнало високо и огънят му беше чист, ярък, а още по-високо и далече на юг, на запад и на север, чак до тънко изразяната черта на хоризонта, небето беше синьо — гъсто, наситено до самите небесни дълбини и тая плътна, но бистра синева светеше цяла над водата, над планините наоколо. Ведрото небе се отразяваше в езерото, между странно начупения хоризонт, който се разгъваше надалеко зад ниската долина на Дрим, по хребета на отвъдните планини, по върховете на Галичица, на Петрино по-наблизу. Но езерото изглеждаше по-синьо от небето между извитите гърбици и сводове на планините, които се издигаха като чудновати гигантски мостове, прехвърлени над водата и още по-модри от нея, дори виолетови и синкавочерни. Ето и града! Стотици и хиляди къщи се бяха струпали по хълма насреща, започваха и тук наблизо една зад друга, спущаха се нагъсто чак до брега па езерото, като голямо ято птици, затирили се надолу една до друга да се гмурнат в синята вода. Само куполите на черквите се издигаха неподвижни и златните им кръстове блестяха на слънцето.Широки златисти петна блестяха и по водата, блестяха и далечните снежни върхове на Галичица.
- Какво, господарю — не изтрая Радой. — Ти като да си за-забравил нещо... Да се връщаме ли?

Самуил смушка коня. Те минаха край оградата на голямото училище, дето преди години владиката Климент събираше ученици от цяла България, и се отправиха към източната врата на вътрешната твърдина; там, близу до вратата, беше комитският дом и главното управление на Охридската област. Двамата конници вече наближаваха крепостната врата, когато пред очите им се разкри отвъдната, още по-стръмна страна на височината, и тук Самуил трябваше пак да позатегне юздата на коня. Оттатък, откъм другата страна, се чуваха прегракнали човешки гласове ту един през друг, ту задружно и миг по-късно младият войвода видя как тичаха насам по стръмнината около петдесетина войници, размахваха мечове и копия, притиснали щитове към гърдите си, надавайки с последни сили войнствени викове. Водеше ги Мойсей Мокри, яхнал висок, дългокрак кон. Мойсей учеше войниците си да превземат крепости с пристъп.
— Ду-душата им ще извади — чу се гласът на Радоя.

Самуил се извърна към него:
— Ще те пратя и ти да потичаш там.
— Спаси, господи, помилуй... — дигна очи към небето и от сърце се помоли Радой.

Двата коня изтропотиха по широкия двор, постлан с едри, заоблени камъни, и се спряха пред вратата на областното управление. Част от двора, откъм североизточния, по-стръмния край на височината, беше оградена с по-ниска стена и отвъд нея бяха войнишките помещения — ниски каменни постройки с малки прозорчета; нататък се отиваше през две врати, а имаше и друга една порта на голямата крепостна стена. Там, в преградената част от двора, бяха и конюшните. Самуил скочи от коня; преметна крак през седлото и Радой, друсна се тромаво на каменната настилка.
Управлението беше на долния кат на голямата двукатна сграда. Прихванал с една ръка пращилата на торбата с парите, Самуил взе на един път двете стъпала пред входната врата на управлението и влезе в широко, почти тъмно преддверие. В мрака наоколо се виждаха пет сводести врати, вградени в стените, но тук беше много тихо и като че ли вратите бяха

затворени завинаги. Самуил Мокри отвори широко едната; откри се голяма, но празна стая, виждаха се само две тесни, високи маси за писане пред прозорците край отсрещната степа и няколко дървени стола без облегала. Младият човек се отдръпна и пристъпи към следващата врата; същото беше и тук. Едва в третата стая откри Самуил шестима от людете на управлението — главния писар и петимата му помощници. Те и шестимата бяха насядали на дървени столове около огнището и се грееха на буйно пламтящ огън. Увлекли се бяха, изглежда, в сладки разговори, та като влезе младият войвода, те се заозъртаха изненадани, сетне наскачаха един през друг. Пристъпи главният писар, поклони се някак разкривено — искаше да закрие една ниска масичка там, с пръстени чаши по нея и широка пръстена паница с туршия. Остра, сладникава миризма пълнеше стаята, а Самуил улови и блуждаещите погледи на писарите, размътени колкото от изненада и страх, толкова и от изпитата ракия.
— Кръчма ли е тук!
Главният писар пак се поклони и още по-ниско, дългата му нечиста коса едва ли не стигна каменния под:
— От студа, господарю. Само по една чаша. От студа...
Притворената врата скръцна, влезе млад прислужник с шарена стомничка в ръце, със светнали, засмени очи, плувнали във влага. Главният писар, а и други двама от писарите искаха да го върнат със закъснели движения и знаци, но Самуил бе видял всичко. Той посочи стомничката в ръцете на прислужника:
— Втора стомна с ракия, нели?
Младият момък цял се ухили от пиянска радост:
— Третата, господарю.
— Пияници — рече Самуил. — Скоро всички по стаите си!
Те изчезнаха за няколко мига, отнесоха и масата с чашите, с туршията. В стаята остана само главният писар. От пиянска дързост или в някакво отчаяние, сега той пръв заговори и в гърлото му клокочеха сълзи:
- От безделие, млади гсподарю, и от голяма наша немотия и бедност. Откакто заболя старият господар комит Никола Мокри, царство му небесно, а и много време преди това, тук рядко да влезе човек. — Самуил слушаше внимателно и писарят продължи със закрепнал глас: — От по-долните тук никой не идва по своя

воля, силом трябва да го докараш, като стане нужда, а от болярите също никой не е стъпил, откакто комит Никола... нели той ги събира на съвет и за управата, но като го няма вече... Ние тук сами, аз държа людете си, но от есента още никаква плата не сме получавали.
— Как живеете без плата толкова време?
— Един господ знае.
- А ракия откъде вземате?
— Ракията... — поколеба се главният писар и продължи: — Той... прислужникът я донася отнякъде.
— Да... Където и да влезе той, прислужникът от управлението, никой няма да го върне, никой няма да посмее да го върне, в която и да е кръчма, в който и да е дом.
— Тъй е, господарю — приподигна рамера писарят. — Защо да крия. Ние как иначе ще поминуваме, щом...
— Да — прекъсна го Самуил и пак продължи вместо него: — Как иначе ще живеете без плата. Нели? Трябва ли ви ракия, ще пратите прислужника в някоя кръчма или в някой дом. Трябва ли ви туршия или каквато и да е друга храна, за вас и за домочадията ви, трябва ли ви облекло или обувки, или дърва за огрев, ще пратите прислужника или някого от стражите или сами ще отидете, където е нужно, и никой няма да откаже, кой ще посмее да откаже за людете от управлението. Ако някой откаже, ще му изпратите два-трима стражи да го довлекат тук...
— Те и стражите вече не се свъртат тук — побърза главният писар и се опита да отклони разговора: — Само негова милост твоят брат комитопул и войвода Мойсей Мокри нощува горе...
Самуил гледаше мрачно писаря, но не го виждаше, после излезе от стаята. В преддверието и сега нямаше никого — всички се спотайваха по стаите, скрил се бе някъде и прислужникът. Самуил излезе в двора; някъде отвъд стените на твърдината глухо се дочуваха виковете на упражняващите се войници. Той мина край дългата стена на управлението — на другия край беше вратата за горния кат. Бутна тежката дъбова врата и се изкачи по тясна каменна стълба. Тук беше градският дом на охридския комит.
Към вътрешността на жилището се влизаше също през едно преддверие; от него се отиваше и към готварницата, дето имаше

и помещение за прислугата. Тук, на втория кат, разпределението беше по-друго: имаше три по-малки стаи и една приемна зала с преголямо огнище; не много високият таван на залата беше подпрян с шест каменни, грубо издялани колони. Щом влезе Самуил Мокри в преддверието, откъм готварницата се показа дребна и вече зряла жена, но пъргава, бодра, с мургаво лице и хубави, живи очи. Войводата се посепна от тая неизбежна среща, за която бе забравил: това беше Калипсо, която Мойсей Мокри бе прибрал преди три-четири години като прислужница, но тя бе успяла да влезе под кожата му. Самуил не я обичаше и не одобряваше тая нередна връзка на по-стария си брат. Калипсо стоеше пред него и любезно му се усмихваше, черните й очи искряха:
— Поклон и привет, светли господарю! Радвам се, че те виждам.
— Тясното й лице отеднаж се забули в лека сянка, черните вежди скръбно се пречупиха, тя продължи с отмалял глас: — Много скърбя за стария господар, твоя баща... Бог да го прости.
Гъркинята може би наистина се радваше, че го вижда, но навярно никак не скърбеше за стария комит. Тя беше винаги усмихната и блясъкът на белите й здрави зъби озаряваше сякаш цялото й лице, умееше и да говори хубави думи с приятния си глас.
— Ще остана тук за някое време — рече сдържано Самуил Мокри.
— Ще ти приготвя най-хубавата стая, млади господарю — продължаваше да любезничи Калипсо. — Щом се наобядвате, ще можеш да си починеш. Сготвила съм вече обеда.
Самуил си спомни, че Калипсо се славеше като добра готвачка; бяха я довели еднаж в бащиния му дом оттатък езерото да приготви някои ястия за един голям пир, който устройваше баща му. Тогава старият комит се опита да я отмъкне в стаята си, та Мойсей я наби безмилстно и веднага я върна в Охрид. Погнусен от тоя спомен, Самуил се повърна и се спусна по стълбата надолу.
— Той ей сега ще си дойде, негова милост— сподири го примамващият глас на гъркинята.
В двора го пресрещна Радой:
— Ами време е за обед, го-господарю. Я къде е слънцето... — Самуил му подаде кожената торба с парите и мина край него.

Радой го последва и като видя накъде се насочва, продължи умолително: — Те още воюват и кой знае докога. Превземат стената, но аз умирам за един залък...
Оттатък все още се чуваха прегракнали гласове. Когато Самуил и Радой излязоха от крепостта през другата врата, войниците на Мойсея вече нападаха самата крепостна стена. Водеше ги пак Мойсей Мокри с изтеглен меч. Самуил се спря да погледа, зад него — и Радой. Слугата пак не изтрая:
— Ду-душица не е останала в тях. Претрепали са се да тичат чак отдолу...
Всичко това се виждаше отдалеко, долавяше се и в задавените викове на войниците. Самуил следеше навъсен безполезните им усилия. Мойсей не ги жалеше, но не жалеше и себе си. Малко по-късно той се приближи към брата си. В едната ръка държеше тежкия си шлем, а в другата — дълга тясна кърпа, с която бършеше потното си чело; дългият му меч, отпуснат от сребърната закопчалка, се влачеше по земята. Спря се срещу Самуила разкрачен, по лицето му не се виждаше нито изненада, нито любопитство, той чакаше да заговори пръв по-малкият брат.
Самуил каза:
— Не виждам тук целия ти полк...
— Разбягаха се — отвърна троснато Мойсей. — Останаха само тия. Петдесет и двама. Има още двадесет и двама на стража из града. И началници още девет души. Това остана от целия полк. Осемдесет и трима.
— Защо тъй? — попита Самуил и като почака един миг, сам си отговори: — Ти ги държиш прекалено строго.
Мойсей захапа аленатa си долна устна — не идваха бързо думите му, после отеднаж избухна, по лицето на Самуила пръснаха капчици слюнка:
— Войникът е войник!Той трябва всичко да издържи. И насън да държи меча в ръката си. Бягат. Храната не им стигала. По-голяма плата искат. Ще ги избеся! При богомилите бягат. По горите.
Двамата братя се качиха в комитското жилище на втория кат и влязоха в готварницата. Посрещна ги Калипсо. Тя се боеше от близките на Мойсей и най-вече от най-младия му брат. Разтича се да им сложи обеда, виждаше се, че се бе поприбрала, намазала се бе с белило и червило, въртеше очи и глезено кривеше устни.

Щом се нахраниха, Самуил пожела да влязат в някоя от стаите. Калипсо побърза да им запали огън.

Огънят се разгаряше бавно, а в тази стая отдавна не беше палено. Самуил притегли едно столче до самото огнище, седна и протегна ръце към белия чад, към съскащите синкави пламъци. Мойсей все току назърташе ту през едно, ту през друго от прозорчетата на стаята — следеше какво правят войниците му оттатък и кога ще излязат пак на учение.
Самуил като че ли едва сега виждаше отблизу живота на Мойсея и него самия. По-старият брат беше храбър войник, предаден на военното си поприще, беше едър, силен, красив мъж. В него се таеше и буен гняв, а разумът му беше по-слаб от едрото тяло, от гневливото му сърце и не можеше да обуздава, да спира ни опасния му гняв, ни ръката му. По-старият брат бе забъркал някак целия си живот. Изпуснал бе и полка си. Живееше бедно — баща му, старият комит, беше голям скъперник спрямо него. Дребно беше и бедно всяко нещо в живота му. Ето и тая жена... Самуил го обичаше и го жалеше, но сега реши, че Мойсей нямаше други предимства пред него освен старшинството по рождение, което бе дошло само по себе, по божия воля. Самуил никога и с нищо няма да обиди по-стария си брат, но той, по-старият, трябва да върви след него.
Мойсей пристъпи към огнището и взе да побутва главните с дългия ръжен. Няколко прегорели главни рухнаха, рухнаха след тях и други, дигна се цял облак от пушък и искри, та широкото огнище не можеше да го поеме. Мойсей ядно захвърли ръжена.
— Ти бързаш — каза по-младият брат и се настани по-удобно на столчето, сложи ръце на колената си. Той продължи: — Кажи да разпуснат за днес войниците или остави ги там сами да се занимават. Искам да останеш с мене. маме ние с тебе важен и много важен разговор.
Мойсей се загледа в него, сви вежди, лицето му придоби съсредоточен израз — бавно, постепеннно, както бяха бавни и мислите му.
- Ще ида да ги разпусна до утре — каза сговорчиво той и излезе.
Когато не след дълго Мойсей се върна и седна срещу брата си край огнището, Самуил продължи:

- Войникът, брате Мойсее, е също като нас. Човек. Ти го караш цял ден да се блъска, а той и не знае защо се блъска. Той трябва да знае защо се труди и мъчи. Така е с всеки човек. Ти държиш войниците си и гладни, лошо облечени. Затова бягат. И всички ще се разбягат.
Мойсей следеше напрегнато всяка негова дума. Самуил млъкна, за да чуе отговора му, и чакаше търпеливо. Най-сетне Мойсей каза:
— Те много да не знаят. Те са повечето селски люде. Какво има да знаят. Войници. Да не седят без работа. Да не преяждат, да не препиват. Зли бесове влизат в тях.
И царството не дава много нещо за тях.
— Да не седят в безделие и да не забравят, което е нужно да знаят като войници, но не ги карай да се питат защо трябва да се блъскат по цял ден. Войникът трябва да бъде и сит, и добре облечен, и стоплен, а когато трябва да понася глад и студ, да знае, че иначе не може.
Мойсей наведе очи, възелът от бръчки между веждите му бавно се отпусна, лицето му се разведри. Самуил продължи:
— Тъкмо сега ни трябва войска, брате Мойсее. Ти трябва да събереш целия си полк и аз ще събера моя. Ще съберем после и други полкове. Ще поведем с нас също болярите и войводите. Ще тръгнем към Великия Преслав с голяма сила, за да наложим там своята воля. И това ще бъде за общо добро.
Мойсей слушаше. Възелът между веждите му отново се показа. По-младият брат говори още дълго за Преслав, за войската, за това, което бе обладало сега неговия ум. Той не каза всичко, а и сам не знаеше как да изкаже всичко. Млъкна и пак зачака отговора на по-стария брат. Мойсей въздъхна:
— Да бъде, както ти казваш...
Не, това не беше пълен отговор, не беше неговият пълен отговор. Самуил чакаше. Бавната мисъл на по-стария брат работеше усилено, той помръдваше алените си устни и току прокара широката си ръка по цялото лице, по гъстата си къдрава брада.
— Аз не разбирам много от тия работи... — започна той с глух глас, после се извърна към брата си, подпря ръце на колената с извити навън лакти, дигна глава и като че ли цял се разтвори: — Като те слушам, и мене ми става всичко ясно. Ти умееш да

говориш. Добре. Ще те слушам, ако си по-малък. То моята работа е мечът. Другото — ти.
Самуил се приведе към него:
— Сега тъкмо мечът е най-нужен. Но човек винаги трябва да знае накъде да го насочи.
— За това... ти, ти ще мислиш за това. — Той дръп

на грамадния си меч, тупна с него по каменния под: — А меча — ето го! Ти само кажи.
Самуил сложи ръка на коляното му:
— Брате, аз ти вярвам.
— Ти само кажи.
Самуил притисна едрото му, кокалесто коляно:
— И никога няма да забравя, че си мой по-стар брат.
Сетне Самуил притегли към себе си кожената торба, която бе взел преди това от слугата и бе оставил на пода. Подигна я и леко я удари о каменния под — чу се къс, глух металически звук.
- Това са парите на комит Никола Мокри, баща ни. Премислих и ги донесох. Нужни са за работата ни, но не са премного. Нужни са ни още пари.
— И мене ми са нужни пари — рече Мойсей. — И пари, и всичко.
— Знам. Виждам.
— За полка ми дават малко от управлението. Храна, облекло и... Така се бе разпоредил старият. Той самият ми даваше още по-малко. И царската ми плата не е голяма.
Самуил повтори:
— Знам. Но за тия пари тук ще поговорим и с Арона, и с Давида. Да знаят и те. Общи са тия пари. Оставил е баща ни и други вещи, негови и на майка ни. Остави ни и голям имот. Аз ще кажа: всичко да бъде най-напред за общата ни работа.
Мойсей отвърна небрежно:
— Нека бъде.
Самуил остана да живее в комитския градски дом.
Калипсо още в първия час се разтича да му подреди стаята, но той я спря:
- Радой ще се погрижи за това.

- Но, господарю... нареждането на стая за живеене е женска работа.
- Не. Мене Радой добре ми служи. Той и няма какво друго да върши. Не му се бъркай.
Самуил би желал да освободи и брата си от тая жена.
Рано на другия ден двамата братя поведоха намалелия Мойсеев полк към града. Те яздеха на едри, добре стъкмени коне начело на полка, след тях пристъпваха войниците, наредени в две редици и в пълно въоръжение, а отстрани вървяха, прихванали мечовете си, другите началници. Войниците бяха се постегнали — излъскали бяха копията, щитовете, ризниците и мечовете си, но бяха зле облечени и обути. До късно предната нощ бе стоял Самуил във войнишките помещения, а с него и Мойсей, докато войниците туриха в ред облеклото и оръжието си, доколкото беше възможно. Макар началник на полка да беше по-старият брат, той остави да се разпорежда и младият, радваше се и се чудеше на всяко негово начинание. Но когато тая сутрин яхнаха конете си, Самуил мина на лявата страна, за да личи,че пръв от двамата е по-старият брат.

Полкът се спусна долу и мина бавно през по-оживените градски улици и стъгди. Това необичайно раздвижеше на полка съживи и смути целия град. Охридчани отдавна не бяха виждали толкова войска и в такъв ред. Преди близу година в България бе навлязъл с голяма войска Светослав Киевски. Дочуваше се тук за голямата сила на русите, за война оттатък Маторие гори*, надойдоха оттам и бежанци. Уплашиха се людете за живота и имота си, за близките си, които бяха изпратили с войската, но това не продължи много. Руски войски не дойдоха по тия места; върнаха се и тукашните полкове и плакаха само тия, чиито близки бяха оставили кости по далечните бойни полета, а те тоя път не бяха мнозина. Бежанците от изток се размесиха и се загубиха между тукашните люде; бежанци от изток идваха по тия места и преди и повечето бяха от по-горните, които бягаха насам, подгонени от приближените на царя и, още повече, на царския вуйчо и опекун Сурсубул. Тия дни се разчу и вестта за смъртта на цар Петра; биха камбаните на всички църкви, служиха се панихиди и заупокойни молитви, в «Света София» служи на два пъти сам

митрополитът. Дойде и смъртта на комит Никола Мокри. Пак биха камбаните по всички църкви. Ала народът не се разтъжи ни за царя, ни за комита. Минало бе това време, когато царските празници и тържества, раждания и умирания, победи и поражения дигаха на крак целия народ. Това бе през времето на първия български цар Симеона Велики, както го наричаха, и най-много през по-късните години на царуването му, когато ходи и би ромеите пред самите врати на Цариград. Наситил се бе и преситил народът български на царски тържества и празници. Не познаваше вече радост и гордост от цар и царство още от дните, когато по тия краища ходеше светият учител Климент, който учеше людете на добро и на всякакви знания, защитяваше простия народ от злодеи, от недостойни големци и управници. Чуваше се, че цар Петър, синът Симеонов, бил добър и благочестив цар, но неговите големци и управници ограбваха и мъчеха бедния народ от негово име.
(*Маторие гори — Стара планина.)
Изстинали бяха сърцата на людете за цар и царство. Нямаше на какво да се радват и с какво да се гордеят. Страх и омраза изпълваше сърцата на бедните люде, омраза или погнуса, или пък безразличие и към царство, и към царски люде, към всякакви царски повели и знаци. Между бедните и най-бедните живееха малко по-добре само ония, които намираха начин да угаждат на силните, но те бяха малцина — с какво може да се хареса толкова бедният човек? Тук, по Охридската област, людете на това бяха доволни, че комит Никола, макар да не беше най-добър царски заместник, не беше поне и най-лошият от царските велможи. Вземаше и той за царя и за себе си, но правеше и добрини; ще накаже, но понякога и ще прости. Не се нажали много бедният народ, като чу за смъртта му, а повече се уплаши — кой ли ще дойде на негово място и дали няма да бъде по-алчен и по-зъл от него. Народът познаваше и четиримата му синове, но дали царят няма да издигне друг някой на негово място? А сега нямаше и цар...
С такива мисли следяха охридчани движенията на Мойсеевия полк из града и повече със страх, отколкото с любопитство. Излизаха по вратите на къщите си, на работилниците и продавачниците, излизаха и по улици и гледаха смутени. Само

децата, които, според природата си, търсят игра и забава във всяко нещо, се събираха около войниците, ходеха на големи ята подир тях, а някои и бяха надигали пръчки и тояги, както те своите копия.
Веднага след като мина обедният час, Мойсей и Самуил, яхнали отново конете си, следвани от един десетник и шестима войници, се отправиха към ниската каменна сграда на данъчното управление, където беше и областната съкровищница. Двамата братя слязоха от конете си в двора на управлението и влязоха в сградата, а пред тясната желязна врата застанаха двама стражи с дългите си копия.

Главният побирчия бе отишъл да обядва у дома си и още не беше се върнал, но братята завариха помощниците му. Самуил не ги остави да се съвземат от голямото смущение, което обхвана царските служители при внезапното посещение на комитопулите, и направо попита:
— Какви пари има в ковчезите на съкровищницата? А хранилищата пазите ли добре?
Помощниците на главния побирчия бяха видели стражата пред входа на управлението и бяха уплашени, но единият можеше да надвива страха си, а другият не можеше.
— Това знае само главният побирчия. И за парите, и за хранилищата — отговори първият помощник. — Ние...
— Не лъжи — прекъсна го Самуил Мокри, пронизвайки го с очи.
Неочаквано Мойсей излезе пред брата си и удари първия помощник през лицето:
— Куче!
Самуил не показа недоволството си от постъпката на своя брат, а премести поглед върху втория помощник и попита:
— От нас ли ще криете?
— Няма да крием — отговори бързо, с разтреперани устни вторият помощник и продължи: — То е царска тайна, господарю, но от вас ли ще я пазим... В ковчезите имаме четиридесет и две либри злато и сребро. Така е записано по книгите. А хранилищата... и за тях всичко е записано по книгите.
— В ковчезите ли е цялата тая сума?
— Това не знам, господарю.

— Кога сте пращали за последен път пари или стоки в Преслав?
— Отдавна не сме пращали в Преслав ни пари, ни... Тия пари отдавна се пазят тук. То пише по книгите — побърза да добави вторият помощник.— Старият господар, баща ти, царство му небесно, не даваше да се праща в Преслав, а те оттам все искат. Старият господар...
Самуил го прекъсна:
— Дай тук всички книги. Покажи.
Вторият помощник се разбърза, извади от разни дупки и ниши в дебелите стени цял куп свитъци от пергамент. Тъкмо слагаше той последните няколко свитъка върху ниската масичка, и откъм вратата се чу дрезгав глас:
— Какво става тук?
Беше главният побирчия. Самуил Мокри се извърна към него и мълчаливо посочи с ръка постоянното му място в горния ъгъл на стаята. Побирчията мина с бавни, несигурни стъпки през цялата стая и застана в ъгъла си. Той беше нисък, около петдесетгодишсн мъж, с голяма кръгла глава, та калпакът му от вече проскубана лисича кожа стоеше несигурно и смешно на самия й връх; беше шишкав, закръглен, с къси ръце, с мургаво, широко лице, с големи, кръгли очи, които просветваха в сянка под дебелите му черни вежди. Той бе побледнял и мургавината не можеше да скрие промяната по лицето му, а повече я издаваше, но иначе побирчията се държеше спокойно. Той чакаше и Самуил каза:
— Нужно ни е да знаем какви суми има в ковчезите на съкровищницата и какви стоки се пазят по хранилищата от царските данъци.
— Това... — започна главният побирчия и тихо се изкашля, за да оправи прегракналия си глас. — Това е царска тайна. Аз мога да я открия само на тоя, който стои по-горе от мене.
Самуил рече:
- Царят умря, умря и комит Никола. Сега тук, в Охрид, над всички стоим ние, синовете на комит Никола Мокри.
- Когато един цар умре, на негово място идва друг, господарю. Когато един комит умре, на негово място друг комит ще дойде.
Самуил го погледа един миг, смръщи вежди:

- Избери: ще бъдеш ли и занапред главен побирчия или да кажа да те пуснат в езерото с камък на шията.
Лицето на побирчията побледня още повече, но той не се колеба дълго:
- На твоя отговорност, господарю. Аз не мога да се боря против твоята сила. В ковчезите на съкровищницата има тридесет и две либри златни и сребърни пари. За хранилищата всичко е записано по книгите.
— Имаш грешка, главни побирчио. Според книгите в ковчезите има повече пари.
Главният побирчия погледна с големите си очи единия, после другия си помощник и пак се обърна към Самуила:
— Аз знам по-добре от книгите какво има в ковчезите и по хранилищата, господарю. Нели се дава за войската, нели се дават и плати. Последните пари,които изпратихме по повеля на комит Никола Мокри, царство му небесно, в Преслав, не са записани в книгите на управлението.
— Кога беше то? — попита тихо Самуил.
— Преди пет месеца.
— А защо не са записани тия пари в книгите?
— Така нареди комит Никола Мокри, царство му небесно.

— Ти лъжеш, главен побирчио. Искаш да се скриеш зад мълчанието на мъртвия. Но ние не сме дошли сега, за да те съдим. Сега искаме от тебе да ни предадеш каквото има в ковчезите до последната парица. Да кажеш какво има и по царските хранилища. Сега над твоята глава няма по-големи заповедници от нас и ти сам пре

мисли какво трябва да сториш. Но ние нямаме много време да те чакаме.
Не се колеба много и сега главният побирчия, поклони се и рече с примирителен, покорен глас:
— Нека бъде твоята воля, войводо. И бог вижда, и людете тук виждат, аз не мога да ти се противя. Ще ти предам всичко, до последната парица. До последната капка, до последното зърно и влакно.

Докато се стъмни тоя ден, Самуил Мокри взе целия град и цялата охридска крепост в ръцете си. Това не беше трудно, щом като Самуил заедно с брата си държеше войската, колкото и малка да беше тя. Той избягваше да заплашва и да предизвиква, но всеки трябваше да види и да признае, че сега, когато старият комит бе умрял, той и братята му излизаха пред всички. Митрополит Висарион, който се бе върнал от манастира на приснопаметния отец Наум, където се бе отбил на връщане след погребението на комит Никола, изказа желание да отслужи на другия ден, неделя, панихида за починалия комит и молебен за достойните му синове. Самуил схвана угодническата мисъл на митрополита, но и сам помисли, че така ще се обяви пред всички в охридската съборна църква първенството на четиримата братя, та даде съгласието си и помоли панихидата и молебенът да бъдат най-тържествени.
Същия ден, малко преди стъмване, в града се върна и Арон Мокри заедно с управителя на охридската крепост Петър Чурило, войводата Крагуй и тисящника* Удина; те също се бяха отбили в манастира и пиянствували там до днес, пили и по пътя, та бяха още пияни, като затропотиха с конете си по градските улици. Самуил и Мойсей ги срещнаха на стъгдата, дето беше разположен полкът. Колкото и да беше пиян, Арон долови, че присъствието на войската тук не беше случайно, а бидейки и невъздържан, още повече сега, в пиянството си, развика се с гръмлив глас:
— Ха... Какво сте дигнали тая войска! Ромеите ли ще биете, или в Преслав ще въздигате нов цар! Ами ето мене въздигнете, къде по-достоен...
(*Тисячник – хилядник.)
Самуил улови коня му за юздата и го издърпа встрани. Притиснал с коляно коляното на пияния си брат, той изсъска в ухото му:
— Ако не можеш да се сдържаш, ще те затворя!
— Я гледай... — дръпна се Арон.
- Ще те затворя! — повтори близу до лицето му Самуил.
- Уловил си ти здраво мечката за ушите — рече Арон с омекнал глас и се усмихна накриво. — Е, ще видим.
Те обърнаха конете си към другите конници. Самуил каза:

- Да вървим горе на вечеря.
- Къде горе — дръпна се пак Арон. — Аз си имам тук свой дом!
- Добре — отвърна по-младият брат. — Тогава заведи ни в твоя дом и ни дай да вечеряме.
Арон обърна коня към своето жилище. Подкараха и другите след него. Самуил поизостана и пошушна нещо на един от стотниците, който стоеше там и чакаше заповеди.
Жилището на Арона Мокри беше хубава сграда на високи основи. Входната врата беше в широка ниша, подпряна с две мраморни колони, и се влизаше в дома по няколко също мраморни стъпала. Къщата изглеждаше някак чуждинска; истинският й стопанин ходил по франкските страни отвъд морето и я направил, като се върнал от там, но сега живееше другаде. Когато конниците спряха тук, дотичаха слуги и отведоха конете. Арон Мокри въведе гостите в жилището си. Малко след това пред къщата спряха десетмина войници и мълчаливо насядаха край стените й. Вече се смрачаваше.

Арон настани гостите си в една широка стая с розово боядисани стени и висок бял таван, насечен на малки ромбове; две врати свързваха стаята с вътрешността на къщата, а трите й тесни, високи прозорци с многобройни разноцветни, също тъй ромбовидни стъкла гледаха към неголяма градина. На средата на стаята беше сложена дълга, ниска маса, а около нея бяха наредени меки столове с широки облегала. От тавана се спущаше над масата на дебела верига кован железен полилей. В единия отсрещен ъгъл беше сложена грубо издялана от бял мрамор статуя на гола нимфа с уродливо едри гърди, кокетливо извърната назад, а в другия ъгъл се виждаше също тъй издялан от мрамор сатир, втурнал се да гони нимфата с протегнати ръце и чудовищно дебели, разкривени устни. Между двете статуи зееше широко огнище.
Когато влязоха шестимата мъже, в стаята беше здрачно; белееха се само двете статуи в ъглите и таванът отгоре, в разноцветните стъкла на прозорците тлееха размесени, неясни светлини. Арон Мокри изпляска с ръце, нададе дрезгав вик:
— Светлина!

Ала и без това двама чевръсти слуги вече влизаха с пламтящи запалки и сръчно запалиха едно след друго кандилата па провесения над масата полилей. В стаята светна, шарените стъкла по прозорците потъмняха, ясно се откроиха в ъглите двете бели статуи. Друг слуга хвърли в огнището цял наръч сухи дърва и бързо пламна там буен огън. Влязоха и други двама слуги, още юноши, и взеха връхните дрехи на гостите, шлемовете им. Арон посочи масата с широко движение:
— Разположете се. Аз скоро ще се върна.
Излизайки, той махна с ръка на Самуила:
— Ела за малко.
Те минаха през неголямото преддверие и се спряха пред все още светлеещите прозорци, които гледаха към улицата. Арон попита с несдържано възмущение:
— Какви са тия войници пред къщата ми?
Самуил погледна през прозореца и рече:
— Прати им нещо да хапнат, да сръбнат. Да се постоплят.
— Но защо си ги довел! Да те пазят ли?
— Не. Не мене, а тебе да пазят.
— От кого да ме пазят?
— От тебе самия. Като ги знаеш, че стоят пред вратата ти, ще бъдеш по-благоразумен.

Арон се вгледа в него с изяснени, вече изтрезнели очи, после току махна с ръка и бързо се отдалечи към вътрешността на къщата. Самуил се върна в розовата стая.
Мойсей седеше на един от столовете край масата и мрачно гледаше пред себе си, подпрял ръце върху ръчката на меча. Войводата Крагуй и хилядникът Удина стояха край огнището и мълчаливо се грееха на пламтящия огън; там наблизу стоеше и Петър Чурило. Самуил тръгна да се разхожда с тихи, бавни стъпки из стаята, мечът му едва потракваше в ножницата при всяка стъпка. Влязоха пак един след друг двамата млади слуги с широки подноси и започнаха да нареждат трапезата. В стаята се разнесе приятен, апетитен мирис, откъм огнището полъхваше все по-силна топлина. Чу се силният глас на Крагуй:
- Ами да бяхме седнали. Домакинът няма да дойде скоро; той сега е в банята си, знам аз.

Крагуй, след него и хилядникът седнаха на трапезата и започнаха да ядат; войводата Крагуй дъвчеше на двете си страни и току обърса устата си с опакото на ръката. Срещу тях се настани и Чурило, мълчалив и мрачин; за града той никога не беше се грижил, но ядеше и пиеше добре. Седна на трапезата и Самуил, посегна към хляба, отчупи залък. Посегна да се храни и Мойсей. Влезе и друг слуга, дигнал в двете си ръце остродънна стомна с вино, чу се шуртенето на виното в големите сребърни чаши. Крагуй едвам дочака да напълнят чашата му и я дигна към устата си. Самуил дъвчеше бавно, сякаш не можеше да глътне залъка си. Когато Крагуй посегна към втора чаша, Самуил каза:
— Войводо... Остави за малко чашата.
Крагуй дигна към него учудени очи. Самуил продължи:
— Искам да ме чуеш, Крагуй. Ние мислим само за ядене и за пиене. Царят умря и никой не иска да знае какво става там горе. Ние тук само за ядене и пиене мислим, ако ще потоп да ни удави. Ти си войвода, Крагуй, и бъди войвода. Бъди войвода, а не пияница и чревоугодник.
— Не съм аз пияница! — викна Крагуй и току перна с опакото на ръката чашата си, която се търкулна по трапезата, иззвънтя на пода.
В същия миг в стаята влезе Арон. Той се престори, че нищо не забеляза, и рече:
— Ето ме и мене. Бъдете като у дома си.
Той бе изтрезнял съвсем и, види се, бе решил нещо — беше необикновено любезен и приветлив. Облечен беше в бяла ромейска тога с широка червена ивица по краищата, гологлав, с още влажна коса от благоуханните масла, с които бяха го измазали слугите му след току-що взетата баня; обут беше в топли плъстени сандали от избелена вълна с широки сребърни връзки. Самуил присви още повече тъмните си вежди, а Мойсей гледаше Арона с едвам сдържано гневно презрение. Арон не промени приветливия израз на лицето си и седна на трапезата. Слугите застанаха от двете му страни, той махна с ръка:
- Донесете още ядене и вино от най-хубавото. Бързо!
— Яденето и виното стигат — рече Самуил.

— Не, не стигат — поклати живо глава Арон. — От кога не съм гощавал аз братчетата си в своя дом! Дайте ядене, напълнете чашите, хвърлете още дърва в огнището!
Откъм другия край на трапезата се чу изтънелият, задавен глас на Мойсея:
— Какво си се облякъл като ромеец... Не мога да те гледам!
— Ромеите знаят да живеят по-добре от нас, по-стари ми брате — кимна любезно Арон. — Ние сме си диви.
— Яденето и пиенето стигат — повтори Самуил, а и престана да яде, след като бе изял десетина залъка и няколко късчета печено месо. — Ние не сме се събрали да пируваме.
Някъде откъм вътрешността на къщата се чуха тихи звуци на няколко струнни свирала, понесоха се след тях преливащите се и повтарящи се сподавени извивки на две или три гусли, задумка меко, глухо малък глинен тъпан, който се бие с краищата на пръстите. Шестимата мъже на трапезата се умълчаха. Арон незабелязано направи знак на един от слугите, който изтича с бързи, тихи стъпки и отвори широко вратата към преддверието. Нахлуха оттам по-ясно звуците на свиралата, глухите въздишки на малкия тъпан и неочаквано навлязоха през широко разтворената врата четири танчарки с разплетени коси, голи, едва-едва позакрити с прозрачни розови и жълти була. Те се подредиха бързо в редица на празното място между трапезата и вратата и още докато се подреждаха, всяко тяхно движение влизаше в бавния ритъм па свирнята отвън, докато подкачиха и с нозе, и с ръце, и с цялото си тяло плавен танец — някаква широка плетеница от гъвкави, меки, повтарящи се движения. Час по час те заставаха на едно място, чупеха ритмично кръст, поклащаха бедра и сякаш галеха с длани гърдите и хълбоците си отгоре надолу, без да ги докосват. Арон шареше с очи по лицата на гостите си, но по-често спираше тържествуващ поглед върху възбледото лице на най-младия си брат. Приведе се, побутна го с ръка:
— Погледни, погледни каква хубост! Не си калугер, но и калугерите не бягат от такива сладки неща.
Самуил гледа дълго танчарките, после рече тихо:'
- Е стига. Кажи им да си вървят.
- Боиш се да не влезеш в грях... Виж каква хубост!

- Да. Но аз не съм дошъл тук да гледам танчарки. Кажи им да си вървят.
Танчарките започнаха със същите ритмични, плавни движения да свалят прозрачните си була и докато обиколиха еднаж и още еднаж трапезата, подредиха се една до друга съвсем голи. Самуил се приведе към войводата Крагуй, който гледаше голите жени с отпусната долна челюст, и каза близу до лицето му:
- Аз не съм ни монах, ни скопец, но за голи жени и за вино ние сме готови да забравим и небе, и земя.
Той се обърна и към Мойсея, който бе чул думите му и го погледна със сините си очи, които се къпеха във влага на разкаяние. По-младият брат му кимна:
- Ето и ти също...
По руменото лице на Мойсея се дигна още по-гъста червенина, той скочи, грамаден между насядалите тук мъже, и посягайки към меча си, извика на голите танчарки:
— Вън! Или ей сега ще ви насека!
Жените се втурнаха с писък към разтворената врата, по каменния под останаха само пъстрите им въздушни була.
— С меч ли ще плашиш жените! — рече надуто Арон Мокри.
Мойсей изпадна в ярост. Той блъсна трапезата с големия си крак и каквото имаше по нея, се пръсна надалеко по пода. Приближи се към Арона през разпилените паници и чаши, надвеси се застрашително над него:
— Ти... облякъл си се като ромейски лигльо! Само за голи жени ти!...
Самуил се изправи между двамата, тогава Мойсей се спусна към разтворената врата и викна на навидимите свирци:
— Спрете и вие там!
Утихна цялата къща. Никой от слугите вече не смееше да се мерне насам. Станаха всички прави, в настъпилата тишина се чуваше само бързото, хрипливо дишане на Мойсея. Като търсеше с поглед разиграли те се неспокойни очи на Арона, Самуил рече:
— Така не може повече да се живее. Така всичко пропада и гине. И царство, и люде, и имот. Ние решихме да спрем тая гибел. Ето — посочи той с ръка Мойсея — нашият по-стар брат и аз, и всички, които милеят за добро и спасение. Който тръгне с нас, ще

бъде с нас, а който е срещу нас, и ние ще бъдем срещу него. Той побутна Мойсея с ръка:
— Да си вървим.
Арон мина след гостите си в преддверието. Тук Самуил се спря, почака другите да излязат и се обърна към Арона:
— Донесох парите. Бащините ни пари.
— Къде са? Колко са? Ти нели...
— Ела утре горе, в управлението. Ще ги броим заедно. Не знам колко са. Тия пари не са нито за мене, нито за тебе.
— Как... Всеки ще си вземе своето. Бащиния.
— Ще ги дадем за войската. Ще искаме от другите, ще дадем и ние. Всичко ще дадем, което е нужно, не само парите.
— Ти как решаваш за всички...
— Както за себе си решавам. А ти иначе ли ще решиш?
— Аз искам да знам кое е мое.
Самуил подигна рамена:

— За себе си аз не искам нищо повече. Нито пък те гоня от бащиния ти дом и имот. Но което ще взема от другите, ще взема и от тебе. Добра ти нощ.
Арон пристъпи до един от прозорците, които гледаха към улицата. Двама от слугите му разнасяха вън запалени факли, но и закъснялата месечина бе изгряла над градските стени и покриви. Той виждаше как проблясваха върховете на копията, излъсканите метални части по облеклото и оръжието па войниците. Други слуги доведоха конете на гостите му, които бързо изчезнаха в светлия здрач вън. Тръгна след тях и малката дружинка войници, изчезнаха някъде и слугите със запалените факли. Над опустялата улица остана да свети само месечината. Арон въздъхна издълбоко и потрепера от хлад в гънките на ромейската си тога. Към устата му внезапно се надигна широка прозявка.

На другия ден Арон Мокри замина за Средец, без да се обади на братята си.

V

Самуил и Мойсей тръгнаха да обиколят охридските тържища и влизаха при купците и разните художници. Работните люде посрещаха двамата братя със страх и недоверие, но Самуил ги караше да бъдат по-откровени. Братята влязоха при всички железари и оръжейници, при всички шивачи, кожари, обущари, седлари, при всички купци на храни, платове и всякакви тъкани, на кожи, на желязо.
— Събираме полковете си — казваше Самуил, — Нели виждате какво време настана, нямате мира и вие, нямате опора и защита. Нужно ни е оръжие, нужно ни е облекло, храна за войската ни е нужна.
Купците искаха пари и стоки за размяна, а художниците искаха желязо, платове, кожи. Самуил изваждаше по една кожена кесия ромейски златици, ромейски сребърни или медни пари и даваше на купците по две, по пет, а някъде и по десет. Даваше и стока от царските складове. Парите бяха малко, не бяха много и стоките, но той насърчаваше купците и с думи:
— Това е за начало. Мислете и за това, че което правим за себе си, ще бъде и във ваша полза. Ако върви, както е досега, разбойници и обирачи ще влизат по продавачниците ви, по къщите ви, ще бъркат в пазвите ви, ще дойде и враг да ви убива и ограбва...
Съживиха се изеднаж охридските тържища. Това беше начало и всичко започваше отначало. А върху младите плещи на Самуила Мокри се трупаха грижа след грижа. Съживиха се тържищата и работилниците на Охрид, но купците искаха от Самуила все повече стоки, а към края на седмицата художниците поискаха плата преди да предадат по складовете във вътрешната крепост облеклото и оръжието, което бяха изработили, поискаха да им се плати. Самуил им даде разни храни, а също и по няколко медни парици, но пръстите му напипаха вече дъното на кожената кесия. Каквото бе получил от главния побирчия или каквото бе взел от ковчега на баща си, бързо намаля. Той намисли и реши да иска пари и всякакви нужни стоки от по-богатите охридски боляри и купци.
Избра сега и поведе със себе си само двама войници п двамата едри мъже, с дълги копия и широки щитове, с железни шлемове и добре излъскани ризници. Те вървяха на пет-шест стъпки след

коня му и бяха като почетна стража, на която имаха право само царските наместници, великите войводи и комитите. Самуил Мокри ги водеше със себе си, за да внушава страх у ония, които искаше да срещне тоя ден.
Най-напред той спря пред къщата на болярина Авакум Млечок. Изтича слуга да поеме юздата на коня му, а като влезе Самуил в малкия и стръмен двор, пред портата застанаха двамата войници, притиснали към себе си широките щитове, дигнали нагоре дългите копия. Излезе да го посрещне сам Авакум Млечок и го въведе в една мрачна стая до входната врата, дето боляринът посрещаше гости и посетители. В стаята беше студено, широкото почерняло огнище зееше празно и неприветливо. Боляринът се поклони пред госта си:
— Прощавай, мъм-мъм... — не знаеше как да го назове той сега по сан, но затова пък поклонът му беше още по-дълбок. — Не очаквах такъв скъп гост толкова рано...
Той беше дребен и сух, около петдесет и пет годишен мъж, необикновено пъргав и в движенията, и в езика си, с малки живи очички, с кръгло остригана, както у селяните, доста прошарена коса, с побеляла брада, оставена да расте на воля. Облечен беше в болярски кожух, бял и доста чист, нашарен с червени и жълти лъскави кожички. Млечок беше много богат — половината рибарски чунове по езерото бяха негови, имаше чунове и цяло едно рибарско село на Преспанските езера, беше човек деен и хитър, но и прочут скъперник. Самуил започна от него, като разчиташе на ума му и се боеше от скъперничеството му. Той подбра наметката си и седна на един разклатен дървен стол, останал може би още от дядото на болярина, покани и него да седне насреща, за да съкрати ненужната церемония на посрещането. И започна направо:
— Дошъл съм, болярино, по много важна работа. Ти сам знаеш на какъв ред сме всички ние, целият ни живот, и царството ни, и всеки от нас поотделно. Ако не се съвземем, докато е още време, чака ни гибел.
Какъвто беше Авакум Млечок чевръст и бързорек, сам се втурна да разправя колко тежък беше животът и започна, то се знае, със своите си грижи. Самуил го прекъсна:

- Ти не можеш да оправиш своите работи, болярино, докато и общите са в такова безредие. Най-напред трябва да стегнем войската и да запазим царството отвън. И най-напред са нужни пари и всякакви стоки.
Малките очички на Авакум Млечок, вперени в младия воин, горяха — бързо и напрегнато работеше неговата мисъл. Той каза, но само за да печели време:
— Някога, при Симеона, баща ми също е водил полк.
— Ти полк не можеш да водиш, болярино — отвърна Самуил, — но ще се притечеш с пари. Ще дадеш и солена риба от хранилището си, също и прясна. Полковете ще водят други, по-млади. Ти нямаш и син.
Авакум Млечок следеше собствената си мисъл и продължи:
— Бях аз в църквата миналата неделя и чух: владиката прогласи тебе и братята ти. Е, добре. Комит Никола беше ваш баща и вие идете след него. Преслав е далече, а и цар още няма. Но аз не вярвам на братята ти.
— На кого вярваш, болярино?
— На тебе вярвам повече — отговори Млечок, но като че ли езикът изпревари мисълта му и той погледа още един миг втренчено младия човек, сетне погледът му поомекна: — Да, на тебе вярвам повече. Ще ти дам най-напред сто сребърника и ще ме оставиш да следя как се харчат парите ми. Ако отидат парите ми на добро място, ще ти дам още сто сребърника и все така, доколкото мога. Ще ти дам и риба, но и рибата ще пресмятаме в пари. А ти ще ми даваш книги с името си, то се знае. Един ден карстовото трябва да ми се издължи.
— Добре. Ще ти давам книги с името си за всяка пара, също и за рибата. Ще знаеш и къде отиват парите ти, но няма да ти позволя да се пъхаш навсякъде. За мене, болярино, сребърниците не са всичко, сребърниците не са най-важното нещо. Боляринът го погледна изкосо:
— Аз пък, войводо, нямам голяма вяра в човек, който не знае цената на сребърниците.
Като се уплаши да не би разговорът да вземе лош обрат, Самуил Мокри удари с ръка дръжката на меча си и отвърна:
— Знам аз цената на сребърниците, но тяхната истинска цена. Затова съм дошъл да искам от тебе злато и сребро. Но тяхната

сила не е по-голяма от силата на меча. Или от силата на човека, щом реши човек да извърши нещо.
Боляринът извърна лицето си откъм другата му страна и пак погледна младия човек изкосо, закима с глава;
— Ще ти дам. Почакай.
Той стана бързо, но Самуил го задържа с ръка и също стана:
— Не сега. Отивам и другаде. Няма как да ги нося.
— Нямаш ли торби на седлото си?
— Торбите на седлото са за воински вещи, болярино.
— Нравиш ми се ти, войводо — каза Млечок строго.
— Ще дойдеш горе, да видиш за какво ще харчим сребърниците ти.
— Аз вече знам какво става по тържищата и по работилниците.
— Бъди жив и здрав, болярино.
Авакум Млечок го последва с бързите си, къси стъпки, изпрати го чак на двора.
Самуил яхна бодро коня си и се спря по-нагоре, пред къщата на Янкул Побит. Това беше най-голямата къща в цял Охрид, на три ката, с прави каменни стени и малки прозорчета с дебели железни решетки. Влизаше се в нея по висока, двойна, също каменна стълба и направо във втория кат — за първия и за третия кат имаше вътрешни стълби. Дворът зад нея беше обграден също с висока стена, та цялата къща приличаше на твърдина посред града. Излязоха тук двама слуги да посрещнат Самуила, взеха коня му, а когато влезе той в къщата, двамата войници застанаха горе, на площадката пред входната врата. Слуги посрещнаха Самуила и в преддверието на къщата; един от тях го поведе за най-горния кат, отвори пред него тясна врата от прави дъбови дъски, ковани с широкоглави гвоздеи. Всичко тук беше просто и здраво. Боляринът Янкул Побит посрещна младия си нечакан гост застанал прав в една неголяма и почти гола стая. Той беше висок и рус, около четиридесетгодишен мъж, с несъразмерно малка глава на дълъг, як врат и големи сини очи с едвам видими, светлоруси, смръщени вежди. Гладката му коса стигаше до раменатa, оставена беше да расте и не много гъстата му брада. Облечен беше боляринът с кожухче без ръкави, препасано с широк колан, дългите му нозе бяха обути в беневреци от груб тъмносив вълнен плат. Богатствата на Янкул Побит бяха и

големи стада овци,които лете пасяха по Шар и Бистра планина, а зиме слизаха по топлите полета. Но силата на Побит не беше само в богатството му; той самият се смяташе, пък и други го смятаха за втори човек след комита в цялата Охридска област, за втори царски наместник. Людете се бояха от него и го почитаха, а като легна болен комит Никола Мокри и после като се чу за смъртта му, мнозина твърдяха, че Янкул Побит ще го замести. Побит отиде на погребението на Мокри с мисъл, че е негов заместник, искаше да го видят людете там, а той пък видя четиримата му синове. Като се върна от погребението, могъщият болярин се затвори в яката си къща с гняв и злоба към синовете на умрелия комит и чакаше да се изясни небосклонът откъм Преслав. Дочуваше той сега, че синовете на Никола Мокри се опитваха да заместят баща си, но, то се знае, новият цар ще реши кой да бъде негов заместник в Охрид. С такива мисли Янкул Пмбит посрещна Самуила и го гледаше с леден поглед. Стана нужда пръв да проговори гостът:
— Поздравявам те, болярино.
Чу се и силният кънтящ глас па Янкул Побит, като че ли някъде от дълбините на широките му гърди:
— Поздрав. Що те води при мене, войводо?
Самуил знаеше за притезанията на Побит спрямо комитското място, но не знаеше докъде стигат те. Янкул Побит сякаш очакваше людете сами да се досещат какво млсто и какъв сан му се падат, а Самуил нито помисли за това, когато реши да дойде при него. Той отвърна:
— Води ме важна работа. България ме води при тебе, болярино.
— Готов съм да те чуя — рече Побит и белите му вежди се смръщиха още повече.
Едва сега, пред затвореното му лице, Самуил виждаше, че бе сгрешил, като бе влязъл в тая къща, но не искаше да се връща, след като бе прекрачил прага й. И с тая мисъл продължи той разговора си:
— Аз може би сгреших, болярино, че дойдох при тебе, но ще ти кажа защо дойдох.
— Говори, войводо — прокънтя още по-издълбоко гласът на Янкул Побит.

— Ние четиримата братя заставаме на мястото на покойния ни баща и така ще бъде, докато седне в Преслав нов и достоен цар. Но ние няма да чакаме новия цар със скръстени ръце, а ще управляваме Охридската област с мисъл и грижа за цялото ни царство. Ти и сам знаеш, доброто в царството ни е много малко, а злото сто пъти по-голямо. Ние решихме да турим ред в нащата област и да помогнем с всички сили на новия цар. Боляринът попита вече нетърпеливо:
— А какво искате от мене?
— Ще отделиш от овците си за войската, ще отделиш и вълна, и кожи. Трябва да храним и да обличаме войската, а тя е на първо място за царството ни. Нужни са и пари, искаме и пари от тебе.
Побит приподигна презрително широките си рамена:
— Аз съм болярин и царски хилядник. Дълг ми е да събера, да въоръжа и до хиляда души, но то може да стане само по царска повеля и по моя воля. Що ми говориш ти?!
— Така е, щом казваш — отвърна Самуил Мокри. — Но цар в Преслав сега няма. Ще събереш ти и полка си, когато стане време. Може да се поискат от тебе и два полка, но сега повече са нужни пари и всякакви други потреби за войската.
— Твойта войска ти ще си събереш, ти ще си я въоръжиш и нахраниш. Ти мислиш, че не знам що кроиш? Искаш да ти помогна! А ти си говорил против болярите. Вълци си ги наричал. Да не си от тия... богомилите безбожни! Пък аз и не знам кой е поставил вас четиримата на мястото на баща ви. Комитът не е цар, за да го наследяват синовете му.
— Ти не знаеш кой ни е поставил на това място, но ти не можеш да ни изместиш. Аз не съм богомил, но наистина има боляри, които са по-свирепи и от вълци...
Янкул Побит не го дочака да се изкаже:
— А защо си дошъл да искаш подкрепа от вълка? От мене нищо не чакай... Но ще млъкнеш ти, Мокри, щом се чуе глас от Преслав.
Самуил придръпна с едната ръка наметката си, възбледото му лице побледня още повече.
— Сега виждам — каза той, — че няма да е без полза идването ми при тебе, Янкул Побит. Ето така ще видим кои са с нас и кои са срещу нас. Иде време, когато всеки ще трябва да даде, каквото

се иска от него: злато, овци, коне, вълна, а също кръв и живот. Ще дадеш и ти, не ще избегнеш. Аз дойдох при тебе с добра дума, болярино.
Той се обърна и се отправи към вратата. Побит нито се помръдна да го изпрати.
Щом излезе вън и яхна коня си, Самуил го обърна назад по същата улица, която се спущаше стръмно надолу. Както всички охридски улици и тая беше доста тясна между къщите и стените, които ограждаха малките дворове. Постлана беше с едри заоблени камъни, далеко надолу краят й допираше до стена от модро стъкло, гладко и едва светлеещо, а това беше езерото, в което се отразяваше високото синьо небе. Денят беше ведър и топъл — един от ранните пролетни дни, и се виждаше как всичко наоколо се радваше на животворната топлина. Много от прозорчетата по къщите бяха отворени, подаваше оттам глава ту жена, ту някое дете и гледаха те с любопитни, засмени очи младия конник и войниците след него; по голите още клони, които се протягаха над степите тук-там, подскачаха и чуруликаха врабчета, по улицата надолу се гонеха в игра две кучета. Минувачите по тоя час на деня бяха редки, но които срещаха Самуила, покланяха му се до пояс и после се извръщаха да го проследят с жадно любопитство — те познаваха най-младия комитопул, тия дни неговото име беше в устата на всички охридчани.
Вече към края на улицата той сви по друга една, още по-тясна улица. Тук, в началото й, беше къщата на болярина Никола Жарен. Самуил влезе и у тоя охридски болярин, но когато скоро след това пак излезе и се метна па коня си, той се проклинаше, че бе влязъл в неговия дом. Изпитваше чувство, като да бе ловил с ръцете си някаква гадина, която се извива и изплъзва между пръстите, вонеща и гнъсна. Жарен беше също около четиридесетгодишен мъж, уродливо дребен и мършав, а живият му измамлив нрав беше сякаш изписан по лицето му — издължено като лисича муцуна, но все пак човешко лице с дълъг нос, който всичко подушва, с тънки, непрестанно мърдащи устни, които изричат без глас скрити, коварни мисли, с мънички кръгли, черни очички, които всичко виждат. Той посрещна младия войвода с доземни поклони, въведе го в една малка стая и сам се

разтича да почерпи с някакво вкиснато питие, въртеше се около него и сякаш не знаеше де да го сложи да седне от милост и драгост, от почит към сана му. Ала когато Самуил побърза да му каже защо бе дошъл, Никола Жарен побягна и се свря в един от ъглите на стаята настръхнал с цялата си дребна фигурка, като зверче, което пази малките си през дупката на хралупата. Очите му не пропущаха ни едно движение на войводата, устните му замърдаха още по-бързо, по той изрече гласно само една дума:
— Нямам.
Никола Жарен нямаше ни гори, като комит Никола Мокри, ни стада, ни рибарски чунове в езерото, но имаше злато, имаше сребро и даваше под лихва.Самуил тъкмо това му каза, без да повярва ни най-малко на късия му отговор:
— Ти дай повече и ще ти се плати лихва, колкото е прилично.
Мъничкият болярин се посъживи, излезе от ъгъла, но очите му продължаваха да следят движенията на младия воин, израза на лицето му.
— Пари аз нямам — повтори той. — Но ако някой рече да ти даде с лихва, ти с какво ще излезеш насреща, какво ще заложиш?
— Не искам за себе си.
— Щом искаш тебе да ти ги дадат, за себе си ги искаш.
— Събираме стоки и пари за войска, а тя ще пази и тебе.
— Хъъъ! — извиши тъничък глас боляринът като на смях, но лицето му остана все тъй дебнещо и затворено. — Аз сам ще се пазя. Аз съм и царски стотник.
Той мислеше за всемогъщата сила на парите си.
Самуил виждаше, че е излишно да говори повече.
Той подкара коня към къщата на болярина Данаил Къш. Стара беше тя, може би още от времето на Бориса Кръстителя, висока и цялата от грубо дялани каменни блокове. Влизаше се в нея направо от улицата, но пред тясната входна врата стоеше слуга, препасан с меч и с шлем на главата. Когато скочи Самуил от коня и пристъпи към вратата, въоръженият слуга му препречи път и попита, при все че познаваше младия войвода:
— За кого да съобщим на господаря?
Самуил помисли да го отстрани с ръка, но слугата стоеше тук по волята на господаря си и явно в дома на Данаил Къш се влизаше с

церемония. Самуил каза името си, а слугата се обърна, бутна вратата и викна навътре с проточен глас:
— Войвода Самуил Мокри!
Някъде от вътрешността на къщата се чу друг, също тъй проточен глас:
— Господарят е още в спалнята сиии!
Въоръженият слуга пред вратата повтори:
— Господарят е още в спалнята си.
Самуил бутна слугата встрани и влезе в непристъпната къща на Данаил Къш. В мрачното, почти тъмно преддверие го пресрещна друг слуга с уплашено лице. Самуил попита бързо:
— Сам ли е боляринът в стаята си? Води ме, води ме при него!
Докато слугата се колебаеше и се озърташе, на една врата се показа сам боляринът. При слабата светлина, която идеше някъде иззад него, меко проблясваха златни везби по дългата до петите му дреха от чуждоземски морав плат, по широкия му тъмночервен пояс, по плиткото черно капе на главата му, което беше обточено по края с два реда бисери. Данаил Къш беше облечен в дреха на велик вътрешен болярин. Знаеше се в Охрид, че неговият прадядо Секул Къш е бил с полка си в помощ на Бориса, когато Кръстителят с огън и меч е налагал в Преслав кръста над идола; за тая му заслуга Секул Къш е бил прогласен за велик болярин и е стоял при княза години наред. Данаил Къш, внукът на Секул Къш, беше куц — дясната му нога беше изсъхнала, и никога не беше изваждал меч за царя и царството, ала носеше с голяма гордост славата и сана на дядо си, макар самият той с нищо да не беше ги заслужил. Той нямаше повече от тридесет и пет години, беше среден на ръст и мършав, с много бледо лице, та и сега се белееше то отдалеко в полутъмното преддверие, вкаменено от надменност. Самуил пристъпи по-близу:
— При василевса в Цариград може да се влезе по-лесно.
— Аз приемам гости само след вечерня — рече бавно, провлечено Данаил Къш, с глух глас.
— Не съм ти гост. Идвам по работа. Къде ще влезем?
Боляринът гледаше Самуила мълчаливо и не се помръдваше от вратата. И повтори:
— Аз приемам гости само след вечерня.

С две широки стъпки Самуил Мокри се изправи досам него, побутна го навътре в стаята:
— Влизай.
— Ти не си господарят тук — каза с голямо закъснение боляринът и беше толкова възмутен от постъпката на нечакания си гост, че се показаха румени петна по бледите му хлътнали страни. Но той и във възмущението си пазеше приличие.
Самуил затвори, без да се обръща, и остана там, подпрял с гръб вратата. Домакинът се отдръпна с куцата си нога на три равномерни стъпки към вътрешността на стаята, като че ли трябваше да спазва определено разстояние, и там замръзна в своята винаги една и съща поза.
— Ти — започна пак Самуил строго и нетърпеливо — по заслуги не твои, а на прапрадядо си, получаваш по една десета от данъка върху риболова в трите езера около Охрид, също и по Дрим...
— Не — прекъсна го неочаквано Данаил Къш, - Не прапрадядо, а прадядо.
— Нека бъде прадядо, все едно. Ти трябва да се откажеш от тая царска награда, която сам не си заслужил. Хранилищата и ковчезите на царството са празни.
Самуил млъкна и чакаше отговор. Дълго мълча и боляринът. Най-сетне Къш проговори и в глухия му глас прозвучаха плачливи нотки:
— Ще се оплача на царя от тебе.
— Нели знаеш: няма сега цар в Преслав. А тук, в Охрид, наместници на царя сме ние, синовете на комит Никола Мокри.
— Хък — изхлипа Данаил Къш. Лицето му изеднаж просветна и той добави задъхано: — В Преслав ще дойде друг цар.
Нямаше какво повече да говори Самуил със самозвания велик болярин.
Той се хвърли на коня си вън и се отправи към по-ниската част на града, където бяха тържищата и всички свърталища и продавачници на купците. Излезе на главното тържище и се спря пред големия житарски склад на Йосиф Клобурец.
Купецът излезе някъде откъм дъното на големия си склад, за да посрещне знатния гост. Клобурец беше над шестдесетгодишен мъж, но стоеше здраво на нозете си, едър и кокалест, с широка, гъсто побеляла брада чак до пояса му. Той не се зарадва много на

госта си, при все че таеше мисъл и желание да се сродява с Мокрите. Лицето му придоби покорен, приветлив израз, но големите му очи гледаха бдително. Купецът посочи на младия войвода едно ниско столче край стената, дори се наведе да попридръпне столчето, а той самият остана прав. Самуил седна, покани и него:
- Седни, Йосиф Клобурец. — Старият купец сложи ръка на гърдите си, поклони се леко, но остана прав. Самуил настоя: — Седни. Не искам да стоиш прав пред мене, може да си по-стар и от баща ми.
Клобурец мълчаливо придръпна друго столче и седна, но някак по-далеч от войводата. После каза почтително:
— Той беше с две години по-стар от мене, царство му небесно.
— Здрави ли са стените на склада ти, дядо Йосифе? — попита Самуил.
Старият купец го погледна поучуден:
— Здрави са, как иначе.
— Да, как иначе. Това е склад. Хранилище. А колко по-яки трябва да бъдат стените на царството ни. Те пазят и нас людете, пазят и всичките ни богатства. Врагове ни дебнат от всички страни, а най-здрава стена за царството е войската. Така ли е, дядо Клобурец?
— Трябва да е така, войводо — отговори купецът предпазливо.
— Аз съм купец и не разбирам много от царство и управа. За мене е това: да правя търговия, а войската и управата е ваша работа.
Старият купец разбираше и от царство, и от управа, но по своему. Той трябваше да плаща скъпо на царството и на управата, за да пазят търговията му, но колкото повече му искаха и му взимаха, толкова по-лошо го пазеха. Ходил бе той по търговия и в ромейските земи — и там беше същото.
Самуил продължи:
— Когато в царството е спокойно, ще върви по-добре всяка работа. И търговията на първо място. Помогнете и вие купците да умирим царството. После ще търгувате и вие по-добре.
— Помагаме. Нели казахте да набавяме, каквото е нужно, и ние набавяме. Аз ви продадох пшеница и ечемик на цена добра за вас.

Размених просо за вино. Като е за общо добро, аз отстъпих във ваша полза, доколкото беше възможно.
Той мислеше със своя търговски ум.
А Самуил каза:
— Докато имахме злато, купувахме. Докато имахме какво да разменяме, разменяхме. Сега царството иска от вас и злато, и жито, и всякакви стоки.
— Но това няма да бъде търговия, а ще бъде данък. Данъците съм си платил, а ти искаш от мене още, искаш да ми вземеш всичко. Жито нямам; разпродадох и размених всичко в това най-гладно време през годината. Дадох и на вас, колкото имах. Погледни: складът ми е празен, ти пък искаш от мене и злато, искаш да ме оставиш с празни ръце.
Купецът не мислеше за царството, мислеше за търговията си; такъв беше неговият ум. Далеч беше той от Самуила, от неговите мисли. Младият воин стана да си върви. Стана след него и купецът, да го изпрати. С поклони, но с недоверие и страх. Самуил излезе от хранилището на Клобурец, но не се качи на коня си, а се отправи през тържището към една тясна и крива уличка, която започваше оттук; двамата войници вървяха близу след него и водеха коня му. Сподирен от много погледи, той сви по тясната уличка и се спря пред едно ниско помещение с надвесена стряха и широко разтворена врата. Някъде вътре се чуваше шумна врява, но щом се спря Самуил пред вратата, всичко утихна. Виждаха се през вратата неколцина люде и как всеки от тях се извърна насам. Между тях беше и купецът Жлътий, който веднага се приближи; беше още доста млад мъж с гладка черна коса, която покриваше ушите му, с очи също черни и живи, с румено лице, та никак не отговаряше на прякора му. Още като се приближаваше, младият купец гледаше втренчено Самуила, не свали очи и когато се поклони пред него от прага на широко разтворената врата:
— Бъди здрав, храбри войводо!
Той се изправи с отпуснати ръце и пак не сваляше очи от лицето на Самуила. В гласа му бяха затрептели сладникави звуци, угодническо беше и обръщението му. Самуил го гледаше мълчаливо. Купецът Жлътий търгуваше с всякакви стоки, разменяше постоянно, купуваше и продаваше, но не задържаше

нищо в своята тясна и мрачна продавачница. Самуил виждаше лукавите му очи, лъжливото му лице, което отричаше дори и собствения му прякор. Младият воин махна неопределено с ръка — за поздрав към купеца или пък на мислите си, и се извърна. На няколко стъпки зад него стояха двамата войници с коня му. Той дръпна юздата и скочи на седлото.

Мойсей го чакаше на вече сложената трапеза в готварницата и щом го видя да влиза, викна на прислужницата си:
- Давай яденето.
Калипсо сложи на масата гърне, от което се дигаше гъста пара. Тя излезе, а двамата братя започнаха да се хранят мълчаливо.
Самуил скоро остави лъжицата си, побутна паницата. Мойсей го погледна и нищо не продума. Едва по-късно, след като глътна последния си залък и след като изпи една голяма чаша вода, той каза:
— Дойдоха двама от войниците ти.
Самуил трепна:
— Къде са?
Мойсей посочи с глава:
— Оттатък. Почакай, заедно ще вървим.
Самуил стана, но в същия миг на вратата се показа Радой. На две стъпки зад него стоеше главният побирчия. Радой го посочи с палец през рамото си:
— Тебе търси, господарю. Може да не е сссварил да се наобядва...
— Идвам по работа — каза главният побирчия строго, като поглеждаше ту Самуила, ту Мойсея с кръглите си засенчени очи.
Самуил кимна към слугата си:
— Кажи на ония двамата веднага да дойдат. — И се обърна към главния побирчия: — А ти влез, да видим по каква работа си дошъл.
— Ида не за себе си... Научих, ходил си днес по някои от болярите и купците... Сега всички във вас гледат, а Янкул Побит е излязъл из града да се похвали как те е посрещнал. Аз познавам всички тия люде. Познавам всички наши боляри и купци и всички охридчани до един, познавам много люде и по цялата наша област, такава е моята работа. Тебе, войводо, злато ти е

нужно и сребро и какво ли не още, щом си рекъл да събираш войска, но няма да намериш нищо по такъв начин.
— Седни, седни — прекъсна го Самуил и сам седна.
Побирчията се огледа за стол и също седна, свали калпака си, като че ли и сам знаеше, че проскубаният лисичи калпак стърчеше смешно на голямата му глава. Той продължи:
— Всички тия люде и който и да е божи човек няма да ти даде стоката си с добра дума. И колкото има човек повече, толкова по-трудио ще вземеш от него. Най-трудно ще вземеш от болярина и той, ако го притиснеш до стената, ще те прати при селяка, при парика си чак, от него да искаш, все той му е длъжен, все той не му е доплатил. Такъв е и купецът, но с купеца е по-лесно, той ще ти бъде нужен винаги и като му вземеш, ще бъдеш принуден и да му дадеш.
— Кажи — прекъсна го Самуил, — кажи как ще намеря пари и всичко друго, което ми е нужно.
Побирчията се наду цял от самоувереност, надебеля повече и гласът му:
— Каквото и да ти е нужно, то се взема, а не се иска, не се измолва. Ти, войводо, остави на мене тая работа. Баща ти, царство му небесно, никога не се оплака от мене. За пари е трудно, но стоки...
— Е как?
— Както винаги, когато е за царски нужди: ще разхвърлим нови данъци и ще ги съберем.
— Нели казваш, че не се взимат, не се събират лесно.
— Данъци се събират по-лесно, войводо. В името на царя. Със сила, войводо. — Той приподигна заобленитe си рамена и каза с въздишка: — Няма друг начин, като е за злато и за имот.
Смръщил вежди, Самуил извърна поглед от него. Със сила! Той знаеше какво значеха тия две къси думи. Да вземеш със сила... Да накараш да ти служат със сила... Съживи се в паметта му далечен спомен. Беше пет или шестгодишен. Предният двор на бащината му крепост се изпълни със селяни. Той ги гледа от прозореца,дълбоко в стената, облегнал се на дебелата стена. Денят е слънчев и топъл, отворени са и двете крила на прозореца. Той вижда ясно селяните в двора, мнозина са те, но — чудно, лицата им като че ли са еднакви. Селяните са натъжени и

уплашени, затова лицата им изглеждат еднакви. През вратата откъм вътрешния двор излиза баща му, а след него вървят войници и слуги. Селяните се отдръпват, отваря се широко място, но баща му се спира там и говори нещо сърдито на селяните, кара им се, маха с юмрук. Излиза на празното място един млад селянин и говори нещо с калпак в ръцете си, върти калпака, мачка го в големите си ръце. Втурват се към него войници и слуги, свалят го на земята и го бият с тояга, бият, бият, бият, газят го с нозе, газят. Сърцето на детето трепери, трепелят и ръцете му, и цялото му тяло, а войниците грабват друг селянин, свалят и него на земята, после трети селянин, четвърти... И бият, газят с нозе. Детето изпищява. Две ръце го грабват отдире и го дръпват от прозореца, то се вижда в прегръдките на майка си...
По-късно Самуил научи, че това било начало на селски бунт. Селяните секли дърва за господаря през цялата пролет и през цялото лято; не им останало време да поработят за себе си, да посъберат храна. Цяла пролет и цяло лято ангария. Той и сам ги видя — бяха се събрали да се оплачат пред господаря, а господарят заповяда да ги бият; в предния двор останали трима пребити от бой. Селяните отказали да секат повече дърва и се пръснали по селата си наоколо, пръснали се да си посъберат зимнина. Тръгнали по тях войници и слуги, пък и сам господарят. Преследвали ги като дивеч, биели ги и ги убивали, карали ги пак да секат дърва по горите, да ги превозват с чунове за града. Но една нощ на много моста по господарските гори пламнали пожари...
Тоя далечен спомен оживя сега в паметта на Самуил Мокри. И повлече редица такива спомени. Войниците и слугите на баща му често биеха селяните, за да ги накарат да работят за господаря, за царя, за да им вземат данъка, за да ги карат да гонят дивеча, когато господарят излизаше на лов, биеха ги, за да ги накарат да отиват на църква, биеха ги дори и по сватбите, и по хората, за да било по-весело. Биеше ги и сам господарят им, когато искаше да ги накаже или само да излее яда си или когато беше пиян. Но той биеше и слугите си, и войниците си, за да бъдат послушни и покорни. И пак комит Никола Мокри не беше от най-злите господари — имаше и много по-зли от него.
Самуил рязко поклати глава:

— Не! Не ща със сила. — Побирчията понечи да възрази нещо, но той го спря с ръка: — Върви си, главни побирчио. Ако стане нужда, аз ще те повикам или сам ще дойда при тебе.
Побирчията стана, поклони се, сложи калпака си. Проскубаният лисичи калпак на върха на голямата му глава изглеждаше още по-смешен. Самуил си мислеше: «Той иска да си купи нов калпак с новите данъци... »
— Твоя воля, войводо. Аз... виждам, ти... за царството ни и рекох да помогна.
Самуил махна с ръка: да си върви по-скоро. Едва-що излезе главният побирчия, и на вратата се показа Радой, а зад него се виждаха двама млади селяни. Самуил се спря насред готварницата:
— Влизайте, влизайте!
Радой влезе и даде път на двамата селяни с присмехулна церемониалност. Двамата млади мъже бяха облечени в дрипи, но гледаха войводата си бодро и виждаха неговата радост. Той ги позна и ги назова по име:
— Каран Кькре... Миладин Урка... Вие първи се връщате в полка!
— Казаха ни, войводо — отговори Каран Кькре. — Тъй ни казаха, че по твоя повеля полкът ни пак се събира и цялата войска.
— Ние веднага — обади се и Миладин Урка. — По-добре ни е в полка. У дома на село... мъка. Няма и какво да се яде всеки ден.
— Само децата ни станаха повече, докато си бяхме на село — продължи вместо него Каран Кькре с хитра усмивка.
— Да има кого да хранят майките им — поиска да се пошегува и Миладин Урка. — Те от нас голяма полза нямат. Само хляба им ядем.
Те видяха,че лицето на войводата им се промени, и млъкнаха. Той каза:
— Вие първи се връщате в полка и знам, че сте добри войници. Прогласявам ви и двамата за десетници. Ще дойдат и други като вас, а вие ги посрещайте и нареждайте ги там, както е нужно. Води ги да се облекат — кимна Самуил към Радоя. — Ще получат и оръжие.

— Хайде — разбърза се Радой, щом имаше кому да заповядва. — Ще лъснете пак с ризници. И пак ще останат от въшките ви по-по вас...

VI

Самуил не можеше да се откъсне от Охрид, а мисълта му беше насочена все към столицата, към Преслав. Оттам долитаха всякакви слухове. Стекли са се там боляри и войводи от всички краища на България, дебнели са се кой кого да изпревари, кой пръв да стигне до царския стол, но никой още не се решавал да се прогласи за цар. Говорило се, че двамата царски синове са тръгнали вече от Цариград и в Преслав очаквали новия цар. Ала пътят от Цариград не беше толкова дълъг — вторият Борис отдавна би стигнал в Преслав. По едно време се чу, че и Арон Мокри заминал за Преслав. Самуил не можеше да напусне Охрид. В Преслав братята Мокри трябваше да отидат с голяма сила.
На другия ден след като дойдоха двамата войници от полка на Самуила, дойдоха и други двама от неговите стари войници. На третия ден дойдоха петима наеднаж.
Започнаха да се връщат и Мойсеевите войници. Мойсеевият полк нарасна до деветдесет и пет души, а Самуиловият стигна до сто и двайсет души.
В Охрид и по цялата област имаше и други големи и малки боляри, а също и други по-големи и по-малки военачалници, за които Самуил Мокри не преставаше да мисли, но които още не беше потърсил. Повечето от тях бяха люде, които можеха да помогнат не с богатството си, а с оръжието си, с войниците си. Всеки имаше воински чин и задължение да се яви във войската по царска повеля или сам, или с определено число войници от своите подвластни люде, които трябваше да облече и въоръжи. Преди Самуил Мокри не се решаваше да потърси тия боляри и военачалници — боеше се да не ги предизвика срещу себе си, вместо да ги привлече към себе си. Той бързаше да ги изпревари с по-голяма сила.
Сега, когато във вътрешната крепост се събраха над двеста души негови и Мойсееви войници, Самуил се реши да се покаже и пред

тия люде. Разпрати той из града и по околните господарски селища свои пратеници да поканят тия боляри и военачалници да се явят в комитското управление. Всеки от тях отговори различно на тая покана — според нрава си, според силата си и според чувствата си към четиримата комитопули, но в определения час и ден в залата на горния кат в управлението се събраха до тридесет души, а това бяха голямата част от поканените.
Някои от тия люде бяха дошли от покорство и послушание, като виждаха, че синовете на Никола Мокри излязоха начело на областта, но други бяха дошли с омраза или пък от любопитство. Самуил спокойно се разпореди, помоли едни, помоли други, помоли всички да насядат по столовете и пейките в залата. Виждаше се неговата самоувереност и добрата му воля също, та позатихнаха тия люде, и най-гневливите между тях, насядаха всички по столове и пейки. А като поутихна в залата, дочу се през прозорците отвън врявата на войниците в съседния двор. С това и започнаха разприте в това болярско и воинско събрание — с тая войнишка глъчка вън.
Най-напред скочи Михаил Кукул. Посочи прозорците и завика гневно към двамата братя:
— Войска сте събрали! Е, какво... ще ни плашите ли? Няма да ме уплашите вие мене, войска имам и аз, мога да събера и аз!
Той беше на годините на Мойсея и също водеше полк, но не беше прогласен за войвода като синовете на Никола Мокри и оттам идеше най-напред омразата му към тях. Започна той с такива думи, развикаха се и други с гняв:
— Царе ли ще ставате! Стъпихте на главите ни! Ще дойде цар и него ще слушаме! Кажете защо ни викате!...
Зачуха се и други гласове:
— Да чуем какво ще ни се каже! Като няма цар, да помислим и сами за себе си. След Никола Мокри могат и синовете му...
Не беше седнал само Мойсей и стоеше на единия край на залата с глава едва ли не до таванските й греди. Като чуваше виковете на болярите, той цял се зачерви и гледаше с безумни очи. Самуил се спусна да успокои най-напред него:
— Седни, седни, брате.
Мойсей се улови за меча:
— Ще ги посека до един!

Все пак той се остави в ръцете на Самуила, който го натисна на стола като дете:
— Седни, седни.
Заканата на Мойсея предизвика още по-гневни викове, но които викаха сега, бяха малцина. Тогава застана пред всички Самуил:
— Няма ли да ме чуете, преди да ме съдите и ругаете!
— Говори, говори! Млъкнете вие там! Не пречете! Да чуем...
И Самуил продължи при пълна тишина в залата:
— Вие сте всички в ръцете ми. Но аз ви повиках с добра мисъл и с добра грижа. Боляри и началници, спасявайте царството! Помогнете всички да спасим царството, което сега е без цар. Повиках ви това да ви кажа. И които мислят за цар и царство, нека тръгнат с нас, с оръжието си, с людете си...
Това каза Самуил Мокри и ясни бяха думите му, но в залата избухна още по-шумна глъчка. Мълчаха двама или трима от болярите и гледаха тъжно пред себе си, а всички останали викаха, шумяха и всеки със своя глас, всеки със свои думи. Зачуха се и такива викове:
— Да си вървим! Кръв ще се пролее!...
Някои от болярите и началниците вече излизаха от залата. След тях и други. Когато в залата останаха само двамата братя, Самуил каза:
— Те не са опасни за нас. Никога няма да стигнат до сговор срещу нас.
Още същия ден и в близките дни мнозина от тия боляри и воини дойдоха по един, по двама да търсят Самуила. Самуил Мокри, каквото и да говореше друго, повтаряше пред всички:

— Събирай дружината си. Събирай войниците си.
Така болярството в Охрид и по цялата област се раздели на три групи: едни бяха против четиримата комитопули, други се държаха настрана, но трети бяха с тях. Някои от тия последните — по-млади и по-възрастни, Самуил прие под свое войводство.
Настъпи Страстната седмица и всеки ден беше свързан с някой от подвизите на Исуса Христа до неговата смърт. Камбаните и клепалата на охридските църкви биеха едва ли не по цял ден и до късно вечер. Църквите се пълнеха с богомолци тая година повече, отколкото през другите години по тия дни. Трогателното

сказание за последните часове на кроткия Назаретянин оживяваше в мислите на людете и те го свързваха със собствените си болки и тревоги. Името на цар Петра преди пораждаше омраза или съжаление, но сега, след смъртта му, други мъчителни чувства изпълваха сърцата на повечето люде, особено сред по-простия народ, който се виждаше осиротял, изоставен, в безпътица и пред тъмно бъдеще. Народът виждаше, че е без водач. Охридчани срещаха Самуила Мокри всеки ден по улиците на града, виждаха и чуваха какво вършеше той, говореше се и за срещите му с болярите, но нели и той беше болярин? Той искаше да замести баща си, но дали за добро? Народът пълнеше църквите и като оплакваше в молитвите си Христа, още повече оплакваше себе си.

А други люде от народа и повече от най-бедния селски народ се събираха по скритите свърталища на богомилите. Раздвижили се бяха тия дни и богомилските старейшини и проповедници; като виждаха, че народът пълнеше църквите, искаха да го отклонят и да го привлекат към себе си. Мнозина се вслушваха в техните проповеди и тръгваха подире им, защото говореха против болярите, против поповете, против неправдите и насилията, против грешната човешка плът и което говореха — беше право, народът и сам го виждаше. Както между тия, които пълнеха църквите, така и между богомилите все по-често се споменаваше името на Самуила Мокри. И тук говореха за младия болярин с недоверие, с омраза, но които го съдеха и ругаеха, подбираха и думи на злобна подкана към дела. Знаеше се между богомилите по тия места, че Самуил не странеше от тях и дори дружеше с дедъц Дамян, който беше познат на всички. Но ако синът на Никола Мокри не е като другите боляри, не е като баща си и братята си — нека покаже!

Самуил винаги надаваше ухо към простия и беден народ. Той познаваше равните на себе си, облагодетелствуваните, щастливите и не споделяше себепоклонството на своето съсловие. Той не избягваше простия народ, търсеше го, вслушваше се в думата му. Той долавяше отдавна сред народа едно непрестанно брожение, дълбоко и глухо, както в тесто, което втасва, но сега дочуваше по-ясни гласове.

На Велики петък вечерта двамата братя Мокри заведоха полковете си в митрополската църква «Света София» да присъствуват на тържествената скръбна служба «Погребение на тялото Христово». Църквата беше пълна с народ и войниците останаха в църковния двор до края на службата. Охридчани отдавна не бяха виждали толкова много войска. Още по-чудно им беше, че двамата войводи Мокри и всички други началници останаха с войската си в църковния двор и тук дочакаха края на службата със запалени свещи в ръка.
На другата сутрин Самуил се качи заедно с Радоя на един чун с трима веслари и замина за родната си къща, за да прекара празника със семейството си. Слънцето още не беше изгряло, но мекият блясък на светлеещото утринно небе озаряваше и водата, и сушата наоколо. Хилядите къщи по двата хълма на града, крепостните стени и кули се очертаваха ясно в прозрачния въздух и като че ли бяха наредени с ръка една до друга. Каменният нос Канео се вдаваше във водата и изглеждаше като изрязан с длето. Манастирът на полуострова приличаше на кораб във водата с белите си стеяи, озарени сега от розовия сяй на утрото, с високото си кубе и големия железен кръст, кацнал върху него като птица с разперени крила. Водата наоколо се тъмнееше, водораслите край брега изглеждаха черни, ала по гладката водна повърхност навътре в езерото и към далечните насрещни брегове се отразяваше светналата синева на ведрото небе. Ниско над водата прелитаха птици с проблясващи бели крила. Планините на запад и на юг, които стигаха до самите брегове, бяха все още забулени в нощни сенки, чернееха се в далечината неизбродимите гори по тях чак до самите им върхове. Оттатък, откъм тъмната стена на далечните планини, час по час долиташе утринен ветрец на тихи повеи и набираше водната повърхност на ситни, трептящи гънки. Когато изгря слънцето, чунът беше доста навътре в езерото. За няколко мига всичко се промени — и небето, и водата, и брегoвете наоколо, всичко засия в златисти, сини и зелени багри. В светлината, изеднаж грейнала от всички страни, ясно се показаха в далечината, вече към средата на езерото, други два чуна, близу един до друг; пътуваха заедно към запад и се виждаха ясно, та сякаш и людете в тях.

— Изпреварили са ни — рече Радой. Той мълчеше досега не по нрава си — беше недоволен, че тръгваха пак по езерото след последното им пътуване в бурята. — Кои ли са тия ранобудници... Не ще да са рибари днес, на Велика събота...
Двамата веслари на предната висока част на чуна мълчаливо размахваха веслата, мълчеше и третият — кормчията. Мълчеше и Самуил Мокри.
Тъкмо сега беше време да подреди той мислите си, да ги изясни, да премисли всяко нещо изново. Мойсей беше най-здравата му опора. Всичко друго беше несигурно, колебливо, неясно и забъркано, та дори и целта, към която се стремеше с такава жажда. Може би и полкът му не беше достатъчно надежден — тия негови сто и двадесет момци, които се бяха върнали, но той трябваше да ги храни, да ги облича, да им внушава добри надежди... Иначе могат да се разбягат. Мойсей няма да го изостави никога. Също и Радой няма да го изостави. Може да има и други такива люде, но де са те тъкмо сега? За болярите, за повечето от тях, той не мислеше сега, когато търсеше здрави и верни люде; те бяха вече на определено място, не до него и с него, а някъде оттатък. Арон беше също някъде оттатък, дори някъде насреща. А Давид?
Най-старият брат беше винаги в мислите му. Не бяха се виждали от погребението на баща им. Давид живееше все така усамотен в своята кула при Костур и не беше пращал никаква вест за себе си, не беше попитал и за братята си. Това негово мълчание, макар и след разговора на четиримата братя в бащиния им дом, не беше изненада за Самуила; най-старият брат винаги бе живял усамотен и мълчалив, сякаш извърнал поглед от людете, от живота им. Той не беше пожелал дори и да се ожени. Но Давид Мокри познаваше людете и техния живот, съдеше ги строго и вярваше, че е справедлив; той съдеше и себе си със същата строгост. Давид беше чист, свят човек, но мислеше прекалено много за своето спасение, за небесния живот. Самуил укоряваше Давида в скритите си мисли, но голямата набожност на по-стария брат го плашеше, както ги плашеше и тайната на смъртта; по-старият брат се домогваше до най-голямата загадка на човешкия живот. В мислите си, а вече и в делата си Самуил бе излязъл пред другите си двама братя, но пред Давида не се решаваше да излезе. Той го

укоряваше за неговото бягство и усамотение, но вярваше в неговата мъдрост, в душевната му чистота и тъгуваше за него. Струваше му се, че ако и Давид беше в Охрид, всичко би вървяло по-благополучно. Ала не беше ли готов Давид да изостави по-младиге си братя, както извръщаше поглед и от целия земен живот?
— Като е кротка во-водата, човек и за ядене се сеща — чу Самуил някак отдалеко гласа на Радоя.
Сутринта бяха тръгнали гладни, търпението на Радоя се бе изчерпило.
— Вземи торбата — рече Самуил. — Дай и на людете.
Радой се хвърли към торбата с ядене на дъното на чуна, забравил страха си от водните дълбини. Чунът се разклати и под страничните му коруби се чу застрашително шльопкане. И тримата чунджии отправиха към слугата криви погледи, но не посмяха да му се скарат пред войводата — ... господарският слуга се ползува от почитта към господаря, както се ползува и от старите му дрехи. Радой отвори торбата и подаде от яденето най-напред на Самуила. Самуил яде от хляба и рибата, сварена само с подсолена вода, пи и вода от езерото. Седнал отново на дъската зад него, Радой изломоти с пълна уста:

— Днес, ако искаш да знаеш, и нищо не се я-яде. Цял ден. Нели е Велика събота, Исус Христос е още в гроба.
Като премисли за братята си, за полка си, за болярите, също и за слугата си, за весларите, които се нахраниха набързо и на големи залъци, които пиха вода със същия съд, с който пи и той, и слугата му, Самуил Мокри се вдаде в мисли за всички други люде като тия двама веслари срещу него, като кормчията зад него, за целия народ. Колкото и да бяха много всички тия люде, те сякаш имаха един образ и винаги бяха в мислите му. Той не беше се попитал някога дали ги обича, но ги жалеше. На тая жалост към простите и бедни люде бе го научила майка му; тая жалост беше и досега в любовта, в скръбта му към родната майка. Колко пъти бе я чувал да се застъпва за тях пред баща му, да разказва за тежкия им живот с най-тъжни думи и когато по-късно сам виждаше как живееха те, тия майчини думи оживяваха в съзнанието му като тъжна и мъчителна истина. Ала понякога той

ги презираше и се гневеше поради тяхното покорство, поради нечистотията им и поради непрестанния им глад. Той ги презираше, но пак ги жалеше поради голямата им бедност и тежкия им живот.
Той ги чувствуваше като че ли всекиго поотделно, а не всички заедно, с един образ. Ето слугата Радой и майката на Радоя, която бе кърмила и него на гърдите си, ето дедъц Дамян и людете, които се събираха около него, ето слугите в къщи, войниците; всекиго от тях, както бе ги срещал и виждал. Някои от тях той обичаше. Радой, майка му... Някои бяха показвали голяма сила, телесна и душевна, голямо благородство и памет, и мъдрост, и чисто сърце. Той не се гнусеше да седне с тях и да послуша приказката им. А те са голяма, страшна сила, когато са заедно — какво е един човек, а какво са десет души, какво е цял един полк, а полковете излизат от простия народ. Той ги презираше и за това, че те не знаеха силата си.
Той мислеше сега как да вземе в ръцете си тяхната голяма сила. Нужна му беше — какво би могъл да свърши сам, какво би могъл да свърши само един човек? Ще вземе страшната им мощ, като привлече и привърже и тях самите към себе си. А как ще ги привлече и с какво ще ги привлече? Със сила не ще ги привърже към себе си; със своята войводска и комитска власт той може да ги дигне от селата, да ги подреди в полкове, но няма да ги привърже към себе си, а повече ще ги отблъсне. Не ще ги привърже и с никаква земна съблазън, с никаква примамка; той иска да му бъдат верни, да го следват неотстъпно и до смърт, но такава вярност не се печели с примамки. Простият човек може и да няма много ум, но той подушва всяко нещо като горски звяр. А и той, Самуил Мокри, какви съблазни държи, дали злато или безценни камъни, дали други някакви богатства, с които да насити целия народ? Бащините си гори и стада, но какво са те? Ще ги изсекат за една зима, ще ги съсипят за един ден. Да ги съблазни и привлече с плячка по чужди страни, но пътят до такава плячка е много дълъг и опасен; да им обещае Цариград или Солун, но преди да ги разграбят, трябва да ги превземат с меч... Той пак дочу гласа на слугата си:

— Тия едвам се влачат. На-настигаме ги. Трябва да са тръгнали още по тъмно. Претоварили са чуновете, във всеки чун има по двайсет души.
Самуил и сам виждаше това, което казваше слугата му. Те бяха наближили доста другите два чуна; пълни бяха и двата с пътници, та се движеха по-бавно.
— Яааа... — посочи живо с ръка Радой. — Ето там и други два! Още по-далеко... Наближават вече брега. Какви ли са тия люде?...
Самуил също видя в далечината още два чуна. Неговият чун започна да обръща предната си висока част към по-южна посока, където беше бащиното му селище.

На малкото пристанище се виждаха само празни чунове, повечето изтеглени на пясъка, и само един човек стоеше там неподвижно.
— Кой ли е този посрещач? — промърмори Радой. — Като кол на брега. Тъкмо да си вържем чуна...
На брега ги посрещна другият Радой — Радой Гавра. Помогна им да слязат, да изтеглят чуна на пясъка. Докато чакаше да спре чунът и докато помагаше на пътниците, младият селянин не откъсваше поглед от Самуила. Самуил улови тоя поглед: «Ето един, който ще тръгне с мене и може би без да ме пита накъде ще го поведа... » Той го нарече по име:
— Радой Гавра... Женен ли си?
— Не. Не, не съм... — едва,не се улови за наметката му младият момък с лице озарено от радост и от надежда.
— Ще дойдеш ли с мене да бъдеш войник?
— Ще дойда!
— Добре. След два дни тръгваме за Охрид. Рано във вторник.
Слугата Радой блъсна с лакът другия Радой:
— Ти какво си мислиш... Войник! Очите ще ти изхвръкнат. И на война ще идеш.
— Аха — заклати едрата си, сплесната отзад глава Радой Гавра.
— На война! Дядо Богоя нели разказва... Той още с бащата на царя ходил на война...
— Ти прибери тия люде в селото до вторник — посочи Самуил на другия Радой тримата чунджии.
Като се поотдалечиха от брега, Самуил попита слугата си, без да се обръща:

— Ти защо го разубеждаваш, щом той сам иска... Толкова ли е тежко да си войник?
Самуил Мокри и сега, с тия свои думи, търсеше с какво да привлече, как да привърже към себе си простия народ. Радой едва чакаше да го попитат за каквото и да е:
— Ами ле-лесно ли е да си войник? Жива мъка. И глад, и студ... Другите не те мислят и за човек. Странят от тебе. Мислят, че ще вземеш да ги удариш с меча си.
— Ами нели и войниците са от тоя народ...
— От него са, но те са вече с царя. Народът се бои.
— А ние с тебе нели сме войници.
— Хм... Войници сме, но ти си войвода.
— А защо и войниците са недоволни?
— То се знае: защото са слуги на царя и на големците и служат с ко-кожата си. Гладуват, въшки ги ядат и все за царя. Царят и на война ще ги изпрати. И за кого воюват те... За себе си ли? За царя воюват, не за себе си.
— Какво е то: за себе си.
-— Друго е то: за-за себе си. А иначе, всичко е за ца-царя, за войводата. Те добруват, те ядат блажно. Като влязат в чужда страна, колко ще може да дигне войникът със себе си; за него няма ни коли, ни товари. Това е: всяко добро е за царя, и в мир,и във война. За простия войник — въшките. И костите си да остави някъде...
Самуил не зададе друг въпрос, но Радой не можеше да млъкне лесно. Тъкмо минаваха през селото, и той пак намери за какво да заговори:
— Виждаш ли ги, го-господарю? Жив човек не се мярка по улиците. Бягат от нас, крият се. Следят ни скришом. Виждаш ли как стърчи оная капа зад плета? Ето и друг там зад ъгъла надзърта. Погледнеш ли нататък, веднага изчезват. Тук повечето са богомили. Безбожници... И децата са ссскрили. Чули са те, че ти ще събираш войска. А те войската не обичат. Като се събира войска, ще се събира и хляб, ще се взима и добитък. И на война ще отидеш, то се знае...

Самуил се спря за миг и Радой едва ли не се блъсна в него.

— Ако те бях блъснал — рече слугата, — пак аз щях да бъда виновен, макар по твоя вина. Такава е бо-болярската правда.
Радой кривеше устни в усмивка и дяволито примигваше с очи. Те бяха излезли от селото и се катереха нагоре към господарската крепост, чиито стени и кули стърчаха на върха на височината и ясно се очертаваха със зъберите си върху ведрото небе. Самуил не подигна очи да погледне нататък, а вървеше нагоре углъбен в мислите си. Ето: друго е, когато воюваш за себе си. С друго сърце ще тръгне да воюва народът, ако воюва за себе си. За царя, то се знае, но и за себе си. Да има и за него блажно, а не само... Да има и за него правда. Колко пъти бе чувал той тия думи,но трябваше да допрат съвсем до сърцето му, като жива жар...
- Бре, бре, бре!... — чу се пак гласът на Радоя. — По-погледни горе, войводо! Излизат да ни посрещат. Като че ли им носим великденски дарове.

Войникът, който стоеше горе на стражевата кула, дигна копието си за поздрав. Подредени в две редици пред широко разтворената крепостна порта, войниците и слугите го посрещнаха с дълбоки поклони:
— Добре дошъл, войводо... Добре дошъл, господарю... Всичко е благополучно...
Самуил се спря пред тях и също се поклони:
— Добре съм ви намерил...
Той никога не беше се кланял пред войниците, пред слугите си. Сега то дойде само, излезе само от сърцето му. И на това, което същевремецно се противеше в него, той отговори с мислите си: «Дай почит на тия, които те почитат... Отдавай всекиму правдата, която му се пада и е негова... » Той каза гласно:
— Тая нощ ще посрещнем възкресението Христово всички заедно в църквата. А после ще седнем на великденска трапеза пак всички заедно в голямата трапезария.
Пак се поклониха дълбоко пред него слугите му и войниците му:
— Да си жив, господарю... Да живееш, войводо...
Самуил мина между двете редици и влезе в предния двор; зад него се надигна глъчка и над всички гласове ое чуваше гласът на Радоя. А Самуил бързаше нататък, бързаше повече от всеки друг път, да види по-скоро жена си, детето си. Агата също бе излязла

да го посрещне. Тя бе излязла в първото преддверие, а зад нея стоеше дойката с детето им на ръце. Приветлива усмивка озаряваше хубавото лице на Агата. И топлота долови той в гласа й:
— Добре дошъл... Чакаме те...
Всичко се променяше към по-добро, като по някакво чудо. Той се поклони пред жена си и взе ръката й, а би желал да я прегърне, па макар и в присъствието на дойката. Посегна да докосне и детето си:
— Здрави ли сте всички?
- Да- отвърна тихо Агата и му даде път. – Заповядай!
Влязоха в дневната стая на Агата; дойката премина с детето в съседната стая. Между двамата млади съпрузи настъпи стеснително мълчание. Слънцето грееше срещу стаята и по прозорците пламтяха цветните стъкла, насечени от оловените рамки на малки правоъгълници и квадрати — сини, червени, жълти; пъстър слънчев сяй меко блестеше и по пода. На една от стените беше окачено неголямо металическо огледало, в което тлееха също цветни светлини, както и на малката масичка под него, по няколко стъкленички и шарени кутийки с благоуханията и мазилата на Агата. Стаята беше пълна със светъл здрач, в него се преливаха няколко топли тонове, които озаряваха бялата, нежна кожа по лицето на младата жена, по малките й ръце. Светлата й копринена дреха тихо прошумоля, тя пристъпи и седна на едно меко столче край прозорците. Агата не направи нищо повече и седеше с отпуснати клепки, с ръце в скута. Дали не искаше тя да се отдалечи от него, не беше ли това старата неприязън към него, потисната сега, или пък беше страх от греховно съприкосновение днес, на Велика събота?... А той едвам се сдържаше да не я сграбчи в прегръдките си след дългата раздяла. Чувствуваше как се отделяше от нея познатата сила — сладостна мекота и топлина, замайващият дъх на тялото й, който го вълнуваше до задъхване, ала всичко това още повече го смущаваше. Тя негли отгатна мислите му, дочу сякаш бързите, отсечени удари на сърцето му.
— Може би си гладен...
— Не — улови се той за думите й. — Ядохме в чуна.
— Тогава влез в банята; казах да я затоплят.

— Но ти чакаше ли ме?
— Чаках те... — промълви тя и леко наведе глава, та той видя мъничката й шапчица на темето, обшита с бисери, видя и белия пътец, който разделяше гъстата черна коса на две лъскави крила, обхванали бялото й чело и нежните, едва поруменели страни. Тя подигна глава и рече със спокойно, дори строго лице: — Нели утре е Възкресение. Трябва да се окъпеш.
Той тръгна да се разхожда от единия до другия ъгъл и в сърцето му се надигаше яд: посрещна го тя чак долу на вратата, въведе го в стаята си, но ето сега иска да се изплъзне, да избяга от него. И така винаги, винаги... Между огън и мраз, в огън и мраз. Той се спря пред нея и я загледа с напрегнат, мрачен поглед. Тя седеше с наведени очи, но чувствуваше неговата близост — по бялата шия, по страните й се надигна гъста руменина. Самуил следеше промяната по лицето й, погледът му омекна и се замъгли, той облиза бързо засъхналите си устни м току посегна към нея. Агата в миг се изправи с уплашени очи, но руменината по лицето й се сгъсти още повече. Той я грабна и я понесе към спалнята.
— Ти си луд... днес... — пророни тя, но се отпусна в ръцете му.

Още през деня дойдоха в крепостта четирима иноци. Въведоха ги в готварницата, но те отказаха да ядат. Радой се навърташе все тук и вдишваше с разширени ноздри приятните миризми, които идеха откъм запалените пещи. Той изви към четиримата божи люде присмехулни очи:
— По-харно тъй... сега по-гладни. Ама довечера след църква, като седнем! Дванайсет тлъсти агнета се пе-пекат, светиня ви. Хе-хе-хе-хе...
Камбаната на крепостната църква започна да бие още преди полунощ и би, докато се събраха в църквата всички люде от господарския дом. Един от войниците остана горе на стражевата кула, но крепостната порта беше отворена, както бе наредил Самуил.
— Няма да влезе враг тая нощ — каза той. — А може да се отбие някой пътник в църквата или пък за един залък тая нощ...
Той застана между високите прегради на молитвения стол край дясната стена в църквата, а до него, в също такъв стол, стоеше съпругата му. Предната година през тая нощ бе стоял в същия

стол баща му, в следващите столове край стената бяха стояли Давид, Мойсей, после и той, Самуил, и пак до него Агата; не беше дошъл за празника само Арон, не беше се подчинил и тоя път на волята на баща си. Сега столовете нататък бяха празни, а би желал Самуил да са тук и тримата му братя, както някога, когато бяха малки и на мястото на Агата стоеше покойната му майка...

Малката църква беше пълна с люде — мъже, жени, имаше и деца, прилепили се към майките си със светнали очички, и всеки държеше в ръцете си запалена свещ. Запалени бяха свещи и кандила по цялата църквица, блестеше позлата и сребро по иконостаса, по одеждите на двамата иноци, които служеха, а другите двама пееха от аналоите пред олтара, в дългите си черни раса. Четирите гласа на иноците ту се догонваха, ту се сливахя всички заедно и пълнеха църквата със стройни, сладки звучни песнопения. При започване на службата песните на четиримата иноци бяха тъжни и провлечени, ала все по-често и по-често се дочуваха в тях бодри звуци, радостни възгласи. Наближаваше тържественият час на възкресението.

Самуил Мокри слушаше като насън набожните песни. Той бе влязъл в църквата смирен и кротък, отпочинал след продължителното пътуване по езерото, облечен в нови, чисти дрехи. През последните дни в Охрид бе живял в голямо напрежение, недоспал и недоял от непрестанни грижи, в непрестанна душевна тревога. Ала още в чуна, в синия простор по водата, той почувствува как започваше в него едно проясняване и като че излизаше вече на открит път. След това сякаш всичко беше подредено да поддържа и засилва в него това чувство на разведряване, на по-голяма сигурност — още другият Радой, който го посрещна пръв на брега на езерото, посрещането, което му направиха людете от крепостта, неочакваната приветливост и кротост на жена му, та дори и пристигането на четиримата иноци, които бяха дошли да служат в крепостната църква. Той беше у дома си, между свои люде. Седяха двамата с Агата горе в стаите й, тя свири на арфата си и пя на майчиния му език песни, които му звучаха загадъчни и тъжни, сетне поиграха, посмяха се с детенцето си и така ги завари звънът на църковната камбана. Вън ги посрещна топла пролетна нощ, високо звездно

небе и долу — огромното, тайнствено светлеещо в здрача огледало на езерото. Сега тук, между своите люде в малката църква и при тия познати лица, озарени от трепетливите пламъчета на свещите... О, всичко ще се свърши добре, всичко ще върви добре и по-добре... Сърцето му си почиваше в тиха, сладостна радост. Мисълта му летеше напред и той предусещаше това, което ще дойде утре, свидно и желано, зрял плод на тежки усилия. В настъпилото в душата му разведряване пред погледа му се откриваше утрешният ден, светъл и ясен, отвъд всички тъмнини и мрачини, през които трябваше да мине. И всичко това и тая внезапно припламнала радост на отколешната, вечната жажда на сърцето му...

След службата Самуил Мокри поведе людете, които бяха в църквата, със запалена свещ в ръка. Въведе ги в голямата трапезария и не седна с жена си на отделна трапеза, както правеше някога комит Никола във великденската нощ, а седнаха те с Агата на общата трапеза, и с последния им слуга.

Радостната великденска нощ премина. И заедно с утрото дойдоха всички грижи. Самуил отвори очи, стъклата на прозорците насреща тихо светлееха; слънцето още не беше се показало, но вън грееше ясен ден. Самуил изви поглед към жена си, която спеше до него. Той не смееше да се помръдне, за да не я събуди, но срещна очите й, отворени и бдящи. Едва след като се срещнаха погледите им, нейните хубави, тъмни очи се усмихнаха. Това стана за един къс миг, ала някаква още по-бърза и неясна мисъл парна мозъка му. Агата го побутна закачливо с заобленото си рамо, той го усети изпод тънката свила на нощната й дреха:

— Защо не ми казваш, че си станал комит... Чакам още от вчера, ти мълчиш.

Ето какво било! Той се изправи на лакът и обърна към нея строго лице, макар очите му все още да търсеха усмивката в нейните очи:

— Кой ти каза, че съм станал комит? Не съм никакъв комит.

Дългите й мигли затрепкаха, между веждите й се очерта познатата му гънка:

— Не си ли?... Ти се шегуваш.

— Не съм. И не мисля да ставам комит.

Агата се изправи, тръсна глава, посегна да прибере косите си. И като че ли бе решила да мълчи, да премълчи гордо незаслужената обида, горчивото си разочарование, но не изтрая:
— Не мислиш... — Тя се обърна към него с възбудено лице и продължи: — Аз не искам да живея повече тук... в тая дивотия, в тоя затвор! Ще умра! Ще се разболея... Поне в Охрид. Не мога повече тук, не мога...
И тя заплака, скри лице в ръцете си. Самуил я гледаше мълчаливо, в сърцето му се набираше пронизваща студенина — злоба, гняв и може би омраза към тая толкова близка и толкова чужда жена, към тая лъскава черна коса, към тия бели, нежни ръце, към разголената шия, която бе целувал толкова пъти... Но той и сам се уплаши от думите, които би изрекъл сега, думи на гняв и омраза. Стана от леглото, поприбра несвястно дългата си нощна дреха. И така, без да поглежда жена си, страхувайки се да не би гневът му да избухне, заговори с глух глас:
— Нашият дом е тук. Майка ми тук прекара целия си живот. Тук ще живееш и ти. Да стана комит, за да живееш ти в Охрид... Не! — изправи се той сред стаята, гласът му се изясни, макар да остана все тъй тих: — Аз ще вървя, където ме води работата ми, мисълта ми. Ти ще ме чакаш тук. Тук ще бъдеш ти с детето ми, тук е моят дом. Извади всичко друго от главата си.
Той пак млъкна. Ето какво било... Затова тя го посрещна толкова радостно, и слугите също... Комит! Това, което искаше той, беше повече от комит, повече от войвода и болярин, повече и от цар, но не беше никакъв сан, никакво звание. То беше една голяма, сложна мисъл, беше... спасението на българското царство... Тя няма да разбере тая негова мисъл.
Самуил въздъхна. В стъклата на прозорците трептеше вече слънчева светлина. Той излезе от спалнята.
Самуил поглеждаше изкосо и мрачно слугите, които се подмилкваха около него. А те му се радваха и за това, че бе разделил с тях великденската трапеза. Нареди да му приготвят коня, изпи набързо паница със студено мляко и излезе.
Той подкара коня по пътя към гората; отпред на седлото му висяха лък и колчан със стрели. След него яздеше и Радой; лък и колчан със стрели се полюшваха и на неговото седло. Ала Самуил не беше тръгнал на лов.

Още щом излезе от крепостната порта, от сърцето му падна тежестта, която бе го притиснала тая сутрин. Денят беше все тъй ведър и слънчев, ниско надолу по езерото блестеше широка слънчева пътека и сякаш чак до отвъдния бряг в далечината, а от двете й страни,, по цялата водна шир меко светеше бледа синева. Право срещу двамата конници се тъмнееше пролетната гора — едно гъсто неизбродимо плетище от голи, още сиви, та и черни гранки, налени с влага, напъпили върху цялото туй необятно валмо от клони пролетта бе хвърлила прозрачно и сякаш повече с мисълта доловимо зелено було, като някакъв отблясък на гъсто раззеленелите се поляни наоколо. Влажен, възгорчив мирис на гнила шума, на едва-що разпукали се пъпки, на млада трева пълнеше гърдите на двамата конници. В сърцето на Самуила пак се съживяваше радостното чувство от завръщането по тия места, където бе протекъл почти целият му досегашен живот. Ето пак го посрещнаха зелените поляни на гората, пробуждаща се от дългия зимен сън, примамливо звучеше в ушите му нейната тиха още, но позната мпогогласа песен.

Като навлязоха в гората, сякаш се отделиха от останалия свят. По разровения кривуличещ път лежеше мрежа от широки слънчеви петна, от разкривените сенки на голи гранки, която преминаваше и по двамата конници. По поляните и припеците между дънерите се жълтееха едри минзухари, а край лещаците и шипковите храсти по дължината на пътя се синееха теменужки. Някъде по-навътре между дървесата звънко писукаше птичка и гласецът й като че ли се чуваше из цялата гора, надалеч кънтеше и тропотът на конските копита. Нещо изшумоля наблизу, малко по-нататък се мярна бялата задница на подплашен заяк.

— Ха! — подвикна след него Радой. — Дръжте го!

Заякът се замота между дървесата, ала ни Радой, ни Самуил посегна към лъка си. Нека си върви гадината с живот и здраве. Слънцето се бе изкачило високо над гората, когато двамата конници вече наближаваха дола, където беше воденицата на дедъц Дамян. Чуваше се шумът на водата, но през него все по-ясно се дочуваха и човешки гласове, та Радой току надаваше ухо нататък. Неочаквано иззад един дебел дънер се отдели човешка сянка и бързо изчезна по посока на воденицата.

— Гледай ти... — опули очи Радой. — Започнаха вече дяволите да рипат около нас...
Ала и двамата конници подръпнаха юздите изненадани, когато дървесата се разделиха и те излязоха на поляната пред воденицата на богомила. Поляната беше пълна с люде — мъже и доста жени. Види се,предупредени, те се бяха струпали пред самата воденица и мълчаливо гледаха насам, сетне пред всички излезе дедъц Дамян.
— Цял даволски събор... — мърмореше Радой навъсен. — Днес, на ссам ден Великден.
Някои от събраните тук не дочакаха приближаването на войводата, а предпазливо се засълнаха зад воденицата; между тях бяха и двама от слугите на Самуила, които бяха изпреварили господаря си и сега успяха да се скрият, преди да ги забележи той или Радой, от когото се страхуваха повече.

Самуил скочи от коня, смъкна се след него и Радой.
— Христос возкресе, дядо Дамяне — поздрави Самуил Мокри, както беше по великденски обичай.
Богомилът не отговори по същия начин, а каза:
— Бъди здрав, войводо. Заповядай.
Събраните там се раздвижиха и бързо се отвори между тях пътека към вратата на воденицата; те бяха все бедни люде и повечето селяни. На широко разтворената врата стоеше Биляна, внучката на дедъц Дамян, и гледаше насам с големите си очи. В своето смущение пред толкова люде Самуил се зарадва на тия две млади, дружелюбни очи и бързо се отправи нататък. Девойчето се отдръпна от вратата. Старият воденичар вървеше близу след нечакания гост.
Самуил прекрачи високия праг на воденицата. Побелелият камък насреща стоеше неподвижен, но шумът на водата тук, под ниските разкривени греди на покрива, се чуваше по-силен. При слабата светлина, която проникваше през отвора над загасналото огнище и през мъничкото прозорче встрани, Самуил съгледа трима старци, седнали на ниски столчета край стената в дъното на воденицата, неподвижни и всички в една поза — с ръце на колената. Седналият в средата старец беше облечен като монах, в дълга черна дреха, та изглеждаше още по-дребен, а главата му

като че ли светеше в здрача, обрасла със снежнобели косми. Чу се гласът на дедъц Дамян, неочаквано ясен в шума на водата:
— Ето нашия... старец Симеон... Те са все наши старци...
То се разбираше, че Симеон се казваше дребничкия старец в средата, но дедъц Дамян скри негового истинско богомилско звание, а може би и истинското му име. Старецът Симеон гледаше мълчаливо Самуила някое време- — очите му се тъмнееха хлътнали под белите вежди, после той посочи с малката си суха ръка и каза тихо:
— Седни, млади човече.
Дедъц Дамян примъкна едно триножно столче, но Самуил не бързаше да сяда, а както се отнесе старецът Симеон към него недостатъчно почтително, така и той направо го попита:
— Кой си ти, старче? Името ти не ми казва всичко.
Старецът също не бързаше с отговора си; мълчаха и другите във воденицата, като че ли заслушани в шума на водата. Някои по-любопитни отвън подаваха глави през отворената врата, но и бързо се отдръпваха, от страх пред властела, а някои по-смели пък и се застояваха там да слушат. Старецът Симеон пак заговори, както седеше неподвижен, само бялата му брада помръдваше при говора му:
— Кой съм... Ние не сме нищо, болярино, ни ти, ни аз, ни кой да е друг. Всичките сме направени от кал и само духът е вечен и чист. Не чакай да ти стана на нозе. Защото ние не ви зачитаме, както вие сами се зачитате и както ви зачитат вашите слуги.
— Аз не чакам да ме посрещнеш на нозе ти, стар човек. И аз не ценя човека само според сана или по рождението му, а най-напред според истинската му стойност. То се знае, и санът трябва да се зачита, когато се носи достойно. Но аз те питам, за да знам с кого говоря.
— Аз пък те знам и това, което съм чувал за тебе, е добро най-напред за тебе самия. Не са нужни за людете никакви санове и звания. Всички се раждаме голи, а зад сана и званието по-мъчно можещ да познаеш кой е истински достойният.
Сега пък Самуил замълча и сякаш пак всички се заслушаха в шума на водата, която падаше от воденичния улей. Самуил Мокри виждаше, че случаят го бе срещнал с един от вождовете

на еретиците, и обмисляше какво да каже или да попита и какво да премълчи.
— Пазя се от всякакви заблуди — рече той. — И защо да не поговоря с тебе, който си живял на земята три и четири пъти повече от мене? Виждам аз твоята смелост да казваш истината и ще те попитам: кое ни пречи да бъдем по-добри и животът ни да бъде по-добър... Между людете има много зло.
Старецът Симеон сякаш очакваше боляринът да продължи приказката си. Той седеше все така неподвижен, не помръдна нито с един пръст, но Самуил виждаше как се взираше в него, като че ли искаше да види нещо повече от това, което чуваше. Старецът започна с неговите последни думи:
— Много зло... Това е, защото ние служим не на душата си, която е от бога, а на плътта си, която е от сатаната. И царят, и цялото му царство е от сатаната; и боляринът е от сатаната, и владиката, и попът. От тях идват всички злини за людете. Царят иска, боляринът иска, владиката иска, а целият народ живее в нищета и претежък труд, защото, които искат, никога не се насищат. Ето и ти, като си болярин, и за тебе се трудят сто души и хиляда души, за да живееш в охолство и да се кичиш със злато и коприна. От неправдата идва насилието, бедността и всеки грях.
Старецът млъкна, да си поеме дъх, и Самуил каза:
— Знам аз всичко това, но...
— Знаеш — прекъсна го богомилът — и, виждам, искаш да живееш справедливо. Но дали имаш сили да отидеш докрай? Ако искаш да бъдеш нов цар, ти не можеш да бъдеш справедлив цар, защото всеки цар живее от другите. Ако искаш да бъдеш справедлив докрай, иди при тия, които страдат от неправдите, и бъди с тях. Иди при тях с правда и върни им, което е тяхно. Ако отидеш при тях с чисто сърце, ще бъдат и те с тебе. Царският престол се крепи и тежи върху плещите на всички, а на него седи само един човек. Които са близу до царя, искат да бъдат като него и са несправедливи като него. Ти иди при тия, които не взимат, а дават. В тях ще познаеш правдата и ще бъдеш силен с тях, защото те са много, като пясъчните зърна в морето. Аз те виждам и ти говоря, което ти е нужно, а човешката глава не е гърне, което ще напълниш догоре.

Старецът млъкна и наведе поглед. Самуил почака един миг, сетне каза бързо:
— Защо да не ти призная, че ти подкрепяш вярата ми... Но ще взема от мъдростта ти само зърното, плявата няма да взема.
Богомилът вдигна очи към него, но премести погледа си:
- Да идем при людете вън. Време е вече...
Той стана, пристъпи бавно към вратата и не даде вид, че очаква да го последва боляринът. Подадоха му дълга тояга и той сякаш цял се облегна на нея, черната му дреха висеше до петите, много тежка за неговите тесни, приведени рамена. Последваха го и другите двама старци, последва го и Самуил.
На поляната вън се бяха събрали още повече люде — може да имаше до двесте или триста души; побързаха насам и други иззад воденицата. Те обградиха стария богомилски вожд, в първата редица пред него застана и Самуил. Всеки се побутваше да бъде по-близу до стареца, търсеше го с жаден поглед между главите и раменатa на другите, а болярина никой и не поглеждаше. Самуил Мокри се поогледа притиснат между толкова люде — повечето дрипави и космати; селяци, струпали се бяха като овци на едно място и жени, чорлави, с мръсни, сплъстени коси или пък пребулени чак до очите. Имаше тук-там между множеството и граждани, пръснати на малки групи. Тежък дъх полъхваше от всички тия люде, макар и тук, на открито; вонеше на животински кожи, на пот и нечиста човешка плът. Бързо стихна всеки шум и врява наоколо, чуваше се само как дишаше някой наблизу хрипливо, с отворена уста.

Старецът Симеон се улови с две ръце за дългата тояга, притисна я до рамото си и преди да заговори, поклати наляво, надясно бялата си рошава глава, сякаш не можеше да си спомни какво искаше да каже, но започна някак направо:
— Царят умря, но ние няма да го жалим, а когато .дойде друг, никой от нас няма да се радва. Проклета да е царската му сила, убиец е той с венец на главата си, покровител на поповете, съдът му е неправеден. Как търпи толкова неправди в царството си и ги брани с меча си! — Старият богомил говореше с равен глас и като че ли сам на себе си, но се чуваше гласът му по цялата поляна — тишината наоколо беше голяма. Той въздъхна и

продължи: — Праведно е нашето царство. То е без цар, без меч, без съд, без позлатени църкви, без господари и владици. Такова е царството на добрите братя, на смирените, които нямат нищо свое, нямат ни злоба, ни завист в сърцето си и страдат за правдата. Те ненавиждат плътта си, най-скверното дело на сатаната. Не ядат месо и кръв, не пият вино, не се обличат в злато и коприна. Не работят от сутрин до вечер, за да трупат земни богатства, които също са от дявола. Не правят деца, за да радват нечестивия, който свързва мъжа с жената. Ето - вдигна той едва сега поглед, приподигна и тоягата си, повиши и гласа си: — за такова праведно царство ви говоря, за царството на нищите и себеотречените...

Самуил се озърна да види как се приемаха думите на богомилския учител и видя по много лица, че тия прости люде го слушаха с голяма жажда, но неговата проповед не им беше ясна. Младият воин бе чувал и по-други думи от богомилите, по-прости, по-правдиви думи. Той дигна ръка към проповедника:

— Царят води царството, мечът го пази, а съдът пази законите му, които са негова най-здрава основа. За какво царство говориш ти, старче, царство без цар, без меч, без закони! Не ще бъде то земно царство и човешко царство.

Людете, които бяха около Самуила и бяха го притиснали, сега се отдръпнаха уплашени, притискайки с гръб съседите си. Около него се отвори празно място, та се видя той изправен срещу стария богомил. Не се смути от думите му старецът и сам попита:

— А какъв е твоят цар, твоят меч, твоят закон и съд? Твоят цар е с болярите и владиците, които ограбват бедния народ и живеят в излишества и всякакъв грях. Земята е тяхна и всички земни блага, а за бедния човек остава само претежкият му труд и нищетата му. Царят брани болярина-грабител, брани го и твоят съд, и твоят закон. Селякът не може да се потруди над своята нивица, а се труди и поти по господарските ниви и гори. Прави пътища и мостове, прави твърдини и църкви, глава не може да дигне от ангария за царя и за болярина. Така е с парика, с клирика, със свободния селяк, но колко ли е той свободен! Твоят цар и закон пази насилника-властел, лъжливия поп и затова царството ти е дело на сатаната. Аз ти казах: ако си справедлив, върни на простия човек, което е негово. Върни го на нивата му, свали от

ръцете му робската верига. Освободи го от всяка ангария, от всеки насилствен и усилен труд не в негова, а в твоя царска и болярска полза. Ето за такова справедливо царство ти говоря аз, болярино...
Раздвижи се множеството наоколо, надигна се шумна врява, заглъхна, загуби се гласът на богомилския проповедник. Едва сега събраните тук люде бяха чули, което искаха да чуят, което очакваха да чуят. Те викаха и махаха с ръце, блъскаха се един друг, побутваха Самуил, ту от една, ту от друга страна — пак бяха забравили, че между тях беше боляринът. А той ги гледаше, чуваше продраните им гласове, виждаше и чуваше отново нищетата им, мъката им, страховете им, омразата им към по-горните. Едва сега, с последните си думи, богомилът бе сложил пръст в дълбоката им рана. Самуил Мокри нямаше какво повече да гледа и да чува. Но трябваше да си отваря път с лакти, докато излезе от тая разбунена тълпа. Той се спря да ги погледне още еднаж и си мислеше: «Ето какво царство им е нужно, ето какво е тяхното царство... »
Срещу него изникна Радой с мрачно лице и някак смешно изглеждаше начумереното кьосаво лице на слугата. Самуил му направи знак да доведе конете по-близу.
Те тръгнаха отново през гората. Радой не дочака да се отдалечат и започна:
— Събрали са се да бесуват... С тях е и най-големият им татартор. Вчера са дошли и мнозина от града... нели гонихме ония четири чуна в езерото...
В мислите на младия воин беше проповедта на богомилския апостол.

Самуил Мокри вече не проговори с жена си за своите намерения и решения, а и тя нито се оплака, нито го попита нещо повече. Те спяха в общата спалня, хранеха се заедно, приказваха за детето, за други някои неща, Но между тях пак се бе издигнала стена, както много пъти през общия им живот. По-упорита в своята студена, ледена сдържаност беше Агата.
Самуил се готвеше за дълъг път, за дълго отсъствие от своя дом. Агата наблюдаваше какво вършеше мъжът й, но само с крайчеца на окото и се преструваше, че нищо не забелязва, нищо не иска да

знае. Тя наблюдаваше от прозорците на своите покои, подпитваше слугите, когато беше сама с някого от тях, пращаше дойката да провери едно или друго, но мъжа си нищо не питаше. Самуил и не мислеше да я намесва в своята мъжка работа. ТоЙ избра от конете си по-добрите и нареди да се изпратят в Охрид; в къщи остави само старите вече коне, жребните кобили и други двадесетина, които имаха малки кончета. Нареди да откарат в града и голямата част от едрия и дребен добитък. Добитъкът не беше малко, та овчарите и говедарите подкараха голямо стадо по пътя, който обикаляше езерото до града. Самуил изпрати и един керван от двуколки, натоварени с храни, платове и щавени кожи. Между слугите му се говореше:
— Господарят оголи къщата...
Той заповяда да заминат за града след великденската седмица и войниците, които пазеха крепостта, а стражата да бъде поета от слугите. Между тях пак се заприказва:
— Това е за война...
Във вторник, на третия ден на Великден, Самуил стана рано от леглото, събуди жена си:
— Днес ще пътувам. — И добави: — Дълго няма да се видим.
Тя стана мълчаливо, облече се. Преди да излезе, Самуил отиде и се надвеси над люлката на детето си; той дори помръдна с ръце да го погали, да го дигне, но момиченцето спеше и младият баща не се реши да прекъсне съня му. Сетне потърси с омекнал поглед жена си, но тя като че ли не го забелязваше. Все пак, когато Самуил се отправи към вратата, тръгна и тя след него, да го придружи до прага на покоите си.
Долу, във вътрешния двор, където бяха излезли всички слуги да изпратят господаря, той се обърна към тях и каза:

— Ще се покорявате на господарката, докато аз не съм в къщи.
Тръгнаха пак заедно с Радоя. Слязоха по стръмнината, минаха през селището, което сега беше запустяло още повече. Край брега на езерото ги чакаше само другият Радой с нетърпеливи, трескави очи. Чунът беше във водата, кормчията и двамата веслари бяха по местата си.

VII

След великденската седмица Самуил Мокри тръгна на по-далечен път. В Охрид остави Мойсея с полка му, който се увеличи до сто и петдесет души с мъжете, които двамата братя събраха от охридските села. Събраха войници и от гражданите, но те повечето останаха да помагат по градските работилници. Самуил не искаше да посяга с груба ръка — не беше още време да покаже пълна власт.

Иначе двамата братя седнаха здраво в Охрид. От болярите само Янкул Побит излезе открито против тях; говореше против тях, противеше се, дори се чу по едно време, че и той събирал войска. Самуил намери двама между най-близките му люде и следеше отблизу всяка негова стъпка. Боляринът беше невъздържан и не умееше да крие мислите си, та Самуил лесно успяваше да спъва всяко негово начинание. Янкул Побит наистина събра петдесетина войници и добре ги въоръжи, но повече не можа да събере. Боляринът ходеше и приказваше повече между другите боляри, но те не се решаваха да покажат враждата си, макар мнозина да бяха против комитопулите. Митрополит Висарион открито клонеше към братята си, с тях бяха вече и някои от болярите, също и управителят на Охрид Петър Чурило, войводата Крагуй, а също така и разните други управници и началници на града, които винаги и навсякъде бързат да се присламчат към тия, които държат властта. Шумя някое преме против Самуил и Михаил Кукул, но после замлъкна. За противник на комитопулите се обяви и игуменът па манастира на преподобния отец Наум, с него бяха и всички иноци в манастира — към сто души.

Самуил Мокри тръгна на път с двесте души добре въоръжени войници, а петдесетина от тях бяха и конници. Той държеше Охрид, но искаше да вземе и цялата Охридска област. Беше още ранна пролет. Самуил навлезе най-напред по най-планинските места в областта п когато преминаваше проходите и високите седловини, войниците му газеха през изостанали снежни преспи. Той мина край двете Преспански езера, които се бяха слели сега от нарастването на пролетните води, и се спря на източния бряг на по-малкото езеро. Имаше тук Самуил едно любимо място, един остров в езерото, където бе идвал много пъти на лов. Той не

се бави много тук и поведе людете си към селата право на юг, където пренощува, и на другия ден влезе в Костур, който беше яка крепост и главен град на голямото славянско племе драговити. Градът заедно с крепостните си стени се издигаше на един полуостров навътре в езерото, което носеше неговото име, и от трите си страни беше заграден с вода. Слухът за похода на Самуил Мокри бе долетял тук, преди да пристигне той с людете си. Още като наближи вратите на града, той видя, че се бе натрупал много народ там да го посрещне. Същото беше и по улиците. Между жителите в тоя град имаше и ромеи, а също и власи, които повече клоняха към ромеите. И може би поради това смешение в населението пристигането на Самуила бе предизвикало по-голямо оживление.
Самуил прати да съобщят на Давида Мокри, че е пристигнал в Костур, а Давид го покани да отиде в неговата малка твърдина, която беше на един къс преход от града. Той замина с Радой и с десет конни войника при най-стария си брат. Давидовата твърдина беше само една доста яка и висока кула с други две по-малки пристройки и едно малко селище край нея. Давид посрещна най-младия си брат с овлажнели очи и го стисна топло на широките си гърди. После те се затвориха в стаята на Давида, която имаше само един прозорец на изток и едвам побираше тясното му легло, една ниска маса със стол без облегало и един иконостас на стената до прозореца. На масата се виждаха купчина книги и всякакви свитъци. Давид Мокри покани брата си да седне на леглото му, а сам той седна на стола срещу него. Самуил с това започна;
— Ти тук като истински инок...
— Мене ми е добре тук...
— А царството, брате? Нели говорихме да работим за царството ни.
— Говорихме, но... Сега на България само господ-бог може да й помогне.
Не беше изненадан Самуил от тия думи на брата си. Той въздъхна:
— Как да започна, като знам какъв голям е умът ти и си по-стар от мене, и да започна с казани вече думи... Господ-бог ни е дал ум и няма да слезе от небето заради нашите работи. Ние трябва сами

да си го оправим с ум и разум. Аз започнах и няма да спра. С мене е Мойсей. Арон... замина за Средец.
Давид отвърна:
- Виждаш ли? Ето и ние четиримата на четири страни. Така е с всички, с целия народ. Разномислие, гнилота, безверие.
Той седеше срещу Самуила с отпуснати клепки и така, толкова близу, изглеждаше грамаден с едрата си глава, с приподигнатите си рамена и разстланата руса брада по широките му гърди.
Самуил и с него обърна, както с всекиго и с всички:
— Ти трябва да излезеш от тая кула. Застани тук, в Костур, или във Воден. Събирай по-добрите, около тебе ще се събира и войската. Ще те прогласим за цар, да има народът стожер. В Преслав все още няма цар.
Давид отвори срещу него очи, големи и сини:
— Цар... Не мога да бъда цар. Няма достатъчно твърдост в сърцето ми.
— Ти си най-старият от нас. А нужно е да издигнем едно име.
— Едно име... Нека бъде твоето. Със своята воля и усърдие ти излизаш пред всички.
В очите на по-младия брат проблесна мека светлина. От почуда пред прозорливия ум на по-стария, от благодарност. Но той побърза да каже, за да излезе наясно и със себе си:
— Аз, най-младият от братята... Това ще предизвика смущение. Нека всичко бъде редовно и законно, за да се вижда, че ние носим ред и закон. Светлината на твоя ум и чистотата на сърцето ти стигат за царския престол. А ние ще бъдем до тебе.
Давид сложи ръка на коляното му:
— С това ти не бързай. Нека народът сам познае царя си и той ще бъде най-достойният. Но ти върви, както си тръгнал. Ще ти помагам и аз, колкото мога.
Двамата братя се бавиха в Костур и в малката Давидова твърдина две недели. В града имаше врагове, които показаха опасната си омраза, но по всички села в тая област настана оживение, което радваше сърцето на Самуила. Реши се и се прогласи, че Давид Мокри ще събира полка си. Като започнаха да се събират тия, които се числяха към полка, идваха и други, които сами искаха да бъдат приети за войници. Те не бяха мнозина, но такова нещо не беше ставало още от времето на предишните царе, когато людете

бяха по-войнолюбиви. Самуил поиска да види някои от тия мъже и говори с тях:

— Искате да влезете в полка по своя воля... Защо?
Отговорите им бяха почти едни и същи:
— Ще живеем по-добре, у дома гладуваме... Казаха, че ще воюваме за нов цар и бил по-добър цар...
В Костур имаше само неколцина боляри българи, но те не се числяха към войската освен началника на костурската крепост, който също беше тукашен болярин. Войската идеше и тук най-много от селата, но селата по тия места бяха по-свободни, та не боляринът, а всяка селска община или всеки по-голям род даваше на царя определен брой войници и по-малки воински началници. От зачислените към Давидовия полк тукашни люде не дойдоха само деветмина. Давид Мокри махна с ръка — какво бяха девет войници повече или по-малко. Ала Самуил прати люде да издирят и да доведат тия деветмина.
— Деветмина войници наистина не са много — каза той на по-стария си брат, — но като показваме небрежност ние по-горните, по-долните от нас ще бъдат много по-небрежни.
Давид поклати глава:
— Ти ще се умориш да държиш всичко в такъв строг ред. Всеки жив човек има свои мисли и свои желалия, своя воля.
По-малкият брат отговори:
— Няма да се уморя и докато съм жив, ще искам, което е нужно.
— Така ти можеш да прегазиш всяка граница, каквато трябва да се пази между вожда и тиранина. Но — додаде с въздишка по-старият — и това е човешко...
Такава беше винаги мисълта на Давида Мокри — противоречива, непоследователна, като че ли истината има по две и три, и повече лица. За Самуила истината имаше само едно лице и той във всичко търсеше това едно-единствено лице. Двамата братя често влизаха в спорове и в противоречивите мисли на по-стария си брат Самуил търсеше своята истина.
На края на втората седмица, откакто бе дошъл Самуил в Костур, те заминаха с войска за Воден. Градът на водопадите — най-големият и най-хубавият град по тия места, беше любимо място на Давида Мокри, който управляваше цялата тая област, както бе

го определил и назначил още баща му. Той идваше по-често във Воден, отколкото в Костур, когато речеше да слезе между людете, макар Костур да беше по-близу от неговата малка твърдина. Двамата братя бяха посрещнати във Воден тържествено от всички тукашни боляри и началници, забелязваше се оживение и сред народа. Людете не знаеха какво очакват, но бяха долетели слухове, които пробуждаха всякакви надежди. Разгласено беше и тук, че Давид Мокри събира своя полк. Самуил засили общата възбуда, като подхвърли някои думи, нужни за такива случаи:
— Трябва да поразчистим, да постегнем дома си, общия ни дом... Може и на война да отидем, ако стане нужда. Отдавна не сте въртели меч... Ще имаме и нов цар.
Тия негови думи преминаха сред народа и се умножиха, та се заговори из целия град, че нов цар ще бъде Давид Мокри. Докато стояха двамата братя във Воден, дойдоха много люде, боляри и от по-простите, от Сетина, Остров, Мъглен, Бероя, та чак и от Сервия, раздвижиха се и зашумяха племената на сагудатите и велегостичите от-двете страни на река Бистрица, та чак и ринхините отвъд долното течение на Вардар. Самуил Мокри долови, че людете от тия племена, които притискаха от всички страни Солун и нееднаж бяха напирали върху неговите високи стени, сега отново поглеждаха алчно към тоя голям и богат ромейски град. Велегостичите и ринхините живееха на ромейска земя и влизаха в Солун със своите дребни кончета и воловце, с разкривените си двуколки, за да продават едно и друго по солунските тържища, но сега техни люде идваха да подканват Давида и Самуила да ги поведат към богатия морски град с оръжие. Възбудата сред тия племена премина и сред драговитите около Костур, които бяха най-войнствени от всички български племена по Бистрица и по долното течение на Вардар. Самуил ходеше и по разните царски управления да реди и подрежда, най-много там, където бяха забравили ред и закон. Провери как се бяха събирали царските и болярските данъци, нареди да се събере, което беше царско, а останало несъбрано, провери складовете, напълни нови складове с оръжия, храна и облекло. Влиза на няколко пъти и в съдилището. Разкриха се по разните управления много насилия, злоупотребления, подкупи н кражби,

та Самуил нареди да бъдат бити с тояги на главната градска стъгда неколцина от управниците, а на един от градските побирчии бе отрязана дясната ръка. Целият град се събра да гледа как биеха с тояги провинените управници, а когато палачите отрязаха крадливата ръка на побирчията, народът се втурна да го отнеме от ръцете им и градските стражи едвам успяха да го спасят от гибел.
Докато още не беше довършено тук това, което трябваше да се довърши, Самуил отиде с един отред конници и до Мъглен, а една неделя по-късно тръгна от Воден за Обител. Сега той водеше един полк от триста и петдесет души войници с всички началници, които бяха нужни, за да се пази добър ред в полка. Град Обител посрещна Самуила и войската му с широко отворени порти, макар и тук да имаше между българското население ромеи и власи. Обител беше между Охрид, Костур и Воден, та започналото общо оживение тук се бе събрало и засилило още повече. В тоя град Самуил Мокри завари и по-добър ред; също и крепостта беше в добро състояние. По-младите тукашни боляри искаха да влязат веднага в полка на Самуила с людете си, но той избра и взе със себе си само петдесет души. Самуил остана в Обител само пет или шест дни и се запъти за Прилеп. Още докато беше в Обител, младият воин долови някакъв студен полъх откъм прилепската твърдина. Той стигна до стените на тоя град на другия ден и намери вратите му затворени. Самуил накара да викат по стражите и не чака дълго; между зъбците на една от кулите се показа мустакат войскар с натиснат над очите кожен шлем. Замахаха му отдолу, завикаха:
— Отворете! Какво чакате...
Той гледа дълго спрялата се пред южната порта войска и току викна отгоре със сподавен глас, сякаш се боеше да не го чуят и други:
— Няма да ви отворим. Така ни е заповядано.
Самуил долови в държането му, в гласа му склонност към съучастничество и заговори той самият с него:
— Ти отвори, пък аз ще говоря с началниците ти. Познаваш ли ме?
— Не съм те виждал, но... казаха, че иде насам с войска охридският войвода.

— Ла, аз съм охридският войвода — прие Самуил Мокри тоя сан и добави: — Слез да отвориш.
— Нашият управител ще ме набие на кол... ако...
Войникът се отдръпна някъде навътре, но скоро се дочу някаква врява отвъд затворената порта. Затрополиха по нея дебелите лостове, зазвънтяха железни куки и вериги и току се разтвориха и двете поли на тежката крепостна стена, а там, на прага й, бяха се струпали войници от стражата, но и мнозина граждани, които бяха надигали всякакви оръжия. Самуил дигна ръка да ги приветствува, а те като че ли бяха чакали тъкмо тоя знак, втурнаха се към него, заобиколиха коня му от всички страни, завикаха един през друг:
— Управителят е против тебе, войводо... Такава повеля имаше: да затворим портите. Народът те чака, войводо... Ето ние всички...
Самуил виждаше от коня си през широко разтворената порта как тичаха откъм града и други люде. Той направи знак да се отвори път и подкара коня, а полкът му се подреждаше бързо след него. Докато минаваше през поляните оттатък крепостната стена, до първите къщи на града и после по тесните криви улички, около него и войската му се стичаше все повече народ. Когато излезе на главната градска стъгда пред църквата «Свети Димитри», пълно беше и тук с народ, а пред църквата го чакаше сам управителят на прилепската твърдина. Самуил се насочи срещу него, следван от началниците на полка си и от целия полк. Всички чакаха да видят какво ще стане. Самуил знаеше прилепския управител по име, знаеше, че той беше и скрит, и явен враг на баща му, враг и съперник — Прилеп беше втори град в областта. Като се приближи на две копия разстояние от управителя, Самуил спря коня си, зад него се струпаха и людете му. По стъгдата стана още по-тихо. Управителят беше много едър и тежеше цял отпуснат върху своя кон. Облечен беше в желязо, с тежък шлем, от лявата му страна висеше дълъг, двурък меч, а по шлема и по ризницата му проблясваха златните знаци на войводското му звание. Имаше дълга бяла брада, но и без нея личеше възрастта му, сякаш и през тежките железни доспехи, както личеше като някаква невидима сянка по него някогашната му необикновена телесна мощ. Току зад него стояха на конете си двамата му вече доста възрастни синове — дребни, бледи люде, които едвам крепяха на тесните си

рамена също такива тежки железни ризници, раменници и всякакви защитни плочи, ръбове и връзки. Зад тях се виждаха и други двама воини, също на коне и тежко въоръжени, но цялата тази дружинка от петима железни конници стоеше някак усамотена сред толкова люде по стъгдата, пред плътно затворената врата на църквата. Самуил ги гледаше мълчаливо, мълчеше срещу него и старият управител, навъсен, неподвижен, и само когато конят му помръдваше с крак, полюшваше се и той изтежко на високото седло. По устните на Самуила Мокри потрепна усмивка и той пръв продума:
— Очаквам да ме приветствуваш, войводо Курте, щом вече съм влязъл в града ти.
Войвода Курт най-напред помръдна дългата си брада, едва след това се чу гласът му, глух и дълбок, като че ли някъде иззад широките железни плочи на бронята му:
— Аз не съм те канил и чакал, за да те посрещам и приветствувам. Портите на града бяха затворени.
— Но аз не идвам тук като враг, войводо и управителю. Аз съм син на комита на тая област и войвода български.
— Чувам вече от много дни за тебе. Като баща си Никола Мокри и ти искаш да бъдеш пред всички други и не питаш дали те искат, или не те искат. Къде си тръгнал с тая войска? Чувам, че си се прогласил за комит, а царска повеля нямаш. Искаш да наложиш своеволието си. Чувам и за Давида Мокри, готвил се да става цар, а това ще бъде изменничество. Ще се върнеш ти, откъдето си дошъл, и ще чакаш да ти се заповяда какво да вършиш.
Прилепският войвода говореше бавно, отделяше всяка дума, но Самуил го изчака търпеливо да се изкаже докрай. Едва след това заговори той, а от устните му бе изчезнала и всяка следа от усмивка:

— Както ми говориш, така и ще ти отговоря, войводо и почтени управителю. Аз не съм се прогласил за комит и не за себе си съм тръгнал с тая войска. И ако съм излязъл пред всички, то е, защото никой друг не иска да излезе напред, да поведе и другите. Тръгнал съм да спасявам царството ни, войводо, и който ще помага — добре дошъл, а който ще пречи — ще го смятам за враг на царството ни.

Войвода Курт наведе глава, та лицето му се скри в широката бяла брада. Сетне се извърна и се загледа в синовете си, които бяха застанали зад него и двамата като сложени от чужда ръка върху седлата. Виждаше се от далеко как въздъхна той, после пак се обърна към Самуил и лицето му не беше строго, както малко преди това, а изразяваше голяма скръб. Той каза:
- Ето и аз не мога да ти се противя. Войниците ми сами ти отвориха градската порта. Дори и собствените ми синове няма да бъдат с мене, ако река да ти се противя; те не обичат оръжието, не са като тебе и като братята ти. Никола Мокри и тук ме надмина. Ти право каза: в България днес ще заповядва, който излезе пред всички. Е, прави, каквото си намислил, и дай боже, да е за доброто на царството ни. Да вървим горе... — добави той и задърпа юздата на коня си.
Двамата войници и людете, които ги придружаваха, завиха с конете си към западната врата на вътрешната крепост, която оттук беше най-достъпна. Това беше една от най-яките твърдини не само в Охридската област, но също и в цяла България. Дебели каменни стени и високи кули опасваха скалистите върхове на две стръмни височини и тревистата впадина между тях, а цялото туй скалисто разклонение на Бабуна се вдаваше като двугърба камила дълбоко навътре в полето. Така то държеше цялото поле наоколо, както и самият град Прилеп, който се притискаше към тия каменисти, почти отвесни урви, та приличаше на прилепено гнездо, откъдето идеше и името му.
Началникът на Прилеп сам въведе Самуила във вътрешната крепост, също и в своя дом, а с това му предаде цялата прилепска твърдина. Двамата войводи уговориха да се събере и прилепският полк и да остане да чака в крепостта. Самуил Мокри продължи пътя си още на другия ден. Заради честолюбието на стария войвода той не остана по-дълго в Прилеп, нито пък взе от войниците му, но поведе със себе си двамата му синове — да ги поласкае, като ги смяташе за достойни войници и свои другари, а още повече и за да държи по-здраво яката прилепска твърдина.
От Прилеп Самуил потегли с полка си на североизток, после премина река Черна по нейното най-долно течение и зави на юг по течението на Вардар, за да стигне до Просек. Тук бяха най-отдалечените краища на Охридската област и започваха

пределите на Струмишката област. Позната беше на Самуила и старата бунтарска слава на тия места оттатък Вардара и по Струма, които се дигнаха още през годината 930-та против тогущо седналия на бащиния си престол цар Петър, под водителството на най-стария му брат Михаил. Преди да мине през останалите места в областта, Самуил реши да мине през Просек, донякъде и от страх да не би да срещне по-голяма съпротива. Освен това тъкмо при Просек имаше и мост на Вардара, та лесно можеше да стигне чак и до Струмица. Предчувствията на Самуила за противодействие по тия места се оправдаха, преди още да стигне до стените на просечката твърдина. Той вече наближаваше Просек, когато излязоха на пътя му неколцина мъже и го предупредиха, че управителят на крепостта Стефан Дева се готви да го посрещне с оръжие. Това стана и очевидно, когато малко по-нататък Самуил навлезе с войската си в една долинка и видя по насрещната височина, дето извиваше пътят, строени за бой войници. Отвъд беше и самата твърдина Просек. Като стигна до подножията на тая заета вече височина, Самуил също подреди людете си за бой и пристъп. Виждаше се, че войниците, които бяха заели пътя и височината, бяха по-малко, но Самуил прати до началника им двама от своите стотници да му известят, че идва в Просек с мир и добра воля. Стотниците отидоха и се върнаха бързо.
— Те горе не са повече от стотина души — каза единият с насмешка. — Видях ги аз добре, макар да се опитваха да се прикрият. Там е и началникът им Дева. Наежил се, като да води след себе си цялата царска войска. Върнете се, казва, няма да ви пусна в Просек.
Самуил нареди войниците му да обхванат цялото завардено място и сам потегли напред. Височината не беше голяма и скоро започнаха да свирят стрели край ушите на Самуиловите войници. Както беше дадена повеля преди това, Самуиловите люде, щом наближиха просечките войници, се поспряха за малко, докато се сгъстят отново редиците им, и после изеднаж се втурнаха срещу тях с извадени мечове и насочени копия. Конниците прегазиха бързо просечаните и ги разпръснаха, пехотата пък ги прибра отново и ги притисна в тесен обръч от мечове и копия; между тях беше и началникът им Дева.

Просечаните и преди това се бяха разколебали, сега мнозина от тях захвърляха оръжието си. Само началникът им се мяташе с меча си на разни страни и се опитваше да ги насърчи, докато един от Самуиловите войници го промуши с копието си през ризницата и го събори на земята, а други войници се нахвърлиха да вземат оръжието му. Самуил Мокри дотича с коня:
— Оставете го! Спрете!
Стефан Дева лежеше на земята с разперени празни ръце, окървавен и неподвижен. Самуил срещна очите му, кръвясали от безсилна ярост.
— Аз ти казах, че идвам с мир — рече Самуил Мокри. — И как се реши да излезеш срещу мене с толкова малко люде!
Гърдите на ранения началник се издигнаха и хлътнаха на два пъти под плетената ризница и едва след това той отговори, от устата му потече и кървава слюнка:
— А ти... що търсиш тук...
— Търся — рече Самуил и повтори: — Търся добри другари. А ти умираш като глупак.
Самуил постави за управител на просечката крепост един от стотниците си, даде му и двадесет души от най-добрите си войници, но поведе със себе си всички тукашни войници и всички по-млади мъже, които трябваше да постъпят във войската. От Просек той премина в Струмица, където престоя цяла неделя. Тук никой не помисли да му се противи, в Струмица от цяла година вече нямаше и комит на областта. Самуил премина в Щип и после, през Велес, стигна и до Скопие. Оттук той изпрати до брата си Арона в Средец двама свои пратеници със следното писмо:
«Ароне, брате мой, ти напусна Охрид, без да ми се обадиш, и ето аз трябва да дойда при тебе в Средец. Това мое идване при тебе не е нито за моя, нито за твоя лична полза и корист и ако беше така, аз нямаше да се повлека по дирите ти, щом ти избяга от мене. Искам да ми съобщиш, без да губиш и най-малко време, дали си влязъл в брачна връзка с дъщерята на достопочтения средецки комит Всеслав и доколко се слуша думата ти в Средец. Ако можеш ти да събереш войска от Средецката област, ще можем заедно да потеглим за Преслав с голяма сила. Ако няма кой да седне там с по-голямо право, ще седне като цар български

нашият по-стар брат Давил който е между най-достойните, а ние ще бъдем веднага след него и ще бъдем винаги в негова помощ. Това е, брате Ароне, а сега аз съм в Скопие с шестстотин души войници и за скоро време могат да станат повече. Докато дойде време да тръгваме за Преслав и заедно с братята ни ще можем да тръгнем оттук с две и три хиляди души, а ти пък съобщи с колко войници ще тръгнеш. Ако отидем с четири или пет хиляди души, никой в Преслав няма да посмее да погази нашата дума. Тук са малцина против нас и можем да дигнем още по-голяма войска, ако стане нужда. Ако се боя от нещо, това е само от тебе, да не би да се излъжеш да извършиш нещо на своя глава и против нас, твоите трима братя. Помисли добре и не забравяй, че ние тримата сме по-силни от тебе, който ще останеш сам срещу нас. Чакам твое бързо писмо и отговор, твой роден брат Самуил Мокри.»
Докато чакаше отговор на това свое писмо, Самуил не губеше времето си. Скопският управител Радобил беше около тридесет и пет годишен дружелюбив мъж и го прие в собствения си дом. Самуил виждаше и съпругата му — руса, едра хубавица, която бе родила пет деца и гледаше мъжа си с влюбени очи. Влюбен беше в жена си и управителят; той се смущаваше от чувствата си, но не ги криеше. Двамата мъже ходеха по цял ден из града, разглеждаха крепостта и нареждаха къде да се поправи и засили, събираха войска, облекло за войниците, храни и оръжие, на два пъти гониха и лов из горите по Водно заедно с някои от по-младите тукашни боляри. Радобил управляваше скопската твърдина с добродушие, насилниците и грабителите оставяше на градските стражи и на съдиите. Царят бе умрял — той очакваше нов цар, комитът в Охрид бе умрял, той очакваше да дойде нов комит. Самуил Мокри отвори очите му и разгори огън в сърцето му. Управителят се привърза към него и му призна:
— Аз не знам как ме направиха управител. Имах един чичо в Преслав, при царя... Той. Аз съм хилядник и това ме тегли повече, мечът.
Вечер сядаше на трапезата и жена му с двете им по-големи деца. Самуил виждаше тяхната обич, свенливата пламенност на Радобил и тъгуваше за собствения си дом. Дали бе забравил вече как се раздели с жена си?

VIII

Средецкият комит Всеслав имаше две дъщери. По-голямата от тях беше по-хубава, но беше вдовица с две момичета и Арон Мокри избра за своя съпруга по-малката от сестрите — по име Варвара. Втората Всеславова щерка беше доста грозна и само две години по-малка от по-старата си сестра, но Арон избра нея за своя съпруга. На средецките си приятели тоя каза, усмихвайки се безсрамно:
— Тя е грозничка, но не е спала с мъж и не е раждала. Жената, за която се женим, трябва да пази огнището ни и да ни ражда деца. Другаде ще търсиш жени, с които ще искаш да се радваш и веселиш. Най-добри за радост и веселие са блудните жени.
С това той признаваше само една част от истината за своята женитба. Скитайки из цялата страна (ходил бе два пъти и в Цариград), той се отбиваше и в Средец. Където и да попаднеше, той прекарваше най-вече по кръчмите и гостоприемниците с безпътни като него другари, но при едно от своите последни пребивавания в Средец попадна в къщата на комит Всеслав. Средецкият комит беше гостолюбив славянин и като научи, че един от синовете на охридския комит е в града му, сам го покани у дома си, и то за през цялото време, докато гостът беше в Средец. Арон Мокри мислеше да стои в тоя град само още два дни и прие поканата. Той не би я приел и не би се обвързвал, ако беше за по-дълго време; женолюбец и пияница, какъвто беше, той никога не знаеше през кой час на деня и нощта ще стане от леглото си и кога ще се върне да спи в него. Как би чукал по портите на комита по всяко време, но щом беше само за два дни — прие да му гостува. Беше му и любопитно да види как се живееше в дома на комит Всеслав, да види и щерките му.
Комит Всеслав прие госта си не само като знатен човек и син на комит, но и с неутолената жажда на вече застарял човек, който винаги е копнеял да има син и наследник; други деца освен дъщерите си той нямаше, а и дъщеря му, която при това рано овдовя, също бе родила дъщери. Той отвори широко къщата си за госта. Арон Мокри видя и забеляза всичко в тоя дом още през първия ден на своето гостуване. И още през първата нощ, докато се въртеше в леглото си, несвикнал да си ляга рано, той скрои да

се настани по-здраво в дома на комит Всеслав, пък и да седне на комитския му стол един ден с негова помощ. Какво повече би могъл да очаква той от студения и мрачен каменен дом на баща си по стръмнините оттатък Охридското езеро и при трима други наследници? Своя дял той ще си вземе един ден и оттам, но трудно ще бъде да изхитри братята си и да накара баща си тъкмо него да посочи между четиримата синове за свой наследник на комитския стол, както ставаше много пъти по подобие на царското наследяване. Надалеко се мереше Арон Мокри.
Тук той веднага забеляза, че лесно ще влезе под кожата на стария средецки щзмит. Не можеше да скрие радостта си и старата комитка, като виждаше на трапезата заедно с дъщерите си такъв знатен и доста хубав мъж въпреки ниския му ръст. Дъщерите на комита, и особено по-голямата, се държаха с младия гостенин доста свободно; те, двете, докато бяха още млади момичета и докато беше жива царица Ирина, бяха прекарали две години в царския дом в Преслав, дето царицата ромейка бе въвела и наложила свободните, изтънчени обноски на византийския императорски двор. Арон Мокри забеляза и това, че колкото и да се държаха като знатни дами, всяка от -дъщерите- яа комит Всеслав искаше да го завоюва за себе си>пр-старата искаше да си намери втори мъж, а по-младата смяташе, че също има право поне на един мъж. Арон избра по-малката и с това зарадва още повече родителите, които се бояха за нейното бъдеще поради грозотата й. Наскърби се от избора му само по-старата дъщеря, но какъвто беше изкусен в обноските си към жените, Арон и на нея внуши някакви смътни надежди.
Арон Мокри се отдаде със страст на своята игра в дома на средецкия комит. Той скоро узна, че старият комит пазеше в зимниците си големи богатства, а богатството му личеше и по наредбата в целия дом. На трапезата се слагаха сребърни съдове и златни светилници, подовете се постилаха с дебели чуждоземни килими, в конюшните на комита имаше коне от най-добра порода. Около Средец комит Всеслав имаше свои земи, също гори и пасища по Витош и Люлин. Това богатство той наследил от баща си, който бил велик войвода още при цар Симеона, но и комит Всеслав, колкото и да беше добродушен, имаше достатъчно господарска воля и твърдост, за да го запази.

Помагаше за силата му впрочем и комитският сан. Арон се привърза толкова много към тоя болярски дом, че за известно време искрено се отказа от някои свои привички и склонности. Той изостави средецките си ергенски приятели, застояваше се повече в дома на комита или обикаляше с него обширните му имоти в околностите на Средец.
Ала не забравяше съвсем и Охрид. Не забравяше, че баща му беше стар и че една четвъртина от имотите на комит Никола в един близък ден трябваше да станат негови; не забравяше и високия бащин сан, който го приближаваше и до всички високи санове и звания. Той отиваше в Охрид и за да се освободи за известно време от принудата да пази добро поведение, както правеше в Средец. При едно от тия негови пребивавания в родния край го завари смъртта на баща му. След срещите с братята си там Арон се върна в Средец с мисъл да ги изпревари, да стигне преди тях, да стигне сам в Преслав. Както се изказа той несдържано, пътят от Средец до Преслав беше много по-къс, отколкото от Охрид до Преслав.
Арон не бързаше с отговора си на Самуиловото писмо, но побърза да затвърди положението си в Средец, за да може и по-нататък да изпреварва братята си. Комит Всеслав дигна голяма сватба за щерка си Варвара и на тържествената трапеза заяви, че още сега, приживе, дава половината от своето богатство на зетя си Арон Мокри, който става и негов любим син. Арон не се забави да влезе в правата си на зет и син. Още щом преспа първата нощ с младата си жена, той потърси баща й в покоите му. Комит Всеслав посрещна зетя си развеселен от неговото ранно посещение; старата му глава още шумеше от изпитото вино предната сватбена нощ. Той беше човек с висок ръст и посегна с дългите си ръце да прегърне зетя, но Арон бързо се отдръпна. Старият човек го погледна учуден и дори уплашен. Колкото и да беше широкоплещест и мускулест, Арон би се загубил с ниския си ръст в мечешките обятия на тъста си и това го ядоса. Той и без това бе дошъл при стария комит вече освободен от принудата да се подмилква край него, а сега дебелите му вежди се сключиха недружелюбно, гласът му прозвуча остър и студен:

— Дошъл съм по важна работа... татко — добави той неохотно това обръщение на роднинска близост, с което не можеше да свикне.
- Се-седни... — заекна в изненадата си комит Всеслав.
Арон поиска да използува и това смущение на стария човек, за да се покатери по-бързо на врата му; той седна при него и веднага продължи, без да смекчи острота на своя глас:
- Никога ли не си помислял, че ето близу три месеца царският престол в Преслав стои празен? Ако за това не мислят първите люде в царството, кой трябва да мисли?
Настана мълчание. Арон чакаше отговор като съдник, а комит Всеслав мълчеше виновно и най-сетне продума:
- Как да не мисля... Мисля, но... Те всички сега натам гледат, но аз съм стар човек и... нели има законен цар.. . синът Петров.
- А тъкмо ти — продължаваше да го съди Арон, - тъкмо ти трябва да мислиш най-много за българския престол. Вие с баща ми сте най-първи между царските управители, а сега ти си самичък и пръв между всички. Твоите години тук са нищо, но ако се чувствуваш отпаднал — не съм ли аз до тебе, твой зет и син на комит Никола Мокри? Кой друг трябва да мисли и да работи за доброто на царството ни?

Арон беше винаги склонен към комедиантство и присмехулство; дори и сега, когато пристъпваше към изпълнението на най-съкровените си кроежи, едвам се въздържаше да не изкриви строгото си лице в присмехулна усмивка пред безпомощното смущение на комита. Той продължи със същото строго лице и само гласът му премина в по-мек, вразумителен тон:
— Царството ни не може да стои повече без цар. Синът Петров е в ромейски ръце и няма да излезе оттам. А ние какво чакаме? Да седне на престола някой по-хитър и по-бърз злодей! Ти, средецкият комит и пръв сред всички други управители, трябва да прогласиш, че вземаш в ръцете си всички работи на царството, докато седне на опразнения стол най-достойният. И ако не се намери друг, по-достоен — ще седнеш ти по право и по заслуга.
- Що говориш ти! Има си законен наследник на царския престол. Ние го чакаме да се върне и да седне на бащиното си място...
- Ние ще чакаме, но има други, които не чакат.

Старият комит продължи приказката си разколебан:
— Аз не мога да поема такова бреме на старите си плещи. И такава претежка отговорност, претежко задължение...
Арон се приведе към него:
- Разбирам, татко! Но ти дай път на мене и върви с мене.
Комит Всеслав се загледа продължително в лицето му, толкова близу до неговото, в черните му искрящи очи. Някога старият комит бе мечтал да стане прочут велик войвода като баща си, но дългогодишният му живот сред богатство и доволство, в такова време на всеобщо разтление, бе го направил бездеен и ленив. Сега младото лице на Арона и дръзките му очи пробудиха някакъв сладостен спомен в него, някакви забравени, примамливи блянове. Но той и се боеше вече от тия очи, не би се решил да се противопостави на бляскавия им, настойчив поглед. Старецът тихо попита:
- Що мислиш да правиш?...
- Ще дигна силна войска и ще вървя към Преслав. Ти само позволи да събера войската от твое име.
Комит Всеслав въздъхна дълбоко, подигна широките си рамена. Това беше неговият колеблив отговор. Тоя отговор стигаше на Арона Мокри. Той не каза никому за писмото на Самуила, не бързаше и със своя отговор, а бързаше да изпревари братята си. Подобно на Самуила, раздвижи целия Средец и цялата Средецка област. Той също разгласи, че се дига за спасението на царството. Имаше той някои леснини и за по-късо време направи повече. Имаше богатството на тъста си, селският народ тук беше по-покорен, и селският, и целият народ в областта; той и не се стесняваше да обещава награди и всякакви облаги на людете, които събираше около себе си. Най-напред спечели управителите на Бояна, на Перник и Велбъжд, викаше ги в Средец и ги гощаваше в богатия дом на тъста си, а и сам ходи няколко пъти в Бояна, в Перник, та чак и във Велбъжд. Преди да има още такава власт, той ги прогласяваше и ги наричаше войводи и велики войводи, на което те се подсмиваха, но беше им и драго да го чуват. Особено много се трудеше Арон Мокри да привърже към себе си пернишкия управител Кракра, който и по-мъчно се поддаваше на внушенията и подмамките му. По произход Кракра беше от старите българи и едва на двадесетина години.

Началничеството на Перник бе наследил от баща си поради особената благосклонност на цар Петра към стария пернишки управител, който някога го бе водил в Рила на среща с Йоана, рилския пустинник. Кракра беше надарен и с лични свои достойнства, та царят се възхитил от него още като го видял за пръв път. Пернишкият управител беше силен и красив момък, с храбро сърце; предната 968 година той се притече на призива на царя с дружината си срещу богатирите на Светослава Киевски и показа голяма смелост, та цар Петър потвърди още един път званието му, като постави под негово управление и редица други по-малки твърдини по горното течение на Струма. Кракра би бил опасен съперник на Арона Мокри, но умът му не беше много остър и повече се въодушевяваше от бъдещите си воински подвизи.
Арон чете и препречете още няколко пъти писмото на Самуила. И бързаше да вземе още по-здраво цялата Средецка област. Той дори се опита един и два пъти да заплете в своите кроежи и управителите на Ниш и Бъдин, но те не се поддадоха на примамките му. Бъдин и Ниш бяха също големи твърдини, пък сега беше такова време, че всеки по-голям управител или войвода, или болярин имаше свои кроежи, свои притезания около царските работи и едва ли не всеки от тях мислеше да става цар на България. И най-много от всички Арон Мокри. Той се вдаде с такова увлечение в разчистването на пътя си към царския престол, че неговият тъст се подчини напълно на непреклонната му упоритост и вече нищо не можеше да му откаже. Арон поиска от средецкия комит и го принуди да прогласи пред целия народ воински поход към Преслав за спасението на царството.
И това бе направено още в следващия неделен ден. През последните няколко дни Арон разпрати люде по много селища из Средецката област да подканят народа на събор в Средец за тоя неделен ден; споменаваше се за трапези и гощавки, за игри и веселби, в същото време се подхвърляха сред народа и неясни думи за нов цар, за нова управа, за раздаване на земи; за награди и разни други облаги.
Още рано в деня на събора започнаха да бият камбаните и клепалата на средецките църкви. По улиците се движеха цели тълпи, но не знаеха накъде да се насочат — още не виждаха това,

за което бяха се събрали. А продължаваха да идват люде в града на дълги върволици от околните селища. Сега в Средец имаше може би пет пъти повече народ. Градът се простираше нашироко между високите си стени, от хълма, на който се издигаше голямата църква «Света София», надолу към запад и югозапад, но изглеждаше намалял и тесен — толкова много народ се бе събрал в него. Навсякъде беше пълно с люде, виждаха се по врати и прозорци, влизаха и излизаха, движеха се на гъсти тълпи, особено по тесните и криви улици в средищната част на града, около топлите бани. Стотици и хиляди бедно облечени, дрипави мъже, жени, деца се трупаха около църквите, пред болярските къщи, блъскаха се, шумяха най-вече около големите бъчви с вино, които бяха натъркаляни на много места из града, но пазачите още никому не даваха да се докосне до тях.
- Вървете, вървете — викаха те. — Не се спирайте тука! Казано е: няма да се точи вино, докато не пусне църква.
Надигна се още по-голяма глъчка и весел кикот, когато слугите на комит Всеслав наизнесоха и наслагаха край бъчвите кошове с хляб, с печени меса.
- Назад! Чакайте да пусне църква! — продължаваха да викат пазачите, пък те самите вече бъркаха по кошовете и викаха с пълни уста.
После голяма част от народа се втурна да гледа шествието, което започна от дома на комит Всеслав и се отправи нагоре към хълма, където се издигаше цял от дялан камък и червени препечени тухли огромният корпус на съборната църква «Света София». На ранното пролетно слънце трептяха и блестяха ярките багри по скъпите облекла на участвуващите в дългото шествие велможи и управници, накитите по тях, излъсканите позлатени шлемове и ризници на воинските началници и още повече пъстрилото по разкошното облекло на жените, които следваха също в редица по две и по три дългата редица от мъжете. Бляскавата процесия се движеше бавно, тихо, тържествено. Водеше я сам старият комит, в дълъг пъстър кожух и висок черен калпак, цял обсипан със скъпоценни камъни и бисери. До него вървеше зет му Арон Мокри във войводско облекло, препасан с меч; той знаеше, че изглеждаше по-къс редом с едрия си тъст, та още повече виреше глава и цял се надуваше, сякаш да надмине ръста на стареца. На

няколко стъпки след тях двамата се подреждаха според сана, и знатността си останалите средецки големци, следвани от редицата на жените. Блясъкът и пъстротата на тая върволица от мъже и жени изглеждаха още по-ярки между гъстите редици на струпалия се по улиците народ — сива, тъмна маса от хиляди люде, одърпани, мършави, с гладни очи, потъмнели бяха и шарките по износеното, нечисто облекло на селяните. Където минаваше шествието, насъбралите се люде замлъкваха и се чуваше още по-ясно тържественият звън на камбаните, ситните звуци на клепалата, само тук-там внезапно се надигаха кресливи гласове:
— Да живее новият цар! Да живее Арон Мокри!...
Никой не подемаше тия самотни възгласи и се виждаше, че викаха подставени люде.
Докато шумеше народът вън, блъскаше се по тесните градски улици, трупаше се още повече изгладнял и ожаднял около бъчвите и кошовете с храна, в просторната съборна църква средецкият митрополит с още двадесетина други духовници, облечени в църковни одежди, извършваше тържествен молебен сред облак от тамянов дим. В тоя светъл облак, който изпълваше цялата църква, меко блестяха многобройните запалени свещи, златото и пъстрите украси по иконите, по облеклото на духовниците, на знатните богомолци. Молитвените песнопения се подземаха от разни страни, повтаряха се и се проточваха в безкрайни извивки, меко звънтяха звънчетата на кандилницата, прошумоляваха тежките облекла на богомолците, които се кръстеха с широк замах.
Вече към края на молебена изеднаж настъпи тишина и на второто стъпало пред царския стол, вдясно от царските двери на олтара, се изправи с късия си ръст, напет и горделив Арон Мокри. Той сложи едрите си ръце върху дръжката на меча, който изглеждаше дълъг за него, и огледа знатните богомолци наоколо с остър надменен поглед, лицето му беше бледо. Тоя път нито помисли да се криви и преструва. Като се изправи пред всички средецки велможи, той не се реши да каже всичко, както бе кроил и редил преди, но пак започна с голяма дързост:
- Вън народът вика: «Да живее новият цар.» Споменава и мене. Престолът в Преслав стои празен, синовете на цар Петра са в

Цариград и няма да се върнат» Народът иска цар, не може царство без цар. Реши се да се дигне цялата Средецка област и да поиска да седне нов цар в Преслав. Ще изтеглим и оръжие, ако трябва, и кръв ще пролеем. Нека се помолим сега всички за успеха на нашето дело и нека бог ни помага...
Арон млъкна, но не слезе от стъпалата пред царския стол. Той шареше с големите си очи от човек на човек, с упорит, застрашителен поглед. Той бе взел преди това още почти всички средецки боляри на своя страна, но искаше сега да покаже себе си като цар и да внуши страх, да наложи послушание. Тъкмо в тоя миг неочаквано се чу някъде откъм средата на църквата разтреперан, но силен глас:
- А кой си ти, Ароне Мокри, и откъде дойде да застанеш там, на царския стол! Вижда се накъде си се запътил. Народът вън е безумен и не знае що иска. Някой го е накарал да те иска за цар. Ти си го накарал, ето и бъчви с вино са извадени по улиците...
Всички гледаха Арона. Рядко ще се извърне някой да погледне кой изрече такива резки думи, но мнозина го познаха само по гласа му. Това беше Христос Есхач — последният от болярския род Есхач, който бе изпаднал и бе загубил богатството и силата си. Някои и се учудиха как бе попаднал тук Христос Есхач, то той, види се, сам се бе присъединил към блестящата тълпа на средецките големци, без да се свени от извехтялото си облекло. Беше около четиридесет, четиридесет и пет годишен мъж, висок и сух, изгърбен, с тесни, отпуснати рамена, с дълга, посивяла коса и дълга рядка брада, с тясно бледо лице и голям гърбав нос. Те се гледаха с Арона един дълъг миг, около Христоса Есхач неусетно се образува празно място — всички се отдръпнаха от него. Арон направи знак на войниците, които стояха към трите изхода на другия край на църквата, спуснаха се петима или шестима от тях, сграбчиха Есхача и го повлякоха навън. Той се дърпаше и пак завика с още по-силен глас:
— Цар искаш да ставаш... Събрал си всички и сега всеки бърза да се нареди до тебе. Аз не те признавам, не те признавам! Не виждате ли? Боляри... Не се ли срамувате? На престола на Бориса... на Симеона…
Войниците го изтласкаха вън, започнаха и да го бият:
- Млък! Ще ти затъкнем гърлото с желязо...

Вън се бе струпала голяма тълпа да чака излизането на болярите.
- Иска да ви става цар! Цар Арон!... — изкрещя Христос Есхач, размахал дългите си ръце, изкривил презрително разкървавеното си лице.
Тълпата пое тия думи и се развика, заглуши гласа на дрипавия болярин:
- Цар Арон! Да живее цар Арон! Да живее новият цар!...
Есхач се дръпна и с все сила се изплю срещу тълпата. Войниците го сграбчиха отново и _го повлякоха сред присмехулни викове от всички страни; той също викаше нещо, но никой не го чуваше. Разярени, войниците го изтласкаха надалеч, свиха по една уличка и вече никой никога не видя изпадналия болярин Христос Есхач.
Не след много време блестящото болярско шествие отново мина през града, сред виковете на още по-многобройни тълпи. В дома на стария комит бе сложена трапеза и пирът продължи през целия ден до късна нощ. Слуги извеждаха мнозина от болярите преяли и препили и на ръце ги отнасяха по домовете им. Весели се, яде н пи и простият народ по схлупените си къщи, по кръчмите и странноприемниците, по стъгдите и улиците; изпразнените бъчви се търкулваха встрани, докарвани биваха нови бъчви с вино до късно в хладната и влажна пролетна нощ.
На другата сутрин, докато мнозина средечани още хъркаха по леглата си или пък се мръщеха от болки в главата поради препиване и преяждане, докато още личаха по улиците вонещите бълвочи на пияниците, разчу се из града, че в главното управление на мястото на стария комит Всеслав, е седнал да съди и да се разпорежда Арон Мокри.
Арон седеше и се разпореждаше в Средец и по цялата Средецка област. На едни той гледаше да се харесва, да спечели сърцата им, а други преследваше скрито или открито и с голяма жестокост. Двама боляри бяха убити насред улицата, опожарени бяха няколко селища, отнемаха се земи и ставаха собственост на Арона, преследваха се безмилостно люде и от простия народ. Настана страх и трепет по цялата област, най-вече в самия град.
Но Арон Мокри имаше и друга грижа и тя беше по-голяма. За да изпревари и тук братята си, той искаше да събере до пет хиляди въоръжени мъже и с тях да удари Преслав. Опита се да събере полка на тъста си комит Всеслав, поиска и от всеки войвода, от

всеки болярин — воински началник, също и от всяка свободна община да събере и въоръжи своите войници. Ала работата с войската беше най-трудна. Нещо пречеше, нещо се противеше. Най-напред взе да се оглежда и да подига рамена сам комит Всеслав:
- Не е лесно да се събира войска. Без царска повеля...
Кракра Пернишки обеща петстотин души, но после не се и вести, та Арон изпрати люде при него. Той пак обеща, но и отказа:
- Като кажа, за три дни ще събера и повече от петстотин. Но защо бърза толкова Арон Мокри... Няма с кого да воюваме.
Арон тръгна сам по войводите и болярите, разпрати люде по цялата област да събират войници и от негово име. Започна да се чува все един и същ отговор:
- Трябва да гоним и да ловим людете като зайци с мрежи и клопки. Бягат. Крият се по горите.
В Средец имаше около петдесет души войници, които бяха и като стража на комита, а за цялото време Арон не можа да събере повече от седемстотин души. Тъкмо тогава в Средец пристигнаха тримата му братя.

Самуил и чакаше, и не чакаше отговор на писмото си до Арона. И докато чакаше да мине времето, което беше нужно, за да отиде едно писмо до Средец и да се получи отговор, сам се готвеше за път до тоя град и още по-на-татък — до Преслав. Той изпрати люде и до братята си в Охрид, Воден. Те дойдоха и двамата с полковете си, както беше уговорено, но едва се събраха в Скопие до две хиляди и осемстотин души.
Полкът тръгна за Средец без въодушевление; не се чуваха сред войниците ни песни, ни смехове, нито дори каранници, както се случваше иначе между толкова люде.Давид тръгваше може би към царския престол, но и това не го вълнуваше много. Оставил се бе в ръцете на Самуила. Съживяваше се донякъде само когато ставаше нужда да се изкаже за нещо по-важно, да присъди нещо, та и по това се виждаше, че живееше повече с мислите си и в мислите си. А Самуил изтъкваше на първо място тъкмо него — най-стария брат. Не беше много развълнуван от похода дори Мойсей, а за другите войводи и началници тоя поход към Средец беше като обикновено пътуване, досадно я уморително.

Велбъждският управител посрещна полка навъсен, но не показа недоволството си от това нахлуване на войска в града му, не смееше да го покаже и само попита безкрайно много учуден:
- Ама къде сте тръгнали вие така! С кого ще воювате?
Самуил не се сдържа:
- С всички врагове на царството ни! Но ето ти, началнико, не ги знаеш и затова се учудваш толкова много.
Само Кракра посрещна неочакваните гости в Перник по-радушно. Млад и буен, какъвто беше, той се развесели при вида на толкова войска, но и Самуил потърси път до сърцето му, та пернишкият управител се съживи още повече. Полкът прекара тук два дни — Самуил искаше войниците да си починат добре, преди да влязат в Средец. Той не знаеше как ще го посрещне Арон и се готвеше за всяка изненада, а изненадите започнаха още от Перник. Едва-що бяха разменили първите си поздрави, Кракра викна:
- Ще имате нов цар, а! — И побърза да се доизкаже: —Брат ти. Арон. Той още мълчи, но всички се досещаме.
Самуил виждаше какво бе станало в Средец и много се смути, но не искаше да смущава и младия управител, който би могъл да изпадне в някакво опасно недоумение; Кракра очевидно мислеше, че и четиримата братя действуваха в съгласие, че полкът идеше да подкрепи Арона.
- Като отидем в Средец, там ще решим, каквото е НУЖНО — каза Самуил неопределено.
Полкът тръгна за Средец рано, още по тъмно, за да стигне пред вратите на града, докато бяха още отпочинали. И докато войската беше още из кривулиците па Владайската теснина, Самуил Мокри избърза напред с една стотня по-избрани войници. Той се боеше да не би Арон да е предупреден за пристигането на полка и да затвори вратите на Средец. Тук нищо не подозираха и Самуил влезе в града през западната му врата. Той остави войниците си при вратата, като че ли не знаеше къде именно да ги отведе, и се запъти да потърси Арона, след ван само от слугата си.
Той намери брата си в главното управление. Арон се изненада, като го видя, но бързо се овладя, види се, реши, че Самуил бе дошъл сам в Средец. Той дори показа към по-младия пренебрежение, за да видят превъзходството му тия, които

присъствуваха на срещата им. Сега по-младият брат видя още по-ясно докъде бе стигнал Арон — държеше се той като цар не само с другите, но и с него. Самуил каза: I — Трябва да поговорим сами.
Арон усети, че Самуил няма да отстъпи и промени държането си, но в очите му остана тъмна сянка. Той стана и махна с ръка към другите в стаята:
— Излезте.
Самуил почака да излязат всички, сетне пристъпи с бързата си походка, улови Арона за ръката и мълчаливо го заведе до един от прозорците, който беше цял разтворен в топлия пролетен ден. Главното управление беше високо горе, на същия хълм, дето се издигаше църквата «Света София», и оттук се виждаше почти целият град, проснал се надолу по хълма и по-нататък, къща до къща, улица до улица — безброй ниски колиби, гъсто една до друга, безброй тесни и криви улици и само тук-там стърчаха многоъгълните куполи на църквите и каменните двукатни домове на велможите или на някой пребогат купец. Оттатък това огромно купище от къщи, през поляни и празни места, ту малко по-далеч, ту някъде досам града се издигаха градските стени, назъбени и с редица още по-високи четвъртити кули. Измъкнал се от зимните мъгли и мразове, градът изглеждаше сив, овехтял и рядко се зеленееха започнали да се разлистват дървеса, а също и поляните край градските стени. Слънцето бе се надвесило вече над Люлин и това прозрачно още зеленило сякаш бе полепнало като мухъл по сивите и потъмнели от влага покриви и стени; само някой позлатен кръст по куполите на църквите или някое цветно стъкло, попаднало в яркия блясък на слънцето, гореше като жива искра. Самуил впери поглед оттатък двете кули на западната градска порта и още по-далеч, по пътя, който кривуличеше между раззеленелите се ниви и ливади. Далеко по пътя се бе дигнал облак прах и висеше във въздуха неподвижен, светнал в блясъка на ниско наклоненото слънце. Това беше полкът, който се приближаваше към града. Самуил се обърна към брата си пусна ръката му:
- Ти какво правиш тук? Защо не отговори на писмото ми?
- Е... Пак ли ще ме съдиш! Ожених се. Събирах войска.
- Колко войска си събрал?

- Още не е много.
- Личи.
- По какво личи.
- Винаги личи, когато в един град има много войска. И какво мислиш да правиш по-нататък? — добави Самуил нетърпеливо.
— Чувам, че се готвиш да се прогласиш за цар. Вярно ли е?
- Добре си чул.
Тъмната сянка в очите на Арона се сгъсти и той гледаше дръзко по-младия си брат. Не сваляше поглед и Самуил:
- Не знаеш ли, че не ще можеш да станеш цар без наше одобрение?
- Не мисля да ви питам. — Но Арон пак пречупи надменния си тон: — Давид и Мойсей... ти ги знаеш. Не могат. Ни единият, ни другият. Аз пък съм по-стар от тебе. И сам държа цялата Средецка област. Чуваш ли добре и сега?
Той блъсна Самуила с юмрук в гърдите, чу се тих, металически шум от ризницата на по-младия брат. Това беше груба шега и не само шега. Самуил обърна лице към отворения прозорец, сякаш да види още еднаж дигналия се над пътя прашен облак, и рязко протегна ръка нататък:
- Погледни какво иде насам. Войска. С нея са и Давид, и Мойсей.
Арон се приведе към прозореца и като че ли не вярваше на очите си, но после бързо се обърна към Самуил.
- И аз имам войска.
- Тая е много повече.
- Ти не можеш да знаеш коя е повече.
- Виждам. Нели ти казах. Къде е войската ти?
- Ще затворя градските порти.
- Западната вече я държат мои войници.
Лицето на Арона ставаше все по-бледо, той помълча и току се усмихна:
- Ти какво сега... Не искаш ли да видиш жена ми?
- Искам. Снаха ми е станала.
Арон пак го побутна с юмрук:
- Ти винаги така... Веднага се ловиш за меча.
- Това е добро в тебе, че веднага разбираш всичко.
Арон го хвана дружески за лакътя:
- Да вървим. Не е далеко. Ще видиш и тъста ми, комит Всеслав.

Като излязоха на улицата, Самуил на свой ред улови Арона за лакътя:
- Заведи ме при златарите. Искам да купя дар за моята снаха. За пръв път ще я видя. Ще почакаме и братята ни, та заедно да ни заведеш у дома си.
Те навлязоха в тясната и крива уличка на златарите, близу до градските бани. След тях яздеше Радой, но тропотеха конете и на цяло отделение войници, които придружаваха Арона навсякъде. Двамата братя се спряха пред малката работилница на най-прочутия средецки златар и слязоха от конете си; преди няколко дни тук Арон бе поръчал да му изработят два царски печата с неговия образ: златен и оловен. Майсторът се бе превил на две над малката си работна маса и усети двамата братя едва като влязоха в работилничката му. Той се приподигна, взирайки се в тях с уморените си очи, остави на масичката предмета, който работеше, обърса и двете си ръце о престилката и бръкна някъде под масичката.
- Ти остави това... — опита се да го спре Арон Мокри, но той вече мушкаше в шепата му единия от печатите, който бе успял да направи. Арон не можеше да скрие печата и отвори шепата си да го види, с крива усмивка, сякаш всичко това беше само шега. Самуил посегна и взе печата от ръката му, разгледа го мълчаливо и му го върна. После той извади от малката кожена чанта, която висеше на препаската на меча му, една кесийка и я хвърли на масата на златаря:
- Дай ми за тия пари един накит за млада невеста.
Златарят изсипа в шепата си двайсетина златни, сребърни и медни пари, разгледа ги близу до очите си и пак ги върна в кесийката. Сетне ги мушна някъде под масата и се обърна да търси в долапа зад себе си. Той извади от там едно огърлие от сложно преплетени златни брънки и го подаде на Самуила: нека стоката сама да говори за себе си. Самуил разгледа огърлието между разперените си пръсти и го прибра в чантичката си.
- Да вървим — каза той и като излязоха на улицата, продължи: — Да вървим да посрещнем по-старите си братя.
Той искаше Арон да види и отблизу полка, който тъкмо по това време влизаше в града през западната порта.

Единствен, който от сърце се зарадва на тримата гости, беше старият комит Всеслав. Дъщеря му Варвара, съпругата на Арона, някак много бързо се промени, след като свали невестинския си венец. И преди, като мома, тя беше по-мълчалива от сестра си и често се изчервяваше до сълзи, та всеки мислеше, че е свенлива поради грозотата си. Като се омъжи за Арона Мокри, бързо се възгордя, вкамени се от гордост, изстина. Остана само слабостта й да се изчервява, което и преди, а още повече сега беше външен белег на потайни мисли, на голямо, но скрито честолюбие. Още през първата им брачна нощ, нечестиво въодушевен от моминския й свян, но също и от грозното й лице, Арон й каза, че ще я направи българска царица. Варвара му повярва, честолюбивото й сърце се изпълни с гордост. През целия си живот бе страдала от грозотата си, но ето, тъкмо такава, каквато беше, тя се виждаше вече седнала на царския трон и виждаше всички други на колена пред нозете си. Като видя сега тримата си девери, показа им дръзко своята надменност — едвам прошепна нещо в отговор на приветствените им думи, а дара на Самуила стисна в малката си шепа и дори не го погледна.
Поведе гостите си комит Всеслав към трапезарията с шумна радост, а там чакаха и други гости — най-близки негови люде, поканени тая вечер. Детинската радост на стария човек съживи всички.
- Искам — каза той — да празнувам втора сватба с новите си роднини.
Тримата братя отвръщаха приветливо и прилично на неговото гостолюбиво въодушевление, дори Мойсей се поувлече в пиенето, а което не можеха да направят сътрапезниците сами за своето веселие, правеха го неколцина свирци в една съседна стая, чиято врата беше широко отворена.
Както беше редно и прилично, когато слугите смениха виното за трети път, жените станаха от трапезата и се оттеглиха, за да продължат веселбата си в женското отделение; първа се изправи Варвара Аронова, без да дочака майка си и по-старата си сестра, и пак цяла се изчерви от пренебрежението, което проявяваше пред всички гости. Ала тъкмо в същото време в трапезарията влезе един от младите военачалници във войската на Арона.

Случило се бе нещо важно — виждаше се по лицето на младия воин и повечето от гостите се извърнаха към него.
- Говори — кимна му Арон.
В трапезарията стана тихо.
- Пристигнали са пътници от Преслав — рече младият човек и добави на един дъх: — Върнал се там новият цар.
В широката трапезария стана още по-тихо, спрели бяха свирците в съседната стая. В настъпилата голяма тишина изеднаж се чу гласът на Варвара, съпругата Аронова, нетърпелив и още повече изтънял от внезапен гняв:
- Кой е тоя нов... цар!
Заговори пак младият воин, без да я погледне, и не сваляше очи от Арона, който очакваше отговора му:
- Борис... синът на цар Петра. Върнали се от Цариград и двамата царски синове и Борис, по-старият,
седнал на бащиния си престол. Това разправят и твърдят пристигналите от Преслав. Заповядано ми е да съобщя на...
Арон го прекъсна с рязко движение на ръката си. И пак му махна — да си върви. Младият воин излезе. След него излязоха и жените; от лошо сдържан гняв Варвара едвам спазваше необходимия ред — да върви след майка си.
Мъжете на трапезата се пораздвижиха, някои дигнаха чашите си и пиха, но никой не отваряше уста да проговори. Изненадата беше обща, но всеки беше изненадан по своему от неочакваната вест за пристигането на законния цар. Пръв заговори старият комит Всеслав, макар и той да знаеше, както всички, за домогванията на своя зет, а донякъде и за общите кроежи на четиримата синове на комит Никола Мокри. Той поглади белите си мустаки, брадата си и каза с чисто сърце:
Негово право е да седне на бащиното си място.Но дано е надарен с царска сила и царска ръка.
Вечерята не продължи много. Никой не се реши, а негли и не помисли да дигне чаша за новия цар. Никой не се сети да накара и замлъкналите свирци да продължат свирнята си.
Сътрапезниците станаха да си вървят По знак на Самуила, последни в трапезарията останах само четиримата братя.
- Утре заминавам за Преслав — рече той. — Искам да видя с очите си какво става там. Нов цар... Пътници са дошли... Но ние

още не знаем на здраво какво е станало в Преслав и нека войската ни стои тук, докато се върна. Чакайте ме, докато се върна, и дано всичко да е за добро.
- Нов цар... — бутна с нога Арон един стол. — Ромейски пленник!
Чу се плътният, тих глас на Давида:
- Ние трябва да се върнем всички по местата си и да разпуснем войската. На престола е седнал законен цар. Ще чакаме и ще го видим в делата му. Така ще бъде за всички по цялото царство, така трябва да бъде. Не бива да го смущаваме още в първите дни на претежките му царски грижи.
Най-младият брат пристъпи към най-стария, сложи ръка на високото му рамо и се обърна към другите двама:
- Сърцето ми е изпълнено с лоши предчувствия. Ще отида да видя с очите си. Какъв ли е новият цар, ако наистина е дошъл? Знаем го само по име. Как ли е посрещнат в Преслав от всички ония, които гледаха с лакоми очи празния царски престол... Брате Ароне, аз и за тебе не знам какви мисли таиш сега... Не мога да се върна в Охрид със спокойно сърце. Не напразно дигнахме ние тая войска и трябва три пъти да премислим, преди да я разпуснем. А може да е нужна и на новия цар. Аз ще отида в Преслав. Вие ще ме чакате тук и войската ще стои тук. Едва след това — обърна се той към Давида, без да сваля ръка от рамото му, — едва след това ще знаем какво трябва да правим.

XI

Самуил Мокри замина на другата сутрин за Преслав, придружен само от слугата си Радой и от един млад коняр, който водеше още четири коня за смяна. Младият войвода се облече като обикновен пътник, със здраво, но просто облекло. Под горната си дреха той облече тънка стоманена ризница, опаса и къс меч; облече под дрехата си ризница и Радой, опаса и той меч. Така те по-малко биха привлекли погледа на дебнещия по пътищата разбойник, биха могли навсякъде да пренощуват и с всекиго да влязат в разговор. Самуил бе минал почти по същия този път преди една непълна година, но тогава пътуваше с полка си, а сега тръгна с по-други мисли и с по-други грижи.

Докато минаваха тримата пътници през равното Средецко поле, погледът на Самуила не се спря никъде за по-дълго време. Раззеленили се вече, неголеми гори се редуваха с широки тревисти поляни; обработената земя беше малко — виждаха се ниви и ливади само около малките селища, по припеците или край малките потоци и рекички, чиито води бързаха към Искъра. Редките селища от двете страни на пътя се познаваха по стълбовете дим, които тук-там се точеха сякаш направо от земята — някои от човешките жилища бяха под земната повърхност и се виждаха едва ли не само покривите им от прогнила слама или чимове. Нямаше и много люде около тия малки селища, които се познаваха също и по лая на кучетата; пръснати бяха люде по нивите и ливадите или ще се мерне косматата глава на някой облечен в кожи, полудив овчар или говедар, който, скрит зад някой дънер, зад някоя скала, следи с навъсен поглед непознатите пътници.

През следващите дни Самуил и двамата му спътници оставиха зад себе си високия хребет на Гълъмбец, преминаха и Козница, като оставиха вляво от пътя върха Вежен, навлязоха в голямата долина по горното течение на река Стряма и после по течението на Тъжа, между най-големите стръмнини на Маторие гори, и вдясно — Средна гора с нейните три дяла. Тук пролетта се бе разцъфтяла буйно. Пътят се провираше между гъсти гори и понякога над него се смрачаваше посред бял ден, но скоро се разтваряха поляни, потънали в сочна зеленина п всякакви горски цветя, а по обърнатите на припек брегове ярко се червенееха макове, поникнали един до друг. Когато гората се разредяваше или се отдръпваше от пътя, над зелените вършини, ту по-близу, ту по-далеч, се надигаха високи планински върхове, устремени към небето, което светлееше още по-високо над тях, ведро и ясносиньо. През гъстите сенки под вековните дъбове и стройни буки често се дочуваше шум на буйни води, и нерядко и конете на пътниците прегазваха бистри пенливи потоци, които пресичаха пътя. Човешките жилища и тук бяха редки. Над върховете на дървесата тук, после по-нататък се виждаше дим и когато слънчевият блясък над неизбродимата гора започваше да гасне, тримата пътници намираха по дима заселените места, където се отбиваха, за да нощуват. Жилищата в тоя край бяха

направени от дебели дървета и високо над земята, с прозорчета, а някои бяха издигнати на дебели колове, види се, за да бъдат по-добре запазени от горските зверове. Тримата пътници срещаха по-рядко люде, но през всяко време на деня и нощта чуваха из гората рев на мечки или глухо рикание на елени, често виждаха да пребягват между дървесата или дори да пресичат пътя им зайци, лисици, вълци, по дебелите клони се спотайваха рисове и диви котки, които следяха отдалеко през зелената шума тримата човеци и конете им. Горите бяха пълни с всякакви диви зверове и гадини.

Тук-там по просторната долина надничаха през дървесата крепостни кули и каменни господарски домове, изградени по скали и стръмнини и най-често край някое селище. Виждаха се ту по-близу, ту по-далеч от пътя и манастири, скрити и те зад високи стени, като твърдини. Случваше се тримата пътници да срещат богато облечени господари, които яздеха горделиво конете си, въоръжени с мечове и брони или с оръжие за лов, следвани от слуги или от цели дружини геракари*, песяци и гонци; те минаваха надменно край тримата пътници, но понякога пращаха при тях от людете си да ги питат закъде пътуват.

(*Геракар или крагуяр — соколар, прислужник или ловец с обучени соколи за лов)

Самуил отговаряше късо:

— По работа. — Или пък: — Царските пътища са отворени за всички...

Пътниците-срещаха и черноризци — иноци от близките манастири, с торба на рамо, види се, преминаваха от манастир на манастир, но случи се да срещнат и от духовните князе, които също яздеха хубави коне или се возеха на двуколки, придружени от цели тълпи прости иноци, слуги и въоръжени пазачи. Черноризците, особено архиереите между тях, очакваха нетърпеливо смирените поздрави на минаващите пътници, но Самуил ги отминаваше с навъсено лице, а Радой мърмореше при всяка такава среща:

— Не е на добро, като те срещне чернокапец на път... Излегнал се е владиката в колата като би-бивол в блатото...

Те пътуваха още два дни между двете планини, после свиха по Върбишкия проход през самата Стара планина. Както през целия

този дълъг път, спираха се повече по кръчми и гостоприемници, дето се събираше всякакъв народ, или по хижите на по-прости люде, а избягваха по-богатите домове. Самуил влизаше охотно в разговори със случайните си спътници, със случайно срещнатите люде по гостоприемниците, а след това дълго мълчеше умислен, с помрачено лице. Радой познаваше мълчанието му, но се учудваше на тая негова необикновена общителност.
Като излязоха от прохода и минаха Тича, тримата пътници скоро съгледаха стените на Великия Преслав.
Самуил Мокри не идваше за пръв път в царския град, но напоследък градът като че ли бе станал още по-многолюден. По това време Великият Преслав имаше може би до двадесет хиляди жители. Около вътрешната крепост, дето бяха царските дворци, сградите на главното управление и жилищата на приближените до царя, се бяха струпали много и много къщи с малки дворове и градинки, дори и без дворове, гъсто една до друга, разделени на малки квартали от криви и тесни улици без настилка, и само трите най-главни улици, които водеха от градските порти към вътрешната крепост, бяха настлани с едри камъни. Градът бе започнал да расте и вън от градските стени — много човешки жилища бяха прилепени към външните градски стени, които опасваха града и бяха дълги няколко хиляди сажена.
Тримата пътници спряха в една странноприемница, конярят и Радой прибраха конете в обора. Уморени бяха и тримата, а вече се смрачаваше. Те влязоха в общото помещение да вечерят. Самуил не искаше да показва господарството си и нареди на слугите да седнат на една и съща маса с него. Ядоха и еднакво ядене, а господарят поръча и три половинки вино — за себе си и за двамата слуги. Кръчмарският слуга, който им прислужваше, не им обръщаше голямо внимание и още повече като забеляза, че не бяха тукашни.
Наоколо беше пълно с люде, насядали на купчини по малките ниски маси. Глуха, многогласа врява пълнеше широката кръчма. Беше още рано и в кръчмата още продължаваше тихият час. Людете разговаряха по-спокойно, двама слуги разнасяха навреме поръчките, стопанинът на странноприемницата, дребен мъж с черни игриви очи, се усмихваше самодоволно иззад своята продълговата маса в ъгъла срещу вратата. На няколко места из

кръчмата бяха поставени високи светилници, които едвам разпръскваха сгъстяващата се тъмнина под ниския таван с треперливите си пламъчета. Колкото повече се стъмваше над града, движението вън намаляваше, а в кръчмата влизаха по-често зажаднели пиячи. Някои сядаха по масите, други се спираха пред масата на стопанина, изпиваха по няколко пръстени чаши медовина или вино и си отиваха. Ала скоро в общата врява започнаха да се дочуват повишени гласове, проточени повиквания, високо изречени думи. Настъпваше веселият час, кръчмарят се усмихваше още по-самодоволно зад своята маса, слугите му шетаха още по-чевръсто.
Както винаги, Самуил Мокри не яде продължително и дигаше пръстената си чаша само за една или две глътки. Той мълчеше и докато разплиташе собствените си мисли, надаваше ухо към гласовете, които се дочуваха по-близу или по-далеч из кръчмата. Конярят му за пръв път в живота си сядаше да се храни на една маса с господаря, та първите залъци засядаха в гърлото му. В голямото си смущение той свали рунтавия си клобурец от овча кожа и като не знаеше къде да го дене — мушна го между нозете си под масата. Калпакът скоро падна оттам, конярят съвсем се уплаши и цял запъхтян, предпазливо го издърпа с нога навън, наведе се и отново го сложи на рошавата си глава, Радой забеляза мъките му:
- Ти какво току пъшкаш... Остави калпака. Ще наръсиш някоя въшка в яденето.
Сам той въртеше глава на всички страни и докато работеха челюстите му неуморимо, работеше и езикът му. Радой не премълчаваше и собствените си мисли, но подемаше и всяка дочута наоколо дума, намесваше се във всеки дочут разговор, макар и само под носа си:
-... С царя живеят в един град, а и те като нас вонят, и те в дрипи... Аз не казвам за мене и за тебе, господарю... И тука същият дрипав и въшлив народ. Я го тоя... Вижда се, че изпива последната си паричка... О-оня пък там се оплаква от господаря си и казва, че ще бие жена си... Тъй,тъй, братче... С дървото по главата. Ако не можеш господаря, дръж же-жената...
Конярят местеше уплашени очи ту върху него, ту върху Самуила. Но като слушаше смелите думи на Радоя, а господарят не се

скара нито еднаж, поотпусна се и неговото ратайско сърце, та и той дигна половницата си.
В кръчмата стана още по-шумно. Звънна, проточи гъгниви звуци и гусла. На една маса наблизу бе приседнал край другите люде там и някакъв дребен попрегърбен мъж, който дърпаше високо извития лък на гуслата си с малка, но силна ръка. Като се поизвърна свирачът, сякаш се оглеждаше и търсеше нещо, Самуил забеляза, че той беше сляп и с двете си очи; дълга и нечиста, вече прошарена коса се спущаше от двете страни на тясното му лице, което беше обраснало с рядка, също прошарена брада. На масата до него беше сложен проскубаният му калпак с дъното надолу — за тия, които биха пожелали да го дарят за свирнята му. Той свиреше мълчаливо, с живи, сигурни движения на малката си, мургава ръка и врявата в кръчмата не можеше да заглуши игриво преплитащите се звуци на гуслата. Някъде из кръчмата се чу глас:
- Карай, Павле! Запей, запей една... Кръчмарино, налей му от мене половинка...
Ти му дай първо да хапне — че се друг глас.
- Вие не се грижете за това — обади се някой от масата, дето седеше свирецът. — Павел е с нас...
Звуците на гъдулката се поколебаха, дори млъкнаха за малко, веднага след това ръката на свиреца изтегли два плътни и стройни звука, които се залюляха плавно, след тях заситни друг, по-тъничък и някак плачлив, после се зачу изтихо, по бързо се разнесе из цялата кръчма мек и чист глас:
Майко ле, стара майчице, поканих свирци, сватове, сватба ще дигам голяма...
— Еееe-хеее — проточи гласа си свирецът и повтори: — Сватба голяма...
— Ехеее! — чуха се провиквания от няколко страни. — Карай, Павле!
Самуил се бе притъкмил да върви да спи, но сега поръча още три половници вино и се настани по-удобно на стола си — при умората му и при всичките негови грижи самото му сърце пожела да послуша гуслата и хубавия глас на слепия свирач. Простата и тъжна песен за някаква нестанала сватба, понеже булката се разболяла от зла болест и черна магия, звучеше като църковна

песен, но имаше в нея по-друга сила и беше по-жива. Като се чу гласът на свиреца, врявата в кръчмата позатихна, но скоро пак се засили, като че ли никой и не чуваше песента. Слепият свирач свири и пя дълго,изпя няколко песни. Тогава се чу друг един, силен и дрезгав глас; край отсрещната стена се изправи около петдесетгодишен мъж с дълги, провиснали мустаки, с кожена дреха без ръкави и с протъркан кожен шлем — види се, беше някакъв предишен воин.
— Стига! Стига... — замахна той с ръка към свиреца. — Стига сватби и... Запей някоя на мъка и... — заблъска едър юмрук в гърдите си: — Да излезе тая мъка оттука, от сърцето ми, човече!
— Запей, Павле, царската... — чу се и друг глас, но веднага замлъкна, като да се уплаши сам от себе.
Ослуша се цялата кръчма. Зазвучаха отново двете струни на гъдулката и макар да бяха тихи звуците им, изпълниха цялата кръчма. Надигна се и гласът на слепеца, захвана като въздишка и се проточи все тъй, като да напираше в него скръб, която не можеше да се изкаже докрай:
Пиле пее по гора зелена,
по гора зелена, по поле широко,
пее, с глас говори:
— Царят болен лежи, болен три години,
войска се разтуря, царство се разтуря,
кон му жално цвили, празни ясли гризе...
— Стига! — викна пак мъжът с кожения шлем. — Не ща царски песни.
— Млък там! — чуха се други гласове. — Тебе ли ще слушаме...
— Не ща царски песни! Цар Петър умря... Мене ме биха е тояга, аз гриза празните ясли... Мъка ми е, люде!
— Пийни си, ще ти мине.
— Пийнал си той, та препил.
— Мъка... Само ти ли?...
Песента на слепеца замлъкна, затихна и гуслата му, пак се надигна от всички страни врява и викот. Самуил стана. Конярят отиде да нощува в обора при конете, а Самуил Мокри и Радой се качиха на горния кат на странноприемницата, където имаше няколко стаи за пренощуване, общи за всички пътници. Те влязоха в стаята, която им бяха посочили преди това още, но

вътре имаше и друг един пътник. Той седеше на тясното си легло с лакти, подпрени на колената, с ниско наведена глава и нито се помръдна, когато влязоха. Беше се разсъблякъл за спане, но, изглежда, отдавна седеше тъй, углъбен в мислите си. Той беше стар човек, с побеляла коса и брада, темето му беше оголяло и лъщеше при бледата светлина на един малък светилник, който беше сложен на висока поставка в ъгъла. В стаята имаше още три други легла, също тъй тесни и ниски — по три голи, лошо издялани дъски, сложени върху разхлабени подпори. Радой хвърли на две от тях по една овча кожа, по една вълнена тъкана покривка, друга някаква завивка или дреха сгъна за възглавница и я сложи на леглото, на което трябваше да легне Самуил; за себе си той избра леглото, което беше най-близу до вратата. Той все оглеждаше стария човек, но не се решаваше да го заговори — виждаше се, че старецът беше болярин или някакъв началник: в близкия ъгъл беше подпрян дългият му меч, Радой не можеше да изтрае повече — най-после трябваше да знае с кого ще спи господарят му в една стая тази нощ, пък и той самият, а и непознатият беше някак чуден. Ала тъкмо той, непознатият, го изпревари — подигна глава, поогледа се и каза с дрезгав, старчески глас:
— Прощавайте, добри люде, бях се замислил, пък може и да съм позадрямал...
— Бъди спокоен, старче — отвърна Самуил. — Ти с нищо не ни пречиш.
Той стоеше до леглото си и се готвеше за спане. Когато свали горната си дреха, старият човек съгледа ризницата му:
- Ти, изглежда, си войник, млади човече. Аз също воювах още със Симеона великия.
Не успя и тоя път да заговори Радой — докато нагласи дебелия си език, изпревари го Самуил:
- Малко съм воювал аз, старче, макар да съм се нарекъл войник. В мирни дни израснахме ние по-младите — добави той, без да сваля очи от стария човек, и като че ли искаше да го изпита с думите си.
— Ха! — подскочи цял, с неочаквана пъргавина старецът. — В мирни дни... Това са дни на неправди и разбойничество. Откъде идеш ти с тия думи на езика си?

— Отдалеко...
— Вижда се... Може по вашите места да е по-иначе, а може да идеш и от чужда земя. Чувам аз, нататък по Долна земя, към Охрида и бунтове се дигат големи.
— Бунтове ли? — попита Самуил и още повече се ослуша в неспокойната реч на стария човек.
— Да. Боляри някакви са се дигнали... Да. Отколе още няма мирни дни в нашето българско царство. Що говориш ти, млади момко! Или може да си дошъл с новия цар и може да ти е добре с него, но... не виждам такова нещо, щом си дошъл да нощуваш тук.
Той се задъхваше от продължителното говорене, но искаше да се изкаже докрай. Радой издебна един миг:
- Ти да не мислиш, че по реките у нас те-тече мед и мляко!
Самуил свали ризницата си, седна на леглото, изу и ботушите си, после се изпружи по гръб, загледан в ниския таван. Разговорът между непознатия човек и Радоя продължаваше. Старецът каза:
— Имах аз своя земя, свой имот. Още старият цар ми даде тая земица с едно селище от пет хижи. Заслужил съм я, цар Симеон така отсъди. Нататък е то, по Етъра.
От деветнайсет години, тъкмо от деветнайсет години там се засели великият болярин Никита Гургут, казват, че бил роднина на самия цар. Година след година, милом и силом, а много повече силом, той завзе всички земи наоколо, и ниви, и гори. Въртеше се около моята земя като вълк около кошара, не смееше да посегне. Пратих да му кажат, мене сам царят ми е дал тая земя, с меча си ще го насека, ако посегне. Може да е чакал великият болярин, а още по-велик разбойник е той, може да е чакал да остарея. Растеше все повече силата му разбойническа. Бил със Сурсубула, после вече не признаваше ни цар, ни господар, а сега чувам, бил с ромеите. Дойде синът Петров да царува, но дойде тук с ромейска сила.
— Каква е тая ромейска сила, старче? — изправи се в леглото си Самуил.
Непознатият старец говореше с Радоя или може би сам със себе си, но повече се обръщаше към Самуила и сега цял се извърна към него:

— Какви ли не надойдоха с втория Борис... Най-вече чернокапци. Ще ги видиш навсякъде из града, по езика им ще ги познаеш и всякак. Доведе ги новият цар, нели и майка му беше ромейка, половината му душа е там, във Византия. С тях сега е и Никита, и всички разбойници като него. С тяхна помощ затвори Никита Гургут сина ми, няма и твоите години моят Симеон, затвори го Никита Гургут. Не мога да го видя, вдън земя го скри, за да ми вземе земята и селището. Изгони ме и от дома с цялата ми челяд, а сина ми може и да го е затрил. Затова съм аз в Преслав, люде божи, сина си търся и правото си търся...
— Ти иди направо при царя, като си до-дошъл в царския град — посъветва го доброжелателски Радой.
— При царя... — не се и обърна да го погледне старецът. — Царят е далеко.
Самуил легна отново, придръпна завивката. Старецът продължаваше да говори, час по час се обаждаше и Радой. Самуил ги чуваше с едно ухо. По някое време Радой угаси светилника. През двете прозорчета на стаята надничаше светла нощ. Отдолу се чуваха глухи гласове — в кръчмата, която беше под стаите, си допиваха закъснели пияници.
Самуил отвори очи още рано в зори и веднага скочи от леглото. Радой спеше затихнал, но старецът седеше буден в своето легло.
- Днес ще търсим заедно твоя син, старче — каза му Самуил.
Скоро след това те излязоха от странноприемницата, препасани с мечовете си. Старият човек носеше своя меч с привична тържественост, но като че ли оръжието беше твърде голямо за неговото вече присвито, намаляло тяло, колкото и да се напрягаше той да се държи като войник. Старецът нямаше кон, остави коня си и Самуил. Радой мърмореше след тях недоволен — не искаше да върви пеш ленивецът. Рано беше още, слънцето едва-що бе се дигнало над града, но по стъгдата пред странноприемницата се движеха много люде. Цялата стъгда и людете по нея, и ниските сгради насреща бяха озарени от ален слънчев блясък. Над струпаните покриви нататък, високо, високо по синьото ведро небе светеха, огрени от ранното слънце, сивите каменни, гъсто назъбени стени и кули на вътрешния град. Самуил подръпна спътника си за лакътя, старецът се спря и се обърна да

го чуе, на главата му блестеше островръх железен шлем, вече тежък за него.
— Не знам как да те наричам... — започна Самуил и продължи, без да дочака отговор: — Ще потърсим твоя син най-напред при великия болярин Никита Гургут. Сетне ще го потърсим от управителя на тоя град, ако синът ти е наистина тук. Ще го потърсим в затвора, ако е затворен. Но ще го потърсим и от царя, ако стане нужда. Това е днес нашият път, дядо.
— Илица се казвам аз. Борис Илица, тисящник на великия Симеон. А ти, синко?
Самуил каза само името си и добави:
— Е, да вървим.
— Да вървим, синко. Като съм толкова стар, ето, за тебе ще се уловя. Добър път си избрал, пък аз ще те водя, където съм минал вече много пъти, но без полза. И при Никита ходих, и при управителя, и в затвора, и... без полза...
Борис Илица поведе младия си другар към вътрешния град; там беше царският двор и палатите на всички велики боляри. Вратите на вътрешния град се отваряха при изгрев слънце, ала стражите не пущаха всекиго да прекрачи прага им. Те не спряха ни Самуила, ни стария хилядник, ни Радоя, който също беше препасан с меч и вървеше още по-самоуверено след господаря си пред очите на стражите. Тук нямаше навалица и улиците бяха по-широки между високите огради и каменните стени на болярските домове. Старият Илица се спря пред една здраво затворена порта:
- Тука е.
Самуил огледа портата, побутна я и с ръка, сетне улови меча си, както беше в ножницата, и почука с дръжката му.
- Недей така! — подвикна старецът уплашен. — Няма да ни пуснат. Трябва да почакаме, докато излезе някой.
Самуил го погледна мълчаливо и почука още по-силно с меча си. Някой затропоти с железа и лостове зад портата, скръцна и се отвори една вратичка, която беше изрязана в самата порта. Показа се там един от слугите на болярина — навъсен и още повече се навъси, като видя тримата ранни гости.
- Що е това... още спят людете! Ти пак ли? — позна той стария Илица.

Самуил го побутна с лакът и слугата се отдръпна, слисан от тая дързост на непознатия, който влезе веднага в отворената врата; пристъпи след него и Радой.
— Искам да видя великия болярин — каза Самуил, приведен застрашително към лицето на болярския слуга.
— Не може тъй... Кой си ти... — започна да се съвзема слугата, но Самуил отмина нататък. Изпречи се Радой.
— Ама кои сте вие! — избухна болярският слуга. — Ще викам... Ей сега!
Радой изкриви цялото си лице, изблещи срещу него учудени очи:
— Какво ти, човече! Знаеш ли ти кого искаш да спреш! Войвода е и сам царят го познава.
— Великият болярин е още в леглото си — упорстваше слугата, но гласът му поомекна: — Чакайте да пратя да му кажат.
— После той се улови за Бориса Илица: — Ти, старче, пак ли се влачиш! Тебе няма да те пусна. Не, не!
Радой се върна, улови за ръка стария хилядник и го задърпа към болярското жилище:
- Как няма да го пуснеш... Той е вуйчо на войводата. Стори път, човече, не ни спирай, ще получиш двайсет и пет то-тояги за непослушание. Нели знаеш, все слугите са виновни за всяко нещо...
Самуил проникна по-лесно нататак и влезе в самото жилище на великия болярин, а след него и двамата му другари. В широкото преддверие на долния кат ги пресрещна личният слуга на болярина. Тук не можеше иначе и Самуил рече:
- Кажи на господаря си, че иска да го види войвода Самуил Мокри.
От една врата излезе сам великият болярин Никита Гургут и започна още от прага:
— Какво каза? Мокри ли? Самуил Мокри? Ти ли? Войвода... Откъде си ти?
— От Охрид.
- Вие, бунтовниците... Четиримата братя Мокри!
Черната лъскава брадица на Самуила щръкна напред:
- Ние не сме бунтовници, болярино. Срещу кого ще се бунтуваме?

Никита Гургут разглеждаше Самуила с голямо любопитство и, види се, не хареса скромната му външност; той пристъпи по-смело:
— Тук знаем всичко. И царят знае всичко. Заграбили сте управлението и в Охрид, и в Средец. Войска дигате срещу Преслав.
— Когато взехме управлението и събрахме войската, в Преслав нямаше цар.
— Сега има цар. Цар Петровият син се завърна... вторият Борис.
— И ти си до него... Всички вие тук веднага до новия цар.
— До него съм — поглади широката си, почти цяла побеляла брада Никита Гургут. — И ще го пазя от такива като вас.
Самуил се приведе едва-едва:
- А кой ще го пази от такива като тебе, Никита Гургут?
Великият болярин изпъчи гърди и под леката му домашна дреха от морава коприна се очерта огромният му корем, по увисналите му месести бузи се появи гъста, възсинкава червенина:
— От мене ли? ... Аз съм велик вътрешен болярин още при цар Петра, сина Симеонов...
— А ето един — посочи Самуил с рязко движение стария хилядник, — един, който е воювал заедно с цар Симеона. Познаваш ли го?
- Познавам го. Неговият син уби един от людете ми.
Хвърли се към него Борис Илица, разтреперан от гняв:
- Уби! Ти пак лъжеш. С тая лъжа заграби земята ми, с нея затвори сина ми, а може и да си го погубил! — Старият човек се извърна към Самуила с насълзени очи и като да го призоваваше за свидетел: — Симеон, моят син, нарани един от людете му, за да защити свободата си. А тоя скри ранения си човек или го уби и обвини детето ми.
Самуил пристъпи по-близу към Никита Гургут.
— Къде е Симеон Илица, болярино?
— Не знам.
— Твои люде са го взели. Ти знаеш къде е... кажи!
— Предадох го в затвора. За убийство.
— Ще отидем да го търсим в затвора. И ако не го намерим, ще дойдем пак при тебе. А тебе лесно ще намерим, няма да успееш да се скриеш.

- Ще кажа аз и тебе да затворят... Бунтовнико!
Самуил се отдръпна към вратата, без да сваля поглед от него:
- Ето как пазиш царя ти, велики болярино. С нечестиви мисли и с нечестиви деяния.
Самуил не дочака отговора на болярина и излезе от къщата му, следван от двамата си другари.
Като излязоха пак на улицата, целият вътрешен град и като че ли целият престолен град ехтеше от клепала и камбанен звън. Във вътрешния град имаше двадесетина малки и големи църкви — в царския двор, на стъгдата пред него, друга по-нататък, по домовете на боляpите, и всяка имаше клепало или по една, по две и три камбани. Много църкви с клепала и камбани имаше и по другите части на престолния град. Съживили се бяха и тихите преди това улици на вътрешния град. Наизлезли бяха люде — много повече мъже и по-малко жени, и всички се бяха запътили към църквите. Ранните богомолци вървяха тихо по улиците и тихо разговаряха, но мнозина между тях бяха духовници. Радой не можеше да се начуди на тия църкви и камбани, на тия църковници и черноризци и все се озърташе да ги гледа:
- Къде се намериха толкова по-попове и... Да не сме в някой манастир? Какви са кротички, мравка няма на на-а-а-стъпят. И май всички на ромейски приказват...
Самуил Мокри и Борис Илица вървяха на две стъпки пред него и старият човек ту подхващаше приказката на слугата, ту и сам искаше да каже по нещо на младия си другар, към когото повече се прилепи, като узна за войводското му звание:
- Така беше и при цар Петра... Манастир, а не царски двор. Ето и новият цар също... А тия люде... управители и тия чернокапци... мнозина са ромеи. Дойдоха с новия цар.
Самуил мълчеше. Звънът на многобройните камбани кънтеше в ушите му, през него той чуваше стъпките на богомолците, чуваше говора им, присмехулните думи на слугата си, дрезгавия задъхан глас на стария хилядник, чуваше и виждаше всичко наоколо, но не отваряше уста да продума — нямаше с кого да сподели и не искаше да споделя мислите си, пълни с тревога, горчива скръб и гняв. Той трябваше да види всичко, да чуе всичко. Може би не всичко е така тревожно и противно...

Борис Илица въведе Самуила и слугата му в голямата сграда на градското управление. В мрачното преддверие ги пресрещна стар човек, който сякаш едвам крепеше върху себе си войнишкото облекло — броня, изпомачкан стар кожен шлем и провиснал войнишки меч. Той не ги дочака да продумат и махна с ръка към тях:
— Няма още никой... Църква още не е пуснала.
— Ще почакаме — рече Самуил.
— Чакайте — приподигна рамена старият войник и току се обърна към Борис Илица: — А ти, старче, колко пъти вече...
— Сина си търся...
- Търси, търси... — рече войникът с равен глас и повлече нозе по каменния под, изчезна в една врата.
Камбанният звън бе престанал. Тихо беше в мрачното преддверие, тихо беше из цялата сграда, усещаше се само миризма на застоял, влажен въздух, усещаше се и студенината на каменния под и каменните стени наоколо. Хилядникът зашепна плахо:
— Сега тук всеки ще иска пари... Всеки, за да те пусне при по-големия. И не се срамуват да искат, като да е това царски данък.
— Ние ще влезем направо при управителя. Без данък.
- Няма да ни пуснат лесно при него, войводо.
Самуил го улови за лакътя:
- Знаеш ли къде е? Заведи ме да го чакаме пред вратата му.
Старият хилядник мълчаливо поведе двамата си другари, изкачиха се те по една каменна стълба на втория кат. Тук беше по-светло. Няколко прозорчета в стените пропущаха дневната светлина, макар и оскъдно. Старецът се спря пред една врата:
- Тука е. Но те ще ни прогонят.
Самуил Мокри застана пред самата врата, а Борис Илица — до него; Радой застана по-настрана, но и той се бе умълчал, види се, от някакъв страх или стеснение в тая каменна сграда и пред вратата на преславския управител. Стояха те тримата тук като някаква почетна стража. Отеднаж в тишината нахлу пак камбанен звън, засили се, затрептяха и се запреплитаха звуци от всички страни. После пак всичко затихна, но скоро се чуха долу гласове и стъпки.

Изтича по стълбата на горния кат най-напред един млад и много мършав човек, та коженият колан, с който беше препасан, сякаш всеки миг можеше да пререже тънкия му кръст; на ниското му капе стърчеше бяло гъше перо, под мишницата си носеше някакви свитъци и Самуил позна, че това беше писар. Като видя застаналите пред вратата люде, писарят притича още по-бързо към тях със строго лице:
- Тук не може да се стои! Слизайте долу. Веднага, веднага. — И той улови хилядника за ръкава: — Ти пак ли... Слизай, слизай!
Самуил бутна писаря с ръка:
- Не ни пречи.
Писарят разтвори и очи, и уста, гласът му пресекна в гърлото. Но слисването му продължи само един миг и като че ли осезателното докосване с ръката на Самуила съвсем го преобрази за тоя кратък миг. Какъвто беше мършав и тънък, той цял омекна и се заогъва, тясното му лице се разтегна в лукава, угодлива усмивка, изви гръб като котарак, който сладко се протяга, и доближи устни до ухото на стария хилядник, подложи и ръка:
- Пусни тук, старче, една хубава паричка... нели знаеш...
Сега Самуил блъсна така силно писаря, че той отскочи иа два-три разтега и подвикна оттам с изтънял глас:
- Ще извикам стражата! Махайте се оттук!
Радой го гледаше със сияещо лице, развеселен от принудителния му скок и от всичките му преобразувания:
- Скааачаш, а? Ще получиш и паричка. На за-задника ще ти я залепя, ако почакаш още малко.
Писарят взе да се отдръпва благоразумно към стълбата. В същото време долу се чуха гласове и стъпки и писарят изеднаж премина в друго преображение: изпъна се до стълбата със свитъците под мишница, лицето му придоби строг, съсредоточен израз. По стълбата се изкачи най-напред един мъж на около тридесет години, цял облечен в злато и коприна, с жълти ботуши. На главата си носеше лек, позлатен шлем с високо извита грива като у ромейските военачалници, носеше и тънка броня от позлатени люспи. Дрехата му под нея, с ръкави, стеснени към китките, беше от чуждоземен червен плат, а беневреците му бяха светлосини с бели нашивки по кантовете и около двата фалшиви джеба; препасан беше с дълъг, но тесен и лек меч, пак също като у

ромейските военачалници. Писарят се преви ниско пред големеца, а той се отправи към вратата на стаята си, загледан в тримата мъже, които бяха застанали там, но като че ли никого не виждаше. Веднага след него се качиха идруги трима мъже също в злато и коприна, но двамата в гражданско облекло, с дълги наметки, а третият — в тъмна полусвещеническа горна дреха, изпод която се виждаше морав пояс и доста широки беневреци с орехов цвят. Пак по ромейски обичай, първите двама носеха на главите си широки около два пръста златни обръчи, които пристягаха дългите им коси, а третият носеше плитко капе от тъмночервено кадифе. Писарят не се изправи, докато не отминаха и те, после запреплита тънките си нозе след тях, надзъртайки зад гърбовете им с кръгли, уплашени очи към тримата неканени гости пред вратата.
Старият хилядник се запремества ту на едната, ту на другата си нога, посегна да пооправи и железния шлем на главата си, но мъжът със златната броня едва го докосна с поглед и се спря на няколко стъпки пред Самуила:
— Кой ви пусна тук? Кого чакате?
— Чакаме войводата на престолния град — отговори Самуил, при все че се досещаше кой стои пред него.
— Кастрофилакс* на престолния град съм аз. Какво искате от мене?
(* Кастрофилакс или кастрофилакт - управител, началник на крепост, градоначалник.)
Самуил леко се поклони:
- Бъди здрав, войводо на престолния град. Дошли сме с хилядника Борис Илица — и той посочи с длан стареца, — дошли сме да те помолим да го вземеш под своя защита.
Управителят присви вежди, в гласа му прозвуча нетърпение:
- А ти кой си, човече?
- Казвам се Самуил Мокри и съм войвода по звание.

Името на Самуила предизвика изненада и смущение.
Управителят подигна извитите си вежди, застаналите зад него мъже бързо се спогледаха, а писарят зад тях замръзна на мястото си. Управителят протегна отвисоко ръка към вратата на стаята си:
- Влез, войводо, при мене.

Самуил се отдръпна да му стори път, управителят мина край него и влезе в стаята си. Самуил подкани стария Илица:
- Влез, почтени хилядниko.
Старият човек се поколеба, отново посегна да пооправи шлема си и току влезе след управителя в стаята му. Трима придружници на управителя чакаха търпеливо. Когато влезе и Самуил в стаята, влязоха и те след него. Спусна се писарят, затвори плътно вратата отвън и застана там неподвижен. Пристъпи Радой, застана и той пред вратата.
Стаята, на преславския управител беше само с две прозорчета с малки разноцветни стъкла, та през тях проникваше оцветен здрач. Край стените се виждаха ниски столове без облегала, а пред един от тях беше сложена също тъй ниска маса, украсена с резби и врязани в дървото сребърни жици и пластинки; там, на тоя стол в най-отдалечения ъгъл, беше мястото на управителя. До вратата имаше друг стол и висока масичка за писане, където сядаше писарят, когато беше нужно. Управителят покани гостите си да седнат и сам седна на мястото си в ъгъла; в здрача меко светлееха ярките багри и златото по облеклото на насядалите тук люде. Някое време всички мълчаха, после управителят дигна очи към Самуила:
- Разчу се за тебе, войводо, и за братята ти по цялото царство. А чухме ние за вас още докато бяхме в Цариград с царя.
Управителят млъкна, може би за да подбере нови думи, но Самуил не го дочака:
- Това, което се чува отдалеко, не винаги е така и отблизу. Вие сте чули чак в Цариград, както и тук се е разчуло, че синовете на комит Никола Мокри са се разбунтували. А срещу кого сме се разбунтували ние, щом по същото време в Преслав нямаше цар?
Управителят го слушаше с наведени очи и се виждаше, че си налага търпение да го слуша; на два пъти той бързо се спогледа с тримата мъже, които бяха дошли заедно с него. Самуил чувствуваше, че избързва и с това показваше слабост, но не можеше да се въздържа: в сърцето му се надигаше гняв срещу тия непознати, чужди люде, които седяха господарски в стаята на преславския управител, гневеше се той и от ромейските звуци в говора на тоя български големец. И негли да го засегне в неговата надменност, той попита:

- А кои са, войводо на престолния град, тия люде, с които седим тук и приказваме за най-важни работи?
По лицето на управителя премина сянка, но той пак не показа нетърпение, а с бавно движение на ръката си посочи най-напред първите двама, със златните обръчи, сетне и третия, който беше в полусвещеническо облекло:
— Братовчеди на царя по майка и... магистър Ставраки Афродит, учител на царя.
— Ромеи?
— Ромеи. Царят не крие нищо от тях.
— Аз не ги познавам. Те може би не знаят езика ни.
— Магистър Ставраки Афродит говори български.
Самуил погледна магистъра, който му кимна едва-едва усмихнат. Разглеждайки ръцете си, управителят каза:
— Чухме, че сте събирали войска по Охридската и по Средецката област.
— Събирахме.
— По чия повеля, войводо? — едва сега дигна очи към него управителят.
— След смъртта на стария цар нарастваше безредие по царството. Вие не всичко сте чували в Цариград.
— Всичко знаем. Своеволието не е позволено дори когато се показва и по добри подбуди. А вашите подбуди не са били добри. Вие, войводо, сте се прогласявали за царе в Охрид и в Средец. Старият цар умря, но неговият син беше жив!
— Ние не прогласихме никого за цар. Но ние не забравяхме, че царство без цар може да загине.
— Нашето царство не остана без цар.
- Вторият Борис беше чужд пленник.
Управителят каза със зачервено лице:
— Цар Борис не беше пленник в Цариград. Ето дойде той да седне на бащиния си престол и винаги ще може да се осланя на подкрепата на могъща Византия.
- Царят трябва да се осланя на себе си и на царството си най-напред.
- Да, млади войводо — неочаквано се чу мек и приятен, равен глас: говореше магистър Ставраки Афродит.

Той продължи на неправилен български език, но като че ли се радваше на хубавия си глас: — Но вашето царство и вашият народ нямат по-добър приятел и доброжелател от василевса на Византия.
— Ние тук всички знаем какъв приятел ни е вашият василевс. Защо да се залъгваме с хубави думи...
— Не, не... Позволи ми, войводо — възрази почтително магистърът и докато уверяваше той Самуила в доброжелателството на Византия, управителят стана и излезе от стаята.
Пред вратата продължаваха да стоят писарят и Радой; управителят каза тихо на писаря си на ромейски:
- Веднага доведи цялата стража да чака тук, пред вратата.
Писарят се преви пред него, а управителят се върна в стаята.
Радой не разбра думите на управителя, но долови нещо недобро в тях. И когато се обърна писарят да се спусне към стълбата, Радой го улови за дрехата му отзад:
- Стой тука! Никъде няма да отиваш.
Писарят се извърна като втрещен:
- Как смееш да ме спираш! Пусни! Управителят заповяда... по важна работа...
— Стой тука! Аз слушам само моя войвода. Той нищо не е заповядал.
- Ти си побъркан... — дърпаше се писарят.
Радой го пусна, но извади меча си и принуди писаря да се прилепи ужасен до вратата. В същото време слугата дочуваше през отворената врата възбудения глас на войводата си и не сваляше очи от писаря, когото бе взел под острия връх на меча си.
Сега Самуил Мокри се бе изправил до стола си и редеше дума по дума, като задържаше гнева си с големи усилия:
-... Не знам аз какво е сегашното приятелство на Византия, но ние от три века воюваме с нея. И не дойдох аз тук на съд пред тебе, войводо на престолния град, а дойдох да искам правда и защита за тоя немощен старец, който е воювал още с великия Симеон и от него е опасан с меч.
Управителят премести неспокойния си поглед върху Бориса Илица:

- Кажи да чуя, хилядниko, каква молба имаш към мене.
Подпря се на меча си старецът и се изправи. Като се задъхваше от вълнение и от стеснение пред тия царски люде, той разказа от начало до край за разпрата си с великия болярин Никита Гургут и завърши:
— Искам имота си, а още повече искам сина си. Искам съд праведен, войводо на престолния град. Аз говоря самата истина.
— Ти твърдиш, че великият вътрешен болярин Никита Гургут е грабител, насилник и лъжец — рече сърдито управителят. — Това, което твърдиш, трябва да докажеш пред съда, ако царят позволи да ви съдим с великия болярин.
Борис Илица въздъхна издълбоко и каза приведен над меча си:

- Вече много пъти тропам на твоята врата, но твоите люде не ме пущаха да се явя пред светлото ти лице. Досега аз никого не съм излъгал.
Управителят поклати глава:
- А как ще лъже един велик болярин, когото ти нарече още и убиец?
Наведе се още по-ниско над меча си Борис Илица, а Самуил сложи ръка на рамото му и се обърна към управителя:
- Ти не можеш, войводо на престолния град, да съдиш праведно, щом преди това още твърдищ, че великият болярин не лъже. А поставяш в защита на болярина и позволението на царя. Аз пък повече вярвам на тоя престарял войник, но законът за всички трябва да бъде еднакъв. Стори поне тая милост на стария човек, за да се успокои сърцето му: издири къде е синът му. Великият болярин Гургут твърди, че е в затвора, а баща му се бои да не е погубен. Аз ще остана в Преслав и ще чакам, докато виновният в тая разпра получи своето наказание, и по това ще позная по-добре дали новият цар е дошъл с правда в царството си.
- Ще останеш — придръпна се управителят и мускулите на челюстите му заиграха. — Ще останеш в Преслав може би по-дълго, отколкото си мислиш.
Още недоизрекъл тия свои неясни думи, отиде и дръпна вратата. Той очакваше да види там стражата, която трябваше да задържи Самуила, но видя извадения меч на Радоя и уплашения писар

срещу него. Управителят с мъка успя да надвие изненадата си и се обърна вече с друго лице към Самуила:
- Ще изпратя с вас писаря, за да узнаете дали синът на хилядника е задържан в затвора. — И се обърна към писаря си: — Върви с тях до затвора от мое име.
Затворът беше една стара крепостна кула с дълбоки подземия и двор около нея с каменна ограда, с помещения за стражата и всичко това беше прилепено към външната крепостна стена.
Писарят на управителя поведе тримата мъже през вътрешния град, после по някакви странични улички през външния град.
Радой вървеше последен и през целия път не преставаше да мънка, да подвиква подир господаря си:
- Не ни мислят доброто тия люде... Да си вървим... Каква ра-работа имаме ние с тях... Къде се намери и тоя старец...
Те прекосаха една неголяма поляна на самия край на града и се спряха пред тежката, обкована с железа врата на затвора. За последен път се опита Радой да отклони господаря си:
- Ама какво търсим ние в тоя затвор... Студено ми ссстава, като го гледам...
Стражът, който стоеше пред вратата на затвора с дълго копие в ръце, даде знак и след някое време вратата се открехна, показа се там началникът на стражата. Писарят посочи тримата мъже:
- От името на управителя на престолния град пусни тия люде при главния тъмничар. Нужен им е по работа.
Началникът на стражата изгледа мълчаливо тримата, дръпна вратата по-широко и ги пусна да влязат. Чу се зад тях как блъсна той вратата и я залости. После ги поведе през двора към мрачния вход на самия затвор, където излезе да ги посрещне главният тъмничар:
— Нови ли ми водиш...
- Идват по работа. Праща ги управителят.
Главният тъмничар примига срещу тях с малките си хлътнали очички. Самуил Мокри каза:
- Пратени сме да узнаем дали има тук затворник на

име Симеон Илица. Млад човек, ето тук е и баща му.
Тъмничарят попридъвка, преди да проговори, и рече само една дума:

- Има.
Чу се сякаш из целия този мрачен двор между високите каменни стени как изхлипа издълбоко старият хилядник, от очите му потекоха ситни сълзици, но лицето му се смееше. Самуил попита:
- А да го видим за малко?
Тъмничарят поклати глава: не!
В същото време на входната врата на затвора се чу силно почукване. Началникът на стражата отиде да отвори. Оттам нахлуха цяло отделение въоръжени войници, приближиха се бързо и се нахвърлиха върху Самуила, върху Радоя и върху стария хилядник. След къса борба и тримата бяха обезоръжени и наблъскани в кулата-затвор; свалиха даже и ризниците им. В един почти тъмен ходник ги разделиха на две страни и тримата от войниците задърпаха Самуила по една тясна каменна стълба надолу към подземията на затвора. Той се спря:
— Оставете ме. Сам ще вървя.
Дойде отнякъде друг тъмничар със запалена борина в ръка и поведе надолу войниците, а между тях беше Самуил. Слязоха на една площадка и после завиха по някакъв много тесен ходник, та трябваше да вървят един след друг. Миришеше на застоял въздух и мухъл, стъпките лепнеха по влажния, кален под. Тъмничарят отвори една врата в дъното на ходника, влезе вътре, за да стори място на един от войниците и на Самуила, които също влязоха. Самуил се огледа. Видя се в тясно помещение с нисък таван и без прозорци. Преди да успее да разгледа четирите му стени, вратата се хлопна, изскърцаха остро железа и той остана сам в пълен мрак. Заглъхнаха отвъд затворената врата и стъпките на четиримата мъже, които го доведоха. Той посегна някак несъзнателно в тъмнината, напипа вратата, опита се да я отвори. Вратата не се и помръдна.

X

След заминаването на Самуила за Преслав настаналото общо раздвижване и възбуждение в Средец започна бързо да стихва. Най-напред между тримата Самуилови братя и между техните най-близки люде. Говореше се за нов цар и дори се сочеха вече

двама нови царе, но в Преслав се завърна законният цар; в Средец пристигна войска и самият средецки комит, или зетят му от негово име събираше войска, ала всичко така и си остана: ни война започна, ни земя се взе, ни плячка се докара; сред народа бяха тръгнали какви ли не приказки за големи промени и обрати към по-добро, а всичко заглъхна и отмина без следа, дори животът на простия народ стана още по-труден, като се застоя толкова войска в града.

Арон Мокри ходеше по Средец като господар и в нищо не се стесняваше нито от тъста си, който все още беше комит и наместник на царя, нито пък от двамата си по-стари братя. Недоволството му от завръщането на законния цар се превърна в една постоянна сприхавост и разпуснатост — като че ли напук някому той не признавате никакъв ред и закон. Ходеше по управленията да се кара на разните управници и началници, да смущава и плаши писарите, дигаше и ръка да удари. Бъркаше се и в църковните работи, макар да псуваше бога и Богородица, и по манастирите устройваше пиршества и искаше от калугерите подаръци. Размиряваше и войската си с всякакви приумици — ту ще я дигне посред нощ уж поради някаква голяма опасност за града, ту ще й спре храната и ще я прати сама да си търси прехрана. На и необуздан беше в пиршествата си, които устройваше с всякакви люде, от най-горни до най-долни, скришом нощно време или пред целия град, с безпътни жени, та и с млади момчета, но така обръщаше всичко на края, че излагаше другите на присмех, понеже той никога не се напиваше до пълна самозабрава.

Единствен, от когото се прибояваше, беше Самуил, но най-младият му брат сега беше далеко. Арон използваше добродушието на комит Всеслав, неговата старческа немощ, неговата бащинска обич, а когато зетят не успяваше да изкористи простодушието на стария комит, прибягваше към всякакви измами и заблуди. Така Арон използуваше за себе си и неговото богатство, и неговата власт, и званието му.

По друг начин Арон мамеше и заблуждаваше двамата си по-стари братя. С лукаво, престорено смирение слушаше укорите на Давида, братските му съвети и поучения, а Мойсея той все гледаше да увлече в своите пиянски и развратни похождения.

Арон би прогонил от Средец и двамата — те му пречеха, но умът му все още плетеше някакви измамни кроежи за възцаряването му в Преслав, а и не можеше да се освободи от страха си пред най-малкия брат, който бе казал войската да го чака тук, докато се върне от Преслав.
Чудни бяха обноските на Арона Мокри към жена му Варвара. И бяха още по-чудни затова, че в повечето случаи ги определяше не той, своенравният и надменен безсрамник, а тя, слабата и грозна жена. Варвара Аронова винаги бе крила мислите си, истинските си желания. Винаги се бе чувствувала онеправдана, като се бе родила грозна. Винаги се бе мислила по-умна от другите. Ала никога преди не бе имала достатъчно смелост да изказва мислите си, желанията си, огорчението си, да показва своето високомерие. Арон Мокри я извади от сянката, в която се спотайваше: нямаше вече тя от кого да се бои, пред кого да се смущава. И първа нейна жертва беше по-старата й сестра Ефросиния.
Като започна Арон Мокри да идва в дома на комит Всеслав, Варвара забеляза, че той известно време се колебаеше между нея и Ефросиния, която беше още млада и хубава. Варвара и преди завиждаше на сестра си, а сега я намрази. Когато се омъжи, тя започна открито да преследва и нея, и децата й. Отстрани я ведно с децата й от общите помещения в бащиния дом, за да не се среща често с Арона; отстрани я и от бащината трапеза, мъчеше се да я отстрани и от бащиното й сърце.
Свикнала да следи, да дебне, Варвара схвана много бързо какъв човек беше Арон Мокри. Тя проявяваше голяма отстъпчивост спрямо неговите слабости и непостоянството му в съпружеските задължения и той й беше благодарен за свободата, която му даваше. Варвара знаеше за грозотата си — людете не бяха я оставили да се самозалъгва — и не търсеше от мъжа си безупречна привързаност, сляпа любовна страст; тя искаше той да си остане неин съпруг и да роди с него деца. А той отиваше по-далеч: със своята склонност да се преструва, с вродената си порочност и извратеност често играеше роля на влюбен съпруг, дори и когато бяха сами; той изпитваше и някаква извратена радост да се люби с жена си тъкмо защото беше грозна. У жена му при това не липсваше и пламенност, което беше тъкмо по

негов вкус. Ала най-яката връзка между тях беше в неговите притезания за царската корона.
Арон не криеше тия свои притезания и Варвара страстно се зае да ги поддържа в него — за него самия, но също и за себе си. Те двамата се сдружиха още по-здраво, когато се получи вест за връщането на законния цар и така царският престол се превръщаше за Арона вече в несбъднат блян. Колкото и да беше честолюбив и дързък, той можеше по-лесно да се примири с неуспеха си, но Варвара не се примири. Тя не го остави и той да се примири, въпреки че престолът беше вече зает от тоя, който имаше законно право над него. Тя проявяваше по-силна воля, по-голяма досетливост и съобразителност от мъжа си, по-пламенно желание да го издигне, за да издигна и себе си с него. Тя подхранваше надеждите му, гъделчкаше суетата му, разпалваше честолюбието му.
- Зщцо се уплаши толкова от новия цар? — каза му еднаж. — Нито си го чул, нито си го видял. Ще почакаме, ще видим. Цар ли беше баща му?
Арон я гледаше с големите си очи и му беше приятно да я слуша.
- Ти сега гледай да си запазиш мястото на баща ми — каза му тя при друг случай. — Стар човек е той вече. Още колко ще живее...
Друг път го накара да седне до нея и взе да го поучава:
- Да беше пратил някого в Преслав да види какво става там. Брат ти отиде, но ти на него не вярвай. Той за себе си отиде там, не за.тебе. Ако искаш да знаеш, братята ти сега са по-опасни за тебе, нежели новият цар. Опасен е най-големият, но най-малкият, който е сега в Преслав, е още по-опасен. Гледай да ги махнеш оттук и прати верен свой човек в Преслав, да знаеш що става там с новия цар и с всичко.
Арон изпрати двама свои люде в Преслав, а братята си Давид и Мойсей взе да отстранява от себе си и да ги подканя да си вървят заедно с войската, която бяха довели в Средец. По едно време пък се опита да отдели Мойсей от другите си двама братя и да го привлече на своя страна.
Покани еднаж Мойсея на вечеря не в комитския дом, а в своето частно жилище, дето устройваше шумните си пиршества.

- Каня те сам — каза му Арон, — да си хапнем и да си пийнем по-свободно. С Давида човек е като пред изповедник; не смее с нищо да сгреши. С него друг път...
Мойсей приемаше всяка дума в прекия й смисъл и се учуди, като видя, че на вечерята не бяха сами, а седнаха с тях и трима от средецките боляри. Но той зачиташе много всяко звание и се почувствува поласкан, че сядаше на трапезата с трима от най-първите средецки боляри.
Поднесено бе и последното ядене и четвъртото поред вино, стомасите бяха пълни, главите шумяха в приятен шемет. И току се обърна Арон към брата си с премного загрижено лице:
- Наистина, брате Мойсее, кой е пръв началник на тая войска, която доведохте отдолу? Ти ли, Давид ли, или Самуил?
Мойсей се учуди на тоя въпрос, но после го обхвана смущение: наистина кой беше главен началник на тая войска? Арон побърза да оправи мислите му, но и да ги насочи по своя воля:
— Самуил може би...
— Да — улови се тутакси за думите му Мойсей и добави разпалено: — Самуил е най-първият, той ги събра от град на град.
— Е, да, да — закима сговорчиво Арон. — Това исках да кажа и аз. Самуил може би заляга най-много за тая войска, но ти не си ли по-стар брат и по-стар войвода, а Давид не е ли по-стар от тебе? Трябва да се спазва редът, брате Мойсее. Самуил я събрал, но в нея е и твоят полк и ти под негова ли повеля ще го оставиш? В нея е и полкът на Давида.
Далеко някъде в мислите на Мойсея се пораждаше подозрение и той наостри ухо. Арон продължи по-смело:
- Във войската редът е най-важното. Давид е най-старият брат и най-старият войвода. След него си ти, а след тебе иде Самуил. И няма нищо чудно, ако по-малкият брат е под повелята на по-големия. Така ли е, светли боляри и войводи? — изгледа той редом сътрапезниците си.
Изгледа ги един по един и Мойсей — да види дали наистина беше така, както говореше Арон. Да, наистина беше така, те кимаха с глави, повтаряха:
- Да, да...
- Но — подзе пак Арон, сключил вежди, сякаш от преголеми усилия да бъде справедлив в думите си, — но нашият най-стар

брат, когото господ е надарил с велика мъдрост, никога не е искал да води войска. — Понамести се той на мекия си стол и току протегна ръка към Мойсея, опря в него насочения си пръст:
—Ти трябва да водиш тая войска, никой друг, ти!
Това свойско докосване даде неочаквана последица: вместо да притегли Мойсея, да го разнежи, то изеднаж го събуди. Той отвори строги, гневни очи, загледа се в Арона, промълви изтихо:
- Ти... що... — И току викна: — Против Самуила ли, против Давида! Мене! Искаш да ми разбъркаш ума!
Той скочи и посегна към дръжката на меча, но мечът му не беше на бедрото му; както и другите гости тук, които носеха мечове, той бе го оставил тоя път в един от ъглите на стаята. Арон също скочи с пребледняло лице, наскачаха и приятелите му. Мойсей се огледа и като не можа да изтегли меча си в същия миг, ритна с големия си ботуш ниската трапеза и я прекатури. Той и друг път бе ритвал трапезата на Арона. Настана бъркотия, дотичаха слуги. Отлял по тоя начин от гнева си, Мойсей се смути повече от всички и току се втурна към ъгъла, грабна меча си и бързо излезе от стаята.
Тръгна да търси Давида. Намери го в стаичката му:
— Ще го убия! Той е самият дявол... Иска да ме съблазни... Арон!
— Седни, седни, смири се, братко.
Мойсей послушно седна и шумно подсмръкна; бяха потекли сълзи от очите му.
В разговора, който започнаха двамата братя вече по-успокоени, за пръв път споменаха и двамата, че трябва да напуснат Средец заедно с войската, която бяха довели.
Тая войска беше вече цяла беда за града. Към нея трябваше да се прибави и войската, която бе събрал Арон. Това бяха над три хиляди и петстотин млади мъже, облечени във войнишко облекло, въоръжени. Те не зачитаха вече много нито мирните средецки граждани, нито властите в града, нито реда, който трябваше да спазват като войници. Хранеха ги зле и те не искаха да стоят повече в тоя град, далеко от родните си краища. Пиянствуваха по кръчмите, биеха се помежду си и особено с Ароновите войници, биеха гражданите, задиряха жените, нападаха ги по улиците и дворищата, крадяха, каквото им попадне, навлизаха чак до къщите и продавачниците да крадат.

Разпуснаха се и мнозина от началниците им. Мойсей Мокри поддържаше донякъде реда в своя полк с голяма строгост, ала войниците все се изплъзваха от ръцете му. Имаше и войници, които бяха напуснали полковете си, бяха се разбягали по далечните си родни краища.
Беше вече жарко лято. Над Средецкото поле се шириеше нажежено пепеливо небе и дни наред не се мяркаше по него ни едно облаче. Възправена насред полето, Витош планина едвам се синееше, забулена в душни летни мъглявини. За двамата братя, които седяха тук в очакване, настъпиха безкрайни тягостни дни. След скарването си с Мойсея Арон отиде на лов надолу по Струма и все не се връщаше, а жена му не искаше и да знае повече за двамата си девери. Те й пречеха да се чувствува пълновластна господарка в Средец редом с остарелия си баща И само страхът й от полковете им я възпираше да не ги прогони от Средец. По това време, вече към средата на месец юли, се завърнаха в Средец людете,които бе изпратил Арон в Преслав. Като ги изслуша Варвара Арюнова, веднага ги изпрати при деверите си. Те бяха донесли такива вести от престолния град, че тя се надяваше сега Давкд и Мойсей да се махнат от Средец заедно с пълчищата си.
- Говорете — каза им Давид. — Видяхте ли в Преслав нашия брат?
Те не бяха видели Самуила и нищо не бяха чули за него:
— Когото питахме, нищо не можеше да ни каже нито за вашия брат, нито за слугите му.
Нямаше го Самуил. Нещо се е случило с него. Можеше да е загинал. Мойсей рече:
- Да бяхме дигнали войската... та в Преслав. Да потърсим Самуила. Да видим какво става там.
Давид махна с ръка безнадеждно. Тъмно и неясно беше нататък, към престолния град. Дошъл бе новият цар, седнал бе на бащиния си престол, а градът му се изпълнил с ромеи. Никакъв глас не се чуваше откъм царския град, не дойде царски пратеник ни в Средец, ни за друг някой от тукашните градове и средища, никаква царска повеля не се получи. Чу се само, че царски люде са стигнали едва до високите планини на изток от Средец, до Щипонската и Етрополската, и нагоре са се появили, отвъд

Маторие гори, по средното и долното течение на Искъра, като да се боеше новият цар да премине мътните води на тая голяма река. Това беше всичко.
В тая тъмнина и неизвестност към престолния град изчезна без следа, без глас Самуил Мокри, тласкан от своите младежки пориви. Давид Мокри беше всякога склонен да оставя всичко на божията милост. На бога и на милостта му остави и най-младия си брат. Той не предприе нищо, за да го издири. Най-сетне, ако е жив и здрав, той и сам ще се върне. Сега те и двамата с Мойсея се съгласиха да се върнат в Охрид с цялата си войска. Варвара Аронова, щом узна, че деверите й напущаха Средец с полковете си, изкачи се на високата кула в бащиния си дом и стоя там, докато се разстла по полето и изчезна прахът, който се дигна след войската на двамата братя по пътя за Долна земя...
Чак след като се завърнаха в Охрид и като мина още време, двамата братя Мокри чуха, че в България пак навлязъл откъм Дунав киевският княз Светослав с голяма войска. Какво можеха да сторят те? Там и все още в неизвестност беше Самуил, но друга връзка с Преслав нямаше; вторият Борис, новият цар на България, не бе помислил и за Охрид. Давид и Мойсей бяха разпуснали голямата част от войската си — нямаше как да я хранят. Давид се прибра в своята малка твърдина край Костур, а Мойсей, с една част от войниците си — тия, които сами пожелаха да останат с него, вместо да превиват гърбове по господарските ниви, се прибра пак във вътрешната крепост на Охрид. И доколкото двамата братя все още мислеха за широкото българско царство, за правда и ред в него, за силна войска и за слава, това беше повече тяхната голяма скръб по Самуила и в надеждата им, че той един ден ще се върне.

По това време в Охрид беше и Агата, съпругата Самуилова. Тя напусна старото гнездо на Мокрите оттатък Бялото езеро още щом научи, че Самуил заминал за Средец.
Скоро след като я остави той в бащината си усамотена твърдина над езерото, Агата се усети пак бременна. И ведно с това в нея бе започнала дълбоката промяна, която става с всяка жена в нейното състояние, промяна еднаква у всички жени, но и различна. Агата

забеляза някои познати вече смущения в младото си тяло, гнусеше се от някои храни, сънят й стана неспокоен и някакъв страх облада сърцето й. Дойката, която беше неин най-доверен човек в тоя дом, беше страхлива и Агата често викаше в своите стаи една от старите прислужници, да нощува с тях и да ги пази от страха им през тъмните нощи. Не след дълго всичко това премина, успокои се тялото и душата на младата жена. Личеше промяната в нея и в обноските й към людете, към слугите в къщата, които познаваха нейната студена, строга надменност, но сега тя беше по-търпелива към тях и понякога сама ги заприказваше. Само спрямо Самуила остана в нея нещо непроменено, дори се засили и не беше за добро, а беше повече за зло.

Те бяха различни люде; свързали се бяха с такава връзка, а бяха дошли от два различни свята. В разкошния дом на драчкия протевон край брега на Адриатика се живееше безгрижно, весело; в бащиния си дом Агата не бе познала никакви лишения, никакви грижи .и всичко беше наредено така, че тя и близките й познаваха само сладостите на живота. А Самуил не знаеше и нито можеше да помисли, че има някъде толкова безгрижен живот. Ами в каменния дом на Никола Мокри зимно време не се и затопляше достатъчно, людете в него често зъзнеха, въпреки че безкрайните гори на комита започваха от стените на твърдината му. Така беше наредено животът на тия люде — да не се бяга от мъката, като че ли не можеше да има човешки живот без мъка. Храната им беше проста, груба; тия люде, и господарите и слугите им, мислеха, че с храната човек трябва да се насити, а не и да се наслаждава. Така беше и с облеклото им, и с наредбата в къщата. Те се обличаха, за да се стоплят, за да запазят тялото, а не да се украсят с облеклото си; господарската къща беше наредена като че ли само за да може да пренощува човек в нея, да се скрие на завет, да се скрие и от враг — такава беше тя, мрачна и студена, с дебели каменни стени. Такъв беше животът на целия този народ. Имаше в Охрид люде, които живееха по-приятно, имаха по-хубави домове, но те бяха малцина и най-вече между болярите, духовниците и богатите купци. Ала и те не познаваха големия разкош и голямата изтънченост. Те се украсяваха и се наслаждаваха от живота не по свой вкус, а подражаваха на знатните ромеи, доколкото бяха

чували и знаеха за живота им. Българските велможи бяха повече алчни за богатство, нежели за хубост и наслади. А простият народ живееше в бедност, та за хубост и радост в живота не беше много далеко от птиците, със своите песни, от цветята, със своите шарки и украси. В такъв дом, между такива люде дойде да живее Агата - Хрисилиевата щерка, а с други мисли и надежди бе тръгнала от бащиния си дом. Тя би могла да научи Самуил на много неща, полезни и по-хубави, тя би могла да застане в тоя дом като истинска стопанка и да промени много неща в него, ала никога не бяха я учили сама да прави нещо, сама, със собствените си ръце да променя.

Тя не се свърза, не се сля с мъжа си, не влезе като своя между людете му, а остана извън тях и срещу тях. В много неща тя не разбираше мъжа си, не я разбираше и той Самуил и не подозираше нищо нередно в това, което я отблъскваше и измъчваше, а тя никога не се разкри напълно пред него, остана затворена в своята надменност, в чуждинското си презрение към новите си люде.

И ето всичко продължаваше все така. Самуил държеше жена си на определено за нея място. Той я обичаше, макар и не така пламенно, както в началото на тяхната връзка, но я обичаше топло и честно като своя жена, радваше се на нейната младост и хубост. Все пак не би седнал да споделя с нея това, което беше негова мъжка работа и грижа. Така знаеше той — жената си е жена, мъжът трябва да я обича, да я гали, да й се радва, но друго нещо е мъжът и друго е неговото място в живота. Там, където те бяха различни, трябваше да бъдат разделени един от друг. С какво би могла да помогне жената, когато мъжът тръгваше на война? Тя само би му пречила с плача си и с всичките си женски слабости. Така беше и когато мъжът се занимаваше с царски работи, и когато редеше имота си, и когато ходеше на лов. Жената ще седи до огнището, ще пази огъня, ще гледа децата, ще чака мъжа си и ще го посреща.

Той се върна за Великден, да прекара празника заедно с жена си, но я остави още на третия ден и не каза къде отива, за колко време, по каква работа. Беше още ранна пролет, време на чести бури и проливни дъждове, ва тъмни, тревожни нощи. Така се случи и през нощта веднага след заминаването на Самуила —

още на смрачаване се надигна буря иззад дивите планини на запад, откъм морето. Гъсти и тежки облаци, черни като сажди, се зададоха по небето, влачеха се по самите хребети и върхове на планините, водеше ги буен вятър. Покриха те цялото небе, надвесиха се ниско, сякаш да затиснат земята, да я залеят с водите си. Езерото потъмня, запремята се тревожно, та шумът на вълните му се чуваше чак горе, в господарската твърдина, донасяше го вятърът. Бързо настана нощ, тъмна, черна, пълна със стенанията на бурята, с рева на езерните води, с всякакви други шумове и гласове, заплиска и дъжд, чийто шум изпълваше душата с тъга.

Двете жени, господарката и кърмачката на детето й, седяха сами в дневната стая. Те и двете вярваха в какви ли не тайнствени сили, какви ли не гласове чуваха в бурята, но им беше по-леко, докато беше будно детето, докато се движеха слуги около тях — да сложат вечеря на господарката, да постъкнат огъня в огнището, да донесат дърва за през нощта. Детето заспа и после като че ли не остана жив човек в тоя голям дом. Дойката взе да сс заглежда в господарката си с уплашени очи и цяла се разтреперваше, когато се блъсваше вятърът в прозорците на стаята. Агата седна при арфата си, но и нейните пръсти трепереха, глухо, плачливо зазвучаха опънатите струни при многогласия рев на бурята, който слизаше през широкия кумин на огнището и пълнеше стаята и цялата къща. Не изтрая и Агата. Остави арфата в ъгъла, скочи от столчето и рече с неочаквано силен глас, като че ли да надвика бурята и страха в сърцето си:

- Скоро да доведеш баба Босилка, скоро! И не се бави, да не стоя тук сама. Тичай, тичай...

Дойката се втурна към вратата. Когато не след дълго тя се върна, следвана от баба Босилка, Агата се нахвърли на старата жена, загубила власт над себе си от голям страх, та и българският й език беше още по-неправилен:

- Ето как ме мъчи, ето как ме мъчи! Защо ме оставя сама в тая... пустиня!

Баба Босилка беше дребна жена, още повече намаляла от годините. Тя стоеше едва-едва приведена пред Агата и се усмихваше на страха й:

— Ти не се плаши толкова, господарке.

— Вземи столче и седни — каза Агата.
- Ще седна, господарке, с твое позволение. Стара съм вече аз, не ме държат нозете, както някогаш...
Баба Босилка седна по-близу до огнището и свикнала цял живот да върши нещо, приведе се да пооправи главните, а после сложи в скута работливите си ръце и така остана някое време, неподвижна. Ала нейната старческа мисъл не преставаше да работи, да се върти около няколко все едни и същи неща, в които се бе събрал сега целият й живот: Самуил, къщата и живота в нея, времето, най-вече поради ревматизма в старите й колене, и няколко спомена от миналия й дълъг живот, оставили ярки, незаличими в паметта. На първо място Самуил. Заедно с майката на Радой тя бе помагала на старата господарка Рипсимия да отгледа децата си и Самуил, най-малкият, бе останал докрай в ръцете й. Самата тя не беше се омъжила, не беше имала свои рожби и цялата любов на женското си сърце, на своето сирото сърце бе изляла върху господарските деца и най-много върху най-малкия. А и Саумил беше такова дете до късно не се отдели от нея. Старата жена бе свикнала да живее с господарите и не се боеше от тях; не се боеше тя и от младата господарка, Самуиловица, както се бояха всички други слуги в къщата. Седеше баба Босилка до огнището с ръце в скута мисълта й — подир лютите думи на младата господарка. И заговори, негли забравила, че не беше сама в стаята:
—... Не съм виждала аз той да мъчи някого. Ти така само си говориш, господарке; сърдита си му знам. Остави те и си отиде. Тъкмо на Великден. Да беше останал барем до края на великденската неделя. И мене ми избяга; не можах да му се порадвам повече. Ами нели е мъж, господарке...
— Мъж! Не остава никога в къщи.
Ето ще поговори тя със светлата си господарка. Светлата господарка не обичаше много Самуила. Баба Босилка знаеше и това.
— Мъжът не седи в къщи, а жената седи в къщи. И не е добър мъж, който седи до полата на жена си и се бърка в женските работи.

— Не искам да седи до полата ми — отвърна рязко Агата и продължи: — Той ме доведе тук, на края на света, не виждам жив човек, няма с кого да седна.
Старата жена и не помисли да се обижда от това че господарката не смяташе слугите за люде. Господарска работа. Но не се боеше тя от господарката си и пак подзе:
- Жената ще седи до огнището, а не мъжът. Ще гледа децата. Ще кити къщата. А ти, като си господарка ще държиш и слугите. Мъжът е вън. Ако искаш да знаеш, аз това също съм го чувала още от старата господарка, царство й небесно. И съм го виждала много пъти.
- Господарка ли била или... робиня на мъжа си.
- О! И каква още господарка... Цялата къща беше в ръцете й. Сити бяхме, облечени бяхме. Тя имаше грижата за всички. Старият господар, царство му небесно, през неделя, през две водеше гости. Какви трапези се слагаха! По цяла ялова крава ще сложат, по цял вепър ще опекат в пещта. Господарят, старият, не се знаеше ни кога ще излезе, ни кога ще се върне и колко пъти ще се върне пиян... Самуил никога не се е напивал. Ти не знаеш какво е пиян мъж и още повече ако е лют... Стоеше старата господарка по цели нощи ето на тия прозорчета, към езерото. Да го чака. Прозорчетата да светят; светлината да го притегля. И аз с нея. Но аз — не ме е много грижа за закъснелия. И току ще заспя, А тя и за мене ще намери време; ще ме покрие с някоя дреха, да не настина...
- Той говори като тебе — прекъсна я Агата.
—- Самуил? Да... Нели е израсъл в ръцете ми...
Гласът на старата прислужница утихна и съвсем заглъхна; унесе се тя в спомени за старата си господарка. Воят на бурята вън все още изпълваше стаята и широкия зев на огнището, ала сякаш бе се поукротил и унасяше някак приспивно. Агата седеше на другата страна на огнището неподвижна, с наведени очи, а дойката вече дремеше в ъгъла зад нея. Разбудената мисъл на старата прислужница пак премина в думи и пак за умрялата господарка:
— ... и тя роди тринайсет деца. Девет зарови в земята. Три преди Давида, две преди Мойсея; после загуби четири едно след друго и се роди Арои, а след него Самуил. Все мънички й умираха; само

едно стигна до три години. Тя си е сега при тях; девет ангелчета й прислужват горе. Много жалеше за тях и повече като беше по-млада. Влагата, казваше тя в мъката си, влагата от езерото и от гората ми ги убива; и тия дебели стени, та никога не можем да ги стоплим... То... божа работа; той дава, той взема. И зли бесове има, зли сили...
— Ето, виждаш ли — продума с укротен глас Агата. — Тия стени, които никога не се стоплят. В тях ме затвори моят мъж, като да съм луда или злодейка.
— Тук е твой дом и ти си господарка в него. Мъжът ще донесе, а ти ще сложиш в гърнето, ще сложиш на стана да изткаеш. Като си господарка, то у тебе ще върви господарски, но така е наредено от бога и за тебе...

Агата вече и не слушаше думите на старата жена, тя се отвращаваше от нейната робска мъдрост, но еднозвучният, равен старчески глас успокояваше сърцето й. Тя стана, побутна дойката мълчаливо, да я събуди, минаха и двете в спалнята. Докато се приготвяше за спане, тя неволно надаваше ухо ту към воя на бурята вън, ту към гласа на старата жена. Така и заспа.
Баба Босилка остана тук до края на нощта. Измъчи се цяла нощ на дървеното столче, но седеше и пазеше съня на младата си господарка.
На другата сутрин Агата се събуди, решена да напусне омразната крепост на Мокрите; това решение дойде от страха й през токущо изминалата бурна нощ. Но тя не напусна веднага каменния дом. Спираха я ненавистните думи на старата слугиня, които бяха заседнали в ума й. В тия думи Агата долавяше някаква заплаха. Такива бяха всички тия люде — сурови варвари, и тя се боеше от тях. Дълго се бори с тая мисъл — да отиде да живее в Охрид; издаде се дори, та и слугите говореха за нейното заминаване. Ала едва като научи, че Самуил бе заминал за Средец, тя се реши да прегази най-сетне волята на мъжа си и суровите закони на тоя дом. Вдъхваше й смелост и това, че беше бременна.

Агата Самуилова затвори очи и погази волята на мъжа си, а след това й беше вече по-лесно да живее по своя воля. Съживи се в нея някакво пакостно упорство да върви против Самуила. Увлече се

тя в една въображаема барба с него, а той не беше тук, за да я спре, да я накара ла изтрезнее. Колкото се боеше от него, още повече се радваше и тържествуваше в себе си, че вървеше против волята му.
Тя се боеше да пътува с чун по езерото и замина за Охрид с цял керван двуколки. Дигна цялата своя покъщнина, взе със себе си по-младите слугини и трима от слугите. Настани се в главното управление — не знаеше къде другаде да отиде, не бе и мислила за това. Калипсо, прислужницата на Мойсея Мокри, веднага се прилепи към нея. Калипсо ненавиждаше Самуила и като долови кое бе накарало младата му жена да мине отсам езерото, предаде се тялом и духом в нейна служба, та предизвика ревността на дойната. Агата Самуилова не познаваше живота в града, но Калипсо беше винаги до нея и във всичко я насърчаваше. Още първите дни тя каза на Агата:
— Ти, светла господарке, не бива да живееш тук, в крепостта, заедно с войниците. Като се върнат, всичко тук ще се изпълни с войници. Намери си една хубава къща в града. Нареди я по царски, както ти прилича.
- Нямам пари за такава къща — отвърна Самуиловата жена с огорчение. — Нели виждаш: мъжът ми не е тук.
Калипсо подигна вежди, разтегна тънките си устни в усмивка, преди да продума:
— Съпругата на Самуил Мокри винаги може да намери пари в тоя град.
— Как тъй...
— О, господарке... Така е днес, че... каквото и да поискаш, каквото и да кажеш, веднага ще се изпълни.
По жилите на Агата се разля приятна топлина и тя пожела веднага да опита докъде стигаше господарската й власт. Тя изпрати Калипсо и две от слугините си при най-добрия купец на платове. Цяла върволица слуги на купеца се изкачиха към вътрешната крепост, натоварени с намотани платове и вързопи; водеше ги сам купецът. Агата си избра всякакви скъпи платове и беше ненаситна в своята женска алчност за по-хубави дрехи; купецът и Калипсо още повече я насърчаваха. Когато тя накрая каза, че мъжът й ще плати за платовете, които задържа, по лицето на купеца се разля бледност, но той нищо не й отказа и само

удвои цената на стоката си. Калипсо доведе при господарката си и купци на скъпоценности и всякакви накити, на благоухания и всякакви мазила. Купците нищо не отказваха на Самуиловата жена. Те се бояха да й отказват, още повече се бояха да не би мъжът й да откаже да плати, но и се надяваха, че няма да откаже — блягоприятни за тях думи се носеха из града за най-младия от комитопулите, няма да присвои той нищо чуждо и още повече облекло и накити за съпругата си.
А Охрид сякаш едва сега научи, че Самуил Мокри имаше жена. Говореше се из целия град за хубостта й, за скъпите платове и накити, които бе купила, а някои от по-знатните жени в града крояха как да се приближат до нея. Те следяха живота на Агата, всяка нейна постъпка, най-вече чрез слугините й, а също и чрез Калипсо — Канеха я по къщите, гощаваха я и разпитваха. Калипсо големееше пред тях, но искаше да покаже и близостта с Агата. Впрочем и сама Агата скоро слезе в града. Настани се тя в доскорошната къща на Арона Мокри.
И пак Калипсо я насочи там. Чу се за женитбата на Арона и собственикът на къщата тръгна из града да се вайка пред всекиго, че Арон му държал къщата толкова време, без да му плати, а сега и нямало да се върне вече в Охрид. Калипсо отиде при него да го успокои:
— Ти дай къщата си на снаха му. Като се върне мъжът й Самуил Макри, ще ти плати наем и за него, и за жена си.
Стопанинът на къщата веднага се улови за тая надежда.
Още Арон бе наредил къщата, но Калипсо повика люде да я наредят и украсят още по-добре.
Агата Самуилова започна нов живот. Тя бе свикнала на такъв живот, сред разкош и в пълно безгрижие, още при баща си, но сега се нахвърли върху неговите сладости с потискана доскоро жажда и като да беше упоена от някаква дяволска упойка. Калипсо я насърчаваше във всяко нещо и Агата приближи много до себе си прислужницата на своя девер. За всяка своя прищявка тя викаше Калипсо и чакаше нейното одобрение. Калипсо одобряваше и я насочваше, подсещаше я за други лудости. Калипсо и сама се забавляваше с лекомислието на новата си господарка — обличаше се добре, хранеше се добре, научи се да попивва вино и когато прекаляваше в тая своя слабост,

развеселяваше Агата. Но те често и не оставаха сами. Като се отвори такава къща в града и с такава господарка в нея, охридските знатни жени нямаха търпение да я гледат отдалеко и скоро потърсиха вратата й; там беше и Калипсо, която ги въвеждаше една след друга при господарката си. Агата Самуилова имаше често гостенки, устройваше приеми и гощавки. Тя не канеше мъже — беше сама в къщата си и, още повече, беше бременна, но бързаше и с това да успокоява съвестта си, че пазеше своето женско и съпружеско достолепие. Що повече можеше да се иска от нея?
Давид Мокри и Мойсей Мокри се завърнаха в Охрид с полковете си. Охридчани се трупаха сега да ги гледат по улиците, където минаваха с войниците, и всеки ги приемаше като господари на града. Чули бяха охридчани за втория Борис, но той беше далеко, а те виждаха тук двамата комитопули, виждаха и войската им. Давид не мислеше да се бави в Охрид — само докато си почине полкът му за ден или два.
Калипсо каза на братята за снаха им и за къщата й в Охрид. Те трябваше да отидат и я видят и се вълнуваха, че не знаеха какво да й кажат за Самуила. Агата ги посрещна като царица. Пресрещнаха ги слуги още пред вратата на къщата й, също в преддверието, въведоха ги в една от стаите, помолиха ги да почакат светлата господарка. Мойсей се озърташе неспокоен пред хубавата наредба и пред тия богато облечени слуги и слугини. Смутен беше и Давид, но това у него беше поради отвращението му от всяка човешка суета. Те трябваше да чакат дълго, докато слезе при тях снаха им. Преди да влезе тя, показа се една млада слугиня с голи ръце, с дигнати нагоре коси, превързани със синя лента, и рече:
- Светлата господарка иде.
Двамата мъже не знаеха, че това предупреждение значеше да станат и да посрещнат светлата господарка, но щом влезе тя, неволно се изправиха на нозе. Те като че ли за пръв път виждаха снаха си и наистина за пръв път я виждаха с такава външност. Агата беше облечена в разкошно ромейско облекло и беше то още по-накитено, по-сложно, понеже тя искаше да прикрие своята бременност. Агата също беше с разголени ръце чак до раменатa и това караше двамата й девери да отклоняват

погледите си — стесняваха се от неприличното разголване, което не беше по български обичай. Косата й беше също дигната по ромейски, та се виждаше разголена и бялата й шия, а между тъмните й къдри меко светлееха нанизи от маргарит, на челото й блестеше тясна диадема от злато и скъпоценни камъни. Още по-внушителна беше гордата й осанка, изразът на хубавото, леко побледняло лице, строгият поглед на черните й очи, втренчен в двамата мъже и дори гневен.
- Добре дошли — каза тя с някакъв далечен глас, после попита: — Къде е моят мъж?
Те и двамата се смутиха още повече — какво да отговорят на въпроса й, къде беше Самуил, къде бе останал нейният мъж и техният роден брат? Като че ли го бяха изоставили по своя вина, а не бяха виновни. Такива объркани бяха и отговорите им.
- Той замина за Преслав — заговори пръв Давид и се мъчеше, според природата си, да бъде спокоен, — Не можехме да го спрем, не можахме и повече да го чакаме в Средец.
Заговори и Мойсей, но бидейки езикът му оскъден, не се разбра добре какво искаше да каже:
- ...Трябваше да отида аз, но войската...
Агата беше далеч от техните смущения и тревоги за по-младия брат. Във всяко нещо тя мислеше най-напрел, за себе си:
- Той не мисли за мене. — И като искаше пак да покаже големството и господарството си, продължи отвисоко: — Аз не мога да ви поканя на трапезата си, щом съм сама, без мъжа си, но седнете да изпиете по една чаша вино в къщата ми.
И тя първа седна, далеко от тях, на един висок стол с облегало; на две стъпки зад нея се изправи слугинята й. С бавно, сдържано движение на ръката си Агата отново покани двамата си девери да седнат, но Мойсей изпревари движението й, след като седна и Давид. Тя се извърна едва към слугинята, кимна й да се разпорели за виното на гостите. Слугинята се поклони и излезе. Разговорът не вървеше. Агата пак попита:
- Хубава ли е невестата на Арона?
Давид не знаеше как да признае, че новата му снаха не беше хубава, но тоя път Мойсей го изправари и каза предизвикателно:
- Хубава е. Много е хубава. Ангел!

Той отговори тъй само за да противоречи на Агата, да я засегне някак. Тя наистина почувствува ревност към непознатата си етърва, пролича и по лицето й.
Друга една слугиня донесе на гостите вино в скъпи съдове. Те едвам отпиха от чашите си и си отидоха. Агата Самуилова не ги задържа повече, нито ги покани да дойдат пак в къщата й.

XI

На тридесет и втория ден откакто бе затворен Самун Мокри в преславския затвор, в подземната му килия влязоха главният тъмничар, един стотник и друг един тъмничар със запалена борина. Самуил подигна ръка да засени очите си от пушливата светлина на борината. Чу се гласът на главния тъмничар:
- Излизай.
Тесният ходник беше пълен с въоръжени войници. Те се изнизаха по каменната стълба нагоре, след тях и Самуил, следван от главния тъмничар и от другите двама мъже. Вън беше тъмно, Самуил цял потрепера от остър предутринен хлад, който бързо и с болка изпълни гърдите му. Огледа се затворникът, подигна очи към небето. Разлюлените пламъци на няколко борини осветяваха обкръжилите го люде, оръжията им, проядената каменна стена на кулата-затвор, а високо горе, чак през светлината на факлите, небето вече светлееше от далечната още зора. Главният тъмничар побутна Самуила и го поведе мълчаливо през двора към помещението на стражата; редом с тъмничаря вървеше и стотникът, след тях пристъпяше затворникът, следван отблизу от войниците. Въведоха го в една стая в приземието на стражевото помещение, донесоха светилпик с дървено масло и го окачиха на стената. На единия край на стаята се виждаше голям чебър и от него излизаше пара — пълен беше с топла вода. На стол до него бяха сложени куп дрехи. Главният тъмничар посочи чебъра:
- Ще се окъпеш. Ще махнеш тия мръсни дрипи... Ето ти други дрехи.
Приятна топлина се надигна в гърдите на затворника. Да се окъпе... И може би ще го пуснат на свобода. Светлият му поглед се спря върху дрехите. И току посегна, дигна една от тях. Беше ромейски хитон. Той поклати глава:

— Няма да облека тия чуждински дрехи.
— Въшките капят от тебе — рече тъмничарят с напрегнат глас.
Самуил Мокри нищо не отвърна. Обади се и стотникът:
— Ще те водим някъде. Не може с тия твои дрехи.
— Аз и сам не мога да търпя тая гнъсотия върху себе си. Не ми е нужно и такова чуждо шаренило. Дайте ми по-просто облекло. Ето като туй, което нося върху себе си.
Тъмничарят и стотникът излязоха мълчаливо, затвориха вратата. Самуил остана сам, но се дочуваше, че вън стояха люде. Той започна да се съблича нетърпеливо. Влезе в чебъра и се потопи цял в топлата вода. Топлината проникна чак в утробата му, във всяка негова костица, потопи той във водата и главата си.
Самуил се ми, докато водата започна да хладнее. На•стената изеднаж се откроиха две прозорчета, в тях светлееше изгряващият ден. Самуил излезе от чебъра потръпващ. Той изтръска с мокрите длани капките по тялото си, пристъпи към вратата, почука:
— Ще ми дадете ли други дрехи?
Влезе пак главният тъмничар, подаде му конопена риза и чисто, здраво войнишко облекло. Преди да облече грубата риза, Самуил изтърка с нея мокрото си тяло и едва сега забеляза колко много бе ослабнал, но се чувствуваше бодър и силен след банята. Надяна живо ризата, облече и другите дрехи. Дадоха му и един широк ремък, да се опаше. Влезе и бръснар да подреже косата му, среса я, среса и брадата му с рядък гребен от волски рог. Самуил приемаше малчаливо всичко това, с тиха радост в сърцето си. Той не се и опитваше да разгадава къде ще го водят, радваше се на окъпаното си тяло, па чистите дрехи.
Тъмничарят го поведе през тесния ходник, който беше пълен с войници, и го въведе в друга стая, посочи му една ниска масичка:
— Седни да се нахраниш.
Бяха му сложили попара от мляко с черен, войнишки хляб. Не можеше да се насити, не можеше да се наслади, нетърпението и гладът му личаха дори и в ръката, с която държеше дървената лъжица. От тридесет и два дни бе ял само хляб, на два пъти му бяха дали и някаква супа, която не можеше и да види в тъмнината. Сега храната сякаш се всмукваше от всяка клетка на изгладнялото му младо тяло. О, добре, добре. Започваше нещо

добро, по-добро. Последните тридесет и две денонощия в тъмнина и затвор — той не знаеше колко бяха минали — се сливаха в някаква дълга, кошмарна нощ и оставаха някъде настрана в мислите му, в паметта му. Минала бе най-сетне тая мъчителна нощ, сега около него беше светло, той виждаше пръстената паница пред себе, държеше я здраво с едната си ръка. В стаята бяха главният тъмничар и стотникът, стояха встрани и мълчаливо го попоглеждаха. Дървената лъжица застърга по дъното на паницата. Самуил сръбна последните капки от попарата, сложи лъжицата на масичката със спокойна ръка и бодро се изправи:
— Къде ще ме водите?
— Ще видиш и сам ще разбереш — каза тъмничарят и пристъпи към вратата, но Самуил протегна ръка да го спре:
— Къде е хилядникът Илица, къде е слугата ми?
Тъмничарят го погледна — колебаеше се дали да му отговори, но после каза:
— Живи са и здрави. Повече и не питай.
— Колко дни вече стоим в тъмница?
— Тридесет и... — отвърна тъмничарят и махна нетърпеливо с ръка: няма да отговаря повече на въпросите му.
Самуил Мокри нищо повече и не попита. Изведоха го пак в двора. Лятното слънце го удари в очите. Утринният въздух беше още свеж и прохладен, но вече се усещаше, че денят ще бъде горещ. Стотникът мълчаливо кимна, тръгнаха те един до друг със Самуила. Зад тях се чуха стъпки и Самуил премисли, че това бяха войници, които тръгваха след тях да го пазят, и че не бяха повече от пет души. Премисляше той също дали да избяга, или да се остави да го отведат, където бяха решили. Стъпваше здраво и вярваше, че ще успее да избяга, но къде го водеха? Не беше на губилище, нито в някакъв друг затвор. Банята, попарата... Ами те биха го вързали... Нека по-добре да почака и да види какво ще стане по-нататък.
Те минаха през града и се отправиха към вътрешния град. Никой от минувачите не се обърна да погледне войниците, никой не познаваше Самуила, пък и той беше облечен във войнишки дрехи. Влязоха във вътрешния град и скоро се намериха на стъгдата пред царския дом. Самуил Мокри бе минавал и преди по

тая стъгда, но сърцето му изеднаж започна да се стяга — стотникът вървеше право срещу двете кули, които се издигаха от двете страни на входа на царския палат. Нима го водеха при царя! Той пак нищо не попита и само пое издълбоко дъх, за да овладее сърцето си.
Спряха се пред самата порта на палата. От двете й страни стоеше по един войник с дълго копие и щит. Изпречи се пред портата един също въоръжен десетник и стотникът му каза:
— Заповядано ми е да го въведа. Ще влезем само двамата.
Десетникът мълчаливо се отдръпна.
Дворът на царския палат беше постлан с широки, четвъртити плочи от сив камък, а от двете страни се издигаха ниски, но дълги каменни сгради, та шумът на стъпките отекваше между тях. Широкият и много дълъг двор беше пуст. Мярнаха се някакви люде само по прозорците на сградите вляво и вдясно, показа се на една врата някакъв рошав писар в дълга черна дреха и пак бързо се скри. Право насреща се виждаше самият царски дом — голяма, също каменна сграда на два високи ката. Разпереният, издаден напред покрив бе подпрян от осем бели каменни стъпала, по средата между тях и доста навътре през един трем се виждаше високата двукрила врата на палата, виждаха се и две редици прозорци дълбоко в дебелите стени. Стъпала също от сив камък водеха към вратата на палата, която беше отворена само с едното си крило. Преди още да се приближат двамата мъже до стъпалата, откъм вратата насреща се зададе млад военачалник в позлатени доспехи, които заблестяха ослепително, когато се спря той на огряното от слънцето най-горно стъпало. Самуил забеляза най-напред високата извита грива на шлема му, която беше изкована по ромейски.
Изкачиха се двамата и стотникът рече по войнишки:
— Доведох Самуила Мокри.
Младият военачалник, който носеше знаци на хилядник, кимна, преди да се доизкаже стотникът; той, види се, знаеше кого бяха довели в царския палат. Самуил забеляза и погледа му — бърз, пълен с любопитство.
— Чакай тук — каза хилядникът и с едно късо, меко движение на ръката си покани Самуила да го последва.

Влязоха в широко преддверие, изпълнено със светъл здрач. Светлината на слънчевия летен ден тук проникваше през два реда по седем прозореца, които гледаха към предния двор на палата. Високият таван се спущаше на три свода, които се подпираха от двете страни по на три широки четвъртити колони от червен камък. Двамата мъже се отправиха към една висока, също двукрила врата право насреща, в дъното на преддверието; грубо подкованите обуща на Самуила тропаха шумно по гладките плочи, които се редуваха бели и сини, с подравнени краища. Иззад колоните безшумно преминаха някакви люде, двама или трима, и изчезнаха във вратите, които се виждаха в сгъстените сенки между всеки две колони — тесни, но тежки сводести врати, които водеха, види се, към вътрешните помещения на палата. Самуил влизаше за пръв път в царския палат и разглеждаше с любопитство всеки здраво сложен камък, всяка изкусна украса. Хилядникът бутна едното крило на голямата врата насреща и пропусна Самуила, влезе и той след него. Едва-що направи Самуил няколко стъпки и се спря, като че ли отеднаж се смути от кънтящия тропот на обущата си. Той се видя в една много голяма зала, замряла в тишина. Светлият здрач тук беше по-мек и едва обагрен от топъл сяй — дневната светлина струеше през редица малки прозорци високо горе от двете страни на залата, с насечени от тънки рамки разноцветни стъкла. Таванът се извишаваше над два ката, в четири смело извити свода, които се кръстосваха два по два и стъпваха върху капителите на осем стъпала от бял мрамор, по четири от всяка страна. Целият таван беше боядисан червено, а ръбовете на всички сводове бяха като обшити с широки шарки на стройни геометрични фигури и със златна боя. Капителите на колоните бяха изваяни на тънки, също геометрични фигури, но в тях се преплитаха и растителни листа. Изваяни бяха и подножията на колоните на няколко четвъртити блока, които постепенно се стесняваха до дебелината на колоната. Тия осем високи, стройни колони сияеха с белината си под червения, озарен от златисти отблясъци таван, в мекия, едвам оцветен здрач, който изпълваше цялата зала. Далеко, чак в дъното на залата, се извишаваха други две колони от розов мрамор, а между тях, върху подиум на седем стъпала, постлан с дебели губери, се виждаха два трона с високи облегала. Гладкият под от

квадратни бели и черни плочи лъщеше загаснало, като замръзнала водна повърхност, и сякаш далеко на отвъдния бряг блестяха високо изправени двата престола, цели в злато, бисери и пурпур. Там бе седял някога великият Симеон, неукротим в царското си честолюбие и страшен в гнева си. Блестяха и розовите колони от двете страни на царските столове — по цялата им дължина се виждаха широки пръстени, извити нагоре ковани венци от силно излъскана мед. Изписани и нашарени бяха и високите стени на залата, но през светлината от редиците прозорци шарките прозираха загаснали, меко сияеше злато, сребро, мед, проблясваха глечосани тухли и скъпи, разноцветни камъни.

Мълчаливо обръщаше Самуил Мокри глава ту на една, ту на друга страна. Мълчаливо стоеше до него хилядникът и търпеливо го чакаше, докато се наслади и начуди на тая хубост, величествена в своята неподвижност, като че ли не беше създадена от човешка ръка и като че ли винаги е била и винаги ще бъде. В ъглите на отсрещния край на залата, от двете страни на троновете, се виждаха две врати. Самуил погледна едната, после другата; пред вратата в левия ъгъл, от двете й страни, стояха двама войници — леко разкрачени, с високи копия и щитове, и двамата неподвижни, като да бяха части от тая зала, също като нея изградени от камък, от злато и желязо. Самуил се обърна към хилядника: готов беше да тръгне. Хилядникът го поведе, спряха се пред вратата с двамата войници, които не обърнаха нито очи дори да ги погледнат. Хилядникът отвори вратата, пропусна Самуила и също влезе след него. Намериха се в друго едно дълго, светло преддверие, на двата му края седяха пред малки масички по двама четци и писари в тъмни дрехи; право насреща се виждаше друга врата, иззад която се дочуваше глух, разноглас говор. Хилядникът пристъпи, пропусна и тук пред себе си Самуила. Те се спряха и двамата до вратата, която хилядникът затвори, и като почака малко, докато говорът тук затихна, рече ясно:

— Доведох Самуила Мокри.

Това беше една много по-малка зала, но също украсена богато. На отсрещния й край се издигаха чак до тавана два тънки стълпа от шарен мрамор и между тях беше сложен на невисок подиум

тежък дървен стол с подпори и високо облегало, изрязан и издълбан изкусно, врязани бяха по него и украси от седеф и филдиш. На два сажена по-насам, край стените вляво и вдясно бяха наредени по шест също тежки дървени стола с подпори, но с по-ниски облегала и без украси. Високо на стената вляво имаше три прозореца и утринното слънце биеше сега право в техните също разноцветни стъкла, та червени, сини и жълти слънчеви петна грееха по гладките плочи па пода, по столовете, по стените, които тук бяха нашарени с едра, многоцветна мозайка на широки пояси. По средата на залата, между редиците столове бяха застанали четирима мъже, до тях още трима. Те разговаряха шумно, размахваха ръце и посохи. Щом влезе Самуил и хилядникът след него, замлъкнаха един след друг, а когато тисящникът изрече името на Самуила — всички се обърнаха насам и гледаха младия войвода с голямо любопитство. Самуил позна между тях великия болярин Никита Гургут.
Тия мъже бяха вътрешните велики боляри на царството, с които царят се съвещаваше за всяка по-важна работа; сред тях беше и царският кавхан. Бяха люде все на зряла възраст, един-двама и по-стари. Облечени бяха с натруфено облекло, много тежко в тоя летен ден, цяло в кожи и златни везби, с високи кожени клобурци на главите си, с дълги патерици в ръцете. Виждаше се, че бяха люде, които са свикнали да заповядват. Един от тях — нисък и тантурест човек, та изглеждаше по-широк, отколкото висок, както беше и отрупан с дрехи и кожи, затропоти с патерицата си и се приближи към Самуила, кривна глава на едната страна, кривна я на другата страна, да го разгледа по-добре, и рече с тъничък глас:
— Самуил Мокри или Арон Мокри, или Давид... Бяхме те чували, а ето и да те видим.
Самуил не отговори и дори извърна поглед от него. Обади се друг от болярите, тъй, отдалеко и с висок глас -свикнал бе да се чува гласът му:
— А ти как си се облякъл... Войвода и... Или така се обличате вие там, по вашата Долна земя!
Самуил пак нищо не отговори. Нямаше що да отговаря на тия думи и нямаше какво да каже от свое име. Чакаше да види какво ще стане по-нататък, да чуе нещо, което иска отговор. Заговориха

болярите помежду си, върна се към тях и най-любопитният, говореха всички отеднаж, махаха пак с ръце, подигаха патериците си, клатеха високите си калпаци и всеки искаше да наложи своята дума. Отвори се една врата вдясно и се показа висок, строен мъж във великолепно облекло, с дълъг посох в ръка от черно дърво и с голяма златна топка на горния край. Той се изпъчи, чукна три пъти с посоха по каменния под и рече разчленено:
— Царят!
Врявата заглъхна, макар и не отеднаж, заклатиха се седмината велики боляри като желви в тежкото си многокатно облекло, зачукаха с посохите си, запревиваха гърбове и колена и всички коленичиха един през друг на пода, останаха да стърчат само посохите и високите им калпаци. Коленичи на едно коляно също и младият хилядник, подръпна и Самуила за войнишкия му крачол, сподавено прошепна:
— Царят иде...
Самуил Мокри не се и помръдна; той не знаеше реда в царския палат и беше готов да направи само това, което умът му би отсякъл. Влезе царят и Самуил се загледа втренчено в него — искаше да го види добре, да го познае, да проникне в него. След царя влезе и брат му Роман. Наведоха се ниско напред и седемте болярски калпаци, едва сега се досети и Самуил да посрещне царя, поклони се ниско пред него, както знаеше, че трябва да се прекланя човек пред най-знатен и най-скъп гост.
Борис Втори пристъпи с бавни, леки стъпки и като стигна пред стола насреща, спря се и се обърна към болярите, спря се там наблизу и Роман, неговият брат. На вратата встрани се показа магистър Ставраки Афродит в същото полусвещеническо облекло и с тъмночервеното си кепе на главата, зад него се показа и друг един мъж, също в тъмно облекло. Царят остана прав няколко мига, огледа разсеяно коленичилите боляри и погледът му изеднаж се спря някак стреснато върху Самуила, който му се покланяше от другия край на залата със своето просто войнишко облекло. Вторият Борис беше около тридесет и пет или шест годишен мъж, висок и тънък, с отпуснати рамена и дълъг врат. Беше облечен в дълга, тъмночервена дреха, препасан с широк, извезан със злато колан, изпод дрехата му се показваха червените

му обувки. На главата си носеше ниско, отрупано с бисери капе, изпод което се спущаше почти права, пепеляворуса коса от двете страни на тясното му и някак много дълго и много бяло лице; също такава, пепеливоруса, малко възчервеникава беше и рядката му, не много дълга, раздвоена брада. Той се поклони дълбоко пред великите боляри, после приподигна тясната си, бледа ръка. Болярите негли бяха го следили и като че ли тъкмо това бяха чакали, заклатиха патерици, навириха калпаци, размърдаха гърбове и тежки кожуси, изправиха се един през друг. Изправи се и Самуил Мокри, изправи се и хилядникът до него и току го стрелна с уплашен поглед. Обърна се царят, стъпи на подиума и седна на големия стол там. Едва-що седнал, той погледна пак Самуила, но бързо отстрани погледа си. Сега Самуил се загледа в брата на царя, който беше по-дребен и още по-мършав от своя брат, тъмнооk, с тъмна коса, с много рядка, къса брада, с кьосави мустаки, които се тъмнееха в ъглите на устата му. Роман беше с пет години по-млад от царя, но изглеждаше по-стар, с нездрав цвят на лицето си.Говореше се за него, че е скопец. Беше облечен също в тъмни дрехи, та изглеждаше още по-дребен и по-мършав, но Самуил долови в погледа му, макар само за един миг, някаква проникваща съсредоточеност. Като седна царят, Роман пристъпи и седна на първия стол край дясната стена. Раздвижиха се и болярите след него, насядаха по другите столове край стените, всеки според своя сан. Приближи се към стола на царя магистър Ставраки Афродит и се спря там изправен като свещ и неподвижен. Пристъпи и другият мъж след него, изправи се безшумно и предпазливо до една висока, тясна масичка за писане в ъгъла до вратата нататък, сложи върху нея все тъй безшумно свитъци пергамент и прибор за писане; това беше също писар, но по тъмните му дрехи светлееха златни нашитки.
Самуил Мокри гледаше царя и неусетно в сърцето му започна да се набира неясна тъга или друго някакво нерадостно чувство. Вторият Борис седеше на стола си като наказано дете — тъй някак беше извито и начупено дългото му тънко тяло. Или може би царят се отегчаваше, не беше по вкуса му и по негово желание тая среща с великите боляри, може би той си имаше други някакви свои грижи и мисли. Но тая среща влизаше в неговата царска работа, в неговите грижи — не бяха се събрали тия люде

да се веселят или да се развличат с приятни разговори. Защо бе доведен тук той, Самуил? И когато вторият Борис отвори уста и заговори, някак избягвайки да срещне чужд поглед, отстранявайки, криейки своя поглед, в сърцето на Самуила се набра съжаление към тоя човек, съжаление мъчително и смут, понеже тоя плах или отегчен, или тъжен, или може би болен човек беше цар български. Такъв беше и гласът му — тих и някак далечен.

— Велики и славни боляри — рече царят, — мои първи помощници в тежките ни дела и грижи за царството ни... Доведен е при нас и е изправен пред лицето ни... — Той млъкна и отеднаж, с неочаквана бързина се обърна към писаря в ъгъла до вратата с виновен, смутен израз на лицето си и дори се показа руменина по бледите му страни. Царят не можеше да си спомни името на Самуила и се чу откъм ъгъла плътният и напевен глас на писаря:

— ... Самуил Мокри, син на Никола Мокри, който бе комит на Охридската област.

Писарят млъкна и, види се, по навик помръдна с устни, сякаш да провери дали бе затворил добре устата си. Царят повтори след него с тихия си глас:

... Да... Самуил Мокри, който се обвинява в бунт и непокорство и в посегателство и смъртно насилие срещу един от вас. Но понеже той е войвода по сан и е роден син на войвода и комит, изправен е пред нашето лице и пред най-високия съд да видим делата му и ако е виновен, да бъде предаден по-надолу, за да бъде съден като злодеец. Нека всеки от вас съди според правдата, със страх пред бога. И така, започваме.

Самуил беше цял възбуден, та се чуваше отдалеко бързото му и дълбоко дишане. Да го съдят като злодеец! Той стисна зъби до болка, с още по-голямо напрежение в себе си, за да се овладее. Сега гледаше царя не с тъга и съжаление или дори с обич, както преди малко, а с безкрайно огорчение, и всички тия люде в залата — с едвам сдържан гняв и омраза. Та между тях беше и Никита Гургут!

Заговори пръв след царя неговият кавхан — боляринът, който седеше на първия стол край стената вляво, провлачено, през нос и

все току се извръщаше да погледне Самуила, като да го дебнеше отдалеко:
— Да каже най-напред дали той е наистина Самуил Мокри, син на комит Никола Мокри.
Млядият тисящник побутна Самуил с лакът, без да го погледне. Гласът на Самуила трепереше:
— Аз съм Самуил Мокри, син на комит Никола Мокри. Отхвърлям всякакво обвинение срещу мене и не с лоши мисли дойдох аз в Преслав.
Кавханът — първият помощник на царя, сега изви глава право срещу Самуила и кимна, презрително проточил устни:
— Хм!... Ти ще отговаряш само като те питат и за което те питат.
— Той се обърна към царя и продължи все така през нос: — Миризмата на човека отдалеко се усеща... Още преди да се върнеш, царство ти, в престолния си град, чухме ние тук и научихме, че синовете на охридския комит Никола Мокри, които са четирима, са събрали без царска повеля войска и са я дигнали срещу престолния град, и са прогласили себе си за царе. Не е ли това бунт срещу царството? Цялата им войска е събрана в Средец и оттам са се тъкмили да потеглят за Преслав с оръжие и ето идва най-напред единият от тях, предрешен като прост войник, за да върши оглед. Но всемогъщият бог наш, който пази царя и царството ни от всяко зло, не позволи на злия да извърши злото, което бе намислил. Поради безумието си тоя човек не можа да скрие следите си и сам показа истинското си лице. Той отиде и нападна в дома му великия вътрешен болярин Никита Гургут, отиде да насили и управителя на престолния ни град. Това се знае и е доказано чрез личното свидетелствуване на великия болярин, който е тук и сега, и чрез споменатия управител, който бе разпитан от мене, а свидетел е и благочестивият и славен магистър Ставраки Афродит, който е също тук. За да се изпълни законът, позволи, царство ти, наречениият Самуил Мокри, който е тук, да се изкаже, като признае вината си, което ще бъде в негова полза, или като я отхвърли, което няма да бъде в негова полза.
Кавханът пак се поизвърна към Самуила и после се настани още по-добре на стола си, види се, с голямо самодоволство.
Извърнаха се по един и по два пъти и другите от болярите. Царят седеше на стола си с наведени очи. Самул Мокри не бързаше с

отговора си и в залата беше тихо. Преди да заговори, Самуил искаше да се почувства така, че да не трепери гласът му и да не се извишава не по негова воля. Виждаше сега младият воин, че трябваше да се защитява тук от смъртна опасност и че не можеше да се надява на ничия подкрепа. Нямаше да му помогне и царят; такава мисъл се промъкна и загнезди в ума му. Не, тук Самуил беше сам срещу тия люде и трябваше да събере всичките си сили. Негов най-здрав щит ще бъде самата истина. Така и започна той, с истината; спокоен, твърд беше и гласът му:
- Вярно е, че дигнахме войска от Охридската област и от Средецката, и от Струмишката и че сега войската е в Средец. Вярно е, че искахме да дойдем тук, в престолния град. Чухме, че така са направили и други и са дошли тук с войска. Но ще кажа, а и вие знаете това, че тогава тук нямаше цар и ние не бяхме се дигнали срещу царя. Дигнахме войска за доброто на царството ни, което нямаше цар и беше без защита. Като узнахме аз и братята ми, че се е върнал законният цар, аз рекох: ще ида в Преслав да видя всичко с очите си. И дойдох тук, но войска не доведох.
Докато говореше, Самуил гледаше царя, но царят така седеше на стола си и такова беше лицето му, като че ли нищо не чуваше и нищо не виждаше. Отново се надигна в сърцето на Самуила скръб, но и друго едно чувство — тъмно и гневно, може би беше омраза и тъмна ярост срещу някого, срещу някаква зла сила. Извърна се към него друг един от болярите, който седеше до брата на царя, изкриви жълто, космато лице с изпъкнали скули и тесни очи, види се, беше по кръв от старите българи:
— А вие там цар сте прогласявали. Друг цар, нов цар, не законния!

— Не сме прогласявали, както ти мислиш — отговори му Самуил. — Не сме прогласявали, но ако не беше се върнал синът на блажения цар Петър, престолът не биваше да стои празен и на него трябваше да седне достоен мъж.
Тук Самуил, в своята младежка откровеност, понечи да спомене името на брата си Давид, но надигналият се шум и вик сред болярите спря думите на устата му.

— А-а! А... — размърдаха се те по местата си, размахаха патерици, завикаха един през друг: — Не са прогласявали, а друг да седне! Друг, а? Достоен! Лъже тоя мокър войвода! За оглед е дошъл тук. За оглед, преправен с войнишко облекло. Ясно, всичко е ясно...
Гласът на Самуила прозвуча силен, но думите му не бяха убедителни за тия люде:
— Защо да обличам войводски доспехи, щом съм тръгнал на такъв дълъг път, а не водя никаква войска?
Само Роман, царевият брат, седеше на мястото си с приведена глава, замислен, а всички други бяха обърнати към Самуила и неколцина от великите боляри викаха несдържано срещу него:
— Никой не крие знаците на сана си! Нели затова се носят знаци, всеки да те познае. Имало защо да се криещ ти!
— Не се скрих никъде, дето трябваше да се покажа...
Излезе между двете редици столове един от болярина — дребен човек, та цял се губеше в болярската си руна, под големия калпак, разпери ръце, с дългия посох в едната си ръка, за да спре общия викбт. И когато другите боляри позамлъкнаха, той тръгна към Самуила, като подскачаше и се полюшваше от нога на нога, безшумно, сякаш искаше да го издебне, и току протегна патерицата си, едва-що не го удари с нея в гърдите, обърна се изеднаж към царя с хитро засмяно лице, а черните му очи живо играеха.
— Да каже — изви тънък глас той, — да каже тоя славен богатир защо не падна на колена, когато влезе тук царят. Не знае ли той как се посреща цар? Той не падна на колена. — Никой нищо не отвърна, а той нададе писклив вик, тържествуващ: — Аз видях. Видях!
Стана тихо; всички очакваха отговора на Самуила. Дигна към него поглед и царят, поизвърна се да чуе отговора му и Роман. Чу се как Самуил Мокри пое въздух и рече:
— Да е жив царят сто години... но аз падам на колена само пред бога.
За един дълъг миг беше все тъй тихо и след тия думи на Самуила, но после отеднаж избухна още по-силен шум и викот:

— Ето, чухте ли го! Няма какво да го питаме повече. — И най-много от всички викаше Никита Гургут с дебелия си глас: — Разбойник е той! Искаше да ме убие...
Самуил понечи да каже още нещо, да се застъпи за стария хилядник Борис Илица и за неговия син, да попита за Радой, слугата си, но му се видя безполезно и унизително да надвиква шумната врява на болярите. Сега те викаха:
— Изведете го! Няма какво да го слушаме...
Вече и младият хилядник го побутваше да излязат от залата. Самуил Мокри гледаше царя, без да мигне, и го гледа един безкраен миг. Най-сетне Борис Втори подигна бледата си ръка и махна към хилядника, повтори и той с това си движение: изведи го! Самуил се обърна и сам отвори вратата зад себе си, за да излезе.

Самуил Мокри отново бе върнат в тъмницата и пак в същото подземие. Оставиха му само същите войнишки дрехи и не му върнаха неговите въшливи дрипи. Като се видя пак сам в черния мрак и вдъхна същия влажен, тежък въздух, стори му се, че и никога не бе излизал оттук. И както бе свикнал от толкова дни, отпусна се на едната си ръка и седна в тъмното на пода до стената. Излизането, царският палат, царят, болярите — всичко това беше като сън в неговите мисли. Изглеждаше му като сън, защото беше между две тъмнини — тая, в която бе живял преди това, и тая, която започваше сега и може би никога нямаше да изчезне. Струваше му се, че срещата с царя беше като сън още повече за това, че тя стана не както би трябвало да стане, та и самият цар не беше такъв, какъвто би трябвало да бъде...
Но Самуил знаеше, че тая среща в царския палат не беше сън. И започна да възстановява в паметта си всичко, що му се случи тоя ден, стъпка по стъпка. Той трябваше да излезе на ясно за много неща и трябваше нещо да реши, да реши... Започна от банята. А мисълта за банята го върна назад, в тъмнината преди отиването му в царския палат. Безкрайна нощ... Главният тъмничар бе му казал, че е тук повече от тридесет дни, но Самуил не можеше да ги различи, той виждаше само тъмнината и чувствуваше в очите си една и съща болка от напрежение. Само боринатa на тъмничаря, който му носеше хляба и гърнето с вода, само

борината ще посвети за малко и пак ще угасне. Колко малко светеше тоя пушлив факел и Самуил виждаше само тъмничаря — изпитото му сипаничаво лице, наведените му очи подсмръщените вежди, ръцете му, мръсни и мокри от гърнето с вода; виждаше и гърнето до вратата, с хляба до него, като буца пръст, както ги оставяше там тъмничарят. Той никога не му ги подаваше да ги вземе с ръце, а ги оставяше на пода до вратата. Самуил не искаше да го моли за нищо. Той виждаше в ъгъла зад вратата и другото, счупеното гърне за нечистотиите. Като оставяше хляба и водата, тъмничарят вземаше счупеното гърне и го изнасяше вън, мърморейки под щръкналите си мустаки. Самуил нищо друго не виждаше и не чуваше в тая тъмнина. Докато продължаваше всичко това, някъде вън в ходника войник стържеше по каменния под с опинците си, почукваше с ръчката на копието. Самуил нищо друго не чуваше и не виждаше. Оставаше само тая тъмнина, ето и сега, като стена до самите му очи...
Но кой ще спре човешката мисъл? Няма за нея ни стена, ни каквато и да е преграда, нито власт някаква има над нея. През всичките тия няколко десетки дни и нощи Самуил Мокри беше в мисълта си вън от тия влажни каменни стени, далеч от тая тъмнина. И му беше по-лесно да понася мъките на тялото — глада, влагата, въшките, безсънието... Мисълта му носеше надежда, вълнения и често забравяше той де се намира. Изпаднал бе в неволя, но вярваше, че ще дойде спасение. Не знаеше кого да обвини за тая беда, може би боляринът Никита Гургут или може би тоя затвор беше някаква грешка. Винаги когато идваше тъмничарят при него, Самуил очакваше, че ще му каже: «Излизай!» Някой ще попита за него, някой ще узнае за него, той няма защо да стои в тоя затвор. Когато се съблече и влезе в чебъра с топлата вода, едва тогава видя Самуил колко много бе се измъчило тялото му. Свободната и ведра мисъл крепи човека, но тъмнината и влагата разяждат тялото му.
А сега и мислите му бяха мъчителни. Други бяха сега неговите мисли. Той бе излязъл пред царя и сега сам царят го изпрати тук. Там беше и царевият брат, и царският кавхан, и шестимата велики боляри. Там беше цялата сила, която държи закона и трябва да пази правдата. А там, пред лицето на царя, между шестимата велики вътрешни боляри, които са негови първи

помощници, беше и Никита Гургут. Те го върнаха тук и той ще чака съд, който ще потвърди техните обвинения. Ще ги потвърди и ще бъде още по-несправедлив и още по-жесток. Щом царят не спря болярите си, как ще ги спрат тия, които са по-долу от тях? Ето какво се случи... А къде е Борис Илица, старият войник, къде е Радой? Какво става с тях?
Самуил виждаше навсякъде следите на неправдата спрямо него самия, спрямо стария човек, спрямо слугата му, виждаше навсякъде следите й, самата нея с всичката й грозота и жестокост... Виждаше я още в бащиния си дом. Баща му беше насправедлив дори към собствената си жена, неговата кротка, милостива майка; мъчеше я често, насилваше я, унижаваше я. Комит Никола беше несправедлив и към слугите си, към париците си; беше несправедлив и когато пазеше закона, пазеше го най-напред според своята полза и за тия, които стояха над него. Наказваше безмилостно крадеца, но не го питаше защо е откраднал. И така във всяко нещо. Още тогава, между баща си и своята предобра майка, Самуил се научи да познава правдата и неправдата. Той ходеше между людете и според това ги мразеше или ги обичаше, според тяхната правда или неправда. Ходеше между силните и слабите, между богатите и бедните, между своите и чуждите. Неправдата беше навсякъде, а правдата беше само у тия, които страдаха от неправдата. Дали и той самият е бил винаги справедлив? Не, не е бил и той винаги справедлив. Оставял се е да го надвива гневът, надменността, омразата... Несправедлив беше и царят, който стои над всички и е по-силен от всички...
Започна нова безкрайна нощ, прекъсвана за малко само от пушливия факел на тъмиичаря. И от сънищата му понякога. Той преброди в мислите си целия си живот и не само един път; не беше много дълъг, не беше и много сложен животът му. Не беше и весел. Той като че ли се бе родил с някаква постоянна болка, която тлееше дълбоко в сърцето му. С тая болка се помнеше от най-ранна възраст, едва ли не още в скута на майка си. И дали не бе я пробудила тя, майка му, със своята постоянна мисъл за другите люде, със своята голяма милост към тях и най-напред към най-нищите от тях? Научи се и той като нея да вижда людете и целия им живот. С тая болка в сърцето си се чувствуваше по-

справедлив, по-добър, по-чист. Но тая болка внасяше и слабост в сърцето му. С нея и поради нея той бе се лъгал много пъти през живота си. И сега, та сега дори и с царя...
Той пак забрави колко дни бяха минали, откакто беше отново в тъмнината. Броеше появяванията на тъмничаря, но скоро ги обърка. Попита на няколко пъти тъмничаря, но той му отговаряше неохотно или никак не му отговаряше и Самуил престана да го пита. Нека минават дните — така той се приближаваше към края на тази безкрайна нощ. Какъв ще бъде краят й? Той очакваше да го изведат на съд. А после? Ще дойдат може би да го дирят братята му или... Да беше избягал на връщане от царския палат, но бяха засилили стражата му, а стотникът, който го водеше, се бе опитал да го ругае...
Нека минават дните. Самуил знаеше, че може да остане в това тъмно подземие и цели години, и до края на живота си; той знаеше, че можеше и палач да отнеме живота му. Но и вярваше, че ще излезе оттук. Имаше в него и такива мисли, които го държеха далеко от отчаянието и го насърчаваха за живот. Той мислеше непрестанно какво ще прави, като излезе на свобода. В тия мисли за края на неволята му и за това, което ще върши на свобода, бяха всичките негови душевни сили.
По едно време тъмничарят взе да става по-приказлив със затворника. Подигаше очи да го погледне през люлеещата се светлина на борината и като че ли едва сега виждаше мъката му. Види се, и неговото тъмничарско сърце бе се умилостивило над неволника. Сега Самуил Мокри приличаше на привидение, на бледа човешка сянка. Лицето му сякаш не беше човешко лице, с потъмняла, жълта кожа, залепена върху черепа му, с изострен нос и очи, които тлееха дълбоко в разтворилите се дупки; косата му висеше нечиста, сплъстена, полепнала от двете страни на това изсъхнало лице, вече отдавна неподстригвана, както и брадата му. Понякога той отделяше от водата си за пиене, за да плисне една-две шепи на лицето си. И най-напред с това взе да променя тъмничарят държането си — започна да му донася повече вода:
— Ха измий се... Ще ти донеса още едно гърне.
Още от първите дни на своето затворничество Самуил не седна да седи неподвижен в тъмнината, да се сплуе приживе в тая влага, а все гледаше да стои или да се движи опипом край

стените. По стените бяха забити големи железни халки и по тях висяха дебели вериги; Самуил много пъти бе ги напипвал и бе ги виждал, когато идваше тъмничарят с факела си.
— Благодари, че не си окован — каза му еднаж тъмничарят. — Там ще се скапеш на веригите.
— Да беше ме извел за малко поне... В тая дупка и плъхове не живеят.
Тъмничарят помълча, сякаш се боеше да не издаде някаква тайна, и рече:
— Искаш да дойда на твоето ли място! Ти си по тоя ред: бял ден да не виждаш. Така е заповядано. Тъй те е клела може би майка ти.
Но сега Самуил и не можеше да стои дълго прав, да се движи край стените: нозете му го боляха, трепереха от слабост.
Един ден, като остави гърнето с вода и хляба на пода, тъмничарят бръкна в пазвата си и извади две круши, сложи ги върху хляба.
Самуил каза с угасналия си вече глас:
— Що... лятото си отива. Крушите са узрели.
Като си отиде тъмничарят, Самуил Мокри плака в тъмнината, че тоя човек бе показал такава милост към него. Но и тия сълзи бяха от преголяма телесна слабост. Най-силно чувство сега в него беше тъгата му; надеждите му, смелостта му, гневът му започнаха да ослабват, ослабваше и волята му за живот. Тъкмо по тия дни тъмничарят, като остави пак тъй водата и хляба на пода, бутна вратата със задника си и дигна факела, да го види по-добре.
— Тебе царевият брат те пази — зашепна той с изблещени очи.
— Така да знаеш. Иначе... отдавна би се поклонил ти пред дръвника.
Самуил Мокри запомни тия думи завинаги не само защото пробудиха в него нови надежди, а защото го научиха, че надеждата не изоставя човека никога. Ако няма откъде да дойде, тя се поражда сама от себе си в човешкото сърце; ако няма кой да я донесе, тя сама долита. А от тоя ден и всичко тръгна към по-добро.
Като научи тъмничарят, че царевият брат пази затворника му, скоро след това научи и кой беше тоя негов затворник.
Малцината, които знаеха за Самуила Мокри, не бяха запазили тайната около него. Най-напред заговори Никита Гургут, особено

като видя, че затворникът се изплъзваше от ръцете му. Великият болярин говореше против Романа, царевия брат, и разказваше на приятелите си за Самуила Мокри. Слугите на болярина разнесоха разказа му за охридския войвода по целия град. Тръгна и мълва за някакъв си войвода, който искал да убие царя и сам да стане цар, но сега гниел в подземията на градския затвор и чакал палачът да отреже главата му. Тъмничарят на Самуила знаеше по-добре истината за своя затворник. Той му носеше вече всеки ден повече вода, повече хляб и все по нещо към хляба, да подслажда залъка си. Еднаж му каза:
— Князът на таврите пак иде насам. Светослав Киевски.
Тоя път той не каза нищо повече, но на другия ден продължи и се виждаше, че не се боеше дали няма да го чуе някой:
— Ако дойде насам, ти ще излезеш оттук. Ще се намери кой да те изведе.
— А не се ли готви войска да го спре?
Тъмничарят стисна устни, та мустаките му щръкнаха още повече:
— Хм... Ти мисли за себе си, човече!
Самуил и сега попита за стария хилядник Борис Илица, за Радоя, за младия Илица:
— Не са ли и те тук, в кулата...
Тъмничарят сякаш бе чакал тъкмо това да го попитат:
— Твои люде, а? Старецът... изнесоха го оттук с нозете напред. А другите двама, синът му и... те са горе — посочи той с ръка. — Други им носят хляб. Твои люде, а?
— Мои люде.
Скоро след това тъмничарят влезе един ден при Самуила със сняг по рамената си. И още от вратата каза:
— Светослав е пред вратите на града с таврите си. Страхотия...
През месец август същата година руският княз Светослав Киевски отново се появи с големи сили при устието на Дунава, което държеше още от своето първо нахлуване в България. Като научиха за новото идване на русите или както още ги наричаха, таврите, или тавроскитите, царят и всички други управници в Преслав бяха обзети от голям страх. Вторият Борис нямаше войска, за да спре русите. Той бе дошъл от Византия и бе заварил царството в пълно безредие. Довел бе от Цариград много ромен и повече беше с тях, та преславци още не можеха да го приемат за

свой цар. Някои от българските боляри и войводи, които преди това бяха поглеждали стръвно към опразнения царски престол, сега се бяха прилепили към новия цар, бяха се смесили между чуждата тълпа около него и всеки гледаше да използува за себе си тая своя близост до царя. Борис Втори не ги познаваше и не можеше да долови техните попълзновения: те пък все по-малко се бояха от него, от неговата власт, и все по-дръзко посягаха за всякакви облаги. Други български боляри и войводи, които също се бяха готвили да седнат на празния престол, сега се бяха скрили по своите твърдини п оттам дебнеха новия цар или се занимаваха със собствените си грижи, щом царският престол беше вече зает. Така беше и с духовните князе, с владици и игумени; едни също се бяха присламчили към царя, а други тъкмо бяха намерили сгодно време да господствуват спокойно по манастирите и по своите владишки дворци. Като дойде с толкова чужди люде, новият цар остана чужд между своите. Той седеше затворен в палата си и малцина бяха го виждали, а някои от по-простите люде дори в престолния град бяха вече и забравили, че в палата имаше нов цар. Борис Втори с нищо не показваше, че беше цар, нито с добро, нито поне с някакво зло, та народът не почувствува царската му сила. Заговори се, като дойде в Преслав, че бил набожен и добър като баща си Петър, но народът не вярваше и не зачиташе царската набожност и доброта. Народът не бе имал полза от добротата и благочестието на стария цар, който ходеше по манастирите, даряваше ги щедро, та и умря като прост монах. Народът наистина имаше нужда от царска доброта и грижа, ала каквито добри думи се казаха за новия цар, останаха само думи и скоро се забравиха. Нов цар седеше на престола, но с нищо не се промени към по-добро животът на людете, а се променяше към по-лошо.

Ето сега идеше беда и беше тя по-страшна тъкмо за тия, които държеха в ръцете си всички блага. Бедният народ се боеше от чуждите войници, които идеха, но много повече се бояха тия, които имаха богатство и власт, бояха се за богатството си и за властта си, бояха се и за живота си. Мнозина помнеха таврите на Светослава от предната година, мнозина и бяха ги виждали, и бяха воювали с тях. Княз Светослав Киевски негли бе подбирал войниците си — все едри мъже, с огромни мечове и тежки

секири, с щитове като врати, а когато влизаха в бой — викаха дружно и пееха воински песни, които предизвикваха смут и страх у неприятеля. Предната година те бяха дошли над шестдесет хиляди души и срещу тях цар Петър едва бе успял да изпрати тридесет хиляди защитници. Сега таврите бяха може би и повече, но синът на Петра нямаше никаква войска, пък и не помисли да изпрати свои войници срещу тях. Както го съветваха най-близките му люде — все ромеи или недостойни български боляри, които нямаха вяра в българското оръжие, царят отправи молби към императора Никифор Фока да му изпрати в помощ легионите на Византия. Византиецът му обеща помощ, но му поиска заложници две девойки от царския род. Царят покорно изпълни искането на Никифора Фока и като нямаше други девойки в рода му, изпрати в Цариград две невръстни деца, но и след това напразно очакваше помощ от ромеите. Такъв беше вторият Борис, който се надяваше като просяк на чужда помощ, такава беше неговата царска мъдрост и сила. И докато чакаше легионите на василевса — пред вратите на Великия Преслав застанаха таврите на Светослава Киевски с тежките си секири. Страхът от русите бе събрал много люде зад високите стени на престолния град. Около царя беше и малкото войска, която се бе събрала оттук-оттам. Отчаянието пробуди голяма смелост в сърцата на тия люде, ала това беше отчаяна смелост. И сам царят и неговият брат също облякоха брони, опасаха мечове. Българите излязоха на открито поле и успяха да отблъснат русите надалеко от стените на обсадения град, но бяха по-малко и трябваше пак да се върнат зад крепостните стени. Българите влязоха в бой и показаха голяма храброст, ала остана без полза храбростта им и кръвта, която проляха обилно. Преди още да се стъмни същия този ден, таврите разбиха вратите на Преслав и навлязоха по улиците му. Преминаха те стените и на вътрешния град и там, на стъгдата пред царския палат, Светослав Киевски дигна огромния си меч и рече:

— Тоя град е мой!

Сред страхотиите, които идат с всяка чужда войска н с чуждото оръжие, по преславските стъгди и улици започнаха да се дочуват и гласове, пропити с надежда:

— Но те, таврите, говорят като нас, на нашия език...

В градския затвор не остана ни един войник още като се затвориха градските порти пред таврите. Събрани бяха всички войници из града и бяха струпани по крепостните степи и кули. В затвора оставаха само пет-шест души тъмничари заедно с главния тъмничар и те трябваше да пазят затворниците, които по това време, смутно и объркано, бяха над сто души. Кулата-затвор беше пълна с люде от подземията й до горната тераса с назъбените стени. Стана трудно и с прехраната на тия люде, с водата също. Още на втория ден след появяването на русите край стените на Преслав в затвора не се донесе ни хляб, ни вода. Опитаха се тъмиичарите да набавят малко нещо вода, но тя не стигна; тия грижи бяха не от милост към затворниците, а от страх — да не би те да се разбунтуват. Тъмничарите криеха от тях и това, че в затвора нямаше вече войници. На третия ден те залостиха колкото можаха по-здраво вратите и вече не се вестяваха пред затворниците. Събраха се в стаята на главния тъмничар, който ги гледаше подозрително и очакваше да се разбягат; някои от тях бяха мъчили затворниците и сега се бояха от мъст.
Макар да бяха зад такива дебели стени и зад такива тежки врати, затворниците знаеха какво ставаше из града и около града. Някои от тъмничарите им съобщаваха всичко, докато влизаха при тях. Затворниците узнаха и за войниците, но докато да се решат да предприемат нещо, вратите се затвориха още по-здраво пред тях, а тъмиичарите изчезнаха.
Радой, Самуиловият слуга, беше на най-горния кат на кулата, заедно с тридесет други затворници, в едно тясно помещение, което е било предназначено само за десетина войници, когато затворът е бил все още крепостна кула. Заедно с Радоя беше и младият Илица — Симеон Илица. Старият хилядник бе умрял в затвора — умрял бе Борис Илица от мъка и безсилен гняв. Той не се утеши напълно, че бе намерил сина си и скоро се затвори утробата му, та по цели дни не слагаше ни залък в устата си. Жаден беше само за вода и все току ще посегне към гърнето, но като глътне нетърпеливо една-две глътки, ще отблъсне гърнето:
— Горчи, горчи! Пелин...

Така и угасна, ден след ден: гладен и жаден. През последните му дни като да се помрачи и умът му — повтаряше едни и същи думи:
— Няма правда... Няма правда...
Около стареца, докато беше още жив, Радой и Симеон Илица се привързаха един към друг, колкото да беше Радой и сега все такъв присмехулник и мърморко. Като изнесоха мъртвия старец и синът му не можеше да го изпрати по-далеч от прага на затворническото помещение, обърна се той към Радой и му рече с разтъжело сърце:
— Сега само ти ми оставаш... че нели баща ми те доведе при мене.
— Не бой се. Стигам ти аз.
Това намери да му отвърне Радой.
Повече ги свързваше непрестанната мисъл у Симеона Илица за мъст и непрестанната мисъл у Радоя за Самуил. Радой знаеше къде е господарят му; тъмничарят на Самуила бе намерил начин да му съобщи, че бяха водили господаря му в царския палат. Знаеше всичко за Самуил Мокри и Симеон Илица. Когато се разчу между затворниците, че бяха дошли таврите пред вратите на Преслав, Радой, сякаш по-досетлив от царя, каза на своя другар:
— Те сега ще го пуснат да иде да до-доведе войската от Средец. Царят ще го пусне. И най-напред ще дойде тука, нас да изведе най-напред.
Два дни очакваха те Самуила с голяма надежда. После и те, като всички затворници, останаха и без хляб, та и без вода.
Настъпи решителният ден за Великия Преслав. Българите излязоха да се бият пред вратите на града и отблъснаха таврите, но като видяха как се разредяваха редиците им, колкото повече се отдалечаваха из полето наоколо, върнаха се пак зад градските стени. А таврите сега нападаха с още по-голяма ярост и бързаха да вземат града, преди да падне нощ.
Затворническата кула беше близу, беше прилепена към външната градска стена и затворниците чуваха ека на битките; някои и се катереха по прозорчетата и наблюдаваха оттам излизането на българите и връщането им, а после и стремителния пристъп на русите. Тия, които висяха по прозорчетата и се блъскаха, дърпаха

се кой кого да измести, кой да се задържи по-дълго там, надаваха викове, сочеха с ръка:
— Ей ги нашите, излизат! Таврите отстъпват!
А после:
- Нашите се връщат... Бягат! Ей ги пак таврите...
Когато затихваха тия викове по прозорчетата на кулата, дочуваха се други гласове, които се надигаха сред далечния вой на битката. Привечер затворниците видяха, че крепостните стени и кули, доколкото се виждаха оттук, опустяха и стихващият грохот на битката премина някъде навътре в града. Сега започна да ехти и да стене самата затворническа кула. Затворниците се струпаха по вратите, блъскаха ги с юмруци, с колена и ритници с каквото им попадне в ръце, блъскаха ги дори с глави, дращеха ги с нокти и викаха, стенеха, ръмжаха, плачеха с глас, молеха се да ги пуснат. В града бе влязла чужда войска, царството пропадаше, загиваше и самият цар, загиваха и болярите, нямаше вече ни власт, ни закон, затворниците искаха да излязат, нямаше вече кой да ги държи зад тия стени, те не се бояха от никого, само да дойде някой да отвори тия проклети врати...
Тъмничарите бяха събрани в стаята на главния тъмничар в помещението за стражата. Те чуваха тропота по вратите, виковете на затворниците, стенанията им, плача им. Те също знаеха, че таврите бяха влезли в града, очакваха ги и тук. Те мислеха сега за близките си и за това, което ставаше из града. Спираше ги само гласът на главния тъмничар:
— Ние трябва да пазим затворниците! Как ще ги пуснем! Те са престъпници, убийци, ще тръгнат из града...
Ала тъмничарите все по-често поглеждаха към вратата на стаята. Дневната светлина в прозорчетата вече гаснеше, стаята се пълнеше с мрак. Кулата продължаваше да ехти и да стене все по-гръмко, по-застрашително. Най-сетне един от тъмничарите мълком се обърна и излезе от стаята. Никой не се опита да го спре.Излезе от стаята друг тъмничар, после всички се втурнаха към вратата. Последен излезе главният тъмничар.
Заедно с всички тъмничари бе излязъл и тъмничарят на Самуила Мокри. В двора той изеднаж се спря; другарите му се пръснаха и изчезнаха в сгъстяващия се здрач. Той се върна в затворническата кула. Слезе в подземието, мина бързо по тесния ходник и отвори

вратата, зад която беше Самуил. Тъмничарят тласна вратата до самата стена. Затворникът седеше на пода и мълчаливо го гледаше в бледия зрак, който едва проникваше откъм ходника.
— Таврите влязоха в града — рече тъмничарят задъхан; той бързаше да се махне по-скоро оттук, но добави: — Ти вече можеш да излезеш, няма кой да те спре.
Той не дочака отговор — обърна се и бързо изчезна по тесния ходник. Самуил се изправи, подпирайки се на стената зад гърба му. Вратата зееше отворена пред него, светлееше нататък и ходникът. Дочуваха се и тук сега ударите по вратите нагоре и виковете на затворниците. Самуил пристъпи, нозете му трепереха от немощ. Той излезе в ходника, подпирайки се с ръце на стените от двете му страни. Тропотът по вратите се чуваше още по-ясно. Самуил забърза нагоре с разлюлени нозе, задъхвайки се от слабост. Спря се пред вратата на долния кат. Отмахна всички лостове и куки там; вратата изеднаж се дръпна навътре и една голяма дружина люде, ревнали в един глас, се втурнаха навън. Той трябваше бързо да се отдръпне, за да не го съборят. Радой не беше между тях. Ходникът тук опустя, остана само широко разтворената врата и празното помещение зад нея. Но други викове и тропот се чуваха по-нагоре. Запъти се Самуил Мокри натам. Спря се пред вратата на по-горния кат, отмахна лостове и затворачи. Втурнаха се да излизат затворниците и тук, но нямаше го Радоя и между тях. Самуил мислеше и за младия Илица, но не го познаваше и не го търсеше между затворниците. Изкачи се той и до най-горния кат. Едва тук видя слугата си. Видя го и Радой, но радостният вик замря на устните му.
Той прихвана господаря си с две ръце — боеше се да не би Самуил да падне. Пристъпи да помогне и Симеон Илица. Те тримата останаха сами; по тясната стълба надолу към изхода на кулата бързо заглъхваха гласовете и стъпките на освободените затворници.
— Това е Симеон Илица — каза Радой.
— Да излезем... По-скоро... — промълви Самуил. Загледан в младия Илица, като че ли искаше по-добре да го запомни, той пое издълбоко въздух и продължи: — Не дочака баща ти да се видим още еднаж.

Те слизаха дълго надолу по тясната стълба и излязоха пред входа на високата замлъкнала кула. Тук ги пресрещна студена зимна нощ, която едва-що се бе спуснала над покорения град. Край стените на кулата дебнешком се промъкна мразовит вятър, простена жаловито и бързо изчезна в тъмнината. По небето насреща, току зад стената, която обграждаше двора на тъмницата, светлееше зара, също и друга по-цататък, по-бледа и по-далечна — някъде из града имаше пожари.
— Имам аз леля в града — рече Симеон Илица. — Сестра на баща ми... бедна женица, не е много далеч оттук.
Самуил сложи ръка на рамото му:
— Да вървим.

XII

Самуил Мокри прекара цялата зима в Преслав, в къщурката на бедната леля на Симеон Илица. Още щом влезе в тоя бедняшки дом на края на града, той легна болен и не стана от леглото два месеца. Когато се изправи за пръв път да поседи малко в леглото, людете около него се чудеха как бе оживял. Чудаше се и той самият. През тия два месеца Радой много пъти бе прилепвал ухо на устните му и на гърдите му, да проверява дали още диша, дали още тупти сърцето му. Старата леля на Илица на два пъти пали свещ над главата му като за умрял. Сега той се бе върнал към живота, но не беше оздравял. Сега животът му трябваше да се пази с две шепи, като пламъче на свещ, от всяко подухване на вятъра. В тия страхове и грижи Самуил прекара още близу два месеца. Едва след това за пръв път прекрачи отново прага на бедняшкия дом и излезе между людете.
Светослав Киевски беше още в града със своите таври; нямаше и къде да върви посред зима. Така българи и таври прекараха заедно дългата зима. Войната се бе свършила, мечовете бяха сложени в ножниците, щитовете бяха подпрени на стената. Таври и българи говореха общ език и все по-дълго се застояваха заедно около огнищата. Сам руският княз даде пример за дружба и добра воля. Той прогласи България за своя земя, но остави българския цар да царува и не присвои сана му, нито го унижи по друг някакъв начин. Той не завзе и цялата българска земя, а изпрати

свои люде само дотам, докъдето се простираше и властта на Борис Втори — до Искъра. Князът не се полакоми за повече земя. Сега мислите му го носеха към пребогатия престолен град на Византия. Натам насочваше всичките му мисли и ромеецът Калокир, който искаше да стане василевс с негова помощ.
Самуил Мокри не беше вече в затвор и бързо заякна след продължителната си болест, но се чувствуваше като в клетка в престолния град на българския цар. Той се гневеше на царя, презираше го за неговата слабост — преди да се подчини на таврите, цар Борис Втори бе изпратил две невръстни девойки, свои най-близки роднини, като заложници при василевса, който бе го излъгал и като че ли само за да го унижи. Самуил Мокри не можеше да претърпи това царско унижение, а с царя бяха и всички най-приближени негови люде, всички първи люде на покорената българска държава. Самуил ненавиждаше тук своите и тъкмо в тая своя мъка търсеше дружбата па таврите — искаше да узнае откъде идеше тяхната голяма сила, да научи как воюваха и как правеха оръжието си.
Но Самуил повече от всичко искаше да напусне Преслав, да се върне в родния си край. Спираше го болестта, спираше го телесната му слабост, спираше го още дългата зима и далечното разстояние. Най-после дойде пролет и по тия северни предели на България, възвърнаха се силите на младото му тяло. С последните две златици, конто запази, като късаше и от залъка си, той купи три коня, защото беше решено за Охрид да замине и Симеон Илица. Нямаше къде другаде да отиде младият човек. Наистина, Никита Гургут не можеше вече да го преследва, но работите можеха лесно да се променят в полза на болярина и сега, при таврите, а и Самуил обикна момъка, искаше да го отведе със себе си. Конярят и конете, с които бяха дошли в Преслав, бяха изчезнали безследно и Самуил трябваше да купи други коне за далечния път...
Когато трима пътници стигнаха пред вратите на Средец, беше вече месец тревен1.
(1 Тревен — май.)
Като минаха по улиците на тоя град, Симеон Илица, който яздеше веднага след Самуила, каза:
— Тук людете живеят безгрижно. Така изглежда.

Самуил кимна мълчаливо. Той също виждаше, че людете вървяха по улиците със спокойни лица, та се чуваха често и смехове, и весели провиквания. Забеляза той, че не се виждаха никакви войници между тях. Радой, на два разтега след господаря си, подхвърляше от своя измършавял кон заядливи думи към минувачите:

— Гледай как ме е зяпнал... Я пък тоя как се ки-кипри!...
Людете тук отдавна не бяха виждали война и чуждо нашествие, но не беше само това.
Когато Самуил Мокри приближи високите порти ня комитския дом, който сега беше дом и на родния му брат, искаше да влезе направо в двора с коня си, както бе влизал много пъти преди това, но двама стражи му препречиха пътя с копията си. Самуил каза да съобщят на Арона, че стои пред вратата му, ала трябваше да почака доста време, докато изтича от големия дом един слуга и нареди на стражите да пуснат тримата конници в двора. Като влезе в господарския дом, следван от Симеона Илица, друг един слуга ги поведе към банята, за да се окъпят и преоблекат; дадоха им хубави дрехи и Самуиловите бяха с войводски знаци. После ги поведоха към една малка трапезария и им сложиха да ядат. Времето за обед бе минало и казаха на Самуила, че господарите са на следобедна почивка. Самуил приемаше всичко това търпеливо, но в сърцето му се набираше гняв. Приеха го, окъпаха го, облякоха го, дадоха му храна, но никой от господарите не излизаше да го посрещне.
Когато двамата мъже привършиха късния си обед, в малката трапезария влезе Арон. И това беше, види се, наредено да стане тъкмо така. Той беше облечен в разкошни ромейски дрехи със златен обръч на главата. Щом стъпи в стаята, черните му очи се втренчиха за миг изпитателно в по-младия брат, но сетне погледът му пак придоби своя присмехулен и надменен израз. Той не се спусна да прегърне родния си брат, а приседна край трапезата и попита отдалеко:
— Е... върна ли се?...
Самуил кимна. Той премълча всички думи, които бе мислил да каже на брата си при тая тяхна среща, дори и думи топли,

сърдечни след такава раздяла, и пристъпи направо към това, което не можеше да не му каже:
— Благодаря ти, че ме нахрани. Ти знаеш ли какво става нагоре, към Преслав?
— Всичко знам — отговори Арон и в погледа му проблесна още по-голяма надменност. — Тук при мене е пълно с бежанци оттам. Храня ги и ги... А кой е тоя млад човек с тебе? — посочи той с глава Симеона Илица, като че ли това сега беше най-важно.
— Мой близък човек и другар — отговори Самуил и върна приказката си към своята първа мисъл: — Какво мислиш да правиш?
— Сега си правя нова твърдина и дом в Разметаница, нататък по Струма — отговори не на въпроса му Арон.
— Не те питам за това. Питам те какво мислиш да нравиш, ако дойде и тук Светослав Киевски?
Арон се усмихна сякаш на неговата наивност:
— Ще го посрещна по царски. Ще му се поклоня, както направи и цар Борис Втори.
Самуил го гледаше мълчаливо, а той приподигна рамена, негли все още се чудеше на простодушието му.
— Не разбираш ли — подзе пак Самуил, — Светослав Киевски е чужд господар.

— То се знае, че е чужд — проточи устни, присви дебелите си вежди Арон. Сетне се поприведе към брата си, да му каже по-отблизу, да го вразуми: — Ти какво... искаш да се бием ли с него? Наопаки виждаш всяко нещо. Той е три пъти по-силен от нас. Кой ще му застане насреща... Ще му се подчиним и ще бъде по-добре за нас. Вторият Борис излезе мъдър човек.
— На нашата земя господари сме само ние.
— А къде е войската ти, за да се биеш с таврите?
— Тебе ще попитам аз: къде е войската, която доведохме тук, къде са братята ни?
— Отидоха си. Отведоха и войниците си. Не те дочакаха и нямаше защо да те чакат цяла година.
— Ти не ме питаш къде съм бил...
— Слушай, слушай! Светослав е далеко оттук с таврите си. Аз си живея добре. Това е най-голямото знание, братле: каквото и да

става, ти да си добре. Сега тук, в Средец, аз съм господар и цар. Ще дойде Светослав — нека дойде. Щом е по-силен, ще целуна и ботушите му. Така ще бъде по-добре и за него, и за мене. Това ще ти кажа аз и не ме гледай накриво.
Самуил стана. Стана и Симеон Илица, стана и Арон — сякаш искаше да покаже, че не мисли да ги задържа.
— И аз ще ти кажа нещо — започна пак по-младият брат, но в това време в стаята влезе Варвара, съпругата Аронова, която наскоро бе родила първото си дете и бе станала още по-смела, по-самоуверена. Самуил млъкна и се обърна към снаха си, да я посрещне. Чакаше я първа да заговори.
Тя се спря срещу тях и най-напред с поглед искаше да узнае какво бяха говорили двамата братя, какво бе донесъл в дома й Самуил. Едва след това го преветствува, но приветствените си думи изрече набързо, само с езика си и продължи с нетърпение:
— Към Охрид ли? Е, да... жена ти те чака вече цяла година.
Самуил едва се усмихна: снаха му бързаше да го изпрати. И той беше готов да си отиде, да напусне веднага тоя дом и вече никога да не стъпва в него. Но — не! Арон не беше само брат негов и такъв... противен човек. Арон сега беше истинският господар на тоя град и на цялата Средецка област, заедно с тая жена... Той се обърна към него и повтори думите си:
— И аз ще ти кажа нещо. Когато господ е оставил в ръцете ти други люде, ти ще мислиш за тях повече, отколкото за себе си. В Преслав сега има цар български, но той е такъв цар, че аз виждам: господ е оставил в ръцете ни цялото царство, в нашите ръце, както и мислехме ние четиримата. И не мисля аз за царския престол: там седи вече цар. Мисля за царството и че господ го е оставил в моите, в нашите ръце.
— Не ми са много ясни думите ти... — проточи Арон глух глас. Той долавяше в думите на по-младия си брат нещо съблазнително за себе си, ала и нещо друго, което го плашеше. И добави бързо: — Не те разбирам. Говори по-ясно.
— Приказки! — чу Самуил зад себе си гласа на Варвара; изтънял и дори неприлично писклив беше гласът й. Тя избърза и застана до мъжа си, а заедно с него срещу Самуила: — Що говориш ти... В Преслав е Светослав Киевски, а не някакъв си цар. Кой пита

сега царя? И няма нищо в твоите ръце, всичко е в ръцете на Светослава.
Като я виждаше Самуил настръхнала срещу себе си, дръзка и бойка, той реши, че не тя мисли с ума на мъжа си, а той, Арон, мисли с нейния ум, говори нейни думи. И се обърна тъкмо към нея:
— Аз ще изпълня, което ми е дадено. Ако ще да изляза и срещу родните си братя. Това казвам не от вражда и омраза. Ще ни бъде по-лесно, ако вървим заедно и ние четиримата, и всички, които мислят и милеят за царството. Нека всеки премисли добре какво ще върши.
Позамисли се Арон, поукроти се, разколеба се и каза:
— Но ти защо все се бунтуваш, човече... Откакто те знам... Царството — е, добре де! Щом сме по-слаби, нека бъдем пък по-разумни. Няма защо да предизвикваме таврите.
Ала Варвара, жена му, не промени ни мислите си, ни злия си език:
— Който иска да се бие с таврите — да върви да се бие! Ние тук ще пазим, каквото нам ни е дал господ, и ще умеем да го запазим. Ако дойде тук князът на таврите, аз съм му приготвила руба, каквато не е виждал до сега. Какъв е тоя човек с тебе? — попита тя внезапно.
Симеон Илица стоеше на две стъпки зад Самуила. Не се решаваше да продума младият човек пред тия люде и в тая чужда къща, но мислите му се четяха по цялата негова външност. Какъвто беше едър и толкова млад още, с почти голобрадо и отворено лице, с поглед, в който нямаше лъжливи светлини, цялата му външност изразяваше възмущение и застрашителен гняв.
Самуил се извърна към него:
— Симеон Илица... мой другар и ми е като по-малък брат.
—- Виждам — рече бързо Варвара. — Щом си го довел тук и в нищо не се сдържаш пред него.
Самуил се приведе към снаха си:
— Ако вие с моя брат знаехте, което той е видял и патил, нямаше да говорите с такова леко сърце. Но... — изправи той глава, та вече отдавна неподстриганата му брада щръкна напред. — Но аз казах, което трябваше да кажа. И ще повторя, за да ме разбереш

ти, брате мой, още по-добре: не се заблуждавай с лъжливи мисли. Царството се крепи — да, с ум, но също и със сила. И това ще ти кажа: няма да забравя никога, че си ми брат, но няма да те поставя над потребите на царството ни. Няма да поставя и себе си над потребите на царството ни.
— Ти... — започна Арон, но жена му го изпревари:
— Ти ни заплашваш!
— Да — отвърна Самуил, ала не на Варвара, а на брата си: — Заплашвам те. Заплашвам те и те моля, брате Ароне. Застани на мястото си и въведи ред и закон в тая област на царството. Ако не въведеш ти, ще дойда аз да въведа ред и правда, но не ме чакай тогава да дойда като брат.
— Ха... — нададе вик Арон, но Самуил го прекъсна:
— Благодаря и на двама ви, че ме нахранихте и ме облякохте, и мене, и людете ми. Дойдох в братска къща и желая винаги да влизам тук като в братска къща. А къде е светлият господар на тоя дом, комис Всеслав? — обърна той поглед към снаха си. — Желая да го поздравя.
— Той е болен — отвърна Варвара Аронова с леден глас.
Всичко беше казано и всичко беше ясно. Такова мълчание настъпи за един дълъг миг между тия четирима люде. Самуил се поклони пред снаха си, която едвам намери сили да приеме поздрава му, поклони се и на брата си, който беше по-стар от него и домакин в тая къща, и се отправи към вратата. Симеон Илица тръгна мълчаливо след Самуила. Когато и двамата млади мъже изчезнаха зад вратата, Варвара се извърна рязко към мъжа си:
— Видя ли го? Чу ли го? Той ще те погуби. Пази се добре от него!
— Хм... — бутна я шеговито с рамото си Арон. — Аз го познавам по-добре от тебе. Умник и... Сърцето му е от восък.

XIII

Самуил Мокри пристигна в Охрид преди края на месец тревен. Беше на смрачаване и той се запъти към вътрешната крепост, където мислеше да се настани както преди в комитското градско жилище. Той мина с людете си почти през целия град и забеляза,

че привлече погледите на мнозина — познаха го мнозина, мнозина и го поздравиха с поклон. С голямо вълнение дишаше Самуил Мокри въздуха на тоя град, а когато се изкачи по стръмнината закъм вътрешната крепост, и езерото се отвори пред очите му, с цялото си сърце почувствува силата,с която го притегляше родният край. Погледът му премина по светлеещата под вечерното небе шир на езерото и се спря върху потъмнелите ридове насреща, където беше родното му гнездо. Там бяха и сега най-близките му люде, там беше и гробът на майка му. Такава тъга и също такава радост той бе изпитал като дете, когато се бе загубил еднаж в гората и бе плакал с глас в затихналата гора, после неочаквано бе намерил пътеката, която водеше за родната му къща, където го чакаше милата му майка. Откъде сега същата скръб и същата радост?
Досега Самуил бе потискал на самото дъно на сърцето си всичката мъка, която преживя през последната година, всичката си мъжка горест от това, което видя с очите си, което научи и изпита с кожата си. Погазена горест, мъчителни грижи и страхове, дни и нощи тъмнина пред очите, тъмнина и в душата — всичко това трябваше да се търпи, да се изтърпи, но ето сега и едва сега сърцето се освобождаваше от прорязващия обръч на търпението, очите се изпълниха с влага.
— Да може някак — чу той зад гърба си гласа на Радоя, — да може с конете през тая равнина... виж колко е ра-равно. Право в къщи, докато се стъмни. Ама вода е пустото, не е тревица...
Самуил се усмихна на думите му и живо подкара коня си накъм източната порта на крепостта. Като влезе в двора, той дочу врява отвъд стената, дето бяха войнишките помещения, и се зарадва на тая позната врява, драго му беше да чуе груби войнишки гласове. Пред вратата на управлението, дето беше и комитското жилище, той скочи от коня, хвърли юздата в ръцете на Радоя и се обърна към Симеона Илица, който не сваляше очи от него:
— Е, може да се каже, че сме вече у дома. Да влезем тук.
Калипсо ги посрещна още в преддверието.
— Заповядай, светли господарю — пропя гъркинята, преви нозе и се поклони. — Каква радост да те видим след толкова време!...
— Къде е брат ми?
— Той е при войниците, господарю, но вече го чакам за...

— Свободна ли е стаята ми? Ще трябва да се намери място и за моя гост.
По мургавото лице на гъркинята се разцъфтя още по угодлива усмивка. Тя пак се преви и рече с най-сладък глас:
— Ще намерим място, светли господарю, за нашия гост. Но ти, господарю, си имаш вече свой дом в Охрид. Там те очакват с по-голямо нетърпение.
- Какъв мой дом...
- Чака те там, светлн господзрю, и най-голяма радост. Роди ти се син, светли господарю! Кръстиха го Гаврил, на името на архангела.
— Не разбирам...
— Светлата господарка, съпругата ти, вече отдавна живее тук, в Охрид. Нае си къща. От мъка по тебе, господарю. Тук се роди и синът ти, още през зимата беше. Светлата господарка много се измъчи, сега ще се развесели сърцето й, като...
Гъркинята дигна очи и гласът пресекна в гърлото и — такъв строг, дори страшен израз бе придобило лицето па Самуил Мокри. Той попита:
— Къде живее жена ми? Веднага да ме заведе някой!
— Ти знаеш къщата — отвърна Калипсо услужливо. — Преди там живееше твоят брат Арон, господарю.
Лицето на Самуил помръкна още повече. Той се обърна към Симеон Илица, докосна го с върха на пръстите:
— Ти остани тук. Разположи се. Ще дойде и моят брат Мойсей.
Той излезе с тежки стъпки. Не бързаше. С бавни, тежки удари биеше и сърцето му. Много пъти напоследък бе мислил с умиление за жена си. В паметта му бяха се задържали спомените му за първите им срещи, за часовете на тяхната близост, за всичко онова, за което копнееше в тъмницата и тялото, и душата му. Той пак я любеше, пак я желаеше, бързаше да се върне в родния край, в родния дом и заради нея. Сега тя отеднаж обръщаше към него противната си страна. Измъчваше го изненадата, рязката промяна и още повече беше засегнато неговото мъжко честолюбие — жена му бе показала непослушание, непокорство, незачитане. Той и се боеше от предстоящата среща.

Едва-що излезе в двора, и насреща се зададе Мойсей Мокри. Самуил видя как се поспря той от изненада, после и двамата забързаха едни към друг. Мойсей разтвори дългите си ръце и го стисна в прегръдките си до задушаване:
— Брате... Брате...
Самуил никога не беше виждал брата си така развълнуван.
Вече се смрачаваше и докато слезе Самуил до средището на града, стана още по-тъмно. Той се спря пред вратата на къщата, в която живееше Агата, почука. Не бързаха да му отворят. Почука пак и вече нетърпеливо. Отвори му непознат слуга в ромейски дрехи. Не го позиа слугата и попита надменно:
— Кого търсиш?
Самуил го отстрани с ръка:
— Жена си търся. Жена ми живее тук.
— О... — нададе глух, пресекнал вик слугата м понечи да се отдалечи към вътрешността на къщата, но Самуил го спря:
— Къде е тя? Заведи ме.
Самуил скръсти ръце на гърдите си и мълчаливо се поклони; в здрача на преддверието, което се осветяваше от бледите пламъчета на един светилник в дъното, се виждаше някак твърде ясно бялата му ромейска дреха. Той поведе Самуила, който пристъпваше по петите му. Слугата се спря пред вратата на приемната стая и тихо почука. Самуил посегна и сега да го отстрани, но слугата не искаше да отстъпи и той го тласна силно, за да го махне от пътя си. Отвори вратата и влезе. И там остана, до самата врата, която несъзнателно побутна зад себе си, без да се обръща.
Вдясно от вратата, към горния край на голямата стая, стоеше Агата, а срещу нея и доста близу до нея — един непознат млад мъж. Току зад тях, до нозете им, се виждаше лежанка, а пред тях — ниска масичка и няколко стола. Те и двамата бяха извърнали глави към вратата, но докато по лицето на Агата се четеше изненада и страх, непознатият мъж гледаше Самуила навъсен. Самуил и не забелязваше израза на лицата им — той гледаше втренчено как бяха застанали един до друг и търсеше да види или дори виждаше едно току-що прекъснато движение на ръцете им, на телата им; той ги виждаше как седят на лежанката един до друг, как скачат изненадани и се откъсват един от друг, както са

били миг преди това може би прегърнати. Те стояха с отпуснати ръце, но той сякаш улови някаква невидима следа на движенията им миг преди това, сянката на едно току-що прекъснато движение. Що търсеше тоя чужд и непознат мъж тук, толкова близу до жена му, кой беше той? А тя беше, по ромейски, с голи до раменете ръце и с разголена шия...
Мина само още един миг. Уплахата по лицето на Агата изчезна, също и изненадата й, тя вече се усмихваше — откога не беше я виждал Самуил да се усмихва. Чу се гласът й — мек, малко поизтънял и едвам доловимо потреперващ:
— Ти... Върна ли се? Казваха ми, че няма да се върнеш никога, че си загинал...
— Върнах се... — рече Самуил мрачно и не гледаше нея, а непознатия мъж до нея. Той попита: — Кой е тоя човек?
Агата отеднаж се съживи, сякаш бе забравила госта си, и като вртеше глава ту към него, ту към мъжа си, заговори:

— Това е моят братовчед Василий Катакалон... майките ни са сестри, ние сме израсли заедно, дойдоха ми на гости с брат ми Теодор. Да, ти не си го виждал, той беше в Константинопол...
Самуил никога не беше чувал за такъв близък неин роднина. И пак чу гласа й, тоя път тя заговори на български:
— Не ми се карай, моля ти се... Не ми се карай пред него...
— Аз никога не съм ти се карал... — рече с далечен глас Самуил. Но това тласна мислите му в друга посока, силен гняв захапа сърцето му, та пролича и в гласа му: — Защо си напуснала нашия дом?
— Аз не можех... Но после ще ти кажа.
Сега заговори Василий Катакалон и ромейският му език не можеше да смекчи предизвикателната му дързост:
— Кой е тоя човек, Агата? Да не би да е твоят... хм... комитопул? Той не ми изглежда много любезен. Впрочем такъв си го и представях.
Самуил Мокри отговори на доста правилен ромейски език:
— Ти си гост на жена ми, господине, и не бива да злоупотребяваш с това.
Василий Катакалон се приближи към него мълчаливо, с широки, бавни стъпки. Пристъпи две крачки срещу него и Самуил. Те се

загледаха един миг и Самуил чувствуваше как се надигаше в гърдите му безсилен гняв, че беше принуден да гледа ромееца отдолу нагоре, с подигнато лице — Катакалон беше с една глава по-висок от него. Очите на ромееца бяха едва-едва изблещени, той имаше червеникава, късо и тясно подстригана брада и права коса, която се спущаше от двете страни на лицето му изпод плитко капе, извезано със злато и бисери. Изкриви той лице да погледне Самуила изкосо и каза през пристиснати устни:
— А ти няма ли да ме приемеш за свой гост?
— Ти ми се натрапваш — отвърна Самуил.
— Василий... — чу се иззад ромееца гласът па Агата, пълен с тревога и молба.
Василий Катакалон протегна ръка да я успокои и не сваляше кривия си поглед от Самуила:
— Ти не мислиш ли, че си се натрапил някога някому по-безсрамно, както е впрочем по нрава на твоя народ...
Самуил каза на български:
— Агата, излез. Остави ни сами.
— Какво — разтегна ромеецът като за усмивка въздебелите си устни, но не се усмихна, а продължи язвително: — Жена си ли викаш на помощ?
Самуил нищо не отговори; той проследи жена си, докато излезе тя от стаята, сетне се попридръпна и с все сила удари ромееца по лицето. Катакалон цял се разтърси от удара и още повече от изненада, посегна за меча си, но меч нямаше на бедрото му. Той връхлетя да се бие, Самуил се дръпна стъпка назад и се улови за меча:
— Не посягай! Ще те съсека.
— Ти ме намери без оръжие, подлец...
— Върви да донесеш меча си. Ще те чакам.
Ромеецът попридигна рамена презрително и без да бърза, обърна се и излезе от стаята през по-малката врата, която водеше към вътрешността на къщата. Самуил го проследи с поглед и една нова вълна на гняв нахлу в сърцето му. Василий Катакалон ходеше из тая къща като в свой дом, а тук живееше Агата...
През същата по-малка врата влезе Теодор Хрисилий, братът Агатин и шурей на Самуила. Той беше към тридесетгодишен мъж с рано окапала коса, та отдалеко лъщеше бялото му голо теме,

такова необикновено бяло беше и цялото му лице. Под лекия хитон личеше мършавото му тяло, той се приближи със ситни стъпки и с разперени ръце:
— Какво става, зетко, защо така... Василий е наш братовчед, аз го доведох от Драч. Дойдохме да видим Агата и ето сега... Вие сте роднини, зетко!
— Какъв роднина ми е той! Каза ли ти, че го ударих?
— Каза ми.
— Аз го ударих по лицето. Трябва да се бием.
— Но той ще те убие! Той е много изкусен в бой с мечове.
Самуил мълчаливо подигна ръка — да не говори повече той, шуреят, да се махне от стаята. Влезе Василий Катакалон. Той беше в същото облекло, препасал бе дълъг меч. Лицето му бе едва побледняло, но премина към средата па залата с твърди стъпки и в миг изтегли меча си. Изтегли меча си и Самуил — добър ли беше мечът му? Дал му го бе Кракра, когато, на път от Средец за Охрид, се бе отбил да нощува в дома му в Перник. Той разтърси живо ръката си — мечът беше добър, стоеше сгодно в ръката му. Пристъпи и той към противника си, а Хрисилий се отстрани заднишком към стената. Двубоят веднага започна. Василий Катакалон беше наистина изкусен майстор на меча: с голяма ловкост и леснина отби първите удари па Самуила. Той имаше и други предимства: беше по-едър, с по-дълги ръце, а и мечът му беше по-дълъг от Самуиловия; не му липсваше и самообладание. Но той направи една голяма грешка: като прецени, че Самуил е по-слаб боец от него, той реши да си поиграе като котка с мишка, да унижи противника си, да избие оръжието от ръката му и сетне да го заколи като овен. В тая негова прекалена самонадеяност го изненада Самуил Мокри. Той прие боя открито и направо искаше да убие противника си. Нападаше решително, бързо и дори нетърпеливо. И тъкмо когато Катакалон му показваше своята ловкост и надмощието си, Самуил го промуши дълбоко в корема с един неочаквано бърз, пряк удар. Грозен вик екна в широката стая и Катакалон изпусна дългия си меч. Не можа да се задържи на нозете си, приклекна и се търкулна върху каменния под, притиснал с две ръце корема си. Белите му едри пръсти бързо почервеняха от кръв, алена кръв

пропълзя и по каменния под. Спусна се към братовчеда си Теодор Хрисилий:
— Василий... Василий...
Самуил втикна меча си в ножницата и понечи да излезе от стаята, но в същия миг към него изтича Агата, улови се за ръката му:
— Ах, какво стана... Какво направи ти...
Той се загледа в разплаканото й лице и се питаше с голяма болка: за кого плачеше тя сега — за него ли, който бе избягнал смъртта, или за братовчеда си, за любовника си може би... Той я улови с две ръце и внимателно я отстрани от себе си.
— Утре ще се приберем в нашата къща. Ще дойда да те взема при изгрев слънце.
— Чакай... — простена тя и пак протегна ръце да се улови за него, но той бързо излезе от стаята.

Самуил се прибра в комитското жилище във вътрешната крепост. За това, което се случи в някогашната Аронова къща, не каза нито на брата си, нито на Симеона Илица. Той като да забрави какво се бе случило там или двубоят му с Василия Катакалон сякаш бе станал много отдавна... Само късата няма сцена край лежанката беше непрестанно пред очите му, той напрягаше поглед до болка, за да я раздвижи, да види как бе протекла тя, да види какво бе станало миг преди това. Възбудените му мисли се втурваха ту в една, ту в друга посока и всичко, което строеха, той го изживяваше с голяма мъка, все отново и отново. Той виждаше как Василий Катакалон прегръща жена му или как тя се изтръгва от прегръдките му, като чува почукването на вратата, но малко по-късно ги виждаше как стоят спокойно до лежанката, като близки роднини. Те наистина са роднини — Агата не би лъгала така глупаво, по какво ли не бе чувал той за нравите на ромеите... Мойсей Мокри нищо не подозираше; той сякаш и не забелязваше мълчанието на Самуила, посърналото му лице. И Самуил беше благодарен, че брат му не проявяваше любопитство. Симеон Илица се бореше със своята младежка свенливост в чуждата къща и нищо не питаше или не се решаваше да пита. Самуил едва дочака, докато брат му и Илица се навечерят, и стана:
— Уморен съм. Трябва да си легна. Утре рано заминавам отвъд.
— Той спря поглед върху Симеона Илица, сложи ръка на рамото

му и продължи с омекнал глас: — Ти ще останеш за стотник в моя полк... Искаш ли? Не съм те и попитал досега...
Лицето на младия човек просия:
- Какво по-добро за мене...
Светлината в младите очи, пълни с възхита и благодарност, проникна до самото сърце на Самуила и той тихо, едва чуто въздъхна. Скритата болка в сърцето му не стихваше.
Той прекара нощта буден и напусна комитското жилище още в ранни зори. Слезе сам на пристанището и нареди за чунове, които трябваше да ги пренесат на отвъдния бряг, нареди и за кола. Точно при изгрев слънце колата спря пред къщата с колоните, малко след това там се появи и Самуил със слугата си. В къщата, види се, го бяха чакали. Още щом се показа, на площадката вън излезе същият слуга, който предния ден не искаше ла го пусне, а сега се поклони доземи пред него. Самуил рече:
— Съобщи на господарката, че я чакам.
Възсухото му лице беше още по-бледо, но спокойно. Не се промени лицето му и когато се появи на вратата Агата; той видя, че очите й бяха зачервени от плач, пък и сега бяха пълни със сълзи. Тя беше цяла забулена — повече, отколкото беше нужно за път, и водеше за ръка по-голямото им дете, което все още не се държеше здраво на крачката си. Самуил се наведе и го дигна на ръце, детето се дръпна уплашено и тихо проплака, протягайки ръчички към майка си, но той го задържа здраво в едната си ръка, а другата ръка подаде на жена си и я поведе към колата. На няколко стъпки след тях вървяха предишната дойка Анастасия с второто им дете, също и нова една дойка; затропотиха със сандалите си по мраморната стълба слугите и слугините на Агата, надигали ковчези, кожени торби, та и арфата на господарката си. Над езерото бе изгряло тихо слънчево утро, едва-едва потрепваше блесналата водна повърхност под прохладните повеи на утринния ветрец. Самуил и Агата с двете деца и двете дойки влязоха в един чун, а слугите с ковчезите и торбите — в друг. Редките минувачи по крайбрежната улица и неколцина рибари по брега наблизу с любопитство попоглеждаха към двата чуна, които скоро се понесоха по водата един след друг.
Чуновете спряха на отвъдния бряг още преди пладне, но до тъмно тоя ден Самуил Мокри се занимаваше само с работите около

бащините си имоти. Прибра се късно в покоите на жена си и там вечеря заедно с нея. Докато си легнаха тая нощ, те едва ли размениха повече от десетина думи. Арфата на Агата пак бе се върнала в своя ъгъл, но сякаш беше живо същество и странно изглеждаше нейното присъствие в стаята на тия двама мълчаливи люде.
Самуил спа дълбоко тая нощ — уморено беше вече младото му тяло, а откога още не бе лягал в свое легло... Когато се събуди, зората светлееше в прозорците на стаята. Той се изправи в леглото и погледна към жена си: тя лежеше по гръб, с отворени очи. Беше отдавна будна.
Самуил се подпря с гръб на възглавниците и започна, както бе мислил и премислял още предния ден:
— Ние трябва да поговорим. Ти трябва да ми кажеш всичко.
— Питай — отговори тя веднага, като че ли бе очаквала и бе се готвила за тоя разговор.
— Защо напусна къщата?
— Тук съм като в затвор. Не виждам никого освен слугите и войниците... все едни и същи люде.
— Тук ти си господарка, свободна си да вършиш, каквото искаш. И люде идват, доколкото е нужно. В града има повече люде и животът там е по-весел, но твоето място е тук, нашият дом е тук. Ние имаме деца, ето вече две. Какви други мисли и грижи може да имаш ти?
— Всеки ден все едно и също, всеки ден. Не беше такъв животът в бащината ми къща. Весело беше там, всеки ден с гости, разговори, музика, разходки...
— Целият наш живот е по-друг. Ти прие да живееш с мене, трябва да приемеш и целия мой живот. Или може би искаш да те върна при баща ти? Ще те върна, ако трябва.
Той млъкна и чакаше отговора на Агата. Най-сетне се чу гласът й, разтреперан, тих, изтънял до скъсване:
— А... децата...
— Децата ще останат в дома, в който са се родили. Освен... освен ако си ги заченала с друг мъж..
— Те са твои — обърна лицето си към него Агата.
— Ти сама го каза: те са мои. Ето тук е възелът. Възелът между мене и тебе. Такъв възел не се развързва, може само да се

прежеже. И аз ще го прежа, ако трябва. Кажи какъв възел те свързваше с човека, когото прободох ичера с меча си.
— Той ми е братовчед, аз ти казах. Ти го уби. Снощи той умря...
— Аз ви заварих сами двамата. Ти беше с голи ръце пред него. Ти трябва да ми кажеш това, което не можах да видя.
— Той ми е роднина и... Вие българите не можете да разберете, че мъж и жена могат да стоят така и да разговарят.
— Могат. Но да личи какви са те един за друг. Да няма лъжа и прикриване. Ти не можеш ли да ми кажеш нещо повече за тоя човек? Без лъжа...
— Няма нищо повече.
— Аз ти вярвам. Ти си ми съпруга, трябва да ти вярвам. Самият аз не видях, не чух нищо повече и не мога да те съдя за това, което не знам.
— А защо го уби! — проплака изеднаж Агата.
Самуил се вслуша напрегнато в гласа й, в нейния дъх.
И пак тъй — дочу само някакви неясни, недоловими звуци. Като онова прекъснато движение между нея и Василий Катакалон, когато влезе в стаята при тях. Той не можеше да й каже нищо, не можеше да я обвини в нищо. В сърцето му оставаше само едно мъчително подозрение, което трябваше да крие и от себе си, защото не искаше да обижда, да обвинява Агата и в мислите си, щом нищо не бе видял и нищо не знаеше. И все пак попита:
— А защо ме посрещна той така... като да му попречих в нещо...
Агата преглътна бързо сълзите си:
— Ти влезе... като че ли ще завариш вътре крадци, разбойници. Такъв беше настръхнал. И нели ти... — потрепера пак гласът й — нели малко след това ти и го уби...
— Но той се нахвърли върху мене надменен и груб, той се погаври и с народа ми, каза ми, че съм се натрапил някому, а това беше за тебе... Аз те доведох тук с твое съгласие.
— Да — отвърна тихо Агата. — С мое съгласие.
— Той не зачиташе нито мене, нито тебе, а беше в къщата ти. Не си ли спомняш думите му? Аз го убих в двуборство, но можех да накарам слугите да го изхвърлят на улицата. — После той попита: — Как живееше ти в града?
— Направих... дългове... — отвърна тя колебливо и обърна лице, да не вижда Самуил лицето й.

— Дългове! Тъкмо сега трябва да плащам и дългове.
Млъкнаха и двамата. Но Самуил не можеше да се откъсне от една мисъл, една и съща, около която се въртяха сега всичките му други мисли:
— Ние трябва да започнем живота си отново. И най-напред трябва да те попитам: искаш ли да живееш с мене и да бъдеш моя съпруга във всичко. Избирай още един път: ако не искаш да живееш с мене и в тоя дом, в моя дом, върни се при баща си. Ще те изпратя тъй, както и те доведох. Ти помисли, ако не можеш да ми отговориш веднага. Сега ние или се разделяме завинаги, или пак се събираме завинаги. Ти помисли добре и със свободно сърце, преди да отговориш.
— Не искам да се връщам при баща си, но...
— Изкажи се докрай, аз те слушам.
— Направи живота ми по... по-хубав.
— Как ще направя по-хубав нашия живот, когато целият живот е тежък и мъчен. Да обърна гръб на всичко и да мисля само за себе си и за своя живот — аз това не мога да направя. И не искам. Трябва да променя сърнето си и мислите си, за да променя и живота си.
— Аз не те разбирам добре, но ето, да отидем да живеем в Охрид!
- Не.
Агата въздъхна.
— Не — повтори Самуил и също въздъхна. — Аз тръгвам, а ти ще останеш тук, в нашия дом. Ще бъдеш господарка на тоя дом. Когато стане нужда и време да се връщам, аз ще знам, че има къде да се върна. Ще бъде тоя дом за мене като светлина в тъмна нощ, светлина, която упътва пътника и притегля.
— Говориш ми като баба Босилка. Жената да седи до огнището и да чака.
- Баба Босилка ли?... — попита Самуил разсеяно. — Да. Може би като нея. Истината за всички е една и съща. Което е право, право е за всички.
- Но ти къде ще вървиш сега... Все си на път.
Самуил стисна в ръка брадата си:
- Все на път, да... Не мога да се задържа на едно място. Мислите ми ме гонят. Сега пътят ми е много дълъг. Много дълъг...

Откъм съседната стая, където бяха сега двете деца, се дочу детски плач и после успокоителният глас на някоя от дойките.
Самуил стана от леглото, поприбра нощната си дрехи и мина в съседната стая. Малкият му син размахваше ръчички в люлката си, а щерката му бе седнала по ризка в леглото и търкаше с юмручета заплаканите си очи. Той я взе и я притисна на гърдите си. Детето се загледа в него поучудено, но вече без страх; понрави му се, изглежда, това прелитане от леглото върху ръцете на баща му. Самуил усети с голяма сладост полуголото телце в ръцете си, живо и топло, притисна го още по-силно. Той се върна при Агата и мълчаливо сложи до нея на леглото малката им щерка. После захвърли нощната си дреха и започна да се облича под припламващия поглед на жена си. Той каза:
— Кръстили сте синчето ми Гаврил... Нека има и наше име. Ето: Радомир. Ще бъде Гаврил-Радомир. Така ще кажа да го запишат в църковната книга.
— Твоя воля — отговори Агата.

Тя не изпусна от погледа си Самуила, докато излезе той от спалнята, сетне наведе очи към детето, което бе оставил до нея, и пак дигна хубавите си очи към вратата, зад която бе изчезнал. Постъпката му с детето я изненада, но Агата я разбра, макар и по своему. Детето — веригата, която я свързваше с него, с тоя дом: детето — нейната по-голяма грижа и задача. И това тук, и другото, в люлката оттатък, и тия, които ще се родят тепърва... Тя въздъхна, от очите й потекоха сълзи, бързо, една след друга.
Тя не можеше да се върне към предишния си живот; да се качи на един кон и да премине планините до Драч, до бащината си къща. Децата оставаха тук и цялото й сърце оставаше тук. Така й каза той: върви, но децата остават тук. Къде можеше да отиде тя без децата си, къде би могла да намери радост и спокойствие без тях, след като ги бе родила? Не можеше да побегне и с тях; той би тръгнал по следите й, би я настигнал. Никой не би могъл да го спре, да я спаси от него...
Детето полази по нея, легна върху гърдите й, размаза с ръчичка сълзите по лицето й, искаше негли да я погали. Агата мълчаливо го прибра под завивката си — да не стои по нощна ризка в хладната стая. То се сгуши и се умълча до нея. Сълзите на

младата жена отеднаж пресъхнаха, както и потекоха отеднаж. Сега остана будна само мисълта й. Преминал бе страхът й от Самуила, затихнала бе и тъгата за убития. Страхът беше по-силен, страхът отнесе и тъгата й. Агата винаги се бе бояла от мъжа си; още от първия ден, когато я доведе и затвори в тоя усамотен дом. Тя изпитваше едно особено чувство, когато, въпреки страха си, често пъти упорито се противопоставяше на Самуила и очакваше той да я удари, да я набие. Сърцето й замираше в някаква болезнена сладост.

С тоя страх и с това чувство в сърцето си тя напусна тоя дом предната година и отиде да живее в Охрид. С тоя страх в сърцето си живееше там разкошно и трупаше лекомислено дългове, а после прие в къщата си и своя братовчед от Драч.

Василий Катакалон, братовчедът й, беше влюбен в нея, откакто го помнеше. Докато бяха малки, той се биеше с другите момчета заради нея, грабеше играчките им, за да й ги подарява, ловеше птички, събираше яйца от гнездата все за нея. По-късно започна да я дебне и където я намереше сама, прегръщаше я и я целуваше. Когато още по-късно родителите му го изпратиха в Цариград, той във всяко свое писмо питаше за нея. Върна се оттам след няколко години, вече израснал момък, и като че ли пак само заради нея. Но той беше неин пръв братовчед и беше беден. Всички се уплашиха от неговата страст и баща й Иван Хрисилий насила го върна в Цариград, насила и с една голяма кесия пари. Докато беше сама в Охрид, Агата научи, че Василий Катакалон пак се бе върнал в Драч. Тя писа писмо на своя брат, в което поздравяваше братовчеда си и прибави, че живее сама. Две недели след това в Охрид пристигнаха Теодор Хрисилий и Василий Катакалон. Братовчедът поиска още първата нощ тя да го приеме в спалнята си. Агата обичаше да обикаля около огъня, но се боеше да влезе в него. Василий Катакалон я преследваше непрекъснато, посягаше да я прегръща, но и отказваше да го приеме в спалнята си. Тогава той й предложи да я отведе в Драч и по-далеч, но настояваше тя да изостави децата си. Агата не искаше да изостави децата си, а той и сега не можеше да й даде нищо повече освен своята грешна любов. Агата не се решаваше да влезе в такъв огън и само обикаляше около него с премаляло сърце, в сладостно мъчителен

страх. Така ги завари Самуил, в такъв един миг, когато Катакалон пак молеше Агата да го последва и пак се тъкмеше да я прегърне. Сега, когато всичко бе преминало, Агата мислеше, че не би устояла още дълго срещу упорството на братовчеда си. Тя плака през цялата оная нощ, когато видя прободеното му тяло и пожълтялото му мъртвешко лице, поплака и сега за него, но виждаше, че той би я погубил. Тя дишаше с облекчено сърце, минала бе по ръба на една дълбока, тъмна пропаст, но и сега обичаше мъртвия повече от Самуила, който бе я спасил от неговата опасна страст. Такова беше невярното й сърце, такъв беше и слабият й ум. До Самуила я държеше страхът й от него и сега много повече, след като бе убил братовчеда й, страхът също да не би той да й отнеме децата. Имаше и нещо друго, което я претегляше към него: когато Самуил хвърли нощната си дреха, за да облече дневното си облекло, тя се загледа в голото му тяло и почувствува желание към това младо тяло. Такова беше сърцето й, такъв беше и умът й. Самуил нищо не забеляза — те бяха далеч един от друг, макар да бяха спали в едно легло.

Самуил Мокри подкара бързо коня си още от портата на твърдината, заблъска и Радой след него корема на своя кон с широките железни стремена:
— Къде сме се затичали, ду-душата си човек не може да събере... Не те оставя един ден барем да си починеш, да полежиш, ко-костите ми изгниха...
Те навлязоха дълбоко в гората и ги обхвана от всички страни тишина. Глухо кънтеше тропотът на конските копита и сякаш оставаше там, по неравния път, не можеше да премине през невидимите стени на тая сякаш всевечва тишина. Дори и самотните удари на кълвача някъде наблизу оставаха затворени в самата тишина. Тук-там по дървесата се виждаха гнезда, но те бяха вече празни — птичките се събираха сега по окрайнините на гората, повече нататък сега дебнеха и горските зверчета, и дивата мачка, и рисът, и вълкът, нататък и мечката душеше за медец, нататък, по слънчевите поляни пасеше и кошутата със своето малко. Тук беше пусто и здрачно под широките, дебели клони в тоя ранен час. Около дънерите гниеше стара шума, някъде ще се белне надигнала се тая сутрин гъба или тревица се зеленее —

следа на изчезнало слънчево петно. Трудно прониквaше тук горещото вече слънце през гъстата шума, а сега беше още ранно утро и само младите върхове на дървесата горяха в блясъка му. Утихнал бе и утринният ветрец или може би никога не прониквaше между дебелите изкорубени дънери. Замлъкна и Радой — нямаше и с кого да говори в това пустинно мълчание. После изеднаж нахлу в тишината, като че ли внезапно се отприщи, шумът на потока, който караше воденицата на дедъц Дамян.
Още преди да излязат на поляната пред самата воденица, двамата конници видяха пред стволовете на дървената трима люде там, застанали един срещу друг. Когато конете излязоха на поляната, те и тримата се извърнаха да погледнат; това бяха дедъц Дамян и други двама мъже. Самуил видя как старият богомил протегна ръка към двамата непознати, негли да ги спре, да ги задържи, войводата скочи от коня си по-далеко от тях и остави животното на Радоя. Приближи се и поздрави стария воденичар, загледа се миг в другите двама мъже. Те бяха млади люде, в здраво, полуселско облекло, препасани с широки кожени ремъци. И двамата бяха с бради и с дълги коси. Единият стърчеше с цяла глава по-висок от другия и беше строен, с изпънати гърди, с широко, отворено лице; другият бе мушнал ръце в ремъка си и гледаше недружелюбно изпод тъмните си вежди, леко привел напред едрата си глава.
— Идвам при тебе по работа, дядо Дамяне — рече Самуил Мокри и като че ли с тия свои думи искаше да отстрани другите двама непознати мъже.
- За пръв път чувам да говори за работа човек като тебе — каза по-дребният нетърпеливо.
- Не изглежда, че и ти си от много работливите — отвърна бързо Самуил. —Или само езикът ти работи и повече, отколкото е нужно. Дедъц Дамян побърза:
- Това е Самуил Мокри. Тъкмо в тоя миг Радой минаваше с двата коня там, и изкривил зъл поглед към непознатите мъже:
- А да те ши-шибне с бич по зурлата, веднага ще се превиеш пред него...
Старецът посочи с ръка двамата непознати:
- Те са добри люде, войводо...

В гласа на воденичаря се долавяше тревога и угодничество, което не беше по нрава му. Намеси се по-едрият от двамата с топъл, плътен глас, приветливо усмихнат:
— Ние познаваме войводата и не можем да кажем лоша дума за него.
— Освен това, което може да се каже за всички като него — рече пак по-дребният с мрачна решителност.
— Ти ме предизвикваш, пък аз не знам кой си — отвърна Самуил Мокри. — Аз обичам да ми се говори направо, стига да стои човек на думата си.
— Аз никога не говдря празни думи.
Дедъц Дамян пак се опита да отклони тоя враждебен разговор и със същите думи:
— Те са добри люде, войводо, и...
— Добри — повтори Самуил. — Но ти кажи ми кои са, щом те не искат да кажат имената си.
— Аз се казвам Рун. Селяк и... предишен парик — отговори по-дребният. — Но ти ще ме разбереш по-добре, като ти кажа, че не търпя кривда, където и да съм. Иначе името на човека не е нищо.
Той чакаше отговор настръхнал, но Самуил помълча малко и рече:
— Аз обичам такива люде, които не търпят зло и неправда.
Поомекна гласът и на Рун:
— Може да е тъй и тъкмо това чуваме за тебе. Но ти си пак там, откъдето иде всяко зло и всяка неправда.
— Къде искаш да бъда... Аз съм там, където ме е оставил бог.
— Сатаната ни реди нас на земята едни горе, а други долу. Сатаната, а не бог.
Самуил и преди това се досещаше, че тия люде бяха богомили. Някакъв глух гняв изпитваше той сега към богомилите и към всички, които говореха за справедливост, ала нищо не вършеха, за да има справедливост. Такива бяха също и най-ревностните свещеници и монаси, и всички, които страдаха от човешката несправедливост, но нямаха сили да поискат справедливост. И ето какво каза той:
— Дотегнало ми е да слушам подобни думи. Искам да чуя какво вършиш.

Рун сви още по-строго тъмните си вежди и Самуил виждаше как блестяха по-силно очите му под тяхната сянка. Засегнал го бе на болно място. Виждаше той още, че богомилът не беше от обикновените между тях, щом беше толкова упорит и безстрашен срещу него. Такива, по-особени, бяха и думите на богомила:
— Слугата ти мина тук и каза да ме нашибаш с бич, за да ти се поклоня. Той знае по-добре от тебе какво става по земята. Аз върша, което е нужно, ала не всеки върши, което е нужно. Твоят бич е по-силен, болярино. Ако всички вършат, което е нужно, ти ще останеш сам и без бич в ръцете си... Това върша аз — да притеглям всички на страната на правдата.
— Ти, човече, търсиш правдата, но не знаеш как изглежда тя, като слезе между людете. Ти искаш да притеглиш людете, но не казваш какъв е твоят закон. Защото людете не могат да живеят без закон. Без закон правдата е само гола дума. Законът я превръща в дело и я пази от нарушения.
Богомилът разтърси рамена, като да се погнуси от нещо:
— Твоят закон е добър само за тебе и е зло за всички, които са под тебе. Такъв е всеки човешки закон.
— Добрият закон е добър за всички и е еднакъв за всички. Но ние с тебе влязохме в словоборство. Вие всички сте силни в словоборството.
Като каза тия думи, Самуил Мокри се отстрани една стъпка и понечи да се отправи към воденицата, но чу мътния и приятен глас на другия от богомилите:
— Словото е най-голямата човешка сила, войводо.
Извърна лице към него Самуил, погледна също и другия:
— Да. Но словото е още по-силно, когато го подкрепиш с меч.
Той пристъпи към воденицата, но дедъц Дамян се изпречи пред него:
— Не изоставяй тия люде, войводо. Тяхната войска е по-многобройна от твоята.
— Що искаш да речеш? — погледна го младият воин учуден.
— Това, което рекох.
Самуил се обърна към другите двама мъже:
— Каква войска водите вие?
По-едрият се усмихна с цялото си лице:
— Войска без мечове.

Сега Самуил Мокри разбра, че беше пред двама от богомилските вождове. Той се върна при тях, улови стремително единия над лакътя, после и другия:
— Аз събирам войска с мечове. С нея ще въведа закон и правда в нашето царство. Закон и правда! Доведете при мене и вашата войска. Аз ще я облека в ризници, ще й дам мечове, за да побеждава.
— Хе!... — разтвори въздебелите си устни тоя, който се нарече Рун, и белите му зъби светнаха, изпъкнали и криви. — Що говориш ти, болярино... Князът на таврите вече препуска отсам Маторие гори. През зимата взе един дял от царството ти. Ведно с царя и престола му. Сега е взел втори дял. Ще дойде той и тука с таврите си.
Самуил го гледаше изненадан, тревожно трепкаха гъстите му мигли. Но той разтърси ръцете на двамата богомили, както ги бе стиснал:
— А вие какво добро очаквате, ако дойде чуждият княз и в тоя дял на царството ни! То не е мое царство, нито е наше царство. Без това наше царство няма да има живот за никого от нас, какъвто и да е животът ни сега. Ще препуска чуждият княз по земята ни — няма кой да го спре. Но вие не се ли боите...
— Нам ни е все едно — приподигна рамена Рун. — Чуждият господар ще замести нашия. И може би чуждият ще бъде по-добър от нашия.
Самуил Мокри тласна двамата богомили и каза с презрение:
— Раби!... Издигнали сте се от калната земя и чакате да се сменяват господарите ви. Къде е многобройната ви войска, къде ще я водите, срещу кого и за кого! Или...
Той махна с ръка и се запъти към воденицата.
Спря се пред самата врата, наведе глава в колебание: защо бе дошъл при тия люде?... Теглеше го нещо при тях... Дръзките им приказки, бунтарството им, омразата им, стремежите им, множеството им. Но не бяха ли те празни дърдорковци, които се криеха по горите и...
Някой го побутна леко и той чу до себе си гласа на дедъц• Дамян:
— Влез, влез...
Самуил Мокри влезе вън воденицата и се спря до вратата. На един нисък одър край отсрещната стена лежеше полуизправен

старият богомил Симеон. До самото му възглаве стоеше с паничка в ръка Биляна, внучката на дедъц Дамян, а към нозете му бе приседнал друг някакъв човек — купище някакво от селски дрипи, от разбъркани коси и две очи светеха там, виждаха се и две едри ръце, сложени една над друга върху къса, дебела тояга. Над тия люде светеше четвъртитият отвор на покрива и отстрани — прозорчето в стената. Край стената срещу прозорчето стояха други двама мъже в тъмни власеници и качулки, надвесени над очите им. Погледът на Самуила се върна върху момичето. През последната година то бе извишило снага — тънка още, все още детинска, но се очертаваха вече леко закръгляващи се рамена, едва-едва понадигнали се гърди под бялата корава риза, очертаваше се и линията на целия моминski вече стан чак надолу по дългите и боси нозе. Гледай ти... Самуил беше изненадан от тая бърза промяна с момичето, което бе станало едва ли не цяла жена, а то се учудваше и се радваше на изненадата му — такъв беше погледът на големите му очи, пълни сега с топъл блясък. Гледай ти... Биляна... Челото й, още неопърлено от слънцето, светеше под гъстата раздвоена коса, стегната назад в две плитки, страните й се руменееха ведно с пламналите, все още по детски щръкнали ушенца. Биляна беше хубава и чиста девойка, в която се раждаше и растеше една жена. Тя беше обърната с цялата си душа към него и това радваше сърцето му. Толкова млада още и чиста, девойката и не помисли да скрие радостта си, че го виждаше отново след толкова дълго време.
Самуил срещна погледа на стареца Симеон и като че ли цял го прониза тоя устремен към него, неподвижен поглед. Младият войвода почувствува как и по неговото лице се надигна топла вълна, смути се той неочаквано и от самия себе си. Чу се гласът на стареца, угаснал вече и далечен:

- Ти излез, девойко... Биляна мина край Самуила и се скри във вратичката оттатък воденичния камък. Пак се чу гласът на стария богомил:
- Приближи се... Седни...
Самуил Мокри седна на едно ниско столче, късият му меч се чукна глухо с върха си на пръстения под. Погледът на стареца

сега беше устремен някъде другаде, все тъй далечен беше ослабналият му, треперлив глас:
— Слезни при народа. Ти без него си нищо... колкото и да е голяма силата ти, колкото и да е голям умът ти... Намери народа и стани негово оръдие, оръдие на неговата правда.
Самуил дигна очи към него:
— Затова съм дошъл тук. Народа търся, силата му търся. Така премислих. Царя видях, болярите му видях и откога още ги знам. Ще победя с тия, за които искам да победя. Сега е нужна войска, която и сама ще потърси войводите си. Всичко ще бъде за нейно добро най-напред, за доброто ето на тоя скот, що седи в нозете ти. Не за царя и за болярина. Те са вече... мъртви, те са вече под чужд крак.
— Това искам да чуя и да ти кажа — промълви старецът, а Самуил забеляза, че погледът му беше насочен някъде зад него:
— Елате тук всички...
Пред вратата отвън бяха застанали дедъц Дамян, Рун и другарят му. Влязоха, приближиха се, само Рун остана по-близу до вратата. Гласът на стария богомил се засили:
— Ето човека — посочи той с поглед Самуила и цялото си лице обърна към него, — ето човека, който ще ви поведе. Отколе го знаем, отколе вървим по следите му. В неговата ръка е мечът, но вашата вяра е по-истинска. И не отстъпвайте от нея, а гледайте и него да привлечете към себе си. Такъв час е дошъл сега, вие да се наредите след него и той да ви води... докато ви води по прав път.
Той изглеждаше като някакво неземно създание под светлината, която идеше от малкия отвор на покрива и тъкмо над главата му. Бялата му коса сияеше като самата светлина, белееше се и безкръвното му лице, очите светеха под белите вежди, малките му ръце бяха сякаш безплътни вече, та и целият изглеждаше безплътен и прозрачен. Никой не каза нищо в отговор на думите му, макар тия думи да бяха като завет, защото старият богомил умираше. Той продължи със същия засилен свой глас:
— Войводата призна... затова е дошъл при нас, дошъл е нас да търси. Аз знам към какво се стреми той. Виждам ясно в самата му душа. Такова време е дошло сега... време на проклетия меч. Ние го проклинаме, но по-добре е да вземете меч в ръката си... отколкото да подложите врат под господарски меч. Казах ви

каквото беше нужно, и вчера, и тая сутрин... и в тоя мой последен час. Повече няма какво да ви кажа...
Той затвори очи.
Самуил Мокри стана, поклони се мълком пред стареца и се обърна да си излезе. След него тръгна дедъц Дамян, също и другият от двамата по-млади богомили; не се помръдна само Рун, както бе застанал с наведен поглед до вратата. Вън слънцето се бе издигнало високо над върховете на дървесата и огряваше цялата поляна пред воденицата; късите сенки на тримата мъже лежаха някое време неподвижни върху затъпканата трева. Заговори дедъц Дамян с поглед в лицето па Самуила:
— Той не за пръв път ни говори такива думи. Не за пръв път споменава името ти. Ние сме против меча, но като си дошъл да ни търсиш и отправяш глас към нас за общо спасение, за общо добро, ние ще се отзовем на гласа ти и няма да те изоставим, докато вървиш по правия път, както каза и съвършеният. — Той се обърна към другия богомил: — Говори и ти, Нестонг, да те чуе боляринът.
— Няма какво повече да добавя — зазвуча приятният глас на младия богомил. — Колко пъти сме говорили вече, но ще кажа това, което е нужно да знае сега боляринът. Ние можем да дигнем много люде и не само в Охридската област, но и по цяла България. Познаваме те, войводо, ти беше за царя, сега не можеш да бъдеш за царя, а ние искаме да видим за кого ще бъдеш сега и според това ще те подкрепим или ще се отдалечим от тебе. Аз вярвам, също и съвършеният позна, че ще бъдем с тебе. Нужно е да знаеш и това, че люде имаме много, ала повечето са с голи ръце.
— А другарят ти? А другите като вас? — попита издалеко Самуил.
Нестонг рече:
— Ние всички сме едно. И Рун живее с нашите мисли, но ти вярва по-малко. Това е всичко и това е най-важното, войводо: да ни накараш да ти повярваме. Според вярата ни в тебе ще бъде и нашата вярност към тебе.
Самуил Мокри не отвърна веднага. Гъста руменина и влага бе покрила лицето му и младия жилест врат,очите му горяха, та сякаш и сълзи имаше в тях. Най-сетне каза:

— Да ми повярвате, да ви накарам да ми повярвате. Аз не по приумица съм дошъл да ви търся. Аз ви знам, както и вие ме знаете. Ето дедъц Дамян ще повтори моите думи. Аз ви търся, защото сте ми нужни, както и аз съм ви нужен. Но като ми повярвате, не ще търпя вече никакво непокорство.
Той се озърна за слугата си, който винаги беше някъде наблизу. Самуил му кимна да доведе конете.
Те се връщаха пак сами по пътя през гората. Сега беше озарена цялата гора, виждаше се ясно всяко стебло наоколо, та сякаш и всеки лист, и зеленикавият, сребрист мъх по напуканата кора на дървесата, и всяка тревичка, пробила гнилата шума край разголилите се възлести коренища. Тук и там между дебелите дънери, по тях и между самите гранки на дървесата грееха слънчеви петна, а високо горе, през сплетените зелени вейки, небето блестеше цяло в слънце. Сега и тишината тук беше по-друга, оживяла и като че ли светнала и тя. Мяркаха се по-често наоколо и всякакви горски живинки. По-други бяха и приказките на слугата, може би защото сега господарят му го водеше към къщи:
— Да се махнат от очите ми тия са-сатани... Събраха се там, зад воденицата, може да имаше до двайсет и повече души... Идват от всички страни... Тарторът им умира. Не смееха да се покажат... Чакат да си отидем. Ще видим сега как ще отговаря горе дъртият вещер... А девойчето... во-воденичарката... ух, измъкнал я дяволът за ушите, в у-ума ми остана...
— Млък! — извърна се бързо към него Самуил. — Омръзна ми да те слушам.

Радой млъкна за някое време.
Самуил беше с мислите си все там, във воденицата. Дори не се опитваше да подкара по-бързо коня, сякаш го спираха мислите му и го теглеха натам. Не очакваше той такава сполука тая сутрин, като тръгна за това свърталище на богомилите. Мислеше едва сега да почне с тях, и то най-напред със стария си приятел дедъц Дамян. И не знаеше докъде ще стигне. Срещна се с първи вождове на богомилите и получи от тях големи обещания. Дали тяхната войска е по-многобройна от неговата, Самуил не знаеше. Той знаеше, че богомилите бяха много и се срещаха по цяла

България. Той знаеше това и го усещаше навсякъде, дето беше нужна добрата воля на народа. Голяма част от простолюдието се противеше и в това се усещаше силата на богомилите, които го привличаха на своя страна. Самуил мислеше, че бе узнал кое караше народа да се противи и кое го привличаше към богомилите. Народът живееше в неправда и търсеше правда. Тук беше всичко, тук беше ключът.
Докато Самуил Мокри мислеше за тия важни неща и мислите му все повече се избистряха, чувствуваше, че някъде навътре, сякаш в самите му мисли, го гледаха, следяха го две млади, хубави очи. Минаваха пред погледа му и дедъц Дамян, и старецът Симеон, който вече умираше, и Нестонг, и яростният Рун, но там беше и внучката на дедъц Дамян. Самуил я виждаше в мислите си, но повече я чувствуваше в някаква бодрост и радост, с която бяха озарени сега всичките му мисли, в някаква надежда, която топлеше сърцето му. Виж какво чудно девойче!...
Слънцето се бе издигнало над самите върхове на дървесата. Изеднаж някъде запя закъснял славей. Малката птичка беше може би доста навътре в гората,но запя сякаш тишината, която изпълваше старата гора — така звънко и силно се носеше наоколо славеевата песен. Самуил Мокри позадържа коня си, за да послуша; конят да не бърза толкова и да не тропоти така с копитата си. Виж как всичко се е заслушало в песента на малката птичка! В следващия миг, поради друг някакъв внезапен порив в сърцето му, той срита нетърпеливо животното и отпусна поводите. Конят се затича уплашен напред.
— Ка-какво е това сега... Умът ли му щукна! — чу се зад него гласът на Радоя, който също подкара коня си, за да го догони. Развеселен от това препускане през лятната гора,слугата нададе вик, който екна надалеко през бързия тропот на конете: — У-аааа!...

XIV

Самуил пристигна в твърдината разгорещен от бързата езда и радостен. Той веднага се качи при жена си. Предстоеше му трудна и продължителна работа, а го подгони някакво необяснимо нетърпение най-напред към Агата. Той я жалеше

сега, искаше да премахне и най-малката сянка между тях, искаше да я зарадва... Като се приближаваше с бързи стъпки към нейните покои на горния кат, дочу отдалеко звуци на арфата й. Пред вратата на предната стая той се поспря — да послуша или за да не я смути отеднаж. После влезе тихо в стаята. Агата беше сама, седнала с гръб към вратата, близу до прозорците. Прегърнала арфата си, тя седеше леко приведена и той виждаше тесния й гръб, бялата, разголена до лакътя ръка, с която шареше по дългите струни, нежната линия на едната й буза, бухналата^й коса, която лъщеше в обилната светлина край отворените прозорци. Стана му още по-жално за нея — тя беше толкова нежна и като че ли чуплива, толкова лесно можеше да я нарани човек, да нарани и душата й... Тъжна беше и песента на арфата. Ронеха се от струните ту по-бързо, ту много бавно меки, топли звуци един след друг и някак самотни, някак спотаени или глухи като потисната въздишка. Агата изливаше може би собствената си тъга — защо бе избрала тъкмо тая песен и толкова много се бе вдала в нея, че не го усети, когато влезе в стаята. Той наистина бе я наранявал често досега, каквато беше тя толкова нежна и мека, но наистина я жалеше и я обичаше. Той винаги се бе грижил да й е добре и може би не знаеше как да се грижи още по-добре. А откъде дойде тъкмо сега и застана до нея сянката на нейния братовчед?...

Агата усети присъствието на мъжа си и спря да свири. Притисна с ръце струните на арфата и замря сякаш ведно с нея. Не се обърна да го погледне. Сърдеше ли се? Може би му се сърдеше, но той искаше да бъде добър към нея. И каза тихо, ласкаво:

— Върнах се.

Той остана в твърдината още три дни. Прегледа цялата твърдина, надзърна във всеки ъгъл, прегледа складовете, нареди да изчистят и отдавна забравената щерна, прегледа и външните стени на твърдината, вратите, нареди да се поправи, да се позасили всяко нещо, където беше нужно. Прегледа и всички сметки — какво бе прибрано от господарския имот през последната година, какво предстоеше да се прибере, преброи и парите, които бяха събрани. Сметките преглеждаше повече нощем и заедно с Агата — да знае и тя всичко за стопанството. Последния ден, преди да си замине,

назначи пред всички слуги един от тях за управител, заплаши ги да му се покоряват, а всички да се покоряват на господарката. Пак през тоя последен ден той събра в предния днор на твърдината всички парици и смерди1 от околните селища и хижи, нареди да ги нахранят, макар да се събраха над хиляда души — не бяха дошли само по-дребните деца и недъгавите старци. Като се нахраниха и пиха, Самуил Мокри се качи на един голям камък и обяви пред всички,че отсега нататък ангария за господаря няма да има; който работи на господарска земя или в господарска гора, или по господарска вода, ще работи доброволно и по взаимно съгласие. Няма да има ангария в полза на господаря също за правене на пътища, мостове, твърдини и домове, нито ще се принуждават людете да гонят лов за господаря. Няма да се плащат и данъци на господаря, а ще има само царски данъци. Ангария ще има също само за царски нужди. Самуил Мокри обяви и това, че който от людете поиска да напусне господарската земя и хижа, може да я напусне и да върви, където му е воля. Той обяви също и това, че господарят няма никакво право и власт над земята на свободните селяни, париците и клириците; те плащат данък на царството, но не и на господаря и още: до пет уврата на кумин земята на селяните, парици или свободни, е неприкосновена — не може нито да се разменя, нито да се продава срещу каквато и да е цена. Докато изричаше Самуил своята повеля, отрупаните около него слуги и селяци все надигаха гласове, та се чуваше час по час глух вой и неясна врява, но като изрече последните си думи, втурнаха се мнозина към него, мъже и жени, натискаха се да му целуват ръце, нозе, да целуват дрехите му, малко остана и да го съборят в това свое усърдие и всички викаха сякаш в един глас:

— Бог да те благослови, господарю... Да те награди за всичките ти добрини! Как ще се отделим от тебе, няма живот за нас без тебе!...

(1 Смърди или смерди — свободни селяни.)

Все такива думи се изричаха, някои от людете там и плачеха с глас, най-вече между жените, които бършеха очи със забрадките си, с ръкавите си. Но имаше и никои от селяците, които не се спуснаха да целуват ръка па господаря, не викаха и не плачеха от радост. Като поутихна врявата и шумът наоколо, чуха се гласове

тъкмо между тия люде и питаха господаря, може би за да узнаят по-добре или пък от недоверие:
— А което каза ти, болярино, дали ще го повторят и братята ти?
— А как ще бъде с другите господари?
Самуил Мокри долови в тия гласове и недоверие, и упорство, той виждаше и лицата на тия, които подигнаха глас, но търпеливо ги изчака да кажат своето и търпеливо им разясни:
— Не е нужно да влизате между мене и братята ми. А което казах за себе си и за вас, ще бъде за всички, по цялото ни царство. Да се знае и това, че ще се наказва всяка лакомия, всяка кражба и лъжа. Като искам да съм справедлив, искам и другият да бъде справедлив към мене.
Има и друго нещо, което трябва всеки да знае: от днес всички здрави мъже от осемнадесет до четиридесет години да се смятат за войници. Торбата да им бъде окачена на стената и да се притекат веднага щом бъдат повикани. Да не се лъже никой да се крие или да се преструва на болен. Аз събирам пак войниците от моя полк, казано е на старейшините, скоро ще събера и всички други войници. Това е, което искам да знаете, и ако някой се оплаче за едно или за друго, направете тъй, че аз да узная за всяка несправедливост и всеки ще получи, каквото му се пада.
При последните думи на Самуила стана много тихо, та се чуваше само неговият глас между стените на външния двор, който беше пълен с люде. Едва като млъкна младият болярин, някъде сред струпалите се люде се дочу сподавен, но ясен глас:
— Ха... Ето що било... Войници, пак войници...
Самуил улови добре смисъла на тия думи; тревожният и плах ропот, който се надигна наоколо, също го потвърди: това бяха думи и глас на старата вражда и недоверие към властела. Но Самуил Мокри, като го чу с ушите си, запази го в ума и в сърцето си и нищо не отговори, за да не раздухва сега тоя тлеещ огън.
Той скочи от камъка, на който бе застанал, и влезе между селяците. Людете бяха много развълнувани от неговите обещания, от тая голяма промяна, която трябваше да стане в техния беден живот, те махаха с ръце, клатеха глави, дърпаха припряно бради, блъскаха се с юмруци, блъскаха се един в друг възбудени и повтаряха с висок глас думите на господаря, по един и по два пъти, като да бяха глухи.Те не вярваха на тия думи или,

които повярваха, бяха малцина. Всички познаваха младия господар и знаеха, че той не лъже, но не можеха да повярват на такива господарски думи, да повярват, че дотолкова ще се откаже господарят от своето. Не вярваха, но искаха да стане тъй, както рече господарят, искаха с алчността на изгладнелите си тела и души, както искаха и копнееха вече от дълго в черна нищета, да имат малко повече хляб, един залък повече... Ала как ще стане това, как ще се отвори и ще се отпусне господарската ръка! Те не можеха, не можеха да повярват. И се трупаха около Самуила, посягаха някои да го докоснат с ръка, да повярват някак на очите си, на ръката си, щом не можеха да повярват само на ушите си. И питаха отново и отново, да чуят още едни път и още един път; като не можеха да го питат по два и три пъти, питаха се помежду си, питаха се сами себе си и си отговаряха. Самуил виждаше и чуваше всичко това, познаваше недоверието на тия люде и вече не помнеше колко пъти отговори и повтори:
— Тъй ще бъде, както казах, тъй ще бъде...
Най-после селяците трябваше да се разотидат. Шумът от босите нозе и тропотът на тежките селяшки сопи по камъните, с които бе постлан господарският двор, скоро стихнаха, ала още дълго след това се чуваше край стените на господарската твърдина възбуденият говор па селяците, докато се разнесе и заглъхна по пътищата и пътеките наоколо.
Самуил Мокри остана сам в широкия двор и едва сега почувствува с цялото си сърце какво бе сторил. Огледа се в празния двор и прошепна, повтори още еднаж:
— Тъй ще бъде...
Той бе мислил за тоя ден още в преславския затвор и сега се ослушваше развълнуван в отсечените, тежки удари на сърцето си. В мислите му все оставаше нещо недоизяснено, а нямаше тук с кого да сподели ни тия свои мисли, ни радостта си. И после... Той се поколеба още миг и току дигна очи към небето, сякаш да попита и него. Беше вече доста късно следобед.слънцето се бе наклонило на запад и не се виждаше зад високите крепостни стени, но между тях, от стена до стена, небето светлееше дълбоко, прозрачно. Като да го тласна някой, Самуил се запъти бързо към обора, сам отвърза един от конете си и го оседла, метна се отгоре му и изхвръкна през широката порта на

твърдината. Усетил го късно, Радой изтича след него, ала едвам стигна до прага на портата, когато Самуил вече се скриваше с коня зад първите дървеса на гората отсреща. Слугата поклати глава:
— Пак там...
Самуил препускаше по пътя за воденицата на дедъц Дамян. Той скоро настигна върволица селяци, които се връщаха по хижите си,и ги отмина, преди да успеят да се отдръпнат от тесния път и да му се поклонят.С разпенен кон изскочи той на поляната пред самата воденица и едва тук задърпа юздата му, да го поспре, като че ли засрамен от своето нетърпение. Поляната беше пуста, чуваше се само шумът на водата и звънкото стържене на воденичния камък, което идеше през отворената врата на воденицата. Самуил се огледа с облекчение — никой не бе го видял как се втурна тук, ала в следващия миг на вратата се показа Биляна.
Тоя път лицето на девойката изеднаж побеля. Самуил Мокри отдалеч забеляза промяната по моминското лице и само гъстите, тъмни вежди останаха като разперени над големите очи. Той спря коня и не се реши да се приближи повече. Девойката негли се уплаши от господаря, но то беше само за няколко мига. Изглежда, в уплахата си тя посегна да се подпре с две ръце върху рамката на вратата, но това й се видя ненужно и току се усмихна. Усмихна се и Самуил, и той на собственото си смущение. Все пак бледността от лицето на девойката не изчезна, бледи бяха и устните й, тъжна изглеждаше усмивката й.
— Къде е дедъц Дамян? — попита Самуил Мокри отдалеко.
Някак отдалеко се чу и нейният загаснал глас:
— Сама съм...
Конят трепна цял и навири уши — Самуил неусетно бе го докоснал със стремената. Девойката се уплаши да не би той да обърне коня, прекрачи високия праг с босата си нога и бързо пристъпи, но пак се спря. Самуил потупа коня по извитата шия, да го успокои.
— Къде е дядо ти? — попита той пак и сякаш изеднаж си бе спомнил за важната работа, за която бе дошъл.

Лицето на Биляна придоби строг, някак пресилено угрижен израз, ала на изпръхналите устни и сега напираше усмивка. Тя каза услужливо;
— Отиде по работа. Чакам го.
Тя усети в тоя миг, че ризата й беше разтворена на гушата и посегна бързо с дългите си възмургави пръсти. Самуил забеляза разголената й гуша, разтворената цепка на конопената риза и, по-надолу, нежната гънка на пътечката между двете гърди. Видя и пламналото й сега лице, очите, устремени към него и пълни с трепетна уплаха. Той бързо отклони погледа си.
— А скоро ли ще си дойде?
Тя отговори бързо-бързо:
— Скоро, скоро ще си дойде. Ами ето, стъмва се.
Замълчаха. През вратата на воденицата долиташе все тъй шумът на водата, стърженето и потракването на воденичния камък; някъде отдире и навред наоколо се дочуваше тих шепот — вечерникът люлееше върховете на дървесата. Самуил се сърдеше на себе си, че бе застанал с тая девойка.но не се помръдваше оттам,не посягаше да удари коня и да го обърне.
— Върви си гледай работата — каза той строго.
Девойката мълчаливо се обърна към вратата с приведена глава. Самуил видя двете дебели плитки, които се спущаха до кръста й, правия моминski гръб и му стана жално, че тя си отиваше като изпъдена. В същото време иззад ъгъла се показа дедъц Дамян. Старецът веднага съгледа болярина, сетне изви поглед към внучката си, която в тоя миг прекрачваше прага на воденицата. Самуил скочи от коня:
— Чакам те...
Воденичарят мълчаливо кимна. Спря се срещу него Самуил и започна словоохотливо:
— Днес направих нещо много важно. Освободих от ангария всички селяни от околните селища и хижи. Всички — и парици, и смерди. Да знаят и те защо живеят, защо работят. Иначе — като добитъка. Докъде с такъв народ! Премислих аз всичко. Така ще привържеш човека здраво и за земя, и за царство. Иначе какво е царството за него, а го караш да взема и меч.
Дедъц Дамян го слушаше внимателно, погледът му се разведри. Но каза, като нищо да не бе чул:

— Ние погребахме съвършения. — И неочаквано добави: — Добре си сторил, така е справедливо. Ние сме против ангарията. Нели и съвършеният поиска от тебе... Защо не му каза, като си мислил такова нещо?
— Аз не мисля с това да спасявам душата си. Това са люде, много и много наши селски люде, по цялото царство.
— Е добре, ти — рече старецът. — А другите боляри? Ти го каза: трябва за целия селски народ.
— За целия народ ще бъде! — насочи към него брадата си Самуил Мокри и размаха юмрук сърдито: — Ще го направя за целия народ. Наредих да се съберат париците и клирите и на манастира на светаго Наума, също и свободните от тамошните селища. И там ще направя същото. Имах аз доста време да премисля за всичко. С кого ще браня царството, само с болярина ли? И не мога да търпя повече такъв несправедлив ред между едни и същи люде. Нели сме ние всички едни и същи, един и същ език.
— Тъй, тъй. Едни и същи. И боляринът, и селякът. Ти добре си сторил. А по-нататък, що мислиш да правиш по-нататък? — дигна очи към него старият човек.
Самуил Мокри не бързаше да отговори. Е — време беше да си върви. Дошъл бе тук да каже на богомилите за станалото, да се похвали... И каза, похвали се. Друга работа тук нямаше. В сърцето му се надигаше недоволство от самия себе, струваше му се, че бе дотичал тук без нужда, от празно самохвалство. Но не беше само това... Той беше толкова радостен и нещо го подкара насам, да сподели радостта си тъкмо с тия люде. Нели с дедъц Дамян толкова пъти и нели — досети се изеднаж той, — нели искаше да привлече богомилите? И пак не беше само това; ще ги привлече той, но с делата си. Те всички ще узнаят, ще видят с очите си. Да бе казал за селяците на воденичарката, тя повече би се зарадвала... Той се обърна, сложи нога на стремето, скочи на коня. И каза от високото седло:
— Ще дам на народа правда. Чуваш ли, старче! Но и от него ще искам правда. И кръв ще искам от него, и кръв е нужна — додаде той ядно, срита коня, задърпа нетърпеливо юздата му.
Конят се извъртя уплашен, втурна се напред и скоро изчезна в зеления вечерен здрач, който бе забулил старата гора.

Рано още в зори пред портата на господарската твърдина започнаха да се събират войниците от полка на Самуила Мокри. Трябваше да дойдат всички млади мъже, които се числяха към полка му — такава беше повелята на войводата. Като се мярнаха там още първите неколцина в утринния здрач, Самуил слезе долу и нареди на стражите, които сега бяха от слугите му, да отворят крепостната порта. Излезе и той, а дошлите вече войници стоят насреща със селяшкото си облекло и с провиснали торби.
— Добро утро, юнаци.
— Добро утро, войводо — отговориха те един през друг.
Показаха се и други войници по пътищата и пътеките накъм твърдината. Показа се и Радой, сънлив още и кисел, но бе успял да се постегне. Влезе между войниците, взе да ги разбутва, да ги хока изтихо, уж се боеше да не го чуе войводата:
— Вампири! Още по тъмно... Не оставяте човека да си отспи. Да не мислите, че на сватба ви ка-канят!

Войниците се смееха — той ги развеселяваше. И продължаваха да прииждат нови войници. Самуил нареди да влизат в предния двор. Бяха бодри, дори весели. Нямаше ни един по-стар от тридесет години; така се подбираха те, докато се числяха към постоянния състав на полка. Но не беше само младостта им причина сега за тяхното добро разположение. Бяха възбудени, че отново ставаха войници, а бяха тръгнали из народа бодри и радостни думи, откакто Самуил Мокри обяви новия дележ между господаря и нищите селяни. В двора се събраха тоя път към сто и петдесет души, както беше определено преди това още. Самуил нареди да се отворят складовете и започна да се раздава оръжие и всичко, що беше нужно и най-нужно за всеки войник. Оръжието беше добре прибрано още преди и смазвано със свинска мас да не ръждясва, добре бе запазено и облеклото. Торбите на войниците още от къщи не бяха съвсем празни, но раздаде се и хляб, които пък нямаха торби — раздадоха им се торби; торбата на войника е наравно с меча му. След похода до Средец голяма част от господарския добитък бе върнат, та господарски слуги довлякоха заклани яловици и тазгодишни ягнета и скоро в един от ъглите на двора запушиха огньове, заклокочиха котли с гозби. В същото

време вън, пред крепостната порта, бяха докарани до стотина коня от господарските стада, за езда и за товар, също и няколко двуколки, в които бяха впрегнати дребни, но силни волове. Раздадоха се и коне на конните войници; те бяха двадесет и пет души, но Самуил избра още двадесет и петима конници и даде позволение всеки конник сам да си избере кон. Полкът се стягаше като за война и по-добре, по-щедро от всеки друг път — господарят не жалеше ни оръжие, ни облекло. Бяха дошли и жени от по-близките хижи — майки, невести, сестри на войниците, та бяха довели и деца. Самуил поговори и с тях, после каза да ги приберат в трапезарията за слугите и да ги нахранят. Радваха се войниците, като виждаха как се грижеше войводата за всяко нещо, ходеха развеселени по двора и вън, пред крепостната врата, перчеха се и се хвалеха един другиму с оръжието си, с конете си. Самуил заповяда да се подреди целият полк и прегледа войниците си един по един. Нужни бяха още неколцина десетници, както и неколцина по-малки началници, нужен беше и един стотник или хилядник, който да е помощник на войводата, но Самуил още преди това бе мислил вече за Симеона Илица, който бе останал в Охрид. Като свърши прегледът, войниците седнаха да се хранят, а Самуил се качи при жена си.
Както бе пожелал той, сложиха им да се хранят сами двамата в предната стая на Агатините покои. В съседната стая бяха децата — чуваха се оттам детски гласове, също и тихият глас на някоя от бавачките. Храната на двамата съпрузи беше както винаги проста; Агата и досега още не можеше да свикне с тукашната храна, все току се мръщеше на трапезата, но тоя път и Самуил не мислеше твърде за яденето.
През последните два-три дни те като че ли се бяха помирили напълно; спяха заедно, приказваха кротко помежду си, опитваха се и да се развеселят взаимно.
Като не бе видял нищо повече, нищо по-ясно, Самуил искаше да отстрани от мислите си всякакви съмнения и подозрения спрямо Агата. Не искаше да я обвинява само по свои подозрения и съмнения. Ала имаше и нещо друго, нещо ново в чувствата му към нея — едно желание да й угажда, да бъде по-ласкав, изпитваше и някакво неясно чувство на виновност пред нея. Откъде идеше то? Дали защото бе убил братовчеда й, дали

защото бе я обвинявал незаслужено? А защо в тия му мисли за Агата се прокрадваха и някакви неясни мисли за внучката на дедъц Дамян? Или не тъкмо мисли, а спомени за нея, както я видя при последната им среща... Очите й, бледността на лицето й, разтворената риза. И какво, какво още!...
— Вземи това — побутна той към жена си късче месо. — Леко е за ядене, крехко...
Тя помръдна устни гнуеливо и взе месото с два пръста. Нищо, нищо... Тя винаги тъй. Самуил пообърса с опакото на ръката мустаките и брадата си, дигна голямата сребърна чаша с вино:
— Да изпием по една глътка заедно...
Агата взе своята чаша, кимна му мълчаливо и също пи. Слагайки чашата си на ниската маса, той продължи:
— Ние се разделяме и може би пак за дълго. Успокой сърцето си, бъди търпелива. За тебе никъде другаде не може да бъде по-добре. Вземи целия ни дом в ръцете си и няма да усещаш как ще минава времето. Не ще имаш време да се отдаваш на лоши мисли.
— Ти искаш да живея тук и ще живея — каза Агата с наведени очи. — Но тук аз съм като в затвор, като в манастир и нищо не мога да върша. Нямам воля за нищо.
Докато привършиха обеда си, те вече все мълчаха. Самуил стана, стана бързо й Агата. Той мина мълчаливо през стаята и влезе в съседната стая, да погледне децата, да ги погали. Като се върна оттам, спря се срещу жена си и я гледаше с очакване. Агата стоеше все там, до малката трапеза, с наведени очи. Не се приближи и той повече до нея, а само намери да каже:
— Сега е тъй и тъй ще остане. Ако настане по-спокойно време, може да отидем да живеем в Охрид.
Тя не се и помръдна. Предната нощ те бяха се милвали в общото легло, но то бе дошло само по себе при тая близост през нощта. Сега не се решаваха да пристъпят един към друг след последните думи на Агата; някаква преграда имаше между тях и те не можеха да я преминат.
— Е, прощавай, Агата...
Той не свали поглед от нея, докато не чу отговора й:
— Прощавай...
Тя като че ли не знаеше как да го нарече. Гласът й беше спокоен, тих и далечен.

Полкът тръгна веднага след пладне. В езерото нямаше чунове за толкова люде, още по-малко за толкова коне и Самуил Мокри поведе дружината си по суша за Охрид. Войниците скоро се проточиха в дълга върволица по пътя край брега на езерото, но се чуваха по редиците бодри гласове, закачки, та някой се опита и да попее. Денят беше доста горещ, вече в началото на първия летен месец, ала откъм езерото полъхваше прохлада. Конницата бързо изпревари пехотинците, с нея беше и Самуил.
Сред тия млади, здрави мъже той беше може би най-бодър и най-радостен. И той като войниците си и повече от тях бе обладан от едно особено, войнишко чувство на волност и безгрижие поне за тоя час, за тоя ден; изоставени бяха всички грижи и тревоги някъде надире, зад някаква затворена и отмината врата, мечът тежеше на кръста и вдъхваше сила и смелост, конят се подчиняваше на ръката и стъпваше здраво по пътя. Самуил се виждаше отново начело на полка си и сякаш чувствуваше в себе си силата на тия мъже, които бяха готови да изпълнят всяка негова заповед. А заповеди и разпоредби бяха вече дадени.
Полкът се спря за малко в Подградец, а привечер наближи манастира на свети Наум. Самуил Мокри извърши най-напред в своя дом, което бе решил да извърши по цялата българска държава, и ето сега на пътя му беше големият манастир. Това беше същинска твърдина с яки стени, със стражева кула и с други сгради на брега на езерото. В манастира живееха към сто души иноци, клирици и слуги, големи бяха богатствата му и зад високите му стени, и по много места из цялото царство, а най-много в Охридската област. Издигнат бе тоя манастир още по времето на великия Симеон, много пъти го бяха дарявали и Симеон, и Петър. Иноците в него и на първо място игуменът, също и охридският митрополит бяха като господари на имотите и богатствата му. Няколко селища бяха негови, много селяни, парици и свободни обработваха манастирски земи — колкото на изполица, много по-често ангария, та плащаха и данъци от добива си. Манастирът имаше и гори, и добитък, и свои чунове по езерото. Игумените на такива манастири бяха почитани като князе и първи боляри, при все че нямаха светска власт. Самуил Мокри се приближаваше с полка си към манастира като към

твърдина. И не бяха насреща само високите стени и тежките манастирски порти: манастирът имаше своя въоръжена стража, а и исеки инок, и всеки манастирски слуга можеше да изтегли меч. Като наближи манастира, а пътят все още кривуличеше през горите тук, той спря конницата и дочака да се събере целият полк, макар и не съвсем в боен ред, за да не предизвика подозрения. Пехотната част от полка си той въведе в манастира направо през голямата манастирска порта, а конницата остави вън, сякаш поради липса на място. Излезе да го посрещне сам игуменът с подигумените и неколцина от по-първите иноци; те всички бяха против него, но не се решаваха да му се противят, сега пък и никой от тях не подозираше с какви намерения бе дошъл младият войвода. Докато се стъмни добре, цялата грижа на монасите беше да настанят нечаканите гости за през нощта и да ги нахранят, а както бе наредил преди това още Самуил, грижа на десетиците му пък беше да разпределят войниците така, че да хванат здраво целия манастир.
Игуменът въведе Самуила в покоите си. Насядаха там, от двете им страни, всички по-първи монаси. Мълчалив човек беше игуменът — едър и пълен, около четиридесетгодишен мъж с гъста, черна брада, с големи, също черни очи и дебели вежди. Разговорът не вървеше. Така, едва ли не мълком, мина и вечерята, после двама от иноците заведоха Самуила в килията, където трябваше да прекара нощта.
На другата сутрин той скочи от тясното манастирско легло още по тъмно. Излезе в трема пред килията, слезе в манастирския двор. Целият манастир тънеше в сънна тишина, но се чувствуваше, че беше пълен с люде. Прозорците на църквата светлееха мътно и оттам се дочуваше тихо, пресекливо песнопение. По прустовете на двата ката на манастирските сгради беше пълно със спящи войници, отвъд манастирските стени също имаше войници. В двора пресрещна Самуила един от десетниците му.който тая нощ беше началник на войнишката стража, и тихо му продума:
— Започнаха да приижда от полунощ. Задържаме ги вън, както е наредено.
Самуил кимна мълчаливо и се отправи към манастирската порта. Десетникът го последва. Широката обкована порта беше само

притворена, но там се бяха натъркаляли неколцина от Самуиловите люде, друг един се бе подпрял на самата порта, застанал на стража с копието си. На поляната пред манастира бяха се насъбрали доста люде, които седяха на купчини и тихо разговаряха в предутринния здрач. Самуил каза:
— Оставете портата отворена. Пущайте ги да влизат вътре.
Не след дълго, когато над езерото и над цялата околност изгря ведрото юнско утро, пред манастира и в манастирския двор шумеше голямо множество от селски люде, а и други още непрекъснато прииждаха по пътища и пътеки наоколо. Войниците не се смесваха с тях и стояха с оръжието си, също и конните войници на поляната пред манастира, и те до конете си, с оръжието си, сякаш чакаха всеки миг повеля да скочат на седлата. Монасите и всички манастирски люде бяха в голямо смущение. По-първите от тях се събраха пак в покоите на игумена. Когато реши, че бе дошло време, отиде и Самуил Мокри в широката приемна на игумена. Черният княз го посрещна прав, втренчи големите си очи в него и попита, задъхвайки се от трудно сдържан гняв:
— Какво става, войводо? Твоите войници са заели манастира, задържали са и манастирската стража. Вън всичко се изпълни със селяци... ходят нагоре-надолу, пък нито ги е викал някой, нито е празник някакъв днес. Искам от тебе да чуя... какво става в манастира, откакто си тук с войската си... и без моя повеля и знание?
— Аз и сам идвам да ти кажа, твое високопреподобие — отвърна Самуил Мокри, сложил двете си ръце върху дръжката на меча. Никой в стаята не се помръдваше и всеки очакваше отговора му със затаен дъх; в настъпилата тишина се дочуваше глухата врява и тропотът на множеството по двора и по манастирските тремове. Самуил продължи: — Вън са се събрали париците и клирите на манастира, също и всички селяни, които работят манастирска земя или в манастирска гора, или с манастирски чун в езерото, които гледат манастирския добитък. Те ще работят добре и занапред, но ангария за манастира вече няма да има, а ще работят по взаимно съгласие и като свободни люде. Те всички чакат вън твоята дума, преподобни отче, да им кажеш как ще бъде отсега нататък. Така направих и аз със селяците и с моята земя.

Игуменът мълча някое време, очите му бяха станали още по-големи, сетне заговори с поомекнал глас и се виждаше, че подбираше думите си:
— Тук става някаква голяма грешка, войводо. Аз не мога да дам на селяците манастирската земя, манастирските гори и манастирската вода, нито аз, нито кой да е друг. Царете са дали тая земя и горите, и водата на манастира, както и всяка негова хижа, и никой не може да му ги отнеме и да ги даде другиму. Царете са му ги дали и разни благочестиви християни и тоя имот, колкото е манастирски, много повече принадлежи на бога. Който посегне да го присвои, огън небесен ще изгори ръката му.
Игуменът може би искаше да продължи, но Самуил Мокри не го дочака:
— Да не намесваме бога в нашите земни дела. Той ни е дал ум и разум, за да редим сами тук на земята своите работи. Ако не нахраниш и не облечеш добре селяка, той няма да ти работи добре, ако пък го наградиш справедливо за труда му, той ще ти работи още по-добре. Манастирският имот си остава манастирски, но и селякът трябва да получи своето за труда си. Има и друго нещо, което е най-важно: нужни са войници на царството ни и ще ги намери то най-много по селските хижи. Но царството ни трябва да бъде справедливо към селяците, към париците, както и към свободните,за да бъдат и те добри и по-добри войници. Ние, които сме поставени отгоре, трябва да знаем що вършим.
Игуменът бършеше нетърпеливо обилната пот по челото, по цялото лице с широката си шепа и също не дочака младия воин да свърши докрай:
— Ти, войводо, вършиш своеволия, а говориш за справедливост. Къде е тук твоята справедливост, щом искаш да предадеш манастирските имоти в ръцете на манастирските нищи! Това искаш от нас и против нас. И кой си ти, кой ти е дал право да се разпореждаш като цар и господар? Аз ще се оплача от тебе и ти заповядвам да напуснеш манастира с людете си. Манастирските работи са наши работи.
— Ти говориш ненужни думи, преподобни отче. Ако не излезеш ей сега да кажеш на селяците, че ангария вече няма да има и че те ще работят манастирските имоти по взаимно съгласие с

манастира, ще изляза аз да им кажа. И който наруши това, което ще кажа, бил той господар или селяк, ще заповядам да отсекат главата му. Аз чакам, твое високопреподобие.
Игуменът обърна към него големите си очи, лицето му беше пожълтяло като на мъртвец:
— Ти влезе тук с оръжие и с измама. Да знаех с какви нечестиви намерения влизаш, нямаше да те пусна да прекрачиш прага на манастира.
— Влязох, без да кажа защо влизам, за да не бъда принуден да употребявам сила и оръжие. Сега от вас тук зависи как ще свърши това, което съм почнал и от което няма да се откажа. За общо добро ще бъде, ако излезеш вън да зарадваш селяците. Над нас, преподобни отче, и над манастира ти стои царството ни.
Игуменът махна рязко с ръка:
— Прави, каквото искаш. Аз нямам сила да ти се противопоставя, но и няма да ти се покоря.
Той се обърна също така рязко, доколкото можеше с тежкото си едро тяло, и се отправи към стаята си. Самуил го проследи с поглед и бързо излезе.
Людете вън сякаш бяха усетили какво ставаше в приемната на игумена. Щом видяха Самуила, тръгнаха мнозина след него и се блъскаха един в друг, за да го следват, събираха се все повече подире му. Той слезе в двора, мина през струпалите се тук люде. Качи се Самуил Мокри и тук на един камък край източната стена на манастирската църква; някога на тоя камък са стояли и Наум, и Климент, за да поучават народа. Целият двор наоколо беше пълен със селяци и войници, показаха се и мнозина от монасите. Всички наоколо шумяха, приказваха един през друг, клатеха глави — разчуло се бе между людете какво бе станало в твърдината на Мокрите и всеки искаше да изпревари думите на Самиула, да се похвали на съседите си със своята досетливост.
— Слушайте и запомнете — викна Самуил Мокри и гласът му се разблъска в стените на околните сгради.— Всички вие, парици, клирици или смерди, които обработвате с домочадията си земята на тоя манастир, нивите му, лозята му, ливадите му, които сечете горите му, дялате греди и дъски, правите въглища, които ловите по езерото с негови чунове, от днес нататък и завинаги ще работите по взаимно съгласие и споразумение с манастира и по

своя воля. От днес и занапред ангария за манастира няма да има. Ангария ще има само за царски нужди. Това да се знае от всички и няма да се наричаш отсега нататък клирик или парик и нищ, а селянин ще се наричаш както всички свободни селяни, и ще си свободен да ходиш и да живееш, където искаш. Никой няма да те принуждава за нищо. Където и да си, ще работиш добре и за господаря, и за себе си и както той има право да се оплаче от тебе, така и ти имаш право да се оплачеш и да се съдиш с него, ако не е справедлив към тебе и към домочадието ти. Казах, което трябваше да кажа. Това ще бъде като царски закон и ще излезе написана повеля, за да я знае всеки добре и да я помни добре. Който не я изпълни или я наруши по някакъв начин било от едната, било от другата страна, ще бъде наказан с голяма строгост и без милост. Това е, селяко, за хляба ти, но и ти ще се трудиш по-добре. Нека сега всеки върви по работата си.
Дигна се голяма врява и викот от всички страни — тук людете бяха повече, и свободни и нищи, Самуил Мокри пък не беше техен господар и не се бояха много от него. Сред общия шум се чуха по-силни гласове и се виждаше, че мнозина говореха едно и също нещо, питаха за едно и също нещо:
—... Къде е игуменът да каже, къде са и подигумените и другите старци... Ти ще си отидеш, а ние нямаме никаква дума от тях...
Дочу Самуил тия гласове и други като тях, та направи знак отново да млъкнат всички:
— Което казах тук, казано е и на негово високопреподобие игумена, и на подигумените също. Те го знаят. Казано им е също, че който не иска да изпълнява тоя нов ред, бил той сам господарят на земята или някой от селяците, ще бъде наказан без милост.
Самуил не бързаше да слезне от камъка, обърна глава на една страна, на друга, чакаше да види как ще изпълнят селяците думите му и заповедите му. А те долу, както бяха изпълнили цялата отсамна част на манастирския двор, залюляха се, заблъскаха се на всички страни сред оживена врява и току потекоха като отприщен яз към манастирската порта. Които се позамайваха още и се спираха да повтарят казани и повторени вече думи, да викат възбудено, войниците ги подкарваха да побързат накъм портите, викаха по тях и се присмиваха на

селяшката им глупост и несръчиост, макар и те да бяха селяци. Самуил скочи от високия камък.
Той вече не видя нито игумена, нито когото и да е от управителите на манастира — нито ги потърси,нито пък те го потърсиха. Нареди да се приготви ядене за полка му и след като се нахраниха войниците, даде повеля за тръгване. Изтегли се целият полк от манастира и се проточи по пътя за Охрид. Когато излязоха и се отдалечиха от манастирските стени и последните Самуилови войници, спуснаха се неколцина иноци, тласнаха се след тях двете поли на манастирската порта и здраво ги затвориха с всички затворачи, куки и лостове.

В Охрид полкът влезе на другия ден малко преди пладне и се настани във вътрешната крепост; там беше и голяма част от полка на Мойсей Мокри.
Още същия ден Самуил позасили със свои войници стражата по градските врати и по външната крепост, обиколи пак и провери с едно отделение войници всички градски управления и така отново взе града в ръцете си, както преди време, след смъртта на цар Петра. Започна той да преследва охридските боляри, които имаха земя, да ги заплашва н убеждава да освободят селяните от ангария. Те всички му отказаха и всеки според нрава си — или направо и смело, както и той им говореше, или се оплакваха и търсеха съчувствие, или пък лукаво се опитваха да го измамят. Янкул Побит нямаше много свои люде, но Самуил му каза:
— Ако не освободиш людете си от ангария, ще те смятам за враг и противник на царството.
— Ти вече не знаеш що вършиш — отвърна боляринът. — Ти си враг и противник на царството, защото искаш да разбунтуваш простия народ и да го развалиш.
— Ти и всички като тебе не виждате, че като вървите против царството, вървите само против себе си. Ти пазиш своето със зъби и нокти, но как ще се запазиш сам? Ние сме потънали до очите си чак. И най-напред трябва да отдадем правда и справедливост на простия народ. В него е нашата сила. Ето какво съм тръгнал да търся и който ми се противи, ще го прегазя.
Така говори той с всички боляри и големци в Охрид. Никой не се дигна открито срещу него, дори и Побит наведе глава пред силата

на думите му, пък и още повече пред двата полка войска на двамата братя, но и никой не изпълни това, което искаше Самуил Мокри. Тогава той тръгна сам да превръща на дело думите си. Той избра от двата полка петдесет души конни войници и ги въоръжи най-добре; в тая дружина влезе и Симеон Илица като стотник и негов помощник. С тая дружина Самуил Мокри тръгна да обикаля селищата по Охридската област, където имаше болярски земи и имоти. И така се случи, че започна пак най-напред с манастира на свети Наум.

На третия ден след като бе минал с полка си през манастира и бе събрал там манастирските селяци, дойдоха да го търсят чак в Охрид петима от тях и му разказаха как игуменът и другите калугери са погазили думите му. Щом той напуснал манастира, игуменът разпратил калугери да кажат на селяците, че нищо не е променено и нищо няма да се промени. Самуил отпрати петимата селяци, но като реши да обиколи цялата област, най-напред се насочи към манастира.

Щом наближи с дружината си, той видя, че манастирската порта беше затворена, че на стражевата кула и на крепостната стена стояха въоръжени люде, но каза да почукат на портата мирно, както би почукал всеки външен човек. Тогава се надвеси през каменните зъбци над самата порта един инок в расо, но с железен шлем на рошавата си глава и викна:

— Не чакайте! Няма да ви отворим. И вървете си, откъдето сте дошли. Хайде!

Дигна глава към него Самуил:

— Кажи да отворят, че аз ще вляза и през затворената порта. Но кажи там, че ако трябва насила да влява, то ще бъде като във вража твърдина.

Калугерът изви лакът и изтегли меч, размаха го срещу конниците:

— Ето с какво ще ви посрещнем!

Заприиждаха към манастира селяци от околните селища и се насъбраха със стотици. Самуил удари и превзе манастира, но селяшката тълпа разграби манастирските килии, зимници и складовете, та и манастирската църква, изби калугерите и стражите, дори и тия, които не бяха взели участие в битката.

Самуил Мокри не можа да я спре с войниците си, които бяха много по-малко, и се върна в Охрид с огорчена душа.

XV

Получиха се вести, че Светослав Киевски се е насочил с таврите си към Цариград; с него бяха тръгнали и много българи. Общото славянско потекло и почти еднаквият език бяха сближили твърде много руси и българи за това късо време и те сега тръгваха заедно срещу един общ враг — Византия. Успокоиха се всички, които живееха в страх от таврите. Арон Мокри, който очакваше Светослава в Средец, сега замина за Разметаница, където се градеше новата му твърдина. Тъкмо по това време Самуил пак бе му изпратил писмо, но той нито го получи, нито го прочете. Получи го жена му Варвара и като го прочете, каза на людете си, които по същото време бяха в стаята й:
— Моят най-малък девер не е с всичкия си ум. Кара ни да събираме войска. Срещу кого? А иска деверът ми още да освободим селяците от ангария! Къде се е чуло такова нещо! Луд човек. Луд и... може да ни докара някоя беда.
Тя не изпрати Самуиловото писмо на мъжа си и го потули някъде, та и сама го забрави.
Сега Арон Мокри беше обладан от нова страст — новия му дворец в Разметаница. Когато узна за падането на Преслав под таврите и после му донесоха, че са се появили таври по източните окрайнини на Средецката област, Арон не се уплаши толкова за Средец, колкото се тревожеше, че таврите ще му попречат да изгради палата си в Разметаница. След като успя да отстрани стария комит на Средецката област и всъщност той стана средецки комит, след като се настани здраво и в дома на стария Всеслав, завладя и всичките му богатства, нахвърли се да гради твърдината сред разметанишките гори. Не изостави само жените и виното, но то беше негова постоянна нужда, като хляба и въздуха. Вдал се бе много в мечтите си да стане цар на България, ала бидейки принуден да се откаже от царския престол, Арон се отдаде на тоя строеж край Рила планина.
В началото повели да изкопаят основите на една малка твърдина край шумния горски поток Разметаница, колкото да му служи за

подслон, докато скиташе по лов из горите наоколо, ала скоро след това избра там друго място и заповяда да копаят основите на три пъти по-голяма сграда. Когато зидарите издигнаха стените на един човешки ръст, той още един път промени плановете си и сградата се разрасна още два пъти повече. Арон разпрати люде да събират най-прочути технитари по цялата област — зидари, каменари, дърводелци — и в скоро време сред горите там се изправи голяма твърдина с многобройни жилищни помещения, с дворове и градини, та дори и с църква. Той не беше набожен и вярваше повече в дявола, отколкото в бога, но такова господарско жилище не можеше без църква и Арон повели да се изгради и църква в двореца му, а всичко това беше обградено с висока крепостна стена, с бойни кули.
Като изградиха строителите цялата сграда, запълниха и измазаха празнините между големите дялани камъни, за да се стегнат плътно и отвън, и отвътре, Арон пак разпрати люде да доведат ваятели, резбари и зографи от селищата по Радика, железари от Прилеп, заминаха двама от людете му да доведат изкусни стъклари чак от Венеция. Започваха вътрешните украси на твърдината му и колкото беше тя здрава и страшна отвън, толкова трябваше да бъде хубава и сгодна отвътре. Арон стоеше по цели дни при майсторите и украсителите, гледаше ги как цепеха с железни клинове лютия синец1, как дялаха и режеха червения бигор, също разноцветните мрамори, как изправяха гладките като стъкло стълпове, разцъфтели се и на двата си края като великански каменни цветя, как дълбаеха и шареха дървото по таваните, по вратите и четвъртитите обиколки на многобройните прозорци и като че ли беше като восък в ръцете им; гледаше той как изпод четките, клечките, разните стъргала и ножчета на живописците оживяваха чудни багри и цели китки цветя, образи на светци, ангели, небе и облаци, планини и гори. Тогава му дойде на ум да изпишат и него в църквата и лукаво се усмихваше за това свое съседство с бога и светците му. Изписаха го зографите на дясната страна до вратата на църквата с малка църквица в дясната му ръка — да се знае, че църкви е строил, а заповяда им той да сложат и корона на главата му, като да беше цар. Заповяда Арон да изпишат до него и жена му, но като не можеха зографите да я видят, на стената до неговия образ дълго

стоя бяло, празно петно. В сърцето си той винаги се прибояваше от Варвара, искаше и нея да увековечи ведно със светците в църквата; но нямаше как да я доведе чак тук, пък и тя едва ли би се дигнала да дойде в тия диви гори. Най-сетне дотегна на Арона Мокри да гледа бялото петно до образа си на стената. Той повика най-изкусния от живописците, накара го да донесе всичките си бои, четки, стъргала и го изправи пред своя образ и бялото петно на стената до него:
(1 Синец — твърд син камък.)
— Тук до мене ще изпишеш жена ми.
— Ще я изпиша, господарю — отговори кротко живописецът и попита на свой ред: — А къде ще я видя? Не съм я виждал никъде, за да я изпиша тук на стената.
— А ти бога и ангелите виждал ли си ги?
Кривна едрата си рошава глава живописецът и се бавеше да отговори, като да не искаше да отговори на господаря, който, знаеше го той, на всичко се присмиваше и с всичко се гавреше. Ала не можеше да не отговори и най-сетне рече, загледан някъде пред себе си:
— Да, виждал съм ги...
— Ха-хааа. .. —- И прихна да се смее Арон. — Ти ме лъжеш, дяволе!
— Виждал съм ги — повтори упорито живописецът. — Иначе как ще мога да ги изпиша... и тук в тая църква, и по много други църкви, и бога — прекръсти се той с наведени очи, — и ангелите му, и дева Мария, и всички светци, спасители наши и молители...
Арон Мокри го гледаше, като да разправяше живописецът някаква смешна история и господарят чакаше края й нетърпеливо. Най-сетне той викна:
— Но как ги виждаш, проклетнико, къде ги виждаш! Та и дева Мария, а?
Пак тъй, като да говореше сам на себе си, живописецът каза с още по-голяма твърдост:
— Виждам ги в себе си. Виждам ги в душата си.
— В душата си, а! В душата си. Виждаш ти в душата си някому... Пък аз съм виждал жена си тъй — съвсем наяве. Виждал съм я и отгоре, и отдолу, и отпред, и отзад, и облечена съм я виждал, и гола. Що се смееш?

— Не се смея, господарю.
— Тъй... виждал съм я, знам я и аз ще ти кажа как да я изпишеш. Почвай!
- Как гъй, господарю... Не може тъй.
— Може. Аз съм виждал жена си по-добре, отколкото ти Богородица. Почвай!
— Но няма да прилича.
— Ще прилича. Ако я направиш по-млада и по-хубава, няма да ти се сърди.
Живописецът приподигна рамена, притисна устни — щом искаш и заповядваш, нека бъде господарската ти воля! Той взе един дебел конец и започна да премерва бялото петно до образа на Арона. А той, Арон, не преставаше да говори и както винаги се въодушевяваше от собствените си приказки:
—... Ами аз да не би да приличам много, както си ме нашарил тук! Аз иначе съм си много по-хубав. А жена ми гледай да я изкараш по-хубава, че ще дойде да се види и може зле да патиш. Мери добре... Тя е тъй... височка, но е суха като я притиснеш, костите и бодат. Но ти я направи по-мекичка. Има коса, кажи го, черна, но ти сложи й капа и венец, та да не се вижда много. Очите й също почти черни с дебели вежди, а щом се разсърди — режат като нож; ококори ли се в тебе — по-добре бягай някъде по-далеч. Носът й е дългичък и всичко подушва с него. Еднаж позна само по миризмата, че съм бил с друга жена. И устата й е големичка и добре работи: ако кажеш едно, тя ще ти върне дванадесет.
Живописецът слушаше внимателно и когато Арон поспря за малко, той каза:
— Очите й трябва да не са много големи...
— Не са големи—побърза да отговори Арон и добави: — Малки са, но всичко виждат и тъй... бодат. Но ти откъде знаеш, че са малки очите й?
— Като те слушам, почвам и аз да я виждам. И повече я виждам с това, което ми разправяш за душата й... Това, че е люта и...
— Виж го ти него! Нели казват, че вие всички сте магесници, със сатаната в една дупка пикаете. Че е люта, аз не съм ти казвал, но ти позна. Хайде сега, почвай.

Арон Мокри никъде не се застояваше дълго, остави и живописеца, ала през ден, през два отиваше да го погледа как работи. Преразказа му още няколко пъти как изглеждаше Варвара и се чудеше, че женският образ на стената все повече приличаше на жена му:
—- Дявол си ти, а не живописец! Не е съвсем като пея, но все пак това е тя, жена ми. Ето, така гледа тя...
Арон ходеше из цялата сграда, спираше се и се връщаше по много пъти при всеки майстор, а когато трябваше да чака по-дълго време довършването на нещо, запиляваше се по лов из горите или пък скиташе със свои люде из околните селища да пиянствува и да търси млади момичета. В Средец отиваше по-рядко. Последният път ходи скоро след като му се роди дете, та из града тръгна приказка:
— Идва само за да направи друго дете. Иначе не го свърта много при жена му.
Сега той мислеше само за твърдината си в Разметаница. Варвара, жена му, държеше областта вместо него и вместо стария си баща. Опасност сега нямаше, опасност не се виждаше — княз Светослав Киевски бе отишъл да превзема Цариград, а никой друг от съседите на България не смееше от него да премине границите й.
Опасност за Средец нямаше — нужно беше само да се пази господарското право и да се прибира всичко, което беше господарско. Варвара пазеше добре и прибираше още по-добре по господарските ковчези и складове.
Опасностите виждаше само най-младият — Самуил. На Арона той изпрати тревожно писмо, но другите му братя — Давид и Мойсей, бяха по-близу до него.
Мойсей беше постоянно в Охрид и те живееха заедно, когато и Самуил беше в града. С Мойсея той много и не приказваше — нямаше нужда да приказва. Мойсей не искаше да го послуша само за Калипсо, не искаше и да го слуша. Самуил не можеше да търпи тая жена и още повече я намрази след случката с братовчеда на Агата — той подозираше, че Калипсо беше замесена в цялата история с идването на жена му в Охрид. За пребиваването на Агата в Охрид дълго се говори сред охридчани и не всичко стигна до ушите му, но като плати дълговете й,

затихваха и всички приказки около нея. Намрази той още повече Калипсо, ала Мойсей не даваше да се говори за държанката му от привързаност към нея и от една странна за тоя великан стеснителност. Беше красив мъж, много от охридските моми мечтаеха за него, но той не виждаше друга жена освен Калипсо. И Самуил трябваше да я търпи, колкото и да я мразеше, а не преставаше да го гложди и едно неясно подозрение спрямо гъркинята.

Самуил реши Мойсей да стои непрекъснато в Охрид и по-старият брат прие безпрекословно решението му. Мойсей държеше здраво града, макар полкът му пак да бе намалял до осемдесет човека. Самуил се боеше от града, но градът му беше и нужен като опора. Оттук можеше да се ръководи цялата област, тук бяха също и най-опасните му противници. След битката в манастира тия люде вече и не криеха враждата си, но страхът им стана още по-голям — бояха се и от него, и от Мойсей. С друго не можеше да му бъде полезен Мойсей, а само със силата си, с послушанието си и със своята вярност. Преди да го остави да пази града, Самуил го поучаваше и го насочваше при всеки сгоден случай, пазейки се да не засегне честолюбието му или да не разгори прекалено много неговия опасен гняв.

Страхът от таврите, от ромеите и маджарите се забрави, изчезна дори и в приказките на людете. Киевският княз бе завладял половината царство и бе отишъл против ромеите, маджарите пък бяха изчезнали някъде по своите далечни степи. Но сега все по-нашироко по Охридската област, също и по съседните области се разрастваше един нов кипеж, който идеше направо от народа, от най-простия селски народ. Първият тласък бе му дал Самуил Мокри в оня ден, когато прогласи освобождението на селяците от ангария за болярите, и това беше искра, която запали една огромна клада, трупана и натрупвана от много години. После дойде битката в манастира на свети Наума и вече никой не можеше да спре пожара, който се шириеше бързо по цялата страна. Най-напред около Охрид, после по цяла Пелагония и още по-нататък париците и всичките селяни се дигаха и искаха от господарите си да ги освободят от принудителен и безплатен труд. Никой господар не искаше да признае това освобождение на селяците или може би само някои по-страхливи, по всички

бягаха и се криеха по градовете или по твърдините си. Тогава селяните сами обявяваха своето освобождение от ангария, а някъде те не признаваха вече и нищо господарско. Като започна това брожение сред селяците, намериха се някои властели, които се опитаха да ги сплашат, да им наложат своята господарска воля и дари убиха люде, но загинаха и някои от тях, та сега повече бягаха по градовете да се спасяват.
Разбунилият се народ виждаше в Самуила Мокри господарска опора и насърчение, а господарите виждаха в него свой най-голям враг. Ала той бе дал само първия тласък. Подеха го и го засилиха много повече богомилите или бабуните, както още ги наричаха по името на планината Бабуна, дето имаше техни свърталища; наричаха ги също и торбеши, поради торбите, които мнозина от тях носеха постоянно. Те бяха сега, които ходеха сред народа, сред селския народ и го подбуждаха към непокорство, караха го да иска и да взема своето. Работите стигнаха дотам, че се заличаваше всяка граница между свое и чуждо, из страната се разгаряше народен бунт. И от всички се повтаряше едно и също име — Самуил Мокри.
След битката в манастира Самуил се видя между два огъня. Той искаше по-голяма справедливост за селяните и сам даде пример за справедливост, но селският народ отиваше по-далеч и гонеше господарите от имотите им. Поиска от игумена на свети Наумовата обител да освободи селяните от принудителна работа, а после трябваше да го спасява от тях и не можа да го спаси — те го убиха, избиха всички монаси. Сега трябваше да гаси огъня и от едната, и от другата страна. Тъкмо по това време дойдоха да го търсят горе, в комитския дом, около двадесетина боляри и други заможни люде от Охрид, имаше още толкова и от други места в Охридската област, които бяха побягнали тук. Излезе пред тях Самуил, а те, като бяха толкова много и все силни люде, не бяха твърде почтителни към него. Заговориха едва ли не всички заедно, нахвърлиха се с остри думи и се насърчаваха взаимно:
— Ти, Мокри, сега си господар и управник на областта, признат и още непризнат, но тежко и горко ще бъде за всички, както си започнал... Баща ти, комит Никола Мокри, в гроба си ще се обърне! Ти освободи селяците от ангария, но ти ги дигна и срещу

нас... Искаме от тебе да поправиш всичко, което развали, да укротиш всички тия бесове, които изведе от самия пъкъл...
Болярите говориха много и все такива думи, с укор и молба в същото време, защото и се бояха от Самуила. А той стоеше срещу тях и мълчеше; до него се бе изправил Мойсей и Самуил на няколко пъти трябваше да го възпира с ръка, да не се нахвърли върху тия люде. Самуил слушаше търпеливо болярите, докато започнаха те и сами да млъкват един след друг. Тогава той каза:
— Вие говорите само за себе си и гледате работата само от едната й страна, тая страна, която е обърната към вас. Аз ще ви кажа друго нещо и може би ще ме разберете по-добре.
Те всички го слушаха, защото се бояха от него и още за това, че очакваха тъкмо той да им помогне. Самуил Мокри продължи:
— Аз искам да спася царството и да го засиля. Елате с мене всички, за да го спасим и да го засилим. Силата на царството е войската му,а кой ще я даде — народът ще я даде, простият народ. Аз искам да бъде така, че и бедният народ да каже: това царство е мое и аз ще го пазя. Такова царство искам да направя аз, за да бъде за всекиго опора и сила. Не само за тебе, болярино! Ти държиш за закона само когато е в твоя полза. А по какъв закон живее твоят парик? Аз искам и да няма в нашето царство никакви парици, защото те не са и люде, ти не ги смяташ за люде.
Помълчаха болярите, но после пък заговориха неколцина в едно и също време:
— Ти само за селяците ли мислиш, за най-долните люде в царството! Какво царство ще бъде твоето царство без боляри и войводи?
— Няма царство без боляри и войводи — не се стърпя Самуил. — Но ти, болярино, ще бъдеш болярин и войвода, няма да бъдеш разбойник, няма да бъдеш грабител и мъчител. Ти мислиш, че селякът стои наравно със скота и по-долу от скота, а той е твой по-малък брат. Така е в името на Христа, така трябва да бъде във всяко справедливо царство. Аз защитявам селяците, защото те имат нужда от защита — те, не ти, от когото трябва да ги защитявам.
Едни от болярите наведоха глави, укротиха се, умислиха се, но други едвам се сдържаха да не се развикат отново и тъкмо срещу тях дигна ръка Самуил Мокри застрашително:

— Чух всичко и знам. И казах, което трябваше да кажа. Който има уши, ще чуе и ще разбере; който има очи, ще види. Вървете си, боляри. Но който от вас ме потърси с добро, ще ме намери; който пък излезе срещу мене, няма да го пожаля.
Струпаните там боляри се разбутаха, заобръщаха се с гръб към него, едва по някой ще извърне лице да го погледне, заблъскаха се към вратата и си отидоха.

Самуил остави охридските боляри в ръцете на Мойсей. Простото охридско гражданство беше покорно, ала и то се тревожеше поради настаналите промени, живееше в очакване. Само някои от по-заможните купци се навъртаха по-смело около Самуила, подмилкваха се и той каза на двама-трима от тях:
— Ще стигне работата и до вас. Събирайте всякакви стоки, трупайте, но не мислете само за торбите си.
Другите по-заможни граждани, които имаха земя и ратаи, бяха с болярите, но не смееха да покажат недоволството и страховете си.
Самуил отново напусна Охрид с една дружина от петдесет добре въоръжени конници. Не поведе никакъв керван след дружината си, за да се движи по-бързо и по-свободно. Потегли най-напред за Обител, но преди да стигне в тоя град, той се отби по много болярски селища вляво и вдясно от пътя. Селяните се събираха без страх около него и той навсякъде казваше това, което беше нужно сега:
— Ангария за болярина няма да има. Всички ще бъдете свободни селяни, свободни люде. Но аз не казвам и няма такъв закон, че вие да ограбвате и да гоните господарите си.
В едно по-голямо село на половин ден път от Обител Самуил видя дома на господаря разрушен до основи от пожар; стърчаха само опушени стени и обгорени греди. Тъкмо тук, пред опожарения господарски дом, Самуил Мокри събра селяните:
— Кажете какво е станало във вашето село.
Мина доста време, докато се разприказваха селяците. Дума по дума, всичко се разказа и разясни. Господарят не искал да ги освободи и набил неколцина; един там разголи рамото си, за да покаже следите на господарския бич. Дигнало се цялото село против него, а той се затворил в дома си. Заедно със слугите и с

господарката, и... с децата си... три дребни деца. Тук селяните задъвкаха думите си и млъкнаха един след друг.
— После? Какво стана по-нататък? — задърпа Самуил Мокри нетърпеливо юздата на своя кон.
— После...
После селяците ударили на господарските хранилища. А той, господарят, или някой от слугите му пуснали стрели по тях. Сега дойде друг селянин, запретна конопената си риза и показа на дясната страна на гърдите си още незаздравяла драскотина от стрела. А после?
После някой от селяните извикал: «Да го изгорим в къщата му!» И всички се нахвърлили, наслагали сухи дърва и слама пред вратите, натикали цели снопове по прозорците, та и около цялата къща... Запалили сламата, запалила се къщата от всички страни. Тук селяните пак замлъкнаха. Самуил попита:
— А вие не извадихте ли от къщата, от огъня, децата му, жена му?
— Те останаха вътре, господарю.
— Той е хвърлил стрели срещу вас или е заповядал да хвърлят. Но хвърлили ли са стрели децата му или жена му?
— Не са хвърлили...
— А вие защо ги оставихте да изгорят живи?
От селяците сега никой не се обади. Започнаха да въртят глави ту на една, ту на друга страна, да се чешат още по-стръвно. Нямаше как да се скрият и къде да се крият от погледа на Самуила. Той рече:
— Кажете кой от вас пръв извика да изгорите господаря в къщата му! Кажете кои запалиха първи огъня около господарската къща! Никой от селяните не продумваше.
— Кажете кой извика пръв и кой запали пръв огъня — повтори Самуил и добави: — И без това ще обеся трима от вас поради вашето своеволие и заради невинните деца на господаря ви, но нека бъдат най-виновните между вас.
Селяците мълчах^ още някое време, но не можаха да изтраят дълго простите селяци; знаеха, че между тях наистина имаше трима, а може би и четирима и петима най-виновни, знаеха те, че трите дребни деца на господаря изгоряха невинно в пламъците. И най-напред се дочу някакъв шепот, засили се от разни страни,

позачуха се и плахи гласове, някакво неясно изречено име. Най-сетне най-виновният сам се показа: поразбута застаналите до него Наум Татул, разблъска ги и се втурна, отдели се от другите селяци и хукна да бяга през поляната. Той беше млад и мършав, бягаше бързо, но нели тук имаше петдесет души конници!
— Ето го! — завикаха селяците, сочеха с ръце: — Ето кой извика пръв да запалим господарската къща, ето Наум Татул беше, дръжте го!
Спуснаха се войници с конете си през поляната, обградиха беглеца, той пък и сам се обърна да се връща. Като се приближи, Самуил Мокри го попита:
— Ти ли запали пръв огъня?
Наум Татул нищо не отговори; рошавата му глава клюмна на гърдите. Самуил се извърна, да не гледа дрипите му.
Някакъв бяс влезе изеднаж в селяците, развикаха се те, зачуха се имена, заблъскаха се един друг, изблъскаха пред Самуила четирима:
— Ето ги! Тия са! Тия първи...
Четиримата несретници стояха смирено пред войводата; лицата им бяха побелели, брадата на един от тях, прошарена, рядка, трепереше. Те стояха мълчаливо пред Самуила, а съселяните им продължаваха да ги сочат и да викат. Тоя, който беше най-близу до тях, току се обърна към всички и дори се изкривиха в усмивка пребледнелите му устни:
— Е, стига де. Аз бях... бях, но не бяхте ли и вие?
Чу го Самуил Мокри, видя и бледата му усмивка.
Кому и на какво се усмихваше той сега, преди смъртта си?
Самуил се приведе към него, бутна го с ръка към другите селяци:
— Връщай се, не ми трябваш.
Селякът го погледна, после се обърна и влезе мълчаливо сред другите селяни, които веднага го обградиха и го взеха между себе си, негли да го запазят. Самуил Мокри посочи с пръст втория между най-виновните:
— А ти защо запали пръв огъня около господарската къща?
Селякът беше същият, чиято брада трепереше. Той дигна бърз поглед към войводата, видя се за миг бялото на очите му и нищо не продума; само брадата му затрепера още по-бързо. Посочи Самуил следващия от виновните, а той завика, заплака с глас:

— Аз не бях, не бях първият... смили се, господарю! ...
Самуил видя обилните сълзи по бузите му и се обърна към четвъртия от най-виновните:
— Тебе питам: защо запали пръв огъня?
— Защо ли... — повтори след него селякът с дрезгав, прехрипнал глас и едва след това подигна очи да го погледне: — Аз пръв... с първите, признавам. Но той, господарят, погуби баща ми... стар човек. Би го, би го и на втория ден старецът почина. Затова аз...
Самуил Мокри попита:
— Вярно ли е, което говори той?
— Вярно е, така беше — дигнаха се гласове.
Тогава войводата се обърна пак към виновния:
— Но ти не помисли ли за децата му?... Те ие са убили баща ти.
— Не помислих — поклати глава селякът и повтори: — Не помислих.
Всички се спотаиха да чуят какво ще каже войводата. Той каза:
— Върви си и ти. Бог ще те съди по-справедливо. Върви си. — После махна към войниците си: — Вземете тия трима та. Окачете ги. Ей там на върбите край пътя. Да ги види всеки, който мине.
Самуил Мокри продължи пътя си за Обител. И тук беше досъщ както в Охрид: едно и също говореха и тукашните боляри, едно и също им отговаряше Самуил; като охридските граждани, разтревожени бяха и тукашните граждани. Тук имаше повече монаси поради многото манастири около града; оттам беше и името му — Обител. Монасите бяха с болярите, на тях Самуил говори също както на болярите.
Земите на юг от Обител бяха оставени под управлението на Давида Мокри и Самуил Мокри продължи пътя си на север, към Прилеп. В Прилеп той прекара две недели за същите тия работи на царството. Тоя град беше силна крепост още от старо време, та Самуил разгледа стените й и всичките й кули, които сега стояха пусти, с разтворени врати. Пазеха стражи само по кулите на градските порти. През последната година бе умрял предишният прилепски управител, старият войвода Курт, и друг на негово място не беше дошъл. Като говореше с тукашните боляри и управители, той ги укори за изоставената градска твърдина, в която виеха гнезда утове1 и змии; каза им също, че на такава запустяла твърдина приличаше цялото българско царство —

запустяла, с разтворени врати. Самуил Мокри стигна и до Велес, после сви надолу по Вардар, отби се по всички по-големи селища и по много по-малки, върна се назад и мина през Щип, през Свети Никола, та чак до границата на Средецката област, оттам се върна в Скопие. Престоя и в тоя град няколко недели, след това тръгна по всички селища нагоре по Вардар, премина и в долината на Радика. Преди него още по всички тия места бяха стигнали разпоредбите му за ангарията, стигнали бяха и какви ли не приказки за битката в манастира на свети Наум, за тримата селяци, които бе обесил. Кипежът сред народа нарастваше и по тия места, както навсякъде по Охридската област. Селяците се дигаха, искаха и взимаха своето, както бе прогласено за тяхно, болярите бягаха по градищата или се затваряха в твърдините си. Малцина бяха между тях, които по своя воля отстъпваха пред селяните. Някъде бяха по-силни и по-упорити селяните, другаде пък — господарите; на трето място част от селяните бяха против господарите, а друга част бяха с тях, макар с това да бяха против себе си. Разбунил се бе целият народ и най-вече селяците срещу болярите и срещу големите духовници, но всички — и селяци, и боляри, и духовници, та и градските люде, живееха в страх. Бояха се едни от други, колкото и да бяха дръзки едни срещу други. Бояха се още повече от друго нещо и може би това беше мисълта в тях за царството, големият страх от него; може би беше мисълта за закона и пак страхът от него; може би беше страхът от собствените им дела, които много по-често биваха несправедливи и незаконни.

(1 Ут — бухал.)

Между народа и най-много между селския народ ходеха и богомили. Богомили или техни следовници имаше навсякъде, във всяко по-голямо или по-малко селище, но имаше и други богомили, които ходеха непрестанно между народа и засилваха кипежа по всички места. Те говореха и проповядваха, но сега не за бога, който дал душа на човека, и не за сатаната, който направил човека от кал, не за доброто и злото в човека и в човешкия живот, не за греха и падението, за душевното очищение и възвисяване, не за въздържанието и омразата към плътта, към царя, към всичко земно, а говореха и проповядваха, за да възбуждат и разпалват простия и беден народ срещу

земните властели. Те подбуждаха народа и го насърчаваха да иска все повече от болярите и поповете, да иска всичко, а някои някъде го подстрекаваха да дигне и оръжие срещу своите господари. Ала и те, и богомилите, или поне повечето от тях изпитваха същия страх — от царството, от господаря, от закона, та и от сатаната,срещу когото се бореха, и от бога, когото почитаха; също и те в страха си, дори и когато не го съзнаваха, споменаваха името на Самуила Мокри. Едни го споменаваха с добро и с почит за неговата справедливост, а други със старата омраза и старото недоверие към господаря, ала и едните, и другите си служеха с неговото име като с оръжие срещу болярите и духовниците, като ги заплашваха с него или го сочеха за пример.

И ето сега навсякъде се явяваше самият той — Самуил Мокри. Явяваше се заедно със своите петдесет души пъоръжени конници, винаги до него беше и Симеон Илика — едър и хубав като архангел. И което мълвата не беше доизказала за Самуила Мокри, казваше го докрай оръжието на тия страшни юнаци. Самуил търсеше простя народ и го събираше, но и сам народът навсякъде се трупваше около него и войниците му, следеше го по пътищата, очакваше го със страх и с надежда. Господарите и духовниците Самуил намираше там, където те се спотайваха сега и се криеха — по градовете и по твърдините им. С простите люде той говореше като с деца, които жалеше и искаше да защити, но които удряше през пръстите поради тяхната сиромашка лакомия; по-строг и по-страшен беше той за господарите, които не се отказваха от своето. Трудно се приемаше неговата мисъл и от едната, и от другата страна и много често там, дето успяваше да сложи ред, безредието наново започваше, щом той се отдалечеше. Ала имаше и люде, които го разбираха — простите по своему, болярите и духовниците също по своему, и ако всеки от тях би тръгнал с него, Самуил Мокри би повел след себе си вече многоброен полк. И така виждаше той сега в мисълта си целия български народ — като един силен, многоброен и непобедим полк след себе си...

Като навлезе Самуид с дружината си в долината на река Радика и още щом се отправи към първото селище, изсипаха се на пътя

цяла тълпа селяци — мъже, жени, деца, — сякаш го бяха причаквали, и мнозина налягаха там ничком, за да спрат коня му.
— Спаси ни, господарю, спаси ни! — викаха и повтаряха някои от по-старите мъже, махаха ръце към него, кланяха се до пояс, влачеха се по колена и по лакти, жени и деца жално проплакваха. Селяните изтласкаха напред един от най-старите между тях — той беше, види се, техен старейшина или най-умният.
— Ние сме тука от две села, господарю — заговори селякът с глух, задавен глас и продължи: — От две села, но така е по всички села далеко надолу по Радика. Ние тука сме люде на болярина Христофор Видуш, повече на негова земя работим, по неговите гори. И всички сме се пръснали по горите. Никой не смее да се върне в селото. Гони ни господарят, нашият господар. Бие и убива, дете в майка проплаква. Измряхме и от глад. Ето три недели откакто сме побягнали, опасохме нивите, но колко ниви са те. Тук от гората се живее и от стадата, но господарят забра и пази всички стада. Побягнахме...
— Говори по-бързо — прекъсна го Самуил, но старецът продължи, както си знаеше:
— Побягнахме ние от него. Като каза царят да ни освободи от ангария, поискахме си ние нашето право. А той дигна войската си сретцу нас. Не можеше да се живее повече по селата. От нашето село уби петима. Жените даде на войниците си. От село Сенце, до нас, уби двама, жените и там даде на войниците. Бият, газят ни с конете. Като чухме, че идеш насам...
— Къде е той сега, вашият господар?
— Къде е... Ти върви, господарю, по пътя и ще го срещнеш. Той сега ни гледа отнякъде, знам аз.
— Аз ще го срещна, а вие се върнете по селата си.
Не след много време на пътя се изпречиха други селяни, и те със същите молби и поплаци. Самуил Мокри изслуша и тях и ги отмина. Малко по-надолу пътят пресичаше без мост реката и едва-що прегази Самуил буйната река, срещу него се зададе друга една дружина конници. Тя беше по-малка от неговата, но конниците насреща яздеха бързо насам, струпали се бяха нагъсто и някои караха извън пътя. Двете дружини се приближаваха стремително една срещу друга, никой не мислеше да сгори път на другия.

Самуил Мокри вабеляза отдалеко водача на другите конници, който бе изпреварил другарите си, и те бързаха да го догонят. Усети той отдалеко какво беше това нетърпение на другия и силен гняв облада сърцето му. Той също подкара по-бързо и двамата едва-що не се сблъскаха на пътя, струпаха се зад тях и дружините им. Те се познаваха и се познаха още по-долре, като се видяха сега близу един срещу друг. Христофор Видуш беше кокалест човек с гърбав нос, рус, с червеникава брада и сини, студени очи. Колкото и да беше разгневен, Самуил каза с равен глас:
— Не очаквах да те срещна така, Христофор Видуш.
— Аз пък отдавна те очаквам, Самуил Мокри — отговори тутакси Видуш и присви очи да навик. И добави: — Тук аз съм на своя земя.

— Знам.
Замълчаха двамата. Видуш беше в такова състояние, в което войникът и всеки по-дързък човек веднага изтегля оръжие; това се виждаше по цялата му външност, в стойката му върху коня. Самуил виждаше това и трябваше да го изпревари; всеки изпуснат миг можеше да бъде съдбоносен. Но Самуил Мокри все пак не побърза да посегне пръв към меча си, а отново заговори:
— В твоя земя си, знам. И людете са твои тук, на твоя вемя работят, но се държиш с тях като зъл техен враг.
Радой беше винаги близу до господаря си; това знаеше всеки от людете на Самуила и никой не пречеше на слугата. Близу беше Радой и сега — в първата редица на войниците. Той виждаше всичко и току смушка коня си, приближи се коляно до коляно със Симеона Илица, който стоеше на един кон разстояние зад Самуила и слушаше разговора му с Видуш. Радой зашушука бързо в ухото на младия стотник:
— Той ще го удари, не виждаш ли, тоя сатана ще удари господаря! Ка-какво чакате още...
Симеон Илица, в своята добродушна наивност, едва сега видя всичко — и опасната наеженост на Видуш, и прекалената сдържаност на Самуила. Той побутна с лакът слугата и застана до Самуила — мигом да посрещне удар или сам да удари. Видуш не забеляза движението му или само толкова го забеляза, че

позадържа ръката си. Задържайки ръката си, той не спря злия си език:
— Враг си ти! И как те търпим още?! Ти, болярин и войвода, а си тръгнал с париците. Дигаш ги против господарите им. Тук у мене това няма да бъде! Всичките ще ги избия. И парици, и смерди... И ти като тях — богомил! Бабун!
От устата на Видуш пръскаше бяла пяна. Повиши глас и Самуил:
— Прогонил си ги. Насилваш ги за ангария. Убиваш ги, ще ги избиеш, казваш. А какво става със земята ти, с нивите ти сега, посред лято, със стадата ти? Ще можеш ли без тях, без париците си? Избий ги, но земята ти ще опустее без тях. Аз казвам: дай и на тях да живеят като люде. Това е всичко, Богомил аз не съм, но съм болярин и войвода. Мисля... — Видуш понечи да го прекъсне на свой ред, но Самуил Мокри дигна ръка срещу него и продължи: — мисля и за себе си, но ти мислиш само за тая твоя долина и мислиш лошо.
— Ти не можеш да влизаш с войска в моята земя, без мое знание!
— Лошият господар е по-лош и от чума. Някой трябва да застане над тебе.
— Ти, а!
Звънна меч, ала миг преди това изсвистя във въздуха мечът на Симеона Илица — голям, но лек за ръката му, и дясната ръка на Христофор Видуш увисна, разсечена дълбоко в рамото, ведно с гъсто изплетената посребрена ризница. Видуш не извика, само лицето му се изкриви страшно и пожълтя, изкриви се той цял на дясната си страна, сякаш пак да замахне с меча си, но мечът падна от съсечената ръка в нозете на коня му.
Двете дружини яростно се нахвърлиха една срещу друга. Дружината на Самуил Мокри, която беше три пъти по-многобройна, бързо надделяваше, докато изтласка неколцината още здрави войници на Видуш на една малка поляна край реката и там загинаха те до един. Късият път от мястото, дето почна битката, до тая поляна беше покрит с ранени и убити войници и коне, други коне тичаха встрани уплашени и без ездачи. Дружината на Христофор Видуш беше разбита и унищожена, паднаха тук и шестима от Самуиловите войници, ранени бяха още повече, засегнат беше и Самуил с върха на меч.

Докато траеше тая къса братоубийствена битка, от височините вляво и вдясно, иззад трапища и брегове надзъртаха и чакаха нетърпеливи селяци.
Самуил Мокри мина с оцелелите си люде през долината на Радика и навлезе в долината на река Дрим. Като вземаше водите си от Бялото езеро, тая река и сега, в най-горещите дни, не беше много намаляла. Самуиловата дружина я прегазваше по бродовете, защото мостове имаше малко и те повечето дървени, тесни, та се люлееха застрашително под конските копита. Минаваше Самуил ту на единия, ту на другия бряг на Дрим и често се отдалечаваше и по на един, по на два дена път в тия планински места. Богатството тук бяха горите и стадата, които тежеха като сиви облаци по широките поляни, живееше по тия планини много народ.
Самуил се отбиваше надалеко по двата бряга на Дрим, но вървеше все срещу нейното течение и се приближаваше към огромния неин източник, към родното езеро. Пътуването през областта бе продължило много и той се радваше, че се връща в родния си край. Мислеше за Охрид, за своя дом, за жена си също и сега с по-друго чувство към нея — тя беше в бащината му къща и може би го очакваше също нетърпеливо, както и той бързаше да я види, а там, до нея, бяха и децата му...
След още редица дни Самуил навлезе в мокришките гори. Мисълта му за родния край сякаш се предаваше и на коня под него, който тропотеше все по-бързо по горските пътеки, или това беше нетърпеливата ръка на ездача, която подръпваше юздата все по-често...

Горещо, задушно беше дори и тук, в дълбокото долище сред гората, край намалялата вода. Четирима богомилски вождове бяха насядали вътре във воденицата, близу един до друг, глава до глава. Биляна седеше на прага с боси нозе и теглеше на хурка тънка вълнена нишка, въртеше в другата си ръка вретено като стара баба. Нямаше кой друг да се грижи за дедъц Дамян, за облеклото му — те бяха сами на тоя свят, - дядо и внучка. Людете бяха свикнали да я виждат край него тук, в нищо не можеше да се отдели и старецът от нея. Четиримата богомилски вождове бяха се спотаили във воденицата в това горещо следпладне, те сякаш

не забелязваха внучката на дедъц Дамян, която седеше на прага там, встрани, с хурката си. А тя чуваше всяка дума от разговора им.
—... Болярин като всеки болярин, болярско куче! — режеше слуха й острият шепот на Рун. — Да не мислете, че се е загрижил толкова за бедния народ! Свои някакви цели гони той.
Чу се спокойният глас на Нестонг:
— Той е по-умен от другите боляри и по-чист. Ти недей за него така... Взема от болярите, дава на нищите. Що искаш повече? Ние трябва да бъдем с него. Когато и да е, срещу него ще се съберат всички боляри и ще го ударят. С нас той ще бъде по-силен, но и ние ще бъдем силни с него.
— Що си мислиш ти! — чу се пак гласът на Рун, издрезравял от злоба и гняв. — Като вземе всичката сила в ръката си, той ще се обърне и срещу нас. Така ние сами ще помогнем за своята гибел. Той ще стане цар, а кой цар ще търпи богомили!
— Той е добър и чист човек — чу Биляна гласа на дядо си. — Познавам го още като дете. Не е като нас, но не може да търпи неправда.
Тримата тия богомили млъкнаха. Биляна се ослушваше да чуе гласа на четвъртия. Мина доста време в мълчание и най-после се чу гласът и на четвъртия от богомилите във воденицата. Едвам се чуваше тоя глас, тих и равен:
— Аз виждам... С делата си той е с нас. Ние ще бъдем с него, докато върши такива дела. Той е против болярите, против поповете. Той жали бедния народ, иска да му помогне. Ние ще бъдем с него и занапред, ще му помагаме и занапред.
Четвъртият говореше толкова тихо, че сякаш не се и грижеше дали ще го чуе някой, или няма да го чуе. Той и млъкна така, внезапно, ала се усещаше, че другите трима търпеливо чакаха да продължи и да завърши приказката си. Чакаше и Биляна, вретеното се въртеше по-бавно между пръстите й. Иззад воденицата едвам се дочуваше шумът на отбитата намаляла вода; замлъкнал бе и воденичният камък. Четвъртият от богомилите заговори пак внезапно, както и бе млъкнал. И все така тих беше гласът му — нека напрегне слуха си, който не чува добре. Четвъртият във воденицата беше сам първият наместник на поп Богомила и тежко му, който пропусне една негова дума.

— Приближете се още повече до него — говореше той, — влезте между людете му, бъдете винаги близу до него, до ухото му, до ръката му. Вие ще го направлявате в мислите му, в делата му, вашата дума ще чува. Ако стане цар — нека стане; по-важно е какво ще върши. Ако се обърне срещу нас, и ние ще се обърнем срещу него. Сега сме с него. Мълчи, Яков Рун. Знам какво ще кажеш. Богомилите са против царя, да. Но ето един цар, който върви по нашия път. Нам ни е нужно това, за да хванем по-дълбок корен. Мълчи, Рун! Обуздай се и върви да служиш на болярина.
Първият наместник на поп Богомил не каза нищо повече. Мълчаха и другите трима с него. С последните му думи те бяха свършили разговора си. Дълъг бе тоя разговор и едва на края се изказа наместникът, слушал бе той другите докрай и той сложи края. Неговата дума беше винаги последна и всички други-трябваше да се подчиняват на слабия му глас. Във воденицата се чуваше еднозвучният заглъхнал шум на отбития бент, но в него Биляна долавяше и всички други шумове. Без да погледне, тя знаеше какво става там, вътре — виждала бе друг път и много пъти преди. Наместникът на поп Богомила влизаше и излизаше всякога през малката задна вратичка на воденицата, за да не го срещне някой и да види лицето му. Никой, освен посветените, не биваше да вижда лицето му. И малката градинка зад воденицата стоеше едно муле и двама пазачи. С това муле бе дошъл наместникът и сега пак с него си отиваше. Когато се качи той на гърба на мулето, върху някаква дреха, единият от пазачите взе оглавника и поведе животното, подпирайки се на тояга, а другият тръгна след него, като се подпираше също на дълга тояга.
Биляна седеше на прага и въртеше вретеното. После чу как бликна водата в улея и макар доста намаляла, шумно се заблъска долу; дедъц Дамян бе обърнал яза, започна да се върти и воденичното колело. Старият човек и излезе от воденицата и пак се върна — отново бе тръгнал по работата си. Биляна въртеше мълчаливо вретеното между пръстите си. Слънцето се бе наклонило на запад, върбите на дървесата нататък блестяха в светлината му, а долу, по поляната пред воденицата, гората бе хвърлила широка, прохладна сянка.

Девойката ловко придръпваше вълнената нишка и час по час попоглеждаше ту към пътеката, която слизаше през гората по другата страна на дълбокия дол, ту към пътя, който водеше за господарската твърдина. Девойката мислеше за Самуила Мокри. Тя винаги мислеше за него и го сънуваше всяка нощ. А преди малко четиримата богомили през цялото време бяха говорили за него. Те не бяха споменали името му, но тя знаеше, че говореха за него. Тоя зъл, проклет Рун — само той не намери да каже добра дума за болярина. Тя най-напред по това позна, че те говореха за него — по всички добри думи, които казаха и дядо й, и Нестонг, та и наместникът. Той каза: боляринът е с нас и ние ще бъдем с него, той жали бедния народ... Да, такъв беше боляринът. Тя винаги се радваше, когато го виждаше, самото й сърце се радваше. Девойката знаеше, че има и зли боляри; виждала бе такива боляри в селището зад високия рид, където живееше тя, докато майка й беше още жива. Там бе идвал и старият господар, бащата на младия господар, идвали бяха и други боляри. Людете в селището се криеха от тях. А младият болярин Самуил Мокри влизаше във воденицата и сядаше на столчето, приказваше с дядо й, с много други люде и те не се бояха от него.

Той приказваше и с нея и я гледаше с добри очи. Поглеждаха я често и другите мъже, които идваха във воденицата, но очите им не бяха добри като неговите. Те й приказваха и лоши думи и като че ли всеки я дебнеше, всеки беше готов да я сграбчи — тръпки минаваха по тялото й, идеше й да избяга надалеко. Той беше господар, но с него не беше така. Ето сега тя седеше на прага, пръстите й несъзнателно придръпваха нишката, въртяха вретеното, а очите й живо се местеха ту към едната, ту към другата пътека. Откога не беше идвал той във воденицата, цяло лято не беше идвал, но тя все го очакваше, а като седнеше тук на прага или ходеше по работата си наоколо, очите й все се обръщаха ту към единия, ту към другия път, откъдето бе идвал той всякогаш.

Сянката на гората пропълзя още по-наблизу. Биляна никога не беше преминавала нататък — да мине ето през тая сянка, да тръгне по тоя път през гората и да иде до господарската твърдина, да види къде живее младият господар. Не беше се

случвало да иде по-далеко нататък и не знаеше как изглежда господарският дом. И никога преди не бе мислила да иде по-далеко нататък — ще иде да събере съчки или гъби и пак ще се върне. Но сега господарят отдавна не беше идвал, та щеше й се да тръгне да го потърси. Къде другаде — ще го потърси у дома му, той у дома си живее както всички люде.
Биляна сама се усмихна на мислите си. Но лицето й пак се промени, стана напрегнато и строго. Тя искаше да убеди някого, да убеди себе си: трябваше да каже на господаря какво бяха говорили за него четиримата във воденицата! Ще му каже, защото беше добро, но няма да му каже нищо за Рун — господарят ще се натъжи, пък може и да се разсърди.
Съсредоточеното, напрегнатото изражение на лицето й вече не се променяше. Едни и същи мисли държаха ума й, рядко ще се променят за малко и пак бързат да се върнат, едни и същи се въртят в ума й. От последната им среща тя мислеше много често за войводата. Сърцето й прекопня за него, като да й беше роден брат. Тя нямаше по-близък човек от дядо Дамян, но дядо Дамян все я хокаше и едвам ще я погледне... жена била, проклета.
Изеднаж девойката скочи, вретеното падна от ръката й, търкулна се на земята; скочи тя и замря, спря да тупти сякаш и сърцето й. Някъде из гората се дочуваше конски тропот; дядо Дамян не би го чул, но тя го чуваше. Приближаваше се, приближаваше се насам бързо...
По стръмната пътека вдясно шумно се свлече и се изсипа на поляната дружина конници. Биляна погледна за миг и пак наведе очи. Той беше, войводата, той водеше конниците. Тя следеше всяко негово движение, без да го вижда, различаваше дори стъпките на неговия кон сред тропота на толкова коне. Може би не беше точно тъй, но тя го виждаше през спуснатите си клепачи, виждаше го в себе си. Ей сега ще се спре пред нея и ще й заговори. Затова туптеше сърцето й толкова бързо. Тя чу гласа му:
— Вървете. Ще ви настигна.
Биляна видя с наведените си очи как се плъзна край босите й нозе сянката на кон и се спря там. Клепачите й натежаха още повече. Тя бе го чакала, бе го усетила как иде, а сега не се решаваше да го погледне. Самуил я гледаше от високото седло. Каква чудна

воденичарка — за няколко месеца пак се бе променила, да не може човек да я познае! Станала бе истинска жена. Променил се бе и цветът на кожата й, станал бе по-нежен, по-топъл; бяха се приподигнали и разширили раменета й, загладила се бе шията й, на челото й тежеше кичур коса. Само дрехата й беше все същата, но окъсяла — босите й нозе бяха много разголени, тя не беше вече дете. Воденичарка! Мислил бе Самуил за нея, искал бе да я види, отбил се бе от по-прекия път. И заради дедъц Дамян, но... Ето сега нахлу в сърцето му гняв против нея, поради тия разголени нозе. Забелязал бе той, че всички войници се извръщаха да я гледат...
— Къде е дядо ти?
Девойката го погледна уплашена и още повече се уплаши, като видя навъсеното му лице.
— Тука е... — промълви тя, но самият дедъц Дамян се показа на вратата на воденицата:
— Тука съм. Слез от коня и ела вътре.
В гласа на воденичаря, по лицето му се долавяше настойчивост. Самуил скочи от коня и минавайки край Биляна, тикна юздата в ръката й:
— На. Дръж коня...
Девойката стисна в шепата си края на юздата с нажалено лице, но в следващия миг лицето й се разведри. Ведрина, приветлива бодрост прозвуча и в гласа й:
— Добре дошъл, болярино! Отдавна не си идвал у нас.
Самуил се загледа в нея с присмехулно учудване и гласът на девойката леко потрепера. Поколеба се в раздразнението си и той, заозърта се, искаше да направи нещо за нея и току съгледа падналото вретено тъкмо пред върха на обувката му. Ами той знаеше, че вретеното беше там. Видя го още в ръцете й, видя го и когато падна — не бе откъснал поглед от нея още като я зърна пред вратата на воденицата и докато забеляза, че Радой го наблюдаваше. Затова изпрати слугата си заедно с войниците... Сега той се наведе, дигна вретеното и го подаде на момичето:
— Ще го загубиш. Гледай да не изпуснеш и коня — добави, влизайки във воденицата.
— Хм... — прие Биляна весело шегата му, проследи го със светнал поглед.

Сетне я облада нова мисъл, черните й вежди се сключиха. Тя премести вретеното в свободната си ръка, измъкна и хурката от пояса си, сложи ги зад високия праг на воденичната врата. Там, до вратата отвън, бе подпрян похабен воденичен камък и от него някои от мливарите се качваха на конете си. Притегли девойката Самуиловия кон до камъка и скочи на седлото, босите й нозе увиснаха разголени до над колената. А конят мръдна нататък, навирил уши. Едва сега се уплаши девойката, но не знаеше какво да предприеме, не се решаваше и да вика за помощ. Конят продължаваше да върви по своя воля и Биляна се остави на него. Животното се отправи към пътя за господарската твърдина, спря се там, изви назад дългата си шия и продължително изцвили. Кончето бе познало пътя, усетило бе миризмата на другите коне, които бяха отминали нататък, но преди да се спусне по следите им, обърна се да потърси своя господар.
На вратата на воденицата се показа Самуил Мокри, който бе чул тревожния зов на коня си. Показа се там и дедъц Дамян.
— Чрън! — наведе вик по коня младият войвода и се спусна през поляната.
Конят изцвили още по-продължително. Като чу силния вик на Самуила, девойката се съвзе от големия си страх и както бе виждала да правят някои, запляска гальовно коня по влажната шия. Животното се обърна пак към воденицата, но в същия миг Самуил сграбчи провесената юзда.
— Ти да не си луда... — скара се откъм воденицата дедъц Дамян, но двамата млади люде не го и чуха.
Самуил протегна мълчаливо ръце към девойката и тя се отпусна към него също с протегнати ръце, отпусна се цяла за един миг, премаляла от неизпитана радост. Страхът й от коня бе изчезнал. Тя бе видяла с очи уплахата на болярина, той се бе уплашил за нея и ето сега протягаше ръце с пребледняло лице. Самуил я смъкна от високото седло и я остави на земята. После се хвърли на седлото и подкара бързо през гората.
Като навлезе в старата гора, Самуил Мокри отпусна юздата и конят продължи спокойно по познатия път. Освободи се и сърцето на ездача от току-що изпитания страх, от един безпричинен гняв; той дори се засмя и току се озърна да не би някой да го е чул. Никой не бе чул радостния му смях, гората се

бе умълчала в тоя предвечерен час, пусто беше наоколо и тихо. Самуил нямаше от кого да се бои, на кого да се сърди, нямаше тук чужди очи и уши, той беше сам в затихналата гора със своя кон. Сега всичко му изглеждаше смешно. Тя изпусна вретеното и не смееше да се наведе да го вземе. От него се смути и уплаши. Дрехата й бе окъсяла, но тя не беше болярка с хубави дрехи, тя беше водеиичарка с конопена риза. Той усети в ръцете си младото тяло под късата дреха, усети как се отпусна за миг в ръцете му. И пак се усмихна сега на уплахата си, когато излезе от воденицата и я видя на коня, премаляла от страх, но и някак горда със страха си. Как се бе покатерила на високия кон... отдалеко се виждаха върху тъмната кожа на седлото, върху тъмния косъм на коня нейните дълги, стройни нозе. Побелялото й лице просия, когато го видя да тича към нея. После Самуил усети младото тяло в ръцете си, гъвкавата коравина на малките й момински гърди, усети по лицето си нейния здрав дъх... О, хубаво беше и весело, какво чудно момиче беше воденичарката... Биляна...

Той вече я желаеше, тя бе влязла в сърцето му. Той беше господар на цялата гора тук и на всички гори наоколо, никой не би се решил да застане срещу господарската му воля. Ала нито помисли сега да вземе това момиче, да го вземе, както го желаеше с цялото си младо, пламенно сърце и със своята господарска сила. Може би го възпираше приятелството му с дедъц Дамян или... Но — не, не. Такова беше чувството му към тая девойка, добро и чисто, не би желал с нищо да я насили, да й причини болка, да я наскърби.

Разговорът му с дедъц Дамян беше много къс. Старецът го заведе чак в дъното на воденицата и му каза през шума на водата:

— Какво е било, що е било, няма да ме питаш; няма и нищо повече да ти кажа. Ще знаеш само това, че докато вървиш по правия път, нашите люде ще бъдат с тебе.

— За богомилския ли път говориш?

— Не. Правият път е един за всички. Ние сме богомили за вярата. Но ако ти се бориш против всяко зло, там сме и ние; против всяко зло. Повече и няма какво да говорим с тебе; говорили сме много пъти. Сега всичко е в ръцете ти.

Гората се изпълни със зелен здрач — под широките шатри на дървесата, между дебелите тъмни дънери; позеленя и ясното лятно небе горе, между тънките вейки, които се заплитаха и разплитаха при все по-честите повеи на закъснелия вечерник. Тих шум идеше на широки вълни откъм дълбините на гората и преминаваше през цялата гора; остро изцвърча наблизу някаква гадина, конят дръпна главата си назад и тревожно изпръхтя. Настъпваше нощ в гората. Конят се втурна напред — Самуил едва бе го докоснал със стремената...

През разредените дървеса се показа бащината му твърдина. Отдавна не беше се връщал с такова нетърпение в своя дом. И пак смушка коня — да тича по-бързо, да лети, като да го преследваше нещо, като да искаше да избяга от нещо. Искаше да види по-скоро жена си, искаше да види децата си. Мислеше за децата си, бяха му домилели още повече; такива мънички човечета, хубави и безпомощни. Да можеше някак с един скок да стигне до вратата на своя дом. Най-сетне той се втурна в предния двор на твърдината, където се бяха настанили вече войниците му. Радой взе юздата на запенения кон, чийто косъм още повече бе потъмнял от обилна влага. Самуил изтича към покоите на жена си.

Той влезе задъхан в предната стая и веднага съгледа Агата. Тя седеше на широко, ниско столче пред прозорците, обхванала с ръце колената си, и сякаш се грееше на предвечерната светлина, която струеше оттам; ъглите на противоположната страна на стаята чезнеха в здрач. Там, в здрача, беше изправена арфата; нахвърляни бяха на един стол и някакви дрехи. През вратата насреща се дочуваше детско гласче. Щом чу изтропването на вратата, Агата се изправи; тя беше предупредена за връщането на мъжа си, чу се и замореното му дишане. Мълчаливо се обърна към него младата жена и едвам го докосна с поглед, кимна леко с глава:

— Добре дошъл.

Тя беше облечена в дълга дреха, която светлееше срещу прозорците в загаснало синьо по рамото й, по изпъкналите гърди, по бедрото й надолу. Стоеше с отпуснати ръце и клепки и нито се помръдна повече. Ето я все същата — затворена, далечна. Той я познаваше такава и преди, но сега му се стори, че тя знаеше за

него нещо не хубаво, дори нещо срамно и беше нажалена. Пристъпи бързо и я прегърна пламенно — като че ли колкото повече искаше тя да го отблъсне от себе си; толкова повече се притискаше той към нея.
— Здрава ли си?
Агата не отговори веднага, сякаш обмисляше отговора си:
— Не съм болна:...
Тялото й беше същото — меко, топло, изпълваше ръцете му, тежеше сладостно на гърдите му. Той се притискаше към нея, искаше да я събуди, да я раздвижи. Това беше не само от възбудата му, а чувствуваше в себе си и смущение. Най-сетне тя се поотдръпна от него, свали от себе си лакомите му ръце:
— Остави ме...
Той и сега не искаше да я пусне. Агата се отдръпна още повече и добави:
— Аз съм пак бременна.
Самуил неволно погледна корема й. Не личеше още нищо, но то се знае, тя не го лъжеше. Изчезна в него и поривът му, и смътното чувство на виновност, остана само една блудкава незадоволеност. Той сега сам се отдалечи от нея, не се сети да попита и за децата. Свали меча си, свали плетената стоманена ризница, нареди да му приготвят топла вода, за да се окъпе. Сърцето му постепенно се успокои между една незадоволеност, между едно неясно чувство на виновност и друго едно чувство на внимание и дълг към бременната жена и съпруга. Почувствува той, че бе останала някъде много далеко и воденичарката. Окъпа се и седна да вечеря с жена си. Вечеряха мълчаливо, но той на няколко пъти й поднесе ту някое по-вкусно късче, ту някой хубав, зрял плод. А се виждаше, че бяха го понесли отново неговите мисли.
Той преспа само една нощ в твърдината си.

Трябваше да обходи и южните предели на обширната Охридска област. Породила се бе в него мисъл да проникне още по на юг, накъм стара Елада. По тия места нататък живееха много славяни, които бяха досъщ като всички други български славяни; там беше многобройното племе на велегизитите, имаше много

славяни и по земите отвъд реката Пиней, отвъд Олимп и Лариса. Ала нататък той трябваше да премине границата с Византия. Като тръгна тоя път от бащината си крепост с намалялата си дружина, Самуил остави далеко вляво манастира на свети Наум, езерото Малик и след уморителен път през диви планински места навлезе в долината на река Девол, стигна и до град Девол, оттам, пак по течението на тая река и като я премина близу до устието й — свърна към град Главиница. Премина също и до град Белград, а оттам навлезе в земята на ваюнитите. Тук стигна до река Воюса и се отправи срещу течението на реката по десния й бряг, остави вдясно от пътя си северните разклонения на Пинд, където живееха много власи, и премина в долината на Бистрица. По десния бряг на тая река Самуил Мокри стигна до големия й завой дълбоко на юг; тук наблизу беше и границата между България и Византия, както бе определена още по времето на Симеона Велики. Той премина смело границата, понеже навлезе в страната на велегизитите, но не посмея да се доближи с малкия си полк до град Лариса, който беше силна византийска твърдина. Не се отби и към Сервия, а премина пак Бистрица и нагоре по левия й бряг стигна до Костур. Той не се отби в тоя град, отправи се към малката твърдина на Давида Мокри.

Двамата братя, най-старият и най-младият, стояха дълго прегърнати — не бяха се виждали много отдавна и бяха закопнели един за друг. Ала щом се отделиха и се поразгледаха, с всяка нова дума, която си разменяха, те и двамата виждаха все по-ясно, че между тях беше не само изминалото време от последната им среща. Те бяха се променили и външно, особено по-старият брат, и се оглеждаха едва ли не като чужди, някак с чужди, любопитни очи. Давид Мокри бе много остарял за годините си, ослабнал бе, широката му руса иначе брада отдалеко се белееше, вече гъсто прошарена с бели косми. Затихнал бе и гласът му, погледът му беше някак извърнат встрани, като че ли нищо не можеше да го привлече и задържи, не се задържаше тоя поглед по-дълго и върху любимия брат. Самуил забеляза, че и облеклото на Давида беше много овехтяло.

Те седнаха един срещу друг в малката стая на Давида на по-горния кат на усамотената крепостна кула. По-старият, гледайки все така някъде встрани, каза:

— Чувам... знам за тебе всичко. Все бързат да ми кажат едни и други... Заорал си ти надълбоко.
Самуил го слушаше внимателно. Мисълта на по-стария брат беше винаги дълбока и правдива, думите му бяха силни. Давид продължи, като да беше сам в стаята си:
— Ти искаш да раздвижиш, да съживиш народа, да го дигнеш... Това е добре. Народът е като земята и е източник на всяко нещо, на всяка сила. Но в него има и тъмнина много, и ярост голяма; гледай да не развържеш яростта му. В него има всичко — ето кое е най-вярната дума за него. Всичко: и добро, и зло. Той е като дете.защото никога не остарява, но е и премъдър, защото животът му продължава много векове. Но може да бъде и убиец, и грабител.
— Ти разясняваш и мои мисли — рече Самуил.
Давид продължи, като да не бе го чул:
— В него има всичко, нели е съставен от хиляди и хиляди различни люде, от всякакви люде. Но людете и си приличат. Людете се подчиняват на силата, на правдата, на страха. Ти трябва да бъдеш силен, справедлив и страшен, за да ти се подчиняват и да те следват, за да ти дадат своята сила. Ти трябва да знаеш накъде ги водиш, за да не се колебаеш на всеки кръстопът, и така те, в колебанията ти, ще познаят твоята слабост. А ти знаеш ли накъде ги водиш? — обърна изеднаж Давид към него сините си очи, отворени широко, втренчени, пълни и те със същия този въпрос.
Самуил посрещна погледа му със също такъв напрегнат, широко отворен поглед. Той виждаше, че трябва да отговори за най-важното, ала изрече само отделни думи:
— Царството ни да бъде силно и... страшно. Закон и правда... Народът гине в нищета, в тежък труд, а боляринът и владиката. .. пиянство и всички бесове са в него, гнилост... Но ти знаеш, брате!
— Знам и ти вярвам — кимна бавно Давид Мокри, наведе едрата си глава, широката брада легна и се прегъна на гърдите му. Той стоя така някое време мълчаливо и като изправи отново главата си, очите му бяха пълни с влага: — Боя се за тебе. Такова е сърцето ти, а ти във всяко нещо с него...
Самуил посегна стремително, улови и двете му ръце, стисна ги силно и още-по-силно:

— Аз от нищо не се боя... Мога и с меч, и с огън! Сърцето... то е в мене, а ръката ми никога няма да трепне. Ти не бой се за мене, брате.
Давид също прихвана ръцете му с братска милувка:
— Виждам те и може би по-добре от тебе, както се виждаш и знаеш. Няма да те спра, не мога да те спра. Но това е най-важното: човек да знае какво да върже и какво да развърже в себе си, също и в другите. Какво да върже, какво да изкорени най-напред в себе си. И да знае човека. И себе си да знае, и другия.
Самуил го попритегли:
— Ела с мене! Не! Върви пред мене и аз ще те следвам.
Давид Мокри внимателно се отдръпна от него, стана и пристъпи към прозореца, подпря се там с лакът на вдлъбнатата стена, загледа се някъде навън. Гласът му дойде сякаш отдалеко:
— Аз само защото те обичам... Не мога да те спра, не мога да те променя, а знам, че злото не може да се победи на земята, със земни оръжия. То може само да се изкупи, човек може само да се измоли. По-слаба е у мене вярата ми в човека. Греховен е той, в грях се ражда и с грях. За него аз мога да се моля и не искай нищо повече от мене, от моята човешка слабост и греховност.
През отворения прозорец долиташе многогласа врява откъм двора и другите помещения на малката крепост, дето се бяха настанили войниците на Самуила. Чуваше се пръхтене на коне, подвиквания по конете. Самуил се приближи до брата си и се загледа в него при по-силната гветлина тук, сякаш да види и по външността му, което чуваше в думите му, прозираше и в душата му. Очите им пак се срещнаха — пъстри у по-младия, бляскави и упорити, а сини у по-стария с далечен, скръбен поглед. Двамата братя се обичаха, не бяха се лъгали никога и не наведе очи ни единият, ни другият. Ала виждаше единият, виждаше и другият, че пак се бяха разминали. Давид се бе отделил от него.
Те седнаха да се хранят в същата стая. Единственият слуга на Давида Мокри сложи на трапезата само черен хляб и една пръстена паница с овощия. Домакинът не даде никакъв вид, че се стеснява пред милия си гост поради бедната трапеза. Скоро взе да се стъмва и още по здрач по-старият брат пожела лека нощ на госта си и се качи в друга една стая, под самия каменен покрив на

кулата. Самуил дочуваше до късно през нощта сподавения провлечен глас на Давида, който дълго се моли в стаята си горе. Самуил поведе дружината си за Костур рано на другата сутрин. Давид не слезе да го изпрати. Когато конниците поеха пътя за града, Самуил чу зад гърба си гласа на Радоя:
— Гладни сме всички, оставиха ни, кажи-речи, гладни. И ко-конете. Той всичко раздавал на нищите. За душата си... свети Давид.
Слугата пръв прогласи за светец Давида Мокри, когото по-късно призна за светец и православната църква.
Самуил прекара в Костур една неделя, после и тук тръгна от селище на селище, стигна и до Воден, влезе и в Сетина, в Остров, Мъглен, мина и нагоре до Просек на Вардара. По десния бряг на тая река той стигна до Черна, премина я със сал близу до устието и, върна се назад през Пелагония, през Прилеп и Обител и се прибра в Охрид. Като минаваше през проходите на Баба и Петрино, конете газеха до колената си в сняг.

XVI

През лятото на 970-та година княз Светослав Киевски премина отново Стара планина с тридесет и осем хилядна войска, в която имаше не само таври, но също маджари, печенеги и българи. Князът премина границата с Византия, премина и оттатък Одрин, а през есента на същата година стигна до град Аркадиопол* и тук, край стените на тоя град, стана голямо оражение, в което войската на Светослава бе разбита от византийците. Киевският княз се върна в България. Тогавашният византийски император Йоан Цимисхий не се задоволи с победата при Аркадиопол и реши да прогони Светослава от България, за да го отдалечи и от Цариград. Зимата на 970— 971 година премина в усилени пряготовления за ново сблъскване между руси и византийци, ала и през следващата пролет Цимисхий не можа да се срещне с русите поради бунтове срещу него в Мала Азия. През лятото на същата 971 година Светослав отново навлезе във Византия. Йоан Цимисхий потуши бунта в Азия, върна се в Цариград и тук започна да се готви за решителен поход срещу таврите. (*1 Аркадиопол — Люле Бургас.)

Приготовленията за тоя поход продължиха до пролетта на 972 година, когато императорът потегли с голяма войска за България, като преди това изпрати византийската флота да заеме устието на Дунава и да пресече пътя на Светослава за Русия.
Цимисхий премина тесниците на Маторие гори и след кръвопролитни битки превзе българската столица, като плени и Бориса Втори, българския цар, заедно със семейството му. Императорът нарече Преслав на своето име — Йоанопол, и продължи похода си към Дръстър, където се затвори княз Светослав с войската си. Станаха големи битки и много кръв се проля и от двете страни край стените на тая българска крепост на Дунава. Обсадата на Дръстър продължи месеци наред и най-сетне Светослав бе принуден да я предаде поради страшен глад.
Таврите напуснаха България, а Цимисхий, който бе обявил, че воюва за освобождението на българите, се зае да затвърди своето господство над тая част на България. В Преслав той задържа под стража втория Борис с жена му и двете му деца, задържа също и брата му Романа, сетне ги поведе към Цариград. В столицата си Цимисхий бе посрещнат като победител и на форума Августеон заповяда на българския цар да свали от себе си пред събрания там народ всички знаци на царската власт.
Самуил Мокри следеше зорко ден след ден тия събития в източните предели на българското царство. Подобно на Светослава Киевски, Йоан Цимисхий не премина отсам Искъра и Западната Средна гора. Към другите причини, изглежда, се бе прибавила сега още една: в продължителните кървави битки с русите византийската войска се бе изтощила и Цимисхий не ще се е чувствувал достатъчно силен да завладее цяла България. Големи бяха страховете и тревогите на Самуила за отсамната част на България, но той и очакваше едно такова оттегляне на ромейския император, който се задоволи само с източните български земи, както ги бе покорил и Светослав. Самуил проследи първия поход на Светослав към Цариград, проследи и втория му поход. Не беше трудно да се предвиди, че Византия ще поиска да се освободи от такъв мощен и опасен съсед като руския княз, който при това привличаше на своя страна и все по-голяма част от местното българско население. Сблъскването между таврите и византийците беше неизбежно и Самуил се надяваше,

че това сблъскване ще сломи едната страна, ще изтощи другата и ше ги направи по-малко опасни за него, за неговите планове. Така и стана: Светослав Киевски напусна България, а Цимисхий изостави нейните западни предели и се прибра в столицата -си. Зимата през 972—973 година мина спокойно по цяла Западна България. Спокойно започна и пролетта. Уталожиха се донякъде ламтежите и на бедняците, и на господарите; получиха своето и едните, и другите, поне доколкото беше нужно, за да се примирят. А там навсякъде беше Самуил Мокри, с добрата си дума, но и с полка си. Като ходеше от град на град, от село на село, за да укротява и вразумява непокорните и неразумните, в същото време той събираше капка по капка здравите сили на народа.

Докато продължаваше войната между руси и ромеи през пролетта и лятото на 972 година, Самуил събра и въоръжи дванадесет полка, от всеки по-голям град по един, и ги придвижи към Щипонските планини, като ги раздели на няколко части, за да могат по-лесно да се прикриват из тамошните гори и планински дипли; той не искаше да се знае, че е съсредоточена там българска войска. Това стана, когато Йоан Цимисхий бе превзел Преслав и воюваше със Светослава Киевски вече около Дръстър. Самуил се готвеше да пресрещне едно византийско нахлуване към западните предели на царството, а оттук през Гълъмбец, минаваше най-удобният път за Средец.

Самуил Мокри събра тая своя войска повече от народа и, то се знае, както винаги тя беше най-много от селския народ, от селските общини, от племената и големите родове. Навсякъде се намериха по пет или по десет, или по двадесет души, които излизаха пред Самуила и казваха:

— Ето ние ще дойдем с тебе.

Самуил бе вдъхнал доверие вече у мнозина. Селяните отказваха всяка принудителна работа и можеха сега да запазват по-добре своето. Те сега и на пазарищата изнасяха по-свободно, което им беше за размяна или за продаване. Затова казваха на Самуила, макар още със страх в недоверчивите си селяшки сърца:

— Надяваме се на добро с тебе.

И мнозина от тях, по-млади и по-здрави, които нямаше какво много да ги задържа по хижите, влизаха в полковете му. Имаше и

друго, което ги караше да стават войници: като се поосвободи народът и излезе от най-черното дъно, пробудиха се в него и потиснати, забравени желания. Някога людете са ходили на война и са се връщали с всякаква плячка, някои и с цели богатства; така е било и по времето на Симеона Велики и също по времето на баща му Борис Кръстителя — помнеше се още и което се помнеше, сега се преразказваше, като едното ставаше десет, а десетте — сто и хиляда. Имаше млади и буйни мъже, в които се разгаряха юнашки чувства и копнежи, които бързаха да облекат ризница и да препашат меч, да тръгнат по незнайни места, да срещат всякакви случки и опасности, да побеждават врагове. Чувството за война е изконно в човека и тласка към примамливи похождения. С него в мъжа се събужда и ловецът, и похитителят, и героят, и славолюбецът. Най-сетне в Самуиловите полкове влизаха и такива, които бягаха от труд или от някакви несгоди в живота си, като мислеха, че войнишкият живот е по-лек, по-безгрижен.

Влязоха в полковете и мнозина от по-бедните граждани и пак повечето по същите причини. По-трудно беше с болярите и с по-заможните люде, а между тях бяха и войводите, и хилядниците, и всички други началници и управници.

Самуил Мокри успя да събере добра войска докъм осем хиляди души, добре я въоръжи и добре я подреди. За въоръжението й той се улови за градовете, за художниците в тях и за купците, а за подреждането й намери началници пак между болярите, както ставаше преди, когато почти всеки болярин беше и воински началник с по-голяма или по-малка дружина със свои люде. Самуил взе във войската си най-напред тия боляри и някои по-малки предишни воински началници, които показаха искрено или неискрено добра воля към неговото дело. Подбра той по-малки и по-големи началници и от простите люде — между тия, които бяха по-будни и умееха по-добре да въртят меч, да опъват лък. В Охрид се присъединиха към войската му Нестонг и Рун с един полк от около триста души и те всички бяха богомили. Това изглеждаше чудно, понеже богомилите бяха против войната, но сега беше друго време. Във войската на Самуила имаше и други богомили — сами старейшините им ги подтикваха и ги насърчаваха да го следват.

По същия начин, както постъпи с цялата си войска, Самуил Мокри постъпи с братята си, особено с Давида и с Арона, които страняха от него всеки по свои причини. Мойсей във всяко нещо беше с него. При една нова среща с най-стария си брат Самуил се показа по-настойчив. И по-силен се чувствуваше сега, по-властен в своето воинско въодушевение. Той и не помисли да показва сила пред Давида, но силата идеше сега от сърцето му и по нея се подреждаха и думите му:
— Дойде време, брате мой, да не мислим за себе си и толкова много за душата си. Ти се отдалечаваш все повече от людете.
— Като се отдалечавам от людете и от тоя греховен свят, аз се приближавам до бога. Пред бога искам да измоля добро за тоя наш народ и спасение да му измоля.
— Не, брате. Качи се ти още един път на кон пред полка си и по-голямо добро ще направиш на целия народ. Ти размисли: какво ще стане с всички ни, ако паднем ничком пред иконите и чакаме милост от небето? Цимисхий ще ни прегази.
Колеба се дълго Давид Мокри, но нямаше сила да се противи и пак облече ризница. Самуил показваше голяма почтителност спрямо него, във всяко нещо го поставяше на първо място и пак се заговори сред народа, че Давид ще бъде новият цар.
Тримата братя потеглиха с цялата си войска от Скопие направо за Средец; такъв беше пътят им, пък и трябваше да поведат със себе си и четвъртия брат, който сега беше господар на Средецката области пръв началник на войската от тая област. Комит Всеслав вече не ставаше от леглото си и беше живо само името му. В Средец Самуил трябваше да преодолее лукавството и хитрините на Арона, злата воля на жена му Варвара. Арон обеща да се присъедини към братята си, но не бързаше да се присъедини. Самуил не искаше и не можеше да го чака повече. На раздяла той каза на греховния си, неверен брат:
— В това дело аз съм вградил душата си. За царството ни. И няма да пожаля никого. Нито родната си майка, царство й небсно. Прости, боже, че така я споменавам...
Тримата братя разположиха войската си по проходите отвъд Гълъмбец, но хванаха всички пътища и по на юг, та и на север, отвъд Маторие гори, по Искъра, където можеше да се преминава реката. Петнайсет дни по-късно дойдоха Арон и Кракра,

пернишкият управител, с около две хиляди войска, настаниха и нея, където беше нужно, за да се държат пътищата и проходите тук още по-здраво.
Войската остана по тия места, докато българските съгледвачи не донесоха, че византийците са поели пътя към Цариград. И не само от съгледвачите се узна, че Цимисхий се отправил за столицата си: по пътища и през горите тук непрестанно преминаваха бежанци от източните български области. Два дни преди да се дигне войската, появи се тук и сам българският патриарх Дамиян Дръстърски. Братята го посрещнаха, както подобаваше на високия му сан, и му дадоха едно отделение конници да го придружат до Средец. Каквото бяха узнали братята за войната между таври и ромеи, за пленяването на Борис Втори и за всички народни страдания и неволи, за оттеглянето на Цимисхий към Цариград, патриархът го потвърди. Ромеецът и на него бе посегнал, като го понижил в сана му и го прогласил за архиепископ на българската църква, за да бъде подчинен на цариградския патриарх.
Войската се върна в Средец и не отиде по-далеко. Само някои отделни части бяха разпратени по другите по-големи селища в Средецката област, за да могат по-лесно да се прехранват. Това спиране в Средец стана по желание на Самуила и против желанието на Арона. Самуил искаше и в Средецката област да извърши докрай същите промени за бедния селски народ, които бе наложил в Охридската област и във всички съседни места. Арон не беше сторил нищо досега и Самуил искаше да му се наложи със силата си, а против Арона беше и Кракра. Дигна се и тук ангарията, никой от болярите и игумените на манастирите не се реши да се противи. Самуил пожела да остане войската в Средец и през цялата зима, та и през лятото, до жетва и вършитба, за да види как ще се спазва новият ред между селяците и господарите.
През зимата той разпусна доста от войниците, разпусна по домовете им всички, които бяха заболели, които имаха по-големи челяди или пък бяха сами мъже в челядта си, също и по-старите от тридесет години, освен тия, които искаха да останат по своя воля във войската. Тия войници не бяха повече от хиляда души и войската пак остана до девет хиляди заедно с Ароновата, но

Самуил събра от Средецката област и други още три хиляди. Какво мислеше той и какво кроеше, стана ясно, когато и брат му Давид пожела пак да напусне войската и да се върне в своята твърдина на юг. Самуил му отговори:
— Не бързай, брате, почакай още някое време, докато се позакрепи новият ни градеж. Да не даваме ние братята лош пример, да не показваме слабост и нетърпение. Тая войска, която държим сега, няма вече да намалее за дълго, може и за много дълго време. Няма да намалее, а ще стане много по-голяма. Защо ли? Ето защо: ромеите завладяха едната половина на царството ни, няма да забравят и другата половина; рано или късно те ще поискат да завладеят и тая половина. Но аз мисля друго. Аз мисля не само да не дадем да завладеят и тая половина, а да си върнем и завладяната половина. Ти виждаш: това, което мисля, няма да стане без войска, без силна и многобройна войска. И ние четиримата братя трябва да сме най-добър пример за това, което е нужно сега.
Давид Мокри вече не продума за връщане на юг.
Като премина зимата, получи се вест в Средец, че Йоан Цимисхий преминал в Азия, за да воюва с арабите. Самуил изпрати люде чак до Цариград и те се върнаха със същите добри вести. Цимисхий оставил само по неколцина стражи да пазят крепостите, а прехвърлил войската в Азия също и за да я държи по-близу до себе си — преди да седне на престола, той го бе обагрил с кръвта на своя предшественик и сега се боеше за себе си от подобно насилие.
Вестите бяха от добри по-добри, но Самуил Мокри не се отдаде на прибързана радост:
— Настава удобно време за нас, но ние не знаем колко ще продължи това време и трябва добре да го използуваме.
Той винаги говореше от името на четиримата братя, споделяше с тях, което беше нужно, и най-вече с Давида,но вършеше само това, което сам мислеше и решаваше. Ставаше така не поради преголямо властолюбие, а защото и тримата му братя, всеки по свои причини, оставяха той сам да премисля и решава, да действува. Само един човек в Средец не искаше да признае неговата власт и първенството му и това беше Варвара Аронова.

Арон Мокри никога не беше се застоявал толкова много в Средец. Това беше пак по волята на жена му. Тя не можеше да го задържи близу до себе си нито със своята упорита настойчивост, нито с женския си чар, който беше малък у нея, нито с топлината на семейното огнище; родила му бе вече две деца, но Арон сякаш не си и спомняше за това. Варвара го задържаше в Средец, като му напомняше непрестанно за присъствието на братята му в неговия град, за присъствието на Самуила и за всички опасности, които можеха да дойдат от него:
— Отваряй си очите! Пази се от най-малкия, не го оставяй тук сам. Той ще ви надхитри и тримата, той ще ви погуби, той иска да стане цар!
Тя и сама изпитваше всички тия страхове, поддържаше усърдно в него притезанията му за първенство, за царски престол, които бяха и нейни собствени съкровени желания и домогвания.
Йоан Цимисхий продължаваше да се губи с войската си по Мала Азия, а Самуил Мокри обмисляше пови планове как да заздрави царството най-напред такова, каквото остана в ръцете му. Той не се залъгваше за голямата мощ на Византия и бързаше всякак да използува отсъствието на императора, като не забравяше, че той може да се върне всеки миг в Европа. Самуил събираше и подготвяше усърдно народните сили и най-напред тук, по западните предели на царството, които бяха изцяло под негова власт, грижеше се и за бежанците от изток — настаняваше ги, намираше им работа според силите и способностите им, поддържаше у тях надежда за връщане пак на изток, мнозина от тях прибра и във войската. Той се оглеждаше за някаква помощ и отвън. Помисли и за русите, помисли и за печенегите, и за маджарите, и за сърбите и хърватите, които му бяха най-близки. Но той се боеше от всички тия съседни народи. По-лесно би потърсил съюз с русите, поради славянското родство с тях, но от последната им война с ромеите не беше минало много време. Сърбите и хърватите бяха колкото слаби и разпокъсани, толкова недоверчиви към българите, особено след походите на Симеона Велики по техните земи.
Самуил обърна поглед по-далеко на запад. Завърнал се бе там от Италия след шестгодишно отсъствие германският или, както още го наричаха, западният император Отон Първи. Получи се вест,

че на Великден през същата 973 година той ще приема пратеници на много народи в германския град Кведлинбург. Самуил Мокри реши да изпрати там пратеници и на България. Щом наближи време за това пътуване, той избра двама най-подходящи мъже и не ги потърси между болярите и войводите си, а между купците и по манастирите. Единият от пратениците беше плъвдивски купец, който бе пребягал в Средец, а преди това бе ходил по работата си из много страни, та умееше да намира всякакви пътища и да се държи пред всякакви люде. Вторият пък от пратениците беше монах от един малък манастир край Скопие, прекарал дълги години над книги и писания, усвоил цялата мъдрост и всички знания. Освен майчиния си български език монахът говореше и пишеше на латински като латинец и ромейски като ромеец; беше дребен човек с побелели коси и някак цял се губеше в износената си монашеска власеница. Когато го доведоха при Самуила, тоя се загледа продължително в него с недоверчив поглед, но поради голямата слава на монаха започна предпазливо:
— Ти знаеш, отец, че ще се явиш от името на България пред един от най-могъщите господари.
Монахът дигна поглед и сякаш прочете всичките му мисли.
— Знам, войводо. И не е нужно човек да блести външно, когато трябва да покаже вътрешния си блясък, защото външният блясък е лъжлив. Но ще ми дадете да облека бяла ленена риза и ново расо, за да застана достойно пред чуждия господар. И ще го гледам, войводо, право в очите, когато е нужно.
Самуил остана доволен от отговора му и на него най-напред възложи пратеническата задача:
— Западният император трябва да види във вас България. Това е най-важно сега, след тия скръбни промени с нашето царство, когато едната му половина е под чужда власт и управа и когато мнозина мислят, че България е погинала. Вие трябва да покажете достойно, че тя не е погинала и живее. На второ място вие трябва да вземете от императора германски дума и признание за нашето царство, че то е и си остава същото българско царство, както е било от стотици години, още във времето на Бориса Кръстителя, на сина му великия Симеон и преди тях и след тях. Ако ви попита императорът кой е сега вашият цар, вие ще му отговорите: нашият нещастен цар е взет с измама в плен у ромеите, но в

България са начело четирима негови наместници и пълномощници. На трето място вие ще предложите на западния господар съюз и приятелство с българското царство. И според това, какво ще бъде разположението на императора и неговата склонност, ще му предложите съюз срещу Византия; това ще бъде най-трудната ви задача и ще ви е нужно за нея най-голямо изкуство. — За да покаже Самуил Мокри реда в пратеничеството, кой ще бъде пръв и кой ще върви след него, посочи плъвдивския купец:
— Ето, отец, твоя другар, който не за пръв път излиза по чужди земи и който ще ти бъде във всяко нещо полезен съветник. Ще ви съпътствуват още четирима мъже, които може да ви са нужни и които във всичко ще ви се подчиняват, а също и петима слуги.
След това Самуил направи знак на един писар да прочете какви подаръци трябваше да занесат пратениците на германския император. Като прочете и спомена писарят една след друга скъпите вещи, които се пращаха на западния владетел, Самуил каза:
— Даровете са скъпи и прескъпи за нашето царство, но никой не бива да жали и презира България заради нейната нищета. Нашата нищета и всички наши грижи ние сами ще си ги знаем и ще ги понасяме. И още едно нещо ще знаете: подаръците ще поднесете на императора не преди, а след като му кажете, което трябва да му кажете, и след като чуете отговора му, след като видите приема му. Ако отговорът му и приемът му е достоен, ще му поднесете заслужено и подаръците. Така е по-достойно и за нас, и за него.
Намеси се тогава плъвдивският купец с тънка усмивка под рошавите си, издърпани встрани мустаки:
— Позволи, светли господарю, но по-добре ще бъде да поднесем най-напред подаръците, защото те ще бъдат ключът, с който ще отворим вратата и сърцето на императора.
— Не, не — прекъсна го Самуил Мокри. — С тия подаръци ние не искаме да купуваме милост и лъжливо приятелство, а ги даваме от сърце като награда, ако тя бъде заслужена.
— Но така е винаги, войводо — упорствуваше купецът — така е навсякъде в такива случаи; най-напред вървят подаръците.

— Не, не — повтори Самуил Мокри. — Ние ще поднесем подаръците на императора по наш начин. Такъв е и смисълът на думата, ,с която ние ги наричаме на нашия български език.
Купецът се поклони дълбоко пред Самуила, но лукавата усмивка остана под мустаките му.
Двамата пратеници заминаха навреме с придружниците си, за да бъдат в далечната германска твърдина Кведлинбург няколко дни преди Великден. Върнаха се те в Средец, където ги очакваше Самуил Мокри, близу един месец след празника. Монахът разказа сладкодумно за далечното пътуване на българските пратеници и на края повтори още еднаж за най-важното:
— Прие ни западният император с голяма почит и отдаде чест и признание на българското царство пред целия си двор и всички свои най-близки люде, също и пред пратениците на други още народи, та и пред пратениците на Византия, които трябваше против волята си да мълчат, когато ние разговаряхме със западния господар. Но когато два дни след тържествената ни среща с императора той ни прие, както бе уговорено, в частните си покои и ние му предложихме съюз и приятелство, също и съюз срещу Византия, германецът отговори с много думи и колкото много, толкова и неясни, за да не ни отговори с една: не. Той не прие нашето предложение за съюз, но и на тая среща призна и почете нашето царство.
Самуил мълчаливо кимна срещу него: достатъчно беше и това признаване на България в новото й положение. Обърна се той и към втория от пратениците — плъвдивския купец:
— Не са отишли напразно скъпите дарове.
Купецът и сега се поклони дълбоко със същата своя хитра усмивка:
— Подаръците винаги вършат добра работа, войводо.
Самуил Мокри го погледна малко изкриво:
— Така е между людете, дори и да са императори. Но между царства, купецо, най-добра работа върши мечът.

XVII

Изминаха една след друга две години, започна и трета. Като не изпущаше изпод око Цариград и всичко, което ставаше там,

Самуил Мокри градеше новата българска държава камък по камък. Йоан Цимисхий продължаваше да воюва в Мала Азия и никой друг от съседните народи не заплашваше новите граници на България. Най-голямата грижа на Самуила и сега беше за войската, но докато по-рано тя му беше по-необходима за вътрешните нужди на държавата, сега той я подготвяше за силен външен отпор и на първо място срещу Византия. През мисълта си за войската и през всички грижи за нея Самуил стигаше и до всички грижи и нужди на държавата. Той наложи някои промени в събирането на данъците, за да засили притока на стоки в държавните хранилища, но като намали данъците на бедните, а ги увеличи на заможните; той засили по разни начини и търговията, за да получи пак по-големи доходи за държавата, но и да подобри живота на целия народ; за тая цел се съветваше с опитни купци, които поискаха да ги вземе под своя закрила и да им даде пълна свобода, да поправи пътищата и мостовете, да отвори нови пътища, да пази със силна стража пътищата, мостовете, проходите и пазарищата от крадци и разбойници, от лоши управници. И първи те, купците, насочиха вниманието му към Солун и Драч — да отвори и море за България, която сега беше затворена от всички страни.

Самуил Мокри и сега не се спираше никъде за по-дълго време. Най-много се задържаше в Средец, където по право брат му Арон и снаха му Варвара имаха по-голяма власт, но той по-често и по-продължително стоеше над главите им, за да ги тласка към работа и от недоверие към тях. Давида той остави най-сетне да се върне в своята малка твърдина, а Мойсея изпрати в Струмица, където наистина му беше нужна такава сигурна опора поради съседството на Струмишката област с византийската граница. Там Самуил съсредоточи и голям полк войска.

Времето минаваше неусетно, а с него идваха и отминаваха всякакви случки и събития. Самуил Мокри беше така вдаден в своята голяма мисъл, че личните му нужди и желания минаваха някак покрай другото и само дотолкова, доколкото му беше необходимо да живее и да стои здраво на нозете си. Край него беше винаги Радой, който често трябваше да го подсеща, да седне да се нахрани, да облече по-топла дреха, да смени ризата си. Когато беше по-наблизу, Самуил се отбиваше за ден или два в

родната си твърдина, при жена си и децата. И това беше човешка нужда, телесна и душевна — да седне човек до родното огнище, да въздъхне от умора и грижи сам със себе си, да погали жена си, децата си, за да почувствува човешка топлина в сърцето. Агата го посрещаше и го изпращаше сдържано, а Самуил си мислеше, че с годините бе прекипяло и сърцето й, примирила се бе тя и успокоила пред своите несбъднати блянове и незадоволени желания. През тия няколко години бяха им се родили още две деца. Самуил Мокри престана да отива както някога, по работа или без каквато и да е работа, във воденицата на дедъц Дамян. Когато имаше нужда от стария воденичар, да го свърже той с богомилските вождове, пращаше да го викат в господарската твърдина. Дедъц Дамян си мислеше, че и у Самуила бе започнало да расте господарско честолюбие. За истинската причина се досещаше само Радой, когото Самуил най-често пращаше да вика воденичаря.

Забеляза слугата, че когато отиваше във воденицата, все Биляна го посрещаше пред вратата; като че ли знаеше кога ще дойде или го дебнеше отдалеко. Забеляза той как понякога девойката се спотайваше низ гората и оттам наблюдаваше кой минава по пътеката, която водеше към господарската твърдина. Тя очакваше някого. Дали не е някой от младите мливари, които идваха да мелят от околните селища? Радой дочуваше разговори между мливарите, които срещаше във воденицата, случи се да говорят те и за внучката на воденичаря. Не давала да й се продума, не давала и да я погледне човек. Прехапала до кръв ръката на някого си — посегнал по нея. Кого чакаше тя, за кого дебнеше? Хитрият слуга се досети: Господаря! Очакваше тя господаря. Нели и по-рано бе забелязал той как се заглеждаха те един в друг и... Но ето господарят не идваше във воденицата. Пращаше него да вика стария вампир. Като пръкнаха такива мисли в лукавия ум на слугата, той започна да се заглежда още повече в девойката. И му стана още по-ясно, че тя очакваше господаря му и защо господарят не идваше във воденицата.

Тъмните очи на девойката бяха станали негли още по-големи и бяха пълни с топлина, с топла влага, гледаха премрежени през гъстите, черни мигли, гледаха сякаш през нещата или може би нищо не виждаха и търсеха само това, което искаха да видят. И

лицето й се поизбистри матово, понякога възбледо, с тесни страни, с прав, възголемичък нос и рязко очертани, твърди устни. Косата й — бухнала над гладкото чело, беше почти черна и лъскава; Биляна често се къпеше; лятно време се къпеше всеки ден в един вир, скрит в дъното на долището над воденицата. Малките й гърди напъваха конопената риза, виеше се гъвкаво тънкият й кръст,ръцете й пипаха бързо и сигурно, дългите й прави нозе стъпваха леко. Тя беше много чиста — и цветът на лицето й, и косата й, сиромашкото й облекло, а най-вече чистота имаше в погреда й. Но не беше само това: от нея лъхаше приветливост и драгост. Някаква блага, но голяма сила имаше в нея. Тегли и... Ето, мислеше си Радой, от тая нейна сила бяга господарят. Той си има хубавица жена и коя ли жена не би легнала с него, но ето бяга от воденичарката. Такава беше тя сега — не можеш да я хванеш, не можеш да я принудиш за каквото и да е, сърце не ти дава да я натъжиш; като стоиш срещу нея, и ти ставаш по-мек, по-кротък, иска ти се да я зарадваш с нещо, че и тебе ти е радостно в сърцето.

И Самуил Мокри не отиваше вече във воденицата. Изпитваше някакъв страх, боеше се, че ще се случи нещо, ако види Биляна още еднаж, ако я докосне и че няма да се въздържи да не я докосне — с такава сила го притегляше тя и отдалеко. Но в тия си страхове, в смущението си той й беше благодарен: мисълта му за нея внасяше в горещото му сърце тиха, светла и само негова, дълбоко скрита радост...

В другите си мисли, в другите си желания и стремежи Самуил се чувствуваше като да плуваше в някакъв дълбок и буен поток. Не можеше да се спре и не искаше да се спира; той знаеше къде ще го отнесе тоя поток и сам се стремеше нататък с цялото си същество, с пълна воля. Едва-що бе започнала есента на 975-а година и се получи вест, че в Цариград се е върнал Цимисхий. Самуил помисли, че бе дошъл най-тежкият час. Сега той ходеше най-често по местата край границата с Византия — ту нагоре докъм Маторие гори, ту надолу по течението на Струма чак отвъд Беласица планина, като затворен лъв край оградата на своята клетка. Той дебнеше да узнае, да предусети откъде ще се насочи Цимисхий за България. После се чу, че императорът бил много болен и Самуил не го очакваше до зимата, още по-малко

през зимата, но трябваше да използува добре всеки ден, колкото дни оставаха още до неизбежното сблъскване с ромеите. Събираше се сега още по-голяма войска. Събираше се направо от народа и най-често чрез селските общини и родовите старейщини, но също се разгласи, както някога, всеки войвода да събере полка си на своето определено място; войводите, колкото бяха, известиха на хилядниците си да съберат своите дружини и да ги доведат във войводското средище; от хилядниците повелята стигна до стотниците и така до всеки отделен войник, както преди това бяха определени войниците. Определени бяха за войници всички здрави мъже от осемнадесет до четиридесет години и още до петдесет години за колари и коняри, за хлебари, за готвачи, за слуги на началниците и за каквото беше още нужно. Такава войска не беше се събирала още от времето на великия Симеон. Тогава, по времето на Симеона, по градовете и селата оставаха само жени, деца и старци. Така беше и сега. Дни наред по пътищата за войводските селища, а това бяха най-напред градовете, се стичаха по-малки и по-големи дружини мъже и се събираха там стотици и хиляди. Вървяха към градовете, към войводските твърдини и дълги върволици от коли-двуколки, пък и на четири колелета, вървяха коне, волове и крави, цели стада кози, овци, свини — кое за товар и превоз, кое за храна. И като че ли всички тия раздвижили се люде по села и градове, по пътища и пътеки бяха тръгнали по важна работа и с преголямо усърдие — бяха повечето строги, замислени, съсредоточени, особено по-възрастните, които оставяха по хижите си жени и деца. Те наистина започваха много важна работа, но не за плодове и жетва; мнозина се надяваха и на плячка — ако останат живи, ако навлязат в ромейска или друга някоя чужда земя, но всичко беше в тъмна неизвестност. Така са тръгвали всякога людете на война, с такива мисли най-напред — за плячка, и с това са се насърчавали, но сега никой не знаеше закъде и срещу кого се събираха. На първо място срещу ромеите или може да е срещу маджарите, или срещу сърбите. Някога, при царя, се казваше: «Хайде срещу ромеите, срещу маджарите, срещу сърбите!» Сега се казваше: «Събирайте се! Тръгвайте! Всички!» И тоя глас не идваше някъде отгоре, както преди, при

царя, когато самият цар е давал знак, а се чуваше от всички страни и някак между целия народ.
Още преди да настъпят зимните студове, Самуил Мокри струпа голямата част от войската по границата с Византия и близу до главните пътища за Цариград, най вече във Воден, Струмица и Средец. Като започна последният месец от годината, Самуил се поуспокои и прибра голямата част от войската по тия градове, настани я за зимуване. Разпусна и мнозина от войниците по родните им места за до Свети Атанас. Не се прекъсваше работата само на купците и художниците по градовете. Самуил Мокри беше благодарен на бога, че му оставяше още цяла зима да постегне още по-добре войската си. Най-много се правеха къси мечове, шлемове и войнишки обуща или по-здрави цървули; тия неща бяха най-необходими, без тях не можеше да има войници. Правеше се най-напред най-необходимото, защото желязото особено не беше в изобилие. Самоковите в цялата страна работеха усилено, но те бяха само двайсетина. Още по-трудно се набавяше преработено желязо отвън, понеже чуждите купци искаха за него само златни и сребърни пари, а парите бяха много малко. Като се даваше на всеки войник, лък, меч и шлем, и обуща, после грижата беше да му се даде и щит, да му се даде и ризница и наколенници, и копие, за които бяха нужни копия; още по-големи бяха грижите за конниците и особено за тежките конници — не беше лесно да се въоръжи добре един такъв конник. Но най-трудно беше с бойните уреди. При тия големи трудности около въоръжаването на войската тръгнаха и зловредни слухове и приказки — говореше се, че не било нужно толкова оръжие за българската войска. Арон Мокри слезе чак в Скопие да дири Самуила.
— Защо ти са тия уреди, това тежко въоръжение, тая конница? — започна той, щом видя по-младия си брат. Ние няма да превземаме Цариград! Ние само ще се отбраняваме и стига за войниците ни по един лък или меч. Така войската ще бъде и по-подвижна.
Донякъде Самуил се зарадва на тая неочаквано голяма Аронова загриженост, но каза:
— На ромейската войска трябва да противопоставим също такава силна войска.

— Това не е възможно. Де сме ние!
— Ще го направим възможно. За нашите планини войската ни трябва да бъде по-лека, но ние няма да сме като заяка, който се спасява само с бързите си нозе. И когато и да е, ние ще се ударим с ромеите гърди срещу гърди.
Арон си замина за Средец още на другия ден. «Гледай ти — замисли се Самуил, — дошъл е чак от Среден само за това: да каже, че не е нужно да се въоръжава толкова войската. Само по един лък... »
Отдавна бе забелязал Самуил Мокри, че трябваше да се бори и с една тъмна сила, която му се противопоставяше навсякъде. Той не можеше да я види лице срещу лице, но тя беше навсякъде. Потайна, неуловима, упорита.
Най-открита беше тя още в самото начало сред повечето от велможите и големите духовници. Самуил я долавяше сега у тях и когато се мъчеха да му угодничат, в техните преструвки и прекалени любезности, в тяхната престорена готовност да вървят с него и да му помагат. Усещаше я също и у купците, в тяхното желание често да направят и пакост. Такова желание се забелязваше понякога и по работилниците. Желание да се направи пакост, за самата пакост, или ще се изработи някоя вещ лошо, небрежно, или пък нещо ще се забави без нужда. После се видя, че мнозина от тия пакостници сред купците и художниците бяха или прикриващи се ромеи, каквито имаше доста по градовете, или власи, или пък такива българи, които дружеха с тях. Самуил Мокри заповяда да се отсекат по едва-две глави във всеки град и тая потайна вражда бързо скри ноктите си. Би могло да се помисли, че с тия няколко глави тя бе унищожена, но скоро започнаха нови пакости, нови забавяния на доставки, на работата по оръжейниците.
Тая потайна вражда шумеше и в приказките на людете. Заговори се и се твърдеше, че Йоан Цимисхий се бе върнал от Азия с цялата си войска само за да смаже напълно България, пък скоро се узна, че той се върнал болен и най-вече поради болестта си. И какви ли не още приказки се чуваха, прииждаха отнякъде в разговорите на людете, приказки, които плашеха и отчайваха. Колко пъти се каза, че византийците вече идат, че идат и маджарите, и печенегите; че някъде си между людете е тръгнал

мор, някаква страшна и незнайна болест; че иде глад — селяните работели вече само за себе си,че иде суша и какви ли не бедствия за народа. Някои, скрити някъде, измисляха тия лъжи и ги разнасяха сред народа, тревожеха и плашеха по-лековерните. Такива думи Самуил чуваше и от най-близките си люде, дори и от Агата, когато се отбиваше за ден-два в родния си дом. Кои бяха тия, които ги измисляха, къде се криеха? Те бяха, види се, навсякъде. Самуил усещаше тяхната отровна воня, но не можеше да ги сграбчи с ръце, да ги изобличи, да ги посочи с пръст: ето ти си!

Стори му се еднаж, че Калипсо, прислужницата на Мойсея, бе подслушвала разговора му с нейния господар. Излизайки от стаята на Мойсея, той видя току на две стъпки Калипсо и му се стори, че миг преди това гъркинята бе отскочила от вратата. Личеше това по положението на тялото й, по видимото й желание да избяга, да се скрие от очите му. Самуил нищо не й каза — там беше Мойсей, а Мойсей пазеше ревниво държанката си от неговата ненавист. Малко по-късно Самуил я извика в стаята си. Изгледа я продължително и я попита с тих, смразяващ глас:

— Защо подслушваше на вратата?

Сега Калипсо не показа никакъв страх. Гледаше Самуила право в очите и като че ли той се шегуваше с нея-, та й беше много весело:

— Що говориш, господарю... Аз не съм някаква селендурка, да подслушвам. Баща ми беше поп, господарю!

Гласът на Самуила стана още по-тих и по-застрашителен:

— Аз те видях пред самата врата.

Гъркинята се извиваше и превиваше като змия, извиваше се и меденият й глас:

— Не съм подслушвала, защо да подслушвам... Бог да ме убие, ако лъжа, господарю.

Колкото повече се оправдаваше тя, толкова повече се убеждаваше Самуил, че го лъже. Такава като нея беше оная потайна вража сила, която го дебнеше от всички страни, подслушваше го пред всяка врата, неуловима и опасна. Той махна на жената да си върви, но нямаше вече да я изпуща от погледа си и му се струваше, че бе видял най-сетне с очите си пъклената

сила, че беше в следите й. Калипсо излезе от стаята, а той я видя като змия, която врътна опашка и се скри в тъмна дупка.

* * *

Едва-що бе преминала първата половина на месец просинец*, и откъм Цариград долетя важна вест: Йоан Цимисхий бе умрял от бавно отравяне. И какво друго още ставаше там? Законният император Василий беше вече на двадесет години, но успял да вземе властта в ръцете си един ловък евнух — паракимоменът Василий. И други някакви неясни гласове и тътнежи се дочуваха откъм далечния Византион**; нямаха много време те сега там да мислят за България, нямаше кой да замести във войската им Цимисхия...
(* Просинец — януари.)
(** Византион — Цариград, Константинопол.)
Зимата още не беше преминала, но по Вардара се усещаше топлият дъх на Бялото море. Самуил Мокри събра в Скопие и тримата си братя. Тъкмо по това време бяха започнали да се събират по полковете си и временно разпуснатите войници. И на тая среща между четиримата братя най-много говориха Самуил и Арон. Самуил каза, че бе дошло сгодно време да се върнат в границите на царството всички завзети от Византия български земи, а Арон му се противеше от непреодолим страх пред могъща Византия, от страх също, че войната ще смути спокойния му радостен живот. Ала силата на Самуил беше вече много по-голяма, а с него беше и Мойсей; Давид, най-старият брат, присъствуваше на тая среща само с тялото си, не и с духа си, не и с мислите си. Но и той, доколкото отвори уста да продума, молеше братята си да бъдат сговорни и ги молеше с такива думи, че се виждаше склонността му към най-малкия. Реши се и стана тъй, както бе наумил Самуил. Като познаваше Арона, Самуил започна така, че най-напред него да привърже и впрегне в общата кола.
- Ще започнем — каза той — най-напред с Мизия, с тая част от Мизия, която е в ръцете на ромеите, но няма засега да преминаваме по на юг от Маторие гори, за да не предизвикваме Византия еднакво по цялата граница и толкова близу до

Цариград. Там ще влезеш ти, Ароне, с полковете си и ще вземеш цяла Мизия.
Арон Мокри веднага се обърна, съживи се и неговото голямо пустословие, та стана и нетърпелив:
— Да ударим и Пловдив! И защо да не преминем на юг от Маторие гори?...
Стана нужда сега Самуил да го възпира в неговото буйно военнолюбие:
- Това там стига. До Маторие гори. Мойсей ще удари от Струмица към Сер. Аз ще взема Лариса и всички тия места на юг. Като ги бием така отдалеко и при всички техни грижи там в Цариград, ромеите ще понесат по-лесно и може би няма и да помислят да се обръщат към нас с цялата си сила.

Арон се съгласи във всичко със Самуила и веднага потегли за Средец, макар тъкмо тия дни да бяха паднали дебели снегове. Той пътуваше с такава стремителност,
че отмина с малката си дружина всички кръстопътища, от които можеше да се отбие към своята любима Разметаница.
Обладан бе Арон Мокри от мисълта да завладее останалата част от Мизия, та с нея да вземе в ръцете си и цялата северна част на царството, както беше то при сегашните му граници. Щом влезе в Средец и в комитския дом, тутакси се втурна в покоите на жена си — от някаква странна привързаност към нея или още повече от страх пред тая грозна жена. Не можеше да се нарече иначе чувството, което го свързваше с нея. О това чувство на привързаност, на подчинение и страх той плащаше всичките си прегрешения пред Варвара, но също и свободата да ги върши отново и отново. Тя беше властна жена и той чувствуваше върху себе си нейната силна ръка, особено когато беше по-близу до нея. След своите разгулни нощи и скитания с развратни жени Арон се връщаше при собствената си жена с разтреперано сърце от страх и разкаяние, с някаква странна обич към нея. Тя внуши тоя страх в сърцето му през първите години на техния съпружески живот, когато го посрещаше с викове и проклятия, с порой сълзи, пък и с нокти и с удари на малките си юмручета. Тя беше в бащиния, в собствения си дом, и се чувствуваше господарка дори и спрямо мъжа си, когото бе прибрала в същия дом. Той отвръщаше с

молби за прошка, с клетви за обич и вярност, с обещания, че няма да се повтори извършеният грях спрямо съпружеското ложе, ала грехът все се повтаряше. По-късно Варвара изостави безполезните вайкания и сълзи. Когато Арон се връщаше след нови свои безчинства, тя сякаш и не го забелязваше, но и престана да го зачита във всяко нещо. И ако все пак той си запази донякъде свобода, - запази я със своето безсрамие и лъжливост. Варвара се номисваше във всичките работи около управлението на областта, във всички държавни работи, тя заместваше и болния си баща и Арон търпеше това, отстъпваше пред нейната упоритост, дори и сам прибягваше към нейната помощ, но така в личния си живот беше по-свободен. Тя се месеше в управлението, държеше домашната каса, той пък свободно строеше дворците и градините си в Разметаница, свободно развратничеше по цели нощи и по много нощи наред, разбира се, по-далеко от къщи и от жена си. Което не можеше да скрие с тая отдалеченост, скриваше го и го заличаваше с лъжи и всякакви лукавства, а Варвара се оставяше да бъде лъгана. Така беше и когато Арон посягаше към касата на управлението или към домашната каса. Той беше благодарен на жена си за тая свобода и я оставяше да властвува. Варвара загуби страх и почит към него, но той й беше нужен и тя го търсеше. Нужен й беше с всички свои мъжки качества и предимства в живота, със своите домогвания и притезания, със своето мъжко честолюбие и високомерие. А имаше между двамата и друга една връзка. Грозната и скрита в себе си Варвара беше по котешки страстна и по своему развратна. Тя не грешеше с други мъже, може би поради грозотата си, но още повече затова, че собственият й мъж засищаше нейната преголяма телесна жажда. Тъкмо той я засищаше такъв, какъвто беше — свой и достъпен, горещ и развратен, силен телесно и ненаситен като нея. Тя го очакваше нетърпеливо да се върне при нея, затваряше го в спалнята си дни наред, там го хранеше и го поеше по някакъв целесъобразен начин. Те се любеха пламенно през тия дни и нощи, грозната жена и порочният мъж; често избухваха в яростни разпри и дори се сбиваха, после пак се любеха и си слагаха взаимно в устата вкусни залъци, прегръщаха се до изтощение. Така, докато се пробуждаше отново скитнишкият нагон у Арона и той се измъкваше от прегръдките на грозната си

жена, от нейната задушна спалня с някоя измама, но и с пълна торбичка пари. Раждаха им се деца през година, през две и те бяха втора яка връзка между тях. Арон не знаеше добре дори имената на децата си, но ги гледаше около себе си с весели очи — също както гледаше в Разметаница разшавалите се кученца на някоя от любимите си ловджийски кучки.
Върна се той и сега при жена си. Разказа й всичко за срещата в Скопие. Варвара го слушаше внимателно. Очите й светеха силно, засия цялото й лице, ала после тая светлина по лицето й започна да гасне, помръкна и погледът й. Арон млъкна, дълго мълча и тя, загледана пред себе си, присвила дебелите си вежди. Арон я гледаше учуден, че тя не се радваше, чудеше се и на продължителното й мълчание. Най-сетне Варвара сви малкото си юмруче, изсъска:
— Все той... Самуил... — И като се извърна към мъжа си, продължи със зли очи: — А вие слушате и тримата. Покорни... Няма да бъде, което е наумил той!
— Защо... защо...
— Ти какво си се ухилил... радваш се, че ще завладееш чак до Преслав и оттатък, а не ти ли идва на ума, че той ще отиде да седне преди тебе в Преслав, той...
Самуил! Ами ромеите? Да не мислите вие, че ще ви оставят както досега? Досега нямаше кой да ви попречи, кой да попречи на твоя Самуил. Цимисхий беше в Азия.
Цимисхий сега е мъртъв — е, да! Но войската му се завърна, знам аз всичко, и ще се намери друг някой да я поведе насам. Там са двамата истински императори Василий и Константин. Защо ме гледаш така? Не ти ли е ясно, или не ти харесва, което ти говоря?
Тя се загледа в очите му — ту в едното, ту в другото, като че ли наистина очакваше отговор, но не очакваше никакъв отговор от него, подръпна дрехата му и продължи:
— То е много добре за нас да отидем в Преслав. Откога още мислим, дошло е и сега може би време. Но ти добре помисли с кого ще отидеш: със Самуила ли, който иска да бъде по-горе от тебе, или с ромеите. Добре помисли, а пък аз вече знам с кого.
Не беше по нрава на Арона Мокри да мълчи толкова дълго и да слуша, но думите на жена му наистина го накараха да се сепне в своята прибързана радост. Той никога не бе имал доверие в

никого, нито в Самуила, а защо тъй изеднаж повярва, че Самуил ще го остави да царува сам в Преслав? И после — ромеите, заместникът на Цимисхия! Невярната им мисъл изеднаж се обърна, изеднаж всичко се изясни по-иначе пред очите му.
— Аз ти казах за едното, още нищо не съм ти казал за другото. Как да не съм помислил за ромеите... нели се готвим да излезем срещу тях! Къде е Преслав, нели е в техни ръце?
Варвара всякога долавяше кривулиците на мислите му и не го изслуша докрай:
- Готвите се да излезете срещу тях; Цимисхий умрял, били там объркани, ама вие кои сте, докъде стига силата ви? Безумци! Ще ви смажат с един или два легиона. Ти слушай, слушай — подръпна го тя пак за дрехата. Ти намери сам пътя за Цариград...
И го загледа с широко отворени очи, големите черни очи на Арона започнаха да играят, по лицето му се разля лукава усмивка, сетне той кимна мълчаливо с едрата си глава.
Насърчена, Варвара стана, сложи двете си ръце на раменета му, приближи лицето си до неговото:
- Ще изпратиш верни люде в Цариград. Да знаят там, че ти не си против тях, А ние тук...
Той също стана, свали ръцете й от раменета си и ги задържа, тръсна ги един път и още един път в своите ръце:
- Знам аз, знам. Знам какво е нужно.
Жена му го поведе към малката бани, която беше в съседство със спалнята й.
— Миришеш па кисело — продума тя с глух гляс, лицето й се покри с гъсти алени петна.

Още през първите по-топли дни, вече към самия край на зимата, Самуил изпрати в ромейската столица двама свои люде да видят с очите си какво ставаше там. Те престояха в Цариград до след Великден,а това не беше много време за такъв далечен път и Самуил Мокри ги посрещна с тия думи:
— Не се забавихте много в царския град.
— Нямаше и защо да се бавим — отвърна по-старият от тях. — Ще чуеш от нас, които бяхме там десет дни, ще чуеш това, което вече и знаеш. Ромеите са в смущение и безпътица. Властта държи още евнухът Василий. Той е омразен на всички, но няма кой да

вземе властта от ръцете му, защото пък и всички са против всички. Събират се някои люде около двамата млади императори, но и те не са много. Не се знае кой ще излезе на първо място, сега там е пълно безредие. Войниците на Цимисхия скитат по улиците на Цариград, грабят и безчипетвуват всякак, гладни са и одърпани, няма кой да ги храни, няма и кой да ги спре в злодействата им. Всеки от първите люде пречи на другия да вземе в ръцете си войската н управлението.
Самуил слушаше мълчаливо и голяма радост грееше в очяте му. Ала накрая ето какво каза пак по-старият от неговите съгледвачи:
— Там, във Византион, намерихме и други двама наши български люде.
— Какви наши люде... — сви вежди Самуил Мокри и се досещаше, че пратеникът му не случайно заговори за тия двама българи в Цариград.
— Срещахме ги там не един път и не можеше да не се срещнем — продължи съгледвачът. — Където отивахме ние, там отиваха и те и ту ние преди тях, ту те преди нас. То се знае, ние не казахме защо бяхме в Цариград, не ни казаха и те. Може да бяха там за същото нещо, за което бяхме и ние, но кой ли ги е пратил? По говора им познах, че бяха от горните места.
Тогава заговори и вторият от съгледвачите, който беше по-млад и по-бърз във всяко нещо:
— Аз ще кажа, войводо, че тия двама наши човеци бяха там за противното на това, за което бяхме пие. Забелязах на няколко пъти, че там, където ние намирахме затворена врата, те намираха отворена врата. И бяха премного скрити, премного потайни, бягаха от нас и се криеха, доколкото им беше възможно.
— Кажи, човече, по-ясно какво мислиш.
— Да кажа, светли войводо. Ние бяхме там съгледвачи и надзъртахме навсякъде. А където надзъртахме, за да открием нещо тайно, виждахме често и тях двамата.
Те бяха с ромеите, видяхме ги един и два пъти да шушукат с ромеи глава до глава.
— Искаш да кажеш, че са били съгледвачи на ромеите? — попита Самуил нетърпеливо.
— Може да са били техни съгледвачи или пък някой ги е пратил оттук с добри намерения спрямо ромеите.

— И къде отидоха те най-после?
— Изчезнаха, загубиха се без следа.
— А бихте ли познали тия двама българи,ако ги видите отново?
— Ще ги познаем — отговориха двамата съгледвачи без колебание.
Самуил им направи знак да се отдалечат. Радостта му от добрите вести беше помрачена. Неговата подозрителност отново се съживи и започна да се върти остър свърдел направо в сърцето му. Зачука чук в мозъка му: Арон-Арон-Арон... Двамата съгледвачи не бяха му казали нищо определено, не бяха споменали никакво име. Името на Арона дойде само в мисълта му и с него всичко длуго по-нататък. Арон бе изпратил другите двама българи в Цариград; нели според говора им те са били от горните места! Най-сетне може и той да е изпратил свои съгледвачи в Цариград, но защо не спомена нищо, докато бяха заедно? Не, не. Арон няма защо да праща съгледвачи в Цариград, той и не би помислил за това. Той... Острият свърдел провъртя сърцето на Самуила от единия до другия му край. Да не мисли, да не мисли за най-лошото, за най-грозното, докато още не е видял нищо с очите си, докато не е узнал самата истина! Как сви гнездо в самото му сърце тая люта змия?... Може би ще бъде по-добре, ако отиде още един път в Средец ... За предстоящата им обща работа. Идеха добри вести и отгоре, от Мизия; пребягваха люде насам постоянно и донасяха добри вести. Тамошният народ не можел, не искал да търпи повече властта на ромеите. Нека тръгва нататък Арон, дошло бе време да тръгват и тримата братя...
Самуил реши да прескочи до Средец за няколко дни, преди да поведе войската си на юг. Това крило, откъм Арона, беше някак по-слабо и... Но той взе със себе си и двамата свои съгледвачи. Като тръгнаха и като видя Радой по кой път тръгваха отново, замърмори, друсайки се на коня си след Самуила:
— Пак нататък... Път издълбахме накъм Средец. Там ни ссстиска цървулът...
Тоя път Самуил Мокри престоя само три дни в Средец. Още в първия час пусна двамата съгледвачи да ходят из града, пусна ги и между людете на Арона. Не можаха те нищо да открият, не можаха да срещнат своите познайници от Цариград. Арон и

Варвара посрещнаха Самуила с преголяма радост. Те гледаха в устата му и във всичко бяха съгласни с него. Отново се реши Арон да тръгва за Преслав, да завземе оттатъшната част на Мизия.
— Да, да — клатеше усърдно едрата си глава Арон Мокри. — Няма защо да губим повече време.
Нямаше защо да губи повече време и Самуил. Поуспокои се сърцето му, макар още да натежаваше, да хладнееше там, на дъното, нещо, може би същата студена и люта змия на съмнението, заспала отново, завита на кълбо. На връщане той се отби в твърдината на Кракра от добри чувства към смелия войвода и от преголямо усърдие. Заговориха те и за предстоящия поход.
— Е — каза Самуил, — тръгваме всички. Аз на юг, към Лариса, ако може и още по на юг. Мойсей, брат ми, ще удари Сер. А вие с Арона — към Преслав. Радваш ли се?
— Не се радвам — отговори Кракра и току посегна да обърше с ръка бликналата пот по челото му. — Не се радвам — повтори той натъртено.
— Защо?
— Ние с Арона Мокри няма да вървим никъде. Той никъде няма да тръгва.
— Как тъй... Решено е.
Кракра приподигна едното си рамо, кривна дебелия си врат. Не каза нищо повече. Замълча и Самуил. Не искаше да говори с Кракра срещу брата си; те, Арон и Кракра, не се обичаха премного. Може би всичко ще мине добре. Но защо не искаше да говори повече и пернишкият войвода? Дали не криеше нещо? Самуил чувствуваше как помръдваше в самото му сърце студеното, живо кълбо.
Мойсей Мокри тръгна за Сер от Струмица със седем хиляди души. Той мина по стария път край река Струмешница, между Беласица и Огражден. Стигна до Струма и сви надолу по течението й, източи се войската през Рупелския проход между Беласица и Сенгел планина и навлезе в Серското гюле, където премина и границата с Византия, На самата граница Мойсей разпръсна един малък ромейски отред и чак до стените на Сер не срещна вече никакъв отпор от ромейска страна. Тук беше земята

на струмците и още по на юг — на ринхините, та се дигнаха и тръгнаха с войската му мнозина мъже от тия две племена, Мойсей обсади Сер бързо, ала се видя още от първите дни, че яката твърдина нямаше да се даде лесно.
Ромеите бяха усетили раздвижването на българската войска още докато беше тя отвъд границата; те имаха свои очи и уши навсякъде и скоро узнаха накъде се бе насочил Мойсей Мокри. Лъв Мелисин, стратегът-дук на Македония и Тракия, като не разполагаше с големи сили по тия места, събра цялата войска от всички други селища наоколо и се затвори в Сер. Войниците му не бяха повече от три или четири хиляди души,но бяха добре въоръжени. Стратегът на Македония и Тракия имаше и друг легион в своя средищен град Одрин, но не се решаваше да го изтегли оттам, понеже ромеите очакваха българите да нахлуят и откъм Средец. Остави той един отред и в Мосинопол*, за да не открие съвсем големия път за Цариград, който идеше чак от Драч и минаваше през Солун. Голямата ромейска войска, която се върна с Йоана Цимисхий от Азия, продължаваше да стои в Цариград и трудно можеше да я изведе някой оттам сега, когато ие се знаеше кой е истинският господар на обширната империя. Самуил Мокри знаеше това, но той допущаше също, че една голяма опасност за империята би могла дз сложи край на всички разпри в Цариград и без друго би се намерил някой, който да поведе войската. Той знаеше, че сега би стигнал лесно може би и до стените на Цариград, ала не искаше да създава тъкмо такава опасност за империята и по тоя начин да обедини и насочи срещу себе си всичките й сили. Засега Самуил искаше да възстанови старите граници на България, като застраши само крайграничните византийски области. С тая цел той изпрати Мойсея срещу Сер, с тая цел пращаше Арона към Преслав, а сам той тръгваше на юг. Самуил смяташе, че това широко и разпръснато настъпление на българите, което явно не беше насочено срещу Цариград, нямаше да разтревожи върховните управници на Византия дотолкова, че да се опомнят в своите яростни междуособици.
(* Мосинопол — Гюмюрджина.)
Мойсей Мокри тръгна само със седем хиляди души и не беше нужно да поведе по-голяма войска, нито пък беше възможно. Той

се яви пред вратите на Сер през първите дни на месец тревен. По това време в тия южни и крайморски краища на Македония започваха големи горещини. Като стегна града в жив обръч, Мойсей взе да напада високите му стени една след друга, дни наред, ала ромеите отблъсваха всеки негов пристъп. Той не се отказваше от желанието си да превземе града и в голямата си омраза към ромеите сам водеше войската при всеки пристъп, но скоро беше принуден да разреди своите нападения; войската му се уморяваше премного, а и бързо се топеше край яките крепостни стени. Непрестанно прииждаха в помощ на българската войска по-големи и по-малки дружини струмци и ринхини, пък и смоляни, които слизаха от планините на североизток от Сер, идеха чак и от долината па Места, но всички тия мъже трябваше да попълват вече опразнени редици във войската, бяха и лошо въоръжени. Въпреки неуспехите си Мойсей не се отчайваше и още повече се разгаряше неговата воинска ярост, ала трябваше все по-често да хапе големите си юмруци, вместо да препуска с изваден меч срещу залостените врати на обсадения град. Поукроти го едно писмо на Самуила, който познаваше неговия нрав. «Бъди по-търпелив, брате — пишеше му той, — и пази добре войската, която по-сетне ще ни бъде още повече нужна. Ти държиш Сер и това е достатъчно. Защо да си разбиваме главата пред първата ромейска стена, ето и аз стоя пред Лариса и не мога да отида по-нататък, но това засега нам не ни е нужно... »

Самуил потегли на юг по същото време - през първите дни на тревния месец. Той тръгна от Охрид с две хиляди, от Обител поведе още три хиляди, мина през Костур, където го очакваха други пет хиляди войници, но повечето от тях бяха доведени от Воден. За по-малкр от един месец той завладя цяла Тесалия и струпа всичките си сили около Лариса. Не можеше да отиде по-нататък, преди да превземе тая голяма крепост, която беше ключ за Тесалия — земята на велегизитите, а също и за цяла някогашна Елада.
Като видя Самуил Мокри след един, след два и три опита, че не ще може лесно да превземе града, устрои около стените му продължителна обсада. Дошъл бе с една войска от десет хиляди

души, а също и тук непрестанно прииждаха на помощ дружини от околиите славянски племена, та се събра около крепостните стени голямо множество, може би до петнадесет хиляди въоръжени мъже. Людете от околните по-близки и по-далечни места идваха колкото от омраза към ромеите и техния император, толкова и от жажда за грабеж и плячка - градът н неговият император бяха ги ограбвали от векове, сега пък те се готвеха да ограбят града и да го сринат до самите му основи. Самуил не идваше за пръв път по тия места и познаваше мислите и желанията на тукашните люде. Както идваха при него на отделни дружини, той ги разпределяше по всички свои полкове, за да ги държи по-здраво и за да бъдат те по-добри войници. Избираше между тях и за началници, които бяха по-достойни, за да се чувствуват наистина в своя войска.
Както на изток, по посока на Сер и Цариград, така и тук ромеите навреме бяха усетили раздвижването на българската войска, узнали бяха по каква посока се насочваше тя. Стратегът на Елада, Кекавмен, също както стратегът на Македония и Тракия, нямаше на разположение много войска и като събра колкото беше възможно от всички твърдини по цялата тая страна, затвори се с около шест хиляди добре въоръжени войници в Лариса. Кекавмен знаеше с какви по-големи сили настъпва Самуил и намери, че е безполезно да влиза в открит бой, а се настани в Лариса, за да пресече пътя на българите, които мъчно можеха да се решат да продължат похода си още по на юг с такава силна вражеска крепост зад гърба си.
Самуил не повтори вече опитите си да превземе голямата твърдина със сила. Всичките му грижи тук бяха да заздрави повече обръча около нея, та да я държи по-дълго време и да може да смазва всеки опит на обсадените да разкъсат обсадата. Той разпредели войската си около крепостните стени според това, откъде беше по-възможно да удари срещу него врагът, пък и той да удари, когато станеше нужда; нареди да се изкопаят ровове и проходи, да се построят зад тях землянки, заслони и колиби за войниците, също навеси и огради за конете и добитъка, който служеше за превоз и за храна на войската. Разположи на сгодни места и бойните уреди, колкото ги имаше, а сам той с най-близките си помощници се настани на една височина, от която се

виждаше целият град с високите си стени и кули, както и целият български лагер.
Едва-що бе започнала обсадата на Лариса, получи се на няколко пъти една и съща мисъл, че народът по Източна Мизия се дига и гони ромейските отреди, настанени по тамошните селища и твърдини да пазят ромейската власт. Не идваше никакъв глас само от Арона — тъкмо от този, който сега трябваше да води въстаналия народ в поробена Мизия. Самуил знаеше, че той прекарваше времето си в своята Разметаница, дори научи, че наредил тамошната му твърдина да се нарича Царичина и се досещаше какъв умисъл влагаше Арон в това ново име. Мина още цял един месец време, обсадата около Лариса се стегна и задържа и Самуил дни наред се бори с мисълта, дали да остави тукашната си войска на най-близките си помощници и да замине за Средец, пък ако е нужно, да отиде и по-нататък. Едно неочаквано писмо на Арона сложи край на мъчителните му грижи и колебания. Арон съобщаваше с гръмки и надменни думи, както беше по нрава му, че тръгва да освобождава Източна България и престолния град Преслав от византийска робия. Само това последното можеше да се разбере от цялото купище думи в писмото, докато всичко друго беше заплетено и неясно. Нови и какви ли не вече съмнения се породиха в сърцето на по-младия брат, но, слава богу, най-сетне Арон тръгваше. Все пак Самуил повика насаме в палатката си Симеона Илица, който наскоро бе въздигнат в сан тъмник*, и му рече със скръб и боязън в думите си:
(* Тъмник - началник на полк или по-голяма дружина.)
— Моят брат Арон ми праща писмо, че тръгва за Преслав и по всички тия места. Отдавна трябваше да тръгне и може би наистина е тръгнал, но ето аз не мога да повярвам съвсем на писмото му. И не знам докъде ще стигне той и какво ще свърши. Ти знаеш, народът се дигна там, но трябва да застане някой пред него. Може би моят брат ще застане и ще го поведе, и ще го изведе на добър край, но в сърцето ми тежи голямо смущение. Иди, Симеоне, там. Вземи една стотица, колкото да не си без войска, и върви. Там е родното ти място и няма какво да ти говоря повече, ти знаеш какво ще искат людете от тебе. Аз те пращам и за брата си. Ако е тръгнал-вече, присъедини се към

него. Ако още не е тръгнал, не го чакай и няма защо да го чакаш. Пращам те и за себе си: като си ти там, все едно, че и аз съм там. Сега ще ми олекне, щом тръгнеш.
Симеон Илица — мълчаливец какъвто беше — само това отговори:
— Слушам, светли войводо, и ще изпълня.
По все още младежките му страни се надигна гъста червенина, ясните му сини очи се изпълниха с влага. Топ се развълнува, че тръгваше за родния си край, Самуил мълчаливо пристъпи и го прегърна. После извади от лявата си ръка сребърен пръстен с едър зелен камък и го подаде на младия тъмник.
- Вземи го. Да бъде връзка между нас, ако се случи да ми пратиш някаква вест.
Месечината показа още един път всичките си страни, изчезна съвсем и пак се появи. Едва след това се получи нова вест от север, която предизвика голям гняв у Самуила, но и бързо го успокои. Донесе му я пратеник чак от Великия Преслав и направо от Симеона Илица. Дойде пратеникът с два коня, за да ги сменява по пътя и да язди по-бързо; той беше човек от старите българи, в когото се бяха запазили всичките външни белези на прадедите му, пък и сам се бе погрижил да ги запази: беше по-скоро дребен и сух, с криви като обръч нозе, с коси, тесни и изпъкнали скули, с яка долна челюст, а бе обръснал главата си и бе оставил на върха кика, която се спущаше на къса плитка над дясното му рамо. Запазил бе може би и душевните отлики на прадедите си, тия степни люде, конто са прекарвали едва ли не целия си живот на коне — изглеждаше суров и твърд човек по лицето си, по говора, не се усмихна нито еднаж, не каза ни една излишна дума и, види се, не случайно Симеон Илица бе избрал тъкмо него за свой пратеник. Още щом скочи от коня, пратеникът попита за Самуила и като го поведоха към палатката на войводата, поведе той и двата коня със себе си. Щом стигна пред палатката, остави ги там и те стояха мирно през цялото време, чакаха го като разумни създания. Пред Самуила той не се преви да се поклони, а застана по войнишки с едва разкрачени нозе, сложил лявата ръка върху дръжката на меча си, който едва стигаше до прасеца на кривата му нога. Като го видя Самуил Мокри, поспря се да го погледа в неговата войнишка суровост и проста гордост. После го попита:

— Кой си ти и защо ме дириш?
Пратеникът му подаде пръстена със зеления камък и рече:
- Тъмвик Илица ме праща с тоя пръстен при тебе, оглутаркан*. Запомних всичко, което ми каза да ти предам, по само на четири очи.
(* Оглутаркан – велик войвода на прабългарски.)
— Говори. Тук няма кой да ни чуе.
- Като научихме, че ти и твоят брат Мойсей Мокри навлизате в ромейска земя, ние също се дигнахме селище по селище. Чакахме, както ни беше казано, да дойде с войска от Средец твоят брат Арон Мокри, но той не дойде. Ние останахме сами, но прогонихме ромеите. Побягнаха отвъд Маторие гори всички.които можеха да бягат. Не дойде твоят брат, а прати при нас свои люде да ни спират да не се дигаме против ромеите.
Самуил цял трепна:
— Ти знаеш ли що говориш! Видя ли, чу ли сам?
Пратеникът нищо не отговори на тия думи, само присви тъмните си прави вежди. Стана нужда Самуил да го подкани отново и смуглият българин изказа най-напред огорчението си, за да потвърди още по-добре думите си:
— Аз съм пратеник на тъмник Илица и говоря само истината. Твоят брат не дойде при нас, както ни бе казано и както очаквахме, а прати люде, които ние не очаквахме. Ние му върнахме назад само главите па тия негови люде. Сега той, Арон Мокри, иска да ни става цар, но ние ще го посрещнем с мечовете си.
— Това той сам ли казал, че иска да ви става цар? - попита Самуил Мокри с потъмняло лице.
— Прати други свои люде да ни кажат да го чакаме за свой цар и аз също ги чух с ушите си. Те, както и другите, тръгнаха и сред народа, за да го подучват. Но тъмник Илица ми заповяда и ми повтори да ти предам какво ни говориха тия люде за твоя брат Арон и от негово име. Сам той, твоят брат, е казал на тъмника: «Ще дойда в Преслав да се венчая за цар.» Тъмникът му казал: «Трябваше да отидеш, докато бяха там ромеите и да ги прогониш.» Твоят брат го е затворил.
Самуил стискаше зъби от гняв и сякаш от страх да не вика срещу всяка дума на пратеника, но сега не се сдържа:

— Кого затворил моят брат!
— Тъмника Илица затворил, И не го пуснал, а тъмникът сам избягал. Помогнали са войниците, които ти си му дал. И това ми каза тъмник Илица и ми повтори да ти предам. Трябваше да се промъквам като през чужда земя през земята на Арона Мокри, твоя...
— Няма ни тук, ни там негова или моя земя! — прекъсна го Самуил.
- Ти знаеш вече всичко, което трябваше да ти кажа, оглутаркан — заключи пратеникът и стисна въздебелите си устни. Самуил попита:
- Какво става сега там, по вашите места и по цяла Мизия, в Преслав?
- Няма ромеи.
— Това ли е всичко?
— Няма ромеи. Излязоха пак старите боляри, които бяха останали живи под таврите и после под ромеите. Всеки търси мястото си и каквото е загубил. Но то се знае: мъчно се намира, което еднаж се загуби. Народът не се покорява. Още при ромеите се чу там за тебе и за това, което вършиш.
Млъкна той пак, помълча и Самуил Мокри, след това каза:
— Сега наистина знам всичко, което трябваше да знам. Отдъхни си, войнико, пет дни — добави той. — Яж и пий доволно, а след това ще се върнеш при тъмника си като мой пратеник. — Той плесна с ръце и сочейки пратеника, рече на влезлия в палатката стотник: — Мой гост за пет дни. Когато дойде време да си тръгне, дайте му силни коне.
Пратеникът пристъпи половин крачка:
— Не... Моите два коня са добри, оглутаркан.
Самуил мълчаливо кимна, за да покаже своето одобрение.
На петия ден по същото време пратеникът влезе отново в палатката му. Самуил му подаде един свитък от заешка кожа, подпечатан с оловен печат, по който личаха знаците на името му и неговите войводски знаци:
— Предай го в ръцете на тъмник Симеон Илица. Но аз ще ти кажа какво е писано в него, за да го носиш в паметта си: пиша на Илица, че той е в Преслав мой заместник за всяко нещо. Пиша му

и това, че те прогласявам за петдесетник за твоята вярна служба. Вземи и пръстена, който ми донесе, върни го на тъмника си. Новият петдесетник надяна пръстена и притисна почтително свитъка към гърдите си, смуглото му лице едва-едва побледня. Още преди да се върне пратеникът на Симеон Илица назад към Преслав, Самуил Мокри вече подготвяше едно свое пътуване до Средец, а може би и до Великия Преслав. Не беше възможно сега, при обсадата, да тръгне веднага, както пожела още щом чу тревожните думи на далечния пратеник. Ала докато се готвеше за път и предаваше заповедничеството на най-близките си помощници, Самуил получи нова нерадостна вест: най-старият му брат, Давид Мокри, бил намерен убит недалеч от Костур. Самуил тръгна за Костур още същия ден със сто души конници. Давид Мокри все по-усърдно се отдаваше на своето отшелничество. Ден след ден той изоставяше управителската си работа и прекарваше все по-дълго време затворен в своята малка твърдина или отиваше да се моли по околните манастири и селски църкви, най-често в малкото манастирче в местността Хубавите дъбове, близу до пътя от Костур за двете Преспански езера. Последната негова грижа като управник на царството редом с трите си братя беше грижата му около настаняването на патриарх Дамиян най-напред в Мъглен, където патриархът не хареса и не стоя дълго, и сетне във Воден. Най-трудно и най-късно се отдели Давид от Самуила, своя любим брат. И само пред него, най-младия, той се опитваше да разясни с думи своето поведение, като че ли само пред него дължеше някакво оправдание или пък това беше от преголяма обич. При една от последните им срещи той каза на Самуила:
— В земния живот всичко е с привидна стойност. Като се почне от царството, което е наше най-голямо притежание, и се стигне до собствената ни плът, всичко това има дотолкова истинска цена, доколкото може да ни послужи като изпитание. Ако ти понесеш смирено всяка телесни болка, ако се отречеш от всяка телесна наслада и от всички облаги, дори и от царския скиптър, пред тебе ще се отворят небесните врати и ще видиш бога. Между тия неща са всички степени на отречението и на блаженството, до което може да стигне човек, а също и всички степени на греха.

Самуил обичаше простата, ясна мисъл и така отговори на брата си — просто и ясно:
- Даден ни е животът, за да го живеем. В него ще покаже човек и силата си, и всичките си слабости. Горе аз очаквам справедлив съд. Аз и не се моля много, не ходя по църквите. Повече се трудя да бъда справедлив, за да намеря и за себе си справедлив съд. Няма да се отрека от нищо и най-малко ще се отрека от царството ни. Ами то е... живи люде, хиляди и хиляди.
Давид го изгледа през полузатворени клепки и сякаш едвам го виждаше и може би не чу думите му — дотолкова се бе отдалечил, изглежда, и от най-любимия си човек.
Той наистина вярваше, че молитвите му са негови разговори със самия бог. Цялото си време напоследък прекарваше в молитва — едва ще поспи няколко часа през нощта, едва ще намери време да хапне няколко залъка хляб, та бе се изтощил и едвам се държеше на дългите си нозе. Молеше се и докато беше на път, от един манастир на друг, от една църква до друга. Докато се молеше тъй денонощно и навсякъде, той дори и от бога криеше един свой копнеж: да види още приживе, още тук на земята, божия образ, да се яви бог пред телесните му очи или да му даде знак някакъв. Тоя негов скрит копнеж беше във всяка негова молитва, във всяка негова дума към бога. От тялото си и от всичко земно той наистина се бе отрекъл, но чакаше с копнеж заслужената си награда и я чакаше още тук, на земята.
В деня, в който умря, той отиде в обора сам да оседлае коня си, както правеше често напоследък. Старият слуга, когото бе оставил единствен от слугите си божем да се грижи за него, като не знаеше и тоя път нищо за намеренията му, дойде късно и го видя чак когато вече се отдалечаваше от външната врата на малката твърдина. Поклати бялата си глава старият човек и въздъхна — не знаеше с какво друго да помогне на своя господар, но като го проследи още някое време с тъжния си поглед, той позна, че Давид Мокри и тоя път се бе запътил към манастирчето при Хубавите дъбове. Чудеше се слугата и на това постоянство на господаря си, както и на целия му сегашен живот. От всичко се бе отказал той, от царска власт се бе отказал — нели всички преди го почитаха като същински цар, оставаше само царски венец да сложи на главата си и сам да се нарече цар. В

това манастърче, недалеч от пътя за двете езера, живееха само двама иноци. Какво го привличаше там с такава сила?
Пътят извиваше доста дълго време край един планински поток, намалял и позатихнал сега през най-горещите и най-сухи дни на лятото,и Давид преминаваше с коня си ту на едната му страна, ту на другата, къде по някое разкривено дървено мостче, къде направо през бистрата вода. Край двата бряга на потока, по-близу или малко по-далеч, се издигаха голи, скалисти ридове. После пътят се отдели и навлезе в гъста дъбова гора, шумът на водата бързо заглъхна някъде назад. Давид навлезе в местността на хубавите вековни дъбове. Той вървя още някое време през гората, сетне пътят излезе на една широка тревиста поляна, все още сочна и зелена сред гората, а насреща се изправи също тъй тревиста височина. На много места по височината се виждаха по един или по няколко дъба, изправили могъщи дънери, разперили нашироко гранки. Пътят завиваше край самото подножие на височината и се губеше нататък в гъстата гора, но на същото това място се отделяше от него тясна пътека чак до върха на височината. И там на самия й връх, високо над цяло море от гъста, зелена шума, се виждаше малка църквица, току до нея се тъмнееше ниска, прихлупена хижа, сякаш приклекнала на колена пред божия дом. Това беше малкият манастир, към който се бе запътил не за пръв път Давид Мокри.
Наоколо не се чуваше никакъв шум; гората се бе отдръпнала някак встрани и обграждаше поляната като стена, по дървесата не трепваше нито лист или може би така изглеждаше отдалеко. Конят на пътника сам сви по пътеката за манастира, пое нагоре по височината и това беше като някакво възхождане към небето. Колкото по-навнсоко се изкачваше задъханият кон, толкова гората наоколо оставаше по-ниско и небосклонът се разтваряше по-нашироко. От всички страни в разтворилата се далечина се показваха един след друг високи планински върхове — сини или тъмносини, или пък едвам видими по светлия небосвод. Между два върха на юг, като в синя рамка, блестеше къс от сребърно огледало и това бяха неподвижните в далечината води на Костурското езеро. Конят сам се спря на върха, недалеч от ниската сводеста врата на църквицата. Давид Мокри обхвана с поглед простора наоколо — гората ниско долу, като застинало

зелено море, сините планински върхове по-близу и по-далеч, блясъка на неподвижните води, после дигна очи към небесния простор и повехналите му устни се размърдаха през провесените мустаки, които бяха започнали нагъсто да белеят. Давид пак се молеше.
Той преметна нога и бавно се смъкна от коня, озърна се по навик. Винаги откъм манастирската хижа се приближаваше по-младият от двамата иноци и поемаше юздата на коня. Сега никой ие се показваше оттам и Давид поведе коня да го върже на един стълп пред вратата на хижата, преди да влезе в църквата, както всякога, на продължителна молитва. Тъкмо посегна към дървения стълп с юздата в ръцете си, от хижата изскочиха един през друг четирима непознати мъже и се нахвърлиха върху него с голи мечове. Той наведе очи, но не успя да произнесе докрай предсмъртната си молитва. Нямаше и сили да се противи. Преди да падне вече, някак несвястно посегна към гърлото на единия от убийците и скъса ризата му. Те го сякоха, докато престана да се движи, проснат ничком пред вратата на манастирската хижа. Същият от убийците, към когото посегна Давид в последния си миг, спря другите трима с ръка и рече на влашки:
— Стига. Пукна и тоя... цар.
Последната дума той изрече на български, за да се погаври с жертвата си.
В същото време конят на Давид Мокри тичаше уплашен надолу по пътеката, повлякъл юздата си. Така дотича животното до вратата на малката Давидова твърдина и по него позна старият слуга, че се бе случило нещастие с господаря му. Той дигна всички мъже от селището там, колкото бяха останали, с тях тръгнаха и жени, та и деца, като се чу, че се е случила беда с господаря. Поведе ги слугата към манастирчето сред голямата дъбова гора — така знаеше той и така предчувствуваше.
Селяните намериха убития си господар пред манастирската хижа, а вътре в хижата намериха и двамата иноци, също убити с меч. Пренесоха трите трупа в църквицата, сложиха ги на каменния под пред олтара — пред стъпалата на царските двери сложиха господаря си, до нозете му пък стъкмиха телата на иноците.
Старият слуга се разпореди двама по-млади от мъжете да тръгнат с бързи коне за Лариса и те тръгнаха незабавно.

Но Лариса беше далеко. Оттатък Бистрица, оттатък Снежник планина и Олимп. Горе, при мъртвите, слугата заместваше брата и господаря, когото очакваха да дойде. Кандилцето над ниските царски двери гореше непрекъснато; жените доливаха елей, сменяваха навреме фитила. През тясната сводеста врата и пред прозорчетата от двете страни на църквицата проникваше бледа, синкава светлина — през прозорчетата, високо тук горе, се виждаше само синьото небе. Хладен сумрак пълнеше малката църква под ниския покрив, между дебелите каменни стени, хлад полъхваше сякаш и от трите неподвижни тела на каменния под. Дългото изтощено тяло на Давид Мокри като че ли бе изсъхнало още повече, също и пожълтялото му лице, както го бяха избърсали жените с мокра кърпа, та изглеждаше дори прозрачно в синкавата дрезгавина.
Шумът от босите селяшки нозе по каменния под или сухото стържене на някой опинък се чуваше непрестанно, докато взе да тъмнее над планините и малкото пламъче на кандилото започна да свети по-ярко в мрака, който изпълни църквата. През цялото време, доколкото бе останало още от дългия летен ден, селски люде непрестанно влизаха в църквата, поспираха се край убитите и се кръстеха, после излизаха с тихи стъпки. Старият слуга забеляза, че бяха дошли люде и от други селища наоколо, събираха се пред църквата и ставаха все повече, докато ги прогони лятната нощ. Ала още рано на другия ден започнаха пак да влизат в църквицата и се събраха още повече вън. И все тъй — мъже по-стари, които не бяха отишли на война, и жени много, и деца. Започнаха да се събират тая сутрин и монаси. Стичаха се от всички страни по един или по двама, навлязоха в църквата, обградиха мъртвите, като да бяха трите тела тяхна собственост, та не пропущаха вече никого по-близу до тях. Людете се кръстеха и надзъртаха иззад гърбовете им. Зашушнаха монасите, може да се събраха до двайсетина души, замънкаха, запяха молитви, а един излезе вън и взе да бие клепалото, което висеше на стар, изкорубен дъб пред църковната врата. Само слугата на Давида Мокри влизаше и излизаше от църквата без страх от черните братя, разкъсваше живата ограда около мъртвите, за да поглежда час по час умрелия си господар. Към него се обърна с тих шепот един от монасите, види се, техен старейшина:

— Иде час за погребение. Ти знаеш ли къде ще бъде гробът му, дали в твърдината му, ако вече е казана...
- Нищо не е казано и нищо не знам — отвърна слугата. — Пратих да съобщят на брата му в Лариса. Не може без негово знание и позволение.
- Лариса... Далеко.
- Нищо не ми е казано и не мога да реша сам. Казах да летят с конете до Лариса ден и нощ.
Той не издаваше тревогата си — така се бе научил своя господар, и пак влизаше и излизаше от църквата, би казал някой, без нужда. А като влизаше, той вдъхваше въздух с разширени ноздри и гледаше с втренчен поглед лицето и ръцете на умрелия си господар. Като наближи и днес да се стъмва, същият калугер пак зашепна в ухото му:
— Минава вторият ден... Човешката плът е тленна... Ние не искаме и не позволяваме да се чака повече.
— Аз ще чакам още. Аз съм негов слуга и по-добре знам господарската воля.
Вревеше и народът вън, пред църквата, и той за късното време. А слугата душеше въздуха в църквата като хрът и все дебнеше нещо по лицето на мъртвия си господар. Привечер монасите изнесоха вън двамата свои събратя и ги погребаха край източната стена на църквата. Слугата не даде да се докоснат до тялото на Давида Мокри.
Настана и третият ден. Зората завари стария слуга сам в църквата, до тялото на господаря му. Никакъв лош дъх не се разнасяше наоколо само ноктите на умрелия едва бяха посинели. Пред отворената врата пак се събираше народ. Старецът излезе вън и друго беше днес скръбното му лице.
— Влезте — каза той и посочи с две ръце. — Влезте при светеца! Три дни лежи мъртъв, а на темян и босилек ухае тялото му.
Първи се спуснаха в мрачната и студена църква монасите, които бяха дошли и тая сутрин. И първи те нададоха гласове, запяха молитви и славословия:
— Светец... Миро уханно тече от костите му! Слава тебе, боже, свят човек и мъченик за вярата Христова си изпратил между нас!...

Струпа се народът около тях, изпълни се църквата, паднаха всички на колена около мъртвото тяло:
— Смили се бог над нас... Слава тебе, господи!
През целия този трети ден клепалото на дъба би непрестанно, удар след удар, надалеко се разнасяха звуците му, сякаш чак до сините планини наоколо. През целия този ден люде се стичаха от всички страни, върволицата по кривата пътека не спря и беше чудно откъде се намираше толкова народ. Събраха се и други монаси от околните манастири, ходеха с гордо смирение между простия народ — още по-черни в дългите си раса и власеници сред пъстрилото на народното облекло. Замяркаха се между селските люде и граждани — стигнала бе вестта за мъртвия годподар чак в Костур.
Сега монасите не пущаха в църквата ни един от миряните, а сами ходеха сред народа и разправяха и повтаряха чудни думи за новия светец, за неговия праведен живот, за целебната сила на неговото свято тяло, което не гние, при все че е мъртво от три дни. Людете се заслушваха в думите им, въртяха очи, споглеждаха се, клатеха глави и пак слушаха с жадни очи, кръстеха се задъхани от набожен трепет, някои отпущаха колена върху твърдата земя, други напираха към църковната врата. И мнозина вече повтаряха думите на монасите, уверяваха се един друг, че с очите си са видели тона, което само бяха чули. Най-много от жените бяха тия, които не чули и видели всичко, блъскаха юмруци в гърдите си и късаха покривалата на главите си, надаваха писъци от набожен страх и възторг. Започнаха да водят по пътеката за малкия манастир болни и недъгави; които не можеха-да вървят сами, пренасяха ги на носилки и черги, слагаха ги пред вратата на църквата. Шумът и врявата навред около манастира се сливаше в някакъв общ глас, в общо молитвено песнопение - толкова често в общия говор н викот на людете се споменаваше името на бога, на Исуса, на Богородица и на повия свети цар Давид.
Привечер слугата па Давид Мокри дръпна вратата на църквата и сложи малкия дървен лост. Никой не му попречи, ни от народа, ни от монасите, като че ли той беше сам ключарят на небесния рай. Затвори той вратата н седна на камъка до нея с мрачно лице. Усетил бе нещо недобро във въздуха около мъртвото тяло, но ще

чака той и тая нощ. Острият нощен хлад тук в планината може би ще спре за малко още разтлението. Чуваше старият човек и виждаше, че народът повярва в светителството на неговия господар и нямаше да допусне той, неговият верен слуга, да угасне нимбата, която засия около образа му. Той познаваше светия му живот; не беше ли истинско чудо и божи знак, че мъртвото тяло вече трети ден не показваше признак на разтление? Хладният въздух в полумрака на църквата, студените камъни под изсъхналото още приживе тяло — е, да... Но не лежеше ли Давид Мокри там мъртъв вече три дни и три нощи? Ще чака старият слуга до утре, ще чака до първия знак, че тялото е почнало да гние, и никой не ще може да го укори, че не е чакал достатъчно...

Самуил Мокри пристигна на другия ден след изгрев слънце. От коня му падаха парцали бяла пяна. Хриптяха задъхани и конете на войниците му. Като скочи от коня, нозете и ръцете му трепереха от умора; яздил бе от тъмно сутрин до късни полунощи. Гонила го бе насам скръбта му по любимия брат. Той се учуди, като видя толкова народ пред малката църква — мнозина бяха прекарали нощта тук и най-вече тия, които чакаха изцеление. Старият слуга го поведе към църквата и сам му отвори вратата. Щом влязоха вътре, слугата се обърна да я затвори. Удари ги тежък въздух,но това още не беше воня на гниеща човешка плът. Самуил се приближи към мъртвия си брат, погледа го, после се прекръсти и се отпусна на едно коляно до него, наведе смирено глава пред смъртта. В същото време слугата търсеше зорко следи по лицето на мъртвия, огледа се наоколо с мътните си старчески очи, зачервени и сълзливи от продължителното бдение, сякаш да провери дали другаде не са се показали противните следи на разтлението. И тозчас забеляза как се стрелнаха през светналото на ранното слънце прозорче две черни точки, звънна издебело във въздуха бръмчене на едри мухи. Той едва дочака Самуила да се изправи отново и макар да не беше позволено слугата да започва пръв, рече бързо:

— Трябва да го погребем... веднага. Тебе чаках досега аз, господарю.

Самуил кимна мълчаливо и попита:

— Къде? Не е ли споменавал, докато беше още жив...

— Тука. Тука да го погребем, в това свято място. Ей там, до стената. Не е казвал нищо преди. — И слугата добави задъхано, като че ли се боеше сега да не би нещо да попречи: — Веднага! Четвърти ден лежи тук.
— Не се ли знае нещо за убийците му?
Старият човек бръкна в пазвата си и сложи в ръката му един неголям кръст от потъмняла мед. Горният край на кръста беше продупчен и там висеше част от скъсана, също медна верижка. Слугата каза:
— Намерих го в шепата му. Стиснал го в шепата си. Преди да умре, види се...
Самуил Мокри разгледа кръста отблизу в разтворената си длан, обърна го и на другата му страна. Забеляза по него латински букви и беше писано на влашки език по дължината му: «Закриляй, боже, Йоана.» Самуил погледна мъртвия и рече:
— Дава ми моят брат ключ някакъв... — Той скри кръста в малката кожена чанта, която висеше на широкия му колан под дясната ръка, и добави: - Повикай люде да изкопаят гроба.

Самуил Мокри поведе войниците си веднага след погребението и се спря в Костур. Още същия този ден, макар да беше доста късно след обед, излязоха глашатаи и викаха дълго по града да се съберат на средищната градска стъгда всички мъже власи и ромеи от петнайсет години нагоре. Повтаряха глашатаите също, че който от тия люде се намери след това другаде, ще бъде съсечен на самото място. Бързо се събраха на средищната стъгда може би до хиляда души. Войниците на Самуила хванаха всички улици наоколо, а стотникът им направи на една от тях проход с десетина войници и нареди събраните на стъгдата да минават един след друг през тоя жив проход. Струпаха се задържаните власи и ромеи и като минаваха един след друг, стотникът ги питаше за имената им. Който казваше, че името му е Йоан, войниците го задържаха, а другите отминаваха и се разотиваха. Мнозина се учудваха на тая проверка, но по едно време на другия край на стъгдата се надигна вик, зачу се тропот на копита и войниците заловиха един от власите, който се е опитвал да побегне, преди да мине прохода и да каже името си. Като минаха всички задържани през тая проверка, оказа се, че всеки четвърти

човек между костурските ромеи и власи се казваше Йоан, но Самуил заповяда те всички да бъдат задържани в няколко от градските кули и на първо място тоя, който се опита да побегне. С него започна и разпитът на другия ден. Изведоха го пред вратата на кулата, в която беше затворен, застанал бе там градският съдия, а на един стол наблизу седеше Самуил Мокри и не изпущаше нищо от очите си. Съдията попита:
— Какъв си ти по вяра и език, как е името ти, също и презимето?
Задържаният беше дребен и сух млад човек, с побеляло лице, малките му, хлътнали очи горяха с остър блясък. Той се позабави с отговора си и после рече колебливо:
— Ромеец съм аз, ромеец. Името, ми е Йоан. Нели...
— Йоан — прекъсна го съдията. — Кой Йоан?
— Йоаннн... — проточи той, като че ли не знаеше презимето си, после бързо отсече: — Манасос. Йоан Манасос.
Съдията погледна Самуила, не знаеше какво да реши сам за тоя човек. Самуил посочи с ръка:
— Там.
Съдията се обърна към ромееца:"
— Застани там.
Задържаните ромеи и власи бяха редом извеждани пред съдията, той ги питаше едно и също, а Самуил му даваше знак кого да пусне и кого да задържи. Най-сетне останаха спрени само около петдесетина души, обкръжени от войници, насочили към тях дългите си копия. Самуил стана от стола, влезе между задържаните и се спря пред Йоана Манасос.
— Познава ли някой от вас тоя човек? — посочи го той на другите задържани.
— Познаваме го, да... — чуха се няколко гласа, някой побърза и да добави: -- Добър човек.
Самуил потърси с поглед тъкмо последния и рече:
— Ти го познаваш добре... Кажи тогава как се казва и какъв е по език: влах или ромей.
— Влах — отговори оня. — Йоан Вакъ се казва, всички тука знаем.
— Тъй ли е? - попита Самуил и другите.
- Тъй, тъй...

Сега Самуил се обърна към нареклия се Манасос и видя как той даваше някакви знаци наоколо, лицето му бе побеляло още повече.
— Защо скри презимето си и рода си? — попита го Самуил. Без да сваля поглед от него, бръкна в чантичката си и протегна ръка към него: в разтворената му шепа се виждаше меденият кръст: — Твой ли е тоя кръст, Йоан Вакъ?
Влахът несъзнателно посегна към шията си, но се сепна и отговори рязко, дори сърдито на заваления си български език:
— Не, не! Нямам аз такова нещо.
И току се втурна пак да побегне през тълпата на задържаните, но войниците го хванаха. Самуил каза:
— Отведете го в кулата. Другите да си вървят.
Същия ден бяха изловенн и затворени всички мъже, роднини на Йоан Вакъ, и други, с които бе имал той някаква връзка. Самуил Мокри напусна Костур, като остави двадесет души от войниците си, за да засилят градската стража.
Още щом влезе в шатъра си край Лариса, Самуил прати да повикат богомила Рун, който беше сега тисящник във войската. Покани го край една маса:
— Седни да поговорим. Брата ми Давида са убили горе, в един манастир оттатък Костур. Не е за грабеж, от него нямаше какво да се ограби, нито по други такива причини. Това е вражда и удар срещу нашето царство. Свои врагове той нямаше. Врагове имаме ние всички вътре в царството, зли врагове и опасни за всички. Отдавна ги усещам аз, а сега и сами се показват. Те са по-опасни от тия там, по стените на Лариса, не знаеш откъде ще те ударят. От тебе искам да издириш всички скрити врагове на царството ни и да ги изловиш. Затова те повиках. Ще ти дам здрава нишка в ръцете, по нея ще тръгнеш най-напред.
Така седеше на стола си срещу него Яков Рун и така го гледаше, сякаш бе дошъл да се кара. То беше поради неговата припряност и лютивина, но откакто беше със Самуила, научи се донякъде да се сдържа. Така и заговори, със сдържан, затихнал глас, а изглеждаше, че ей сега ще скочи:
— И аз ги знам отдавна, войводо. И може би по-отдавна, още от рождението си. Попове и владици и нгумени, Христови служители. Боляри и всякакви величия и всякакви техни слуги,

по-зли от тях. Кой както е взел власт над народа. И като да не са родени сред тоя народ, чужди са и врагове са негови зли и проклети. Знам ги аз, дай ми ти само воля.
— Не тъй — загледа се в него Самуил Мокри и като че ли се поколеба в решението си да го натовари с такава задача. — Не тъй, с една обща дума. Аз те пращам да ги издириш по съвест. Владици, боляри... Виждам ги аз ясно но и няма защо ти да ги издирваш. Аз ти говоря за враг, който ни дебне с нож в ръка, за да ни удари право в сърцето. Не мене и тебе или нещастния ми брат... то е нищо. Царството ни дебне да погуби и знае що върши. Може да е и болярин, и игумен, и най-прост селянин. Зад него стои и го насърчава Византион, царството ни иска да срине.
— Каква нишка ще дадеш в ръцете ми?
— Нишка, която ще те поведе правилно. Мене ми е нужна твоята строгост и честност; твоята твърдост към съблазните. Казах ти вече що трябва да вършиш, а и самата работа ще те учи и ще се разкрива пред тебе. Мисля, че ще предам в ръцете ти един от убийците на моя брат. Ще ти предам и най-близките му люде и може би между тях са помощниците му. Оттам ще тръгнеш. Те са затворени в Костур. — Той извади от чантата си медния кръст, подаде му го. — Намерен е в шепата на моя брат. Скъсал го, изглежда, от шията на своя убиец. Виж: пише по него на влашки, има там и едно име. Мисля, че е на тоя, когото задържах в Костур. Той носи същото име, опита се да го скрие, опита се да скрие, че е влах, опита се и да избяга на два пъти;
Рун мушна кръста в пазвата си. Самуил продължи:
— Тръгвай още днес. Давам ти воля. Искай от мене и всичко друго, което ти е нужно. Давам ти воля, но и над мене, и над тебе стои законът. Не забравяй и правдата, като ти давам такава власт и воля. Богомилът кимна едва забележимо.

Вторият от братята, Мойсей Мокри, загина през лятото на следващата година. През цялото време, докато стоеше с войската си при стените на Сер, той се бореше със себе си — със своя войнствен нрав и с голямата си обич и още по-голямата си вяра в Самуила. Той гледаше от своя шатър с дива ярост стените на обсадения град, с още по-голямо възбуждение чуваше виковете

на вражеските войници, които се показваха по високите назъбени стени и се подиграваха с българите, ругаеха ги, проклинаха ги и предизвикваха с безсрамни думи и движения. А Мойсей, който всякога бе носил меч на кръста и признаваше само неговата сила, трябваше да гледа и да слуша това отдалеко и търпеливо. Самуил му пращаше чак от Лариса ту люде, ту писма с едни и същи поръчения и в паметта на Мойсея се бяха врязали няколко незаличими слова: «... Ние ще държим здраво тия два града и това стига засега. С тях ще държим ромеите нащрек и нерешителни, докато се съвземе и прилепне към царството ни Мизия. После ще дойде време да вземем по-лесно тия два града. Няма защо преди това да хабим сили, че като вземем тях, ще трябва да потеглим за следващите, но ние сега не можем да водим такава война с ромеите. За всичко е нужно сгодно време... »

И Мойсей Мокри чакаше да дойде такова време, макар с голяма мъка в сърцето си, но обичта му към Самуила беше по-голяма. Едвам се сдържа той да не нападне Сер, като получи вест за смъртта на Давида. За него нямаше съмнение, че Давида са убили ромеи и той искаше да отмъсти за смъртта му; примамваше го мисъл, че така по-лесно ще се оправдае, но пак надви неговата боязън пред Самуила. В това свое терзание той дори намрази войниците си, като ги виждаше да стоят без работа, макар всеки делничен ден да ги караше да се обучават, но това Мойсей Мокри не смяташе за истинска войнишка работа тук, край стените на един обсаден град. Видеше ли войници да почиват, или да се къпят през горещините по водите край града, викаше по тях и надалеко се чуваше гневният му глас:

— Биволи! Скотове! Лежите само и преживяте...

Калипсо му пишеше писмо след писмо от Охрид, искаше да дойде при него. Тя му липсваше, той дори страдаше за нея — толкова много се бе привързал към гъркиията, но се срамуваше да я повика във войнишкия стан. Той преследваше сурово войниците, които шареха по съседните села да търсят жени. За голяма негова изненада Калипсо по едно време му писа от Средец, като смутолеви причината за това свое пътуване, но повече не се обади. Желанието му да я вижда край себе си, постоянната му нужда от нея — да му сложи ядене, да му даде

прана риза, сега се превърна в някаква свенлива, но дълбока н постоянна тъга.
Дали ромеите не бяха подушили след толкова време какъв човек имаха срещу себе си? Рано една сутрин на крепостната стена тъкмо срещу шатъра на Мойсея Мокри се показа гърлест ромеец, а около него и други още от обсадените. Виждаха се там и големи техни началници — лъщяха на ранното слънце позлатените им доспехи.
- Хей, страхливци! — викаше гъркът с гороломния си глас. — И най-голям страхливец между вас е началникът ви! Няма ли да се намери между вас един по-сърцат, който да излезе на двубой с нашия герой и борец Рукас! Пръждосайте се тогава, щом никой от вас не смее да излезе срещу Рукас! Ще чакаме до утре по това време и ще излезем да ви прогоним като бесни кучета...
Българите бяха на един изстрел с лък от градските стени и чуха всяка дума на ромейския глашатай, чу думите му и Мойсей Мокри. Той скочи, както бе седнал пред шатъра си, но езикът му се бе сковал от ярост, само широкото му лице и голият му врат почервеняха като лъсната мед. Нямаше какво да стори в тоя първи миг и пак седна, та столът изпращя под едрото му тяло. Кого да накара от своите люде да излезе срещу тоя ромеец?... Но те казаха, че той, началникът на българите, е страхливец! То се знае, че ще излезе на двубой той самият, но какво ще каже Самуил, като се научи? Ами ето тъкмо него викат на двубой и може ли да откаже? Не ще посмее да го съди Самуил, ако излезе, да се бие честно, а ще го осъди, ако се скрие зад каквото и да е прикритие,дори и зад неговата забрана. Той скочи пак и се развика към людете около него:
— Скоро... Намерете човек да ми отговори... със силен глас: утре по същото това време излизам на двубой аз... аз излизам! Но ако надвия, ще отворят вратите на града, ще ми дадат града!
Слана срещу него мъдрият Лазарица:
— Не е много разумно, войводо...
— Не, не, не... — размаха дългите си ръце Мойсей и го прекъсна.
— Никого не слушам! Страхливец ли съм аз, кажи ми ти?
Като се поуспокои Мойсей и седна отново на стола си, Лазарица продължи:

— Не казвам, че си страхливец. Щом си решил, нека така да бъде, излез утре на двубой, но срещу тебе да излезе равен по сан, нека излезе дукът им, стратегът на Македония и Тракия Лъв Мелисин. Ние не знаем кой е и какъв е тоя техен герой Рукас, а ти, войводо, не ще излезеш на двубой с когото и да е. Това исках да кажа.
Излезе глашатай от страна на българите и предаде, каквото му беше заповядано, а ромейският глашатай отговори от високата стена:
— Стратегът на Македония и Тракия дукът Лъв Мелисин не може да излезе на двубой, понеже е болен. Ще излезе от името на стратега на Македония и Тракия, както вече казахме, нашият славен герой Рукас, който също е стратег по сан. Двубоят ще стане, както вие искате, с всякакво оръжие и веднага след изгрев слънце, на полето пред източната градска врата. Стратегът на Македония и Тракия заявява тържествено и обещава честно, че ако в двубоя надвие българинът, ние ще отворим вратите на града. Ако пък надвие стратегът Рукас, българите трябва да се махнат до един и да се изтеглят оттатък границата. Ние приемаме вашите условия, приемете и вие нашите, за да се сключи почтено тая спогодба...
Мойсей Мокри нареди да му приготвят най-добрия кон и най-доброто оръжие и спа спокойно през нощта, както винаги; той спеше дълбоко и продължително, едвам го събуди слугата му и тая сутрин. Раздвижи се станът на българите още рано преди изгрев слънце и които бяха свободни от служба войници и началници, се струпаха на широкото място пред източната врата на обсадения град. Тъкмо на стотина разтега срещу вратата равнината леко се надигаше и там се събра най-много народ, като на амфитеатър. Струпа се много свят и по градските стени и кули насреща, но не само от ромейската войска, а мнозина и от гражданите бяха дошли да гледат двуборството. Глуха, но многогласа врява се чуваше от двете страни и като че ли изпълваше целия простор наоколо в ранното утро.
Тъкмо при изгрев — слънцето едва-що показваше крайчеца на огнения си диск иззад хоризонта — излязоха напред четиримата български тръбачи с дълги медни гръби и четири резки, но стройни звука се блъснаха във високите стени насреща и се понесоха надалеч по широкото поле наоколо. Не мина много

време, зачуха се като ехо други такива звуци откъм насрещната крепостна стена, виждаха се високо там други четирима тръбачи, дигнали срещу слънцето лъскавите си тръби. Като че ли тъкмо това бе чакал и някак прибързано излезе откъм българската страна конник с блестяща стоманена ризница и също стоманен островръх шлем. Това беше Мойсей Мокри, а от двете страни на едрия му кон подтичваха двама оръженосци. Личеше отдалеко и неговата необикновено едра снага, наместена удобно и здраво върху седлото. Единият от оръженосците носеше дълго, тежко копие на рамо, другият — тежка бойна секира; край лявата нога на ездача или някак изпод корема на коня се мяркаше дългият му меч. Той яздеше бавно по предстоящото полесражение, отиде нагоре и пак се върна — българите гледаха с гордост своя войвода.

Но къде се бавеше противникът му? Тръбите бяха замлъкнали и от двете страни. Пак се чуваше ясно врявата на двете тълпи и тая на българите ставаше от час на час по-шумна: някои се подбиваха с ромееца, че не смее да излезе, други се гневяха и го ругаеха, че се големееше и караше да го чакат. Най-после двете поли на широката градска порта се дръпнаха назад, дръпнаха се още повече и бавно се разтвориха по цялата им ширина.Зейна градската порта, но очакваният противник все още не се показваше. Засили се още повече врявата сред българите. Най-после се втурна през разтворената крепостна порта бял кон и ездачът върху него блесна, като да беше цял от злато. Припна белият кон насам, сетне отеднаж се спря, приклекна, та опашката му легна върху земята и току рипна на задните си нозе, изправи се цял, докато пак се озова на четирите си тънки нозе, но като че ли стъпваше в огън. Дотичаха и край него двама оръженосци, дигнали и те копие и бойна, двуостра секира. На около тридесет разтега насреща седеше спокойно на коня си Мойсей Мокри и чакаше; двамата му оръженосци бяха до него. Първи дадоха знак българите, екнаха след тях и тръбите на ромеите горе на крепостната стена. Врявата на двете тълпи затихна, дори стана много тихо в широкия простор, когато замлъкнаха тръбите едни след други и от двете страни. Мойсей посегна и изтегли меча си. Гъркът не бързаше, само конят му пак се дигна на задните си нозе, после припна напред и в същото време ездачът също

изтегли своя меч. Мойсей подкара тръс, движенията на коня му изглеждаха тежки и бавни поради едрия ръст на животното, докато белият кон на ромееца летеше напред и някак изеднаж се изпречи пред него. Като се приближиха така един срещу друг двамата противници, виждаше се ясно колко едър и силен, но и тромав беше единият и колко чевръст беше другят дори заедно с белия си кон. И мечовете, щръкнали иад главите им, изглеждаха различни — тоя на ромееца блестеше отдалеко като дълга тънка игла. Оръженосците и на двамата все смогваха да припнат току след разветите опашки на конете им. Наоколо стана толкова тихо, че се дочуваше задъханото дишане на двата коня и разбърканият тропот на подкованите им копита.

Чу се отеднаж остър къс удар и звън на стомана — двамата противници удариха мечовете си и сякаш в същия миг белият кон се намери на двадесет разкрача оттатък мястото, дето стана първото сблъскване. Докато Мойсей Мокри успя да обърне своя кон, ромеецът беше вече пак срещу него; виждаше се, че единият от конниците разчиташе на силата си, а другият — на своята бързина и ловкост. Мойсей се движеше много по-бавно, ала налиташе с голяма стремителност и застрашаваше противника си да го затисне, да го смаже ведно с белия му кои. Те се срещаха и разминаваха, удряха мечовете си вече няколко пъти. Белият кон все изтупуркваше и отскачаше далеко встрани, а Мойсей се въртеше и търсеше, преследваше противника си, налиташе върху него да се сгромоляса отгоре му с всичката си великанска сила, но той ловко се изплъзваше изпод огромния му меч. От двете страни на бойното поле долиташе на вълни силен викот и все повече се засилваше ту от едната, ту от другата страна, според това кой от ездачите вземаше връх за миг; двете страни взимаха живо участие в двуборството, а оръженосците, като по чудо, все не изоставаха. Само крепостната порта зееше широко разтворена между кръглите кули от двете й страни, сякаш чакаше да приеме под високия си свод победителя — своя или врага.

Слънцето се бе издигнало на един лакът на небосклона и огряваше цялото полесражение, стените и кулите насреща, пъстрата ромейска тълпа по тях; ослепително блестяха излъсканите железни и позлатени доспехи, развяваха се на утринния ветрец пера и гриви по високите шлемове. Българските

войници и притеклите се тук мъже от околните славянски племена с еднообразното си облекло и огрени от слънцето откъм гърба, бяха като в сянка. Двубоят можеше да се следи и по настроение на тия две тълпи, по виковете им, по мълчанието им, по движенията им. Някой от българите нададе вик:
— Много налиташ, войводо... Налиташ, налиташ, Мокри! Остави го да се умори, като скача толкова около тебе!
Зачуха се викове от всички страни — мнозина бяха, които искаха да помогнат на войводата си или пък виждаха грешките му. Мойсей не можеше да обуздае своята сила и голямата си ярост. Той преследваше с още по-голяма стремителност противника, който беше принуден само да се защитава и по едно време се впусна в широк кръг по полесражението, негли да побегне, та и сънародниците му горе по стените замлъкнаха, спотаиха дъх от уплаха. Или пък това беше някаква ловка игра от негова страна? Той изеднаж спря коня и го обърна на такова място, че Мойсей Мокри се намери срещу слънцето. Мокри усети слънчевия блясък в очите си и разбра хитростта на ромееца, но като го видя толкова близу пред себе си, нито помисли да промени несгодното си положение, а както още в началото на битката, се втурна върху него с дългия си меч. Тоя път не отстъпи и ромеецът. Стана страшно сблъскване и тълпите от двете страни видяха за един миг как ромеецът се наведе, легна, прилепи се към коня си, за да избегне удара на тежкия меч, в същото време прободе със своя меч коня на българина. Белият кон понечи да скочи напред и в същия миг едрият кон на Мойсея рухна тук под развятата му опашка. Ромеецът, види се, бе очаквал това, извъртя послушния си кон и удари с меча Мойсея, както се бе извърнал с гръб към него, удари го по дебелата му шия, която се бе разголила доста изпод приподигнатия му шлем, изпод защитната желязна мрежа на шлема. Ромеецът удари с цялата си сила, та дори се приподигна на двете стремена. Едрата глава на Мойсея Мокри клюмна, отдалеко се виждаше как потече кръв по широкия му гръб, по рамото му, лъскавата ризница потъмня. Ромеецът завъртя коня около него и не го изпущаше от погледа си, сякаш очакваше да се просне на земята, но българинът с неочаквана бързина се подпря на меча си, издърпа едната си нога изпод падналия кон и се изправи с целия си гигантски ръст. Дали

нямаше вече сили да дигне меч или да посегне за друго оръжие?... Двамата му оръженосци бяха и сега наблизу. Ала наблизу бяха и оръженосците на ромееца. Той захвтрли меча си — едва ли би му послужил така добре още един път срещу облечения в желязо българин, притича към него единият от оръжиносците и втикна в протегната му ръка дръжката на секирата.Мойсей изправи насреща му меча си, ала с колебливо движение, а ромеецът го удари по шлема с тежката секира. Чу се късият шум на съкрушения удар. Ромеите нададоха тържествуващ вик, сякаш от едно чудовищно гърло; глух рев и стон се разнесе откъм страната на българите. Дългият меч на Мойсей Мокри, както беше щръкнал нагоре, отеднаж падна като пречупен. Отпусна се на колената си и Мойсей с клюмнала на гърдите глава, после се дръпна и се търкулна на земята с вирната брада и широко разперени ръце. Край него лежеше и конят му. Поколебаха се за миг или два неговите оръженосци и току започнаха да се отдръпват заднишком към българската страна. Застана на два разтега от поразения българин щастливият победител, седнал гордо на обшитото със злато седло, та дори и конят му презрително гребеше сухата земя с предното си копито, клатеше малката си глава и размахваше ту на една, ту на друга страна дългата опашка. Горди застанаха от двете страни на победителя оръженосците му. Той дигна тежката секира високо над извитата грива на шлема си, ала тълпата по крепостните стени и кули изпревари и заглуши със своя многоглас рев неговия победен вик. Не се чу никакъв вик й глас откъм българите — сякаш всички бяха занемели. Гордият победител замахна със секирата, обърна коня и се спусна към отворената градска порта. Припнаха след него и оръженосците му, но единият от тях внезапно се върна, дигна от земята захвърления меч на господаря си и пак припна след него. Когато тримата мъже изчезнаха в широкия отвор на градската порта, двете й тежки поли се заклатиха, засилиха се напред и се тласнаха плътно една до друга...

Българската войска дигна обсадата още през следващата нощ и се оттегли към границата нагоре срещу течението на Струма, понесла със себе си и тялото на мъртвия си началник. Разпръснаха се по всички посоки и притеклите се преди люде от

околните български племена. Българите напуснаха Сер не поради уговореното за двубоя, а защото бяха останали без вожд и защото продължителната обсада им бе дотегнала.

Самуил Мокри стоя още две години край: стените из Лариса. По-късно внукът на стратега на Елада Кекавмен, който отбраняваше Лариса, писа в своя «Стратегнкон», в параграф 169, под заглавие «За разумния началник на крепост»:
«Когато покойният ми дядо Кекавмен бил в Лариса, като имал властта над Елада, българският тиранин Самуил много пъти се опитвал ту с война, ту с хитрост да завладее Лариса и не можал (да постигне това), но (всеки път) той бивал отблъсван и посрамен от него. (От своя страна пък дядо ми) ту го преследвал с война, ту пък се стараел да смекчи него самия и близките му с подаръци. Като постъпвал така, той имал възможност без пречки да сее и жъне и (по тоя начин) спасявал своите люде чрез задоволство. А когато видял, че тиранинът съвсем надделял, той го прогласил (т. е. признал властта му) и по тоя начин, като го подвел, посеял и пожънал. Той писал до багрянородния кир Василия, какво, аз, свети мой господарю, принуден от отстъпника, заповядах на ларисчани и те го прославиха (признаха властта му) и с бога посеяха и пожънаха. И чрез застъпничеството на твоето царство събрах плодове (храна), които стигат за ларисчани за четири години, и ето те пак са роби на твоето царство». Като се научил за това, императорът одобрил хитростта на моя дядо.»
Тоя византийски велможа, който издига хитростта н лукавството като най-голяма добродетел, в своя «Стратегикон» хитро и лукаво обръща истината в полза на своя дядо и във вреда на самата истина. Самуил стоя три години край Лариса и не можа да я превземе не поради силата или ловките измами на стратега Кекавмен, ами поради своята младост и мекосърдечие. Той и не мислеше да превзима на всяка цена тоя град; за него стигаше и това, че държеше Цариград в тревога и напрежение, та да не може да предприеме нещо против Мизия, която се отдели от Византия и се присъедини към новото западно българско царство. В битките, които се водиха около стените на Лариса,

ромеите се държаха упорито, но само дебелите крепостни стени ги спасяваха от преобладаващата мощ на Самуила. Вярно е, че през тия години ларисчани на два пъти излязоха да сеят и на два пъти да жънат, но то ставаше, след като стратегът Кекавмен пращаше при Самуила жени н деца да го молят на колена и с обилни сълзи да им позволи да посеят нивите около обсадения град и после да ги ожънат, за да не измрат от глад. И Самуил Мокри имаше полза от тая жетва, понеже даваше от нея на ларисчани едно, а вземаше две за войската си. Кекавмен го отрупваше н с всякакви подаръци, караше ларнсчани да прославят Самуила като свой владетел, което и неговият надменен внук не скрива, като смята, че това не засяга болярското му и ромейско честолюбие. Тия унизителни лукавства на еладския стратег одобрил и Василий Втори, който от 976-а година седеше на императорския трон в Цариград.
И пак би взел града той без големи усилия през тая трета година от обсаждането му, но се случи нещо, което го накара да вдигне обсадата за някое време. Самуил получи неочаквана вест, че на границата с Византия са се появили цар Борис Втори и брат му Роман, че вторият Борис бил убит на самата граница. Той не можеше да се бави повече при Лариса.
Преди още да дигне обсадата, Самуил Мокри изпрати люде да повикат брата му Арона във Воден, който град сега беше седалище па патриарха и минаваше като столица на сегашна България. Тоя път Арон веднага се отзова на поканата му — види се, също бе узнал за станалото на границата. Той пристигна във Воден два дни преди Самуила, който пътуваше с войската си чак от Лариса, а после трябваше да разпредели кои от войниците му да се върнат по домовете си и кои да останат по разните твърдини. Най-сетне влезе във Воден и Самуил и двамата братя се срещнаха в двореца на патриарха, който минаваше и за царски дворец. Затвориха се те сами в една стая и Арон, преди да попита брата си за здравето му, за челядта му, извика разпалено:
— Ти трябва още днес да се прогласиш за цар... Или пък аз! Още днес.
Самуил нищо не отговори. Започваше това, от което се страхуваше.

Преди двадесет и три дни двама непознати люде преминали границата откъм Византия и на една тясна пътека били посрещнати от българската погранична стража. Пленени били в ромейски дрехи и стражата стреляла по тях. Непознатите вървели един след друг и първият паднал на пътеката, пронизан от стрела. Като се приближила стражата, той бил вече мъртъв, другият пък, коленичил до умрелия, прегръщал го и плакал горко над него. После той разказал през сълзи на стражата, че се казва Роман, син на цар Петра, и че убитият е неговият брат, зрочестият цар Борис Втори, който преди седем години бе пленен и развенчан от Цимисхия. Пограничната стража изпратила вест до Самуила и той се разпореди Роман да бъде доведен във Воден, а убитият цар да бъде погребан с царски почести в най-близката църква или манастир. Самуил повика веднага и Арона — станалото на границата беше важно събитие: убит бе законният български цар, а вторият законен наследник на престола се намираше на българска земя.
За Самуил беше ясно, че Борис Втори и брат му Роман бяха и тоя път с умисъл пуснати да избягат от Цариград. Държани бяха те там като пленници и сега изеднаж се бяха озовали на българската граница. Едва-що бе позакрепнала сегашна България и земите между Маторие гори и Дунав до Черно море бяха се изтръгнали от византийско робство, Василий Втори бе пуснал да избягат от Цариград двамата братя. Не много време преди това бе убит Давид, най-старият от четиримата братя-комитопули, който негласно бе признат за цар български, убит бе край стените на Сер и Мойсей, вторият от братята; срещу останалите двама братя Василий пращаше двамата Петрови синове, които по рождение имаха право да бъдат господари на българската земя. Ромеецът очевидно искаше чрез тях да предизвика междуособици в България. Планът на Василия беше ясен,но виждаше ли го Арон? Какво оставаше пък за другите боляри и войводи, които и досега едвам понасяха първенството на-двамата комитопули?...
Самуил продължаваше да мълчи. Арон не можеше да се задържи на едно място, ту сядаше, ту ставаше и се разхождаше наоколо, но не смееше да прекъсне мълчанието на брата си. Преди време той сам се бе опитвал да се прогласи за цар, а сега искаше от Самуила единият от тях да стане цар и се надяваше, че по-

младият брат ще посочи него поради своята скромност и глуповатост, както си мислеше. Най-сетне Самуил проговори:
— Цар Борис е убит. Сега цар ще бъде Роман, неговият брат. Той сега е в България и друг освен него няма права да бъде цар български.
Арон присви големите си очи и протегна врат към брата си, сякаш не бе го чул добре. После избухна, задъхвайки се от възмущение:
— Ти все така, все правото търсиш, а не го знаеш де е! Защо Роман, а не ти или аз? Той има право по рождение, ние пък имаме право по заслуги. Кой спаси царството? Те ли — роби на ромеите, — или ние?
Арон викаше като безумен. Самуил сграбчи ръката му :
- Не викай! Ще те чуе целият град. Ти или аз! Но ако кажа, че аз искам да бъда цар? Знам какво ще ми отговориш, но знам и какво мислиш. И после: всички ли признават нашите заслуги? И между нашите най-приближени има люде, които признават само своето право и своите заслуги. Пътят към царския престол не е толкова гладък и къс, както си мислиш. Нека говорим открито: готов ли си да ми отстъпиш с чисто сърце царския престол? Аз пък не мога да оставя в твоите ръце съдбините на царството. — Той пусна ръката му и продължи: -- Ти, аз, Роман - всеки от нас би могъл да събере около себе си люде, които ще му помогнат, за да му станат приближени. Но ще се намерят и други между болярите и войводите,
които ще кажат: защо Самуил, Арон, Роман, а не аз? Василий това дебне, това очаква.
Арон махна гневно с ръка, но рече с примирение:
- Ти си упорит като...
С тоя недоизречен укор Арон лукаво прикри своята безсилна ярост. И без да каже ни дума повече, излезе от стаята.
Самуил пристъпи към един прозорец насреща и се загледа навън. Беше ведър, слънчев ден, но той гледаше с празни очи през отворения прозорец. Следейки бързия рой на мислите си, въздъхна:
— Най-сетне тая земя си намери господар...

В същия миг някъде дълбоко в него се обади и друг някакъв глас — по-ясен и по-твърд: «Не си ли е намерила българската земя вече отдавна своя господар. Какъв да е тоя, който иде сега?... »
- Дано да бъде достоен — изрече гласно Самуил Мокри, за да заглуши, за да не чува другия глас в себе си. Ала още по-ясно прозвуча тоя глас в него: «Ти не си ли достоен? Не си ли, не си ли... Кой е тоя, който иде? Син на цар и брат на цар! И после, още: кой е той?...
- Аз ще му служа вярно — рече пак Самуил и току се втурна навън, да не чува вътрешния си глас, да избяга някъде от него. Вън, пред самата врата, той за малко не се сблъска с един млад багаин, който се изправи почтително пред него и каза:
- Той пристигна.

— Пристигна ли вече? — трепна Самуил. — Въведете го в двореца.
Младият човек погледна войводата учуден и се спусна да изпълни заповедта му. Някак прекалено се бе зарадвал Самуил на това известие. Но ни той, ни багаинът не назоваха с някаква титла или поне с името му току-що пристигналия Роман. Те не знаеха как да го назоват, както и никой друг във Воден не знаеше как да назове пристигналия неочаквано в България царски син и брат. Роман бе въведен в преддверието на двореца. Скоро там пристигнаха началникът на воденската крепост, други неколцина боляри; излезе от покоите си и патриархът, дойде и Арон Мокри. Последен влезе Самуил. Той веднага съгледа Романа и лицето му видимо побледня. Виждал бе царския син още през годината 969-а в преславския дворец, но сега като да го виждаше за пръв път. Чувал бе и той за него, че е скопец, а през последните години брадата на Романа бе окапала още повече и се виждаха по няколко тъмни косъма над ъглите на устата му. Лицето му беше покрито с бръчки, жълто и подпухнало, беше с двойна, мека гушка и целият закръглен от тлъстини. Дрехите му сякаш не бяха скроени за него, стояха му неудобно, грозно. Щом влезе в преддверието Самуил, началникът на крепостта се обърна към Романа и рече с ясен глас:
— Войвода Самуил Мокри.

Роман се поколеба за миг със силно почервеняло лице, сетне пристъпи плах и несръчен, побърза да се приближи и Самуил. Роман каза:
— Ние не се виждаме за пръв път... Тогава ние не бяхме справедливи към тебе, войводо, и господ ни наказа...
Лицето на Самуила побледня още повече — тънкият като на жена и дрезгав глас на Романа прониза с болка ушите му. Но той си спомни,че някога в Преслав Роман се е опитвал да облекчи положението му; в същия миг погледна Арона и като видя тържествуващата злоба в очите му, неговите жлъчно изкривени устни, изеднаж надви обхваналото го отвращение, надви и себе си. Той застана по войнишки пред Романа и каза с почтителност:
— Скърбя за нещастието с цар Борис, твоя брат, а ти бъди добре дошъл в своята родна земх.
— Ах, нещастният ми брат... — проплака Роман с тънкия си глас.
— С каква радост тръгнахме насам!...
Самуил стисна юмруци, сякаш да задържи самия себе си в такава близост с царския син поне още един миг. За да не се издаде пред Арона и пред всички събрани тук люде, които следяха всяка негова дума, всяко негово движение, той каза още няколко успокоителни думи на Романа и като му предложи да се оттегли на почивка, побърза да напусне преддверието.
Той се затвори в своите стаи в дясното крило на двореца и до вечерта не пусна никого при себе си, макар че Арон и други от болярите все се опитваха да влязат при него. Сега, когато бе видял наново Романа и вече пред самия царски престол, той трябваше да намери най-сигурния път, да види ясно н докрай трите пътища, които чертаеше в ума си. Роман, Арон или пък той? Един нещастен скопец, един лекомислен, надменен и алчен човек, какъвто беше Арон, и той — Самуил? Три пътища — еднакво тъмни, еднакво опасни. Той имаше по-голяма вяра в себе си. Арона можеше по-лесно да отстрани, но как ще отстрани Романа? Нима да го прогони от България или да го убие? Много жестоко би било и едното, и другото. И после — в тая жестокост биха намерили удобен и благовиден повод всички ония, които търсеха начин да се изскубнат от ръката му. Оставаше само едно: Роман да седне на престола, а той да застане до него. Да го подкрепя, да го насочва, да му служи. Чрез него да запази властта

в ръцете си и дори да я засили над цялото царство. Но какъв беше Роман? Ще го търпи ли така близу до себе си, ще му се довери ли? Царският син и брат може би ще поиска да бъде наистина цар или може да приближи до престола някои от другите боляри и войводи...
Вече се мръкваше. Самуил се изправи и сега до отворения прозорец в стаята, като да не му стигаше въздух, Оттук се виждаше патриаршеската църква и част от града. Някъде нататък глухо тътнеха водите на многобройните водопади в тоя град и в близката му околност. Самуил се загледа в златния кръст върху ниския ъглест купол на църквата, кръстът едва светлееше срещу гаснещия залез.
- Боже, боже... — въздъхна неволно той и тъй, пред кръста, който светлееше в здрача, в мъката си, отчаян и уморен, пожела да се помоли. Да се помоли, да потърси помощ от бога,от Рилския чудотворец,от родния сн брат Давид, който живя като светец и от някое време неговата икона беше окачена в църквата насреща. Тоя път Самуил не можеше да се опре на своите собствени сили, а в това внезапно породило се желание беше нестихналата горест по любимия брат.
Той излезе незабелязано от двореца и бързо прекоси малката стъгда пред църквата, но църковната врата беше затворена. В сгъстилия се мрак изникна отнякъде клисарят, погледна го учуден и побърза да му отвори вратата. В църквата беше тъмно, едва се синееха високите и тесни прозорчета, само пред кръста пад царските двери мъждукаше кандило. Клисарят донесе запалена свещ, даде я на войводата и побърза да го остави сам. Самуил свали мекия си кожен шлем и пристъпи към големия иконостас, прекръсти се пред иконите на Исуса и на Богородица, после премина към десния край на иконостаса, където бяха иконите на Йоан Рилски и на Давид, цар български. Той и тук се прекръсти, залепи свещта на свещника пред двете икони и се изправи пред новата икона на своя брат.
Приликата между живия доскоро Давид Мокри и образа на иконата беше далечна и Самуил виждаше образа на светеца през спомена за неговия благочестив живот, за неговата мъченическа смърт, през тихо полюляващия се пламък на свещта. Кротко гледаше светецът от иконостаса с големи очи, в които изкусен

положки майстор-иконописец бе запалил тих, неземен блясък на обич и скръб, на чистота душевна. От едната ръка на невенчания цар-светец се спущаше развит бял свитък и погледът на Самуила се спря върху него. Там бяха написани с едри черни букви следните слова: «Всяко царство, което се разделя, запустява». Още дълго стоя тук Самуил Мокри и не отклони поглед от тоя къс надпис. Като жива светлина се преляха тия няколко слова и тяхната истина, тяхната мъдрост в душата му.
— Прости ми ти, общителю с бога и брате мой — прошепна той.
— Прости ми за моите колебания и за изкушенията, на които се поддавах... Аз няма да разделя нашето царство нито за царски венец, нито за никакви други блага, за да не запустее то и с него да запустее нашият живот и животът на децата ни и на техните деца. Дойде цар в нашата земя и нека бъде цар... Аз ще стоя до него и ще го пазя, ако той е слаб и ако аз съм по-силен от него. За да няма кой да разделя царството ни, защото щом се каже за един цар, че е недостоен, мнозина други ще помислят, че те са достойните... Моли се пред бога за мене брате мой, за да не изпадам вече никога в слабост... Амин...
Самуил Мокри се прекръсти още три пъти с наведена глава и излезе от църквата с облекчено сърце,с твърди стъпки. Той се върна в двореца и отиде да се храни заедно с Романа. Докато бяха заедно, Самуил виждаше, че Роман беше плах и слаб човек, но беше с бистър ум и богат с мъдрост. Когато се разделяха за нощна почивка, Роман му каза:
— Бъди ми брат.
— Царю... - назова го за пръв път така и го прогласи Самуил. - Ще ти служа вярно с делата си и ще ти бъда брат в мислите си.

Самуил забеляза между людете на Арона някакъв познат образ. Но тоя човек беше между последните, които придружаваха Арона, между слугите му, и Самуил вече не го и поглеждаше. Тая нощ той го видя пред вратата на своите покои и помисли, че иде с някаква поръка от Арона. Ала щом проговори, Самуил веднага позна в него предрешения и преправен богомил Рун. Влязоха в предната стая. Войводата отпрати Радоя, който го посрещна със свещ в ръка, и се обърна нетърпеливо към богомила:
— Ти какво... Но говори, - говори!

— Изпълнявам твоята заповед — отговори Яков Руи.

Самуил кимна мълчаливо. Богомилът не го остави да чака:
- Залових убийците на твоя брат, ти вече знаеш. Но те са много повече. Те са по цялата страна. Все люде на Византия. В Костур са затворени двайсетина души;
чакат в затвора. Тук, във Воден, единайсет души. В Меглен — двама, в Охрид — също единайсет души, в Обител - трима, в Прилеп — седем, в Просек — двама, в Сгрумица — шест, в Щип — трима, в Скопие също седем, във Велбъжд — двама.
Забелязваш ли накъде вървя, войводо?
Той млъкна, опулил очи, и погледът му застина. Самуил не обичаше тоя човек. Чувствуваше силата му, но не го обичаше.
Рун продължи с позаглъхнал глас:
Всички пътеки, през които трябваше да мина по дирите им, ме заведоха в Средец. При твоя брат Арон, войводо.
Самуил бързо пристъпи към него:
— Какво има там? Говори!
Рун пристисна устни, приподигна рамена.
— Нищо... Засега нищо. Но казах: всички пътеки водят там. В Средец. В дома на Арона Мокри.
— Говори по-ясно — тръсна юмрук Самуил. — Кажи всичко!
Рун наведе очи и на Самуила се стори, че това беше от престорено смирение, а богомилът всъщност щадеше братските му чувства и неговата гордост. Той пое дъх и започна с още по-затихнал глас:
— Ти право каза, че медният кръст на единия от убийците на твоя брат Давид е ключ. Започнах с него и той ми разтвори първата врата. В Костур разкрих цяла глутница ромейски песове. Някои се разбягаха и скриха, но другите са в затвора и чакат съд. Да не се бърза с тоя съд, докато не разкрием всички следи; може някоя да ни върне пак към Костур или на друго място, където вече сме минали.
Самуил се заслуша в думите му с голямо внимание. Богомилът продължи:
— За Костур това не е чудно. В Костур има много власи и ромеи. Убийците на Давида Мокри са власи.

От двама между задържаните узнах, че имат свои приятели по цялата страна. Що работят всички тия, каква цел имат? Най-напред са ги потърсили от Цариград, а по-късно някои сами са се присламчили, по своя воля да бъдат слуги на императора. Между тия последните повечето са българи и твои врагове. Боляри, попове, управници всякакви. Управниците повечето за пари служат, пари получават от императора.
— Да седнем — прекъсна го Самуил забързано и му посочи стол. Седнаха и двамата. Богомилът заплете ръце в скута си и се загледа в тях, като че ли там виждаше това, което продължаваше да разказва:
— В Охрид попаднах на слугинята на твоя брат Мойсей Мокри. Ромейка е тя. Калипсо се казва. Не я залових веднага, а я оставих да ме води, тръгнах по следите й.
Чрез нея узнах за други двама в Охрид, за друг един в Прилеп, за друг един в Скопие, чрез нея стигнах в Средец и до твоята снаха Варвара Аронова. А от нея, от Варвара Аронова, узнах за твоя брат, Арон Мокри.
— И те ли — трепна Самуил, и те ли са слуги на императора!
— Още не мога да кажа такова нещо. Но те двамата са много благосклонни към някои от тия наши слуги на императора. Съпругата Аронова покани на гости Калипсо. когато Мойсей, твоят брат, беше при Сер, и я прибра в дома си, като да беше някаква болярка. Тук аз не можех да следя Калипсо и за да не пакости повече, наредих да й метнат въже на шията. Такива свои приятели Варвара и Арон Мокри имат между ромейските слуги и по другите градове. Докъде са стигнали, не знам, но когато задържах едни и други, срещах тяхното застъпничество и защита чак от Средец. Затова казвам: всички пътеки ме водят към Средец, към дома на Арона Мокри. Сега съм между слугите на твоя брат. Не знам защо нищо повече за него, но ми се чини, че около него ще узнаем всичко.
Той млъкна, като продължаваше да гледа ръцете сн в скута. С наведени очи седеше срещу него н Самуил; той си спомняше за всички видими и невидими пречки, които бе срещал, за Калипсо, която бе заварил да подслушва пред вратата в Охрид, за Арона и Варвара, за някои техни думи,-за отказа на Арона да тръгне към Преслав. Самият той, Арон, застана пред очите му, какъвто беше

открай време... В сърцето му оживяха всичките подозрения и съмнения, но сега като че ли виждаше всичко с очите си. Той дигна поглед към Рун, сякаш да се убеди дали наистина седеше срещу него. Да, той беше там, пред очите му. И цялата тази грозна и страшна истина беше пред него. Рун се бе променил още повече напоследък. Научил се бе да говори по-спокойно, по-хубаво. В сърцето на Самуила се надигаше старата му злоба към тоя човек: «Той знае силата си, тоя нищи човек. Намерила е обилна храна омразата му към болярина, към попа и управника, той разкрива тяхната низост, той ги държи в ръцете си, той ще ги преследва докрай като рис и ще ги доведе до палача... Той тържествува в своята селяшка, паришка гордост... » Ала в същото време Самуил чувствуваше силата на думите му, горчивата и страшна истина в тях, правдивата сила на паришката му омраза към тия, които преследваше и изобличаваше... боляри, попове, управители и началници. «Той мрази и мене — мислеше си още Самуил. — За моето болярство, както и аз го мразя за робската му сила сега, но... Но не бива да го мразя. Несправедлива е тая омраза в мене, а неговата е омраза справедлива, признавам и ще призная... »
Погледите им се срещнаха. Нужно беше Самуил Мокри да напрегне сили, за да издържи погледа на богомила, а тоя каза някак стеснително:
— Това е самата истина, вярвай. — После добави: —- Кажи какво да правя по-нататък.
Самуил си помисли: «Той ме жали. Заради брат ми.» И каза гласно:
— Ще продължиш работата си, както си решил. Никого няма да жалиш, никого. Всички ще изправим пред съда, пред закона. — Той стана, стана и богомилът. - Няма да пожалиш и родния ми брат. Но пази се, ако очерниш някого незаслужено!
Богомилът рязко поклати глава.
Самуил Мокри пожела да отиде до Охрид, до родния си дом. Сърцето му пожела. Но трябваше да попита царя за това пътуване, да помоли за позволение. Докато беше войвода, той не можеше да върши вече нищо без позволението на царя. И това легна на сърцето му като дотеглива грижа. Трудно му беше да отиде и да помоли за такова нещо, па макар и царя да помоли.

Трябваше да си потърси и друго жилище, докато беше тук, при царя, който оставаше да живее сам в двореца.
Поиска от Радоя да му донесе нови дрехи, позлатена ризница и шлем, и меч, както беше нужно, за да се яви пред царя. Слугата не беше свикнал с такива промени и не се сдържа:
— Като на Ве-великден... или да не отиваш на сватба...
Ала докато се обличаше Самуил, дойде същият млад багаин да го помоли от името на царя да обядва днес с него. До обед имаше още време и Самуил трябваше да чака. Беше му досадно.Виж какъв нов живот започваше...
Щом дойде време за обед, той слезе в преддверието на двореца. Тук завари всички най-първи люде във Воден, до двайсетина души; тук беше и патриархът, беше и Арон, който ходеше между другите царски гости и шумеше най-много от всички. Щом се появи Самуил в преддверието, а може би бяха чакали тъкмо него,насреща се отвори врата и се показа Роман, следван от двама писари. Които знаеха как се посреща цар, поклониха се дълбоко пред него, а след тях и другите, конто не знаеха; неколцина се отпуснаха и на колена. Арон Мокри се поклони най-дълбоко, ала като на подбив — такава беше усмивката на безсрамното му лице. Цар Роман се спря насреща и също се поклони, сетне посегна и единият от писарите му подаде свитък! Царят го разви и прочете с тъничкия си глас, че той, царят на българите, прогласява за велик войвода на царството Самуила Мокри. Той върна свитъка на писаря, пристъпи и прегърна Самуила:
— Това е най-малкото, брате мой, за твоите заслуги...
Така царят нарече за втори път Самуила свой брат.
Приближиха се към великия войвода и патриархът, я всички други там, прегръщаха го, покланяха му се. Силен шум прекъсна тихата врява около Самуила — Арон бе излязъл разгневен н бе дръпнал с все сила вратата след себе си, без да дочака да я затвори застаналият до нея слуга.
На трапезата цар Роман покани от дясната си страна патриарха, а от лявата — Самуила. Към края на обеда Самуил помоли царя да му позволи да отиде за някое време в Охрид и до родната си твърдина. В първия миг по голобрадото, жълто и набръчкано лице на царя се изписа уплаха, сетне той бързо каза:

— Разбира се, велики войводо... Твои воля... Имаш ли депа, твоя светлост?
— Шест — усмихна се едва Самуил Мокри...
— О... Желая да ги видя някой път...
Самуил изпитваше към царя съжаление и мъчителна тегота от неговата близост. А той, цар Роман, когато вече се разделяха след обеда, посегна пак да го прегърне н каза нато плахо дете:
— Върни се по-скоро...
През време на обеда не се спомена гласно нищо за бягството на Арона Мокри, макар сътрапезниците през пятото време да си шушукаха и едно, и друго за него, за Самуила, за царя-скопец.

Самуил потегли на другия ден и пак само с Радоя.
Той препускаше по пътя и стигна до Обител за по-малко от два дни. На всяка спирка, докато сменят конете или за да преспят няколко часа, Радой повтаряше едно и също:
- Ду-душата ми в зъбите... Нямаш милост, го-господарю...
Това препускане по пътищата не беше само от нетърпение да стигне по-скоро у дома си, а беше и бягство, макар Самуил Мокри да носеше в сърцето си всичките свои грижи. Като отмина Обител и планинските стръмнини след тоя град, изправи се пред него Петринската планина, а вляво от пътя му светнаха водите на голямото Преспанско езеро. Тук той изеднаж спря коня, после го плесна по влажната му шия и го обърна накъм езерото. Обърна и Радой своя кон след него, но едва ли не проплака: - Сега пък накъде. ..
Лутаха се те дълго по брега на голямото езеро, прегазиха много потоци и реки, които се стичаха от околните планини, изкачваха се по стръмнини, слизаха в долища през гори и камънаци, докато спряха привечер край брега на малкото Преспанско езеро. Тук бяха вързани чунове на селата Ръмби и Герман, мяркаха се на брега и рибари. Самуил остави конете на Радоя и скочи в един чун. Сред водата насреща се зеленееше островът, дето се бе отбивал той и преди, натам бе насочил чуна си и сега.
Той върза малкия плоскодън чун за едно дърво на самия бряг на острова и се шмугна в зелената гора, цяла преплетена от виещи се растения и храсталаци. В прогнилата ланшна шума и между разголените коренища прошумоляха гъмжило водни змии, жаби

и всякакви други гадове, които наскачаха и запръскаха в дълбоката вода край стръмния бряг на острова. Провирайки се с лакти и колена през мрачния и влажен гъсталак, между разкривени стебла и преплетени клони, Самуил стигна до позната скала и се покатери на извития й гръб.
Наоколо грееха и трептяха всякакви светлини, но не се чуваше никакъв звук; само гората шушнеше при всеки повей на вечерника и тоя тих шепот правеше тишината наоколо още по-дълбока. Водата в сянката на скалистия бряг беше тъмнозелена, веднага след кривата черта на сянката ставаше светлозелена, а още по-нататък започваше да се синее и чак до брега отсреща, където се точеше неравната ивица на крайбрежните пясъци. Оттатък широкия песъчлив провлак, който по това време на годината разделяше двете езера, Голямото езеро беше цяло синьо, отразило високо ведро небе между далечните брегове, вече потъмнели в предвечерните сенки. Блеснал под все още светлото небе, жълтеникавият пясъчен провлак сякаш се извиваше високо във въздуха и беше като златен мост между двете сини води. В далечината се издигаха, току над самата вода, високи брегове и, още по-нагоре, планински стръмнини, които ограждаха езерата — зелени н тъмнозелени или почти черни, където растяха гъсти гори и храсталаци, сиви и тъмносини, където стърчаха оголени скали и сипеи. Където хлътналият бряг се изравняваше с водата, разкриваха се още по-надалеко други планини, бледосинкави, като сенки по самото небе, слязло нататък до самата земя. Над тоя гигантски венец около двете езера се издигаха още по-високи планински върхове, които се оглеждаха във водата, в дълбините й. Над цялата околност, над водата и сушата, се издигаше бездънно небе, цяло светнало от залязващото слънце или може би от едно облаче, което пламтеше алено високо над Галичица.
Самуил виждаше разноцветните светлини наоколо, усещаше и тишината над водната шир и му се струваше, че бе попаднал в друг свят. Над острова прелетяха ято птици. Крилата им проблясваха сребристосиви и фиюкаха остро във въздуха. Чу се и самотен грак високо горе, но птиците бързо изчезнаха към брега насреща, широкият простор пак затихна. Самуил приседна върху затоплената през деня скала с облекчено сърце. И само една тиха, спокойна тъга бе останала в сърцето му. Той не бе забравил

двамата си братя, които бяха преминали в другия свят; виждаше Арона, цар Романа, дори и злобното лице на Рун; като сива сянка беше в паметта му споменът за трите години край стените на Лариса, но всичко това — и живи, и мъртви, бе останало някъде оттатък, зад някаква преграда. И сякаш от целия му досегашен живот — със смъртта на двамата му братя, с нечестивия живот на Арона, с отмъстителната ярост на богомила, с безкрайната обсада на далечна Лариса и най-сетне с тоя жалък цар, от целия му досегашен живот — бе останала само тая неизлечима тъга в сърцето. В нея беше и Агата, и децата му, и... всичко. В тоя час на дълбока и като че ли вечна тишина той си спомняше за своите тежки грижи по царството без мъка и без гняв, без възбуда — тишината наоколо бе обладала и душата му. Добре добре... Нека това да продължи още малко, поне още един миг. И не можеше да продължи повече: далеко някъде в съзнанието му отново се надигаха и оживяваха всичките спотаени, затихнали грижи и болки...

Изеднаж той долови насочен върху себе си нечий поглед и сякаш го усети, преди да го срещне. Между две стебла недалеч от скалата стоеше някакъв черноризец, който бе подпрял длани на стеблата от двете си страни и го гледате, без да се помръдне. «Човек никъде не може да остане сам» — помисли си Самуил и току чу, като ехо, гласа па черноризеца, тих и спокоен:

— Никъде не можеш да се скриеш, никъде не можеш да побегнеш, докато си на тоя спят, войводо Самуиле Мокри. И не е нужно...

Самуил долови някакви познати звуци в гласа на черноризеца и му отвърна:

— Качи се горе, при мене. Можеш ли?

— Не, не. Ти ела при мене, ти си мой гост на тоя остров сред водата. Пък и скоро ще се стъмни.

Черноризецът, изглежда, бързаше за някъде. Щом слезна Самуил долу, той веднага го поведе, като му отваряше път с ръце между надвисналите клони:

— Върви, върви с мене. Искам да ти покажа, докато е светло. Аз те видях още като влезе в чуна. Искам да знаеш какво правя. Всички да знаят, всички.

Самуил вървеше след него мълчалив и любопитен, Изчезна и тъгата от сърцето му, като чу човешки глас в тази самотия. Скоро излязоха на една поляна сред гората и монахът леко го докосна с ръка, за да го спре. Сред поляната се издигаха каменните стени на малка, недовършена още сграда и се виждаше по очертанията й, че беше църква, но още без покрив, със зеещa врата и празни прозорци. Черноризецът се загледа в лицето му, негли да прочете мислите му, преди да заговори, и каза:
- Строя църква сред водата, а повече за това, че наоколо по бреговете има много села, живее много беден народ наблизу. Сам я строя, но ги викам и те да помагат. Идват в празнични дни и винаги когато не са по лов във водата.
Самуил гледаше лицето му — сухо и потъмняло от слънцето, и пак му се стори, че долавя нещо познато в тоя черноризец. А черноризецът не можеше да откъсне поглед от недовършената църква и продължаваше:
—... Такава е истинската, живата вяра: да направиш нещо с нея, дело да сътвориш някакво според нея и тя да бъде в него. Учиха ме някога да бягам от людете, да ходя окъсан, да гладувам и да се моля. Така и правех, но сам проумях каква е истинската вяра. Тя е да живееш с нея на земята, между людете.
Самуил гледаше недовършената му църква, следеше и мислите му, чакаше го да се доизкаже. Черноризецът не спираше, макар да помълчаваше час по час. Някои думи оставаха в ума му недоизказани, като че ли не искаше да знае дали слушателят му ще го разбере,или пък не умееше да говори по-ясно:
— Тук е нашият живот, затова сме и създадени. Като отидем горе, ние сме само дух безплътен. Ние там се връщаме при своя създател н нищо не се иска от нас, и нищо не можем да дадем. Нищо не е нужно там, а тук е всичко. Тук ще покажеш вярата см, тук ще вземеш и ще дадеш... Това разбрах аз... Трябва да живееш с людете, не да бягаш от тях и да търсиш бога и наградата му, преди да те е повикал. А той е навсякъде, навсякъде ще го намериш. Той те е изпратил тук, а ти къде искаш да бягаш против волята му?... Не можеш да го надхитриш да получиш наградата му, без да вършиш нещо, само с празни молитви и отречение. Аз правя църква и се моля само когато наистина е нужно, също и

преди лягане вечер... да не би да ме завари смъртта насън и без молитва.
— В думите ти дочувам думи на богомилите – рече Самуил.
— Не, не! — обърна се той живо към него. - В тях има много гняв и омраза.Те мразят и собствената си плът. И тъмнина има много в тях. Аз казвам: превърни вярата си в дело и каквато е вярата ти, такива ще бъдат и делата ти. И още нещо: всели своята вяра в сърцата на другите. Това ще рече да живееш по закона, който те е създал... Някога по тия места е ходил приснопаметния светител Климент, също и неговият брат Наум. Те са учили простите люде да орат земята по-дълбоко и да пресаждат плодни дървеса. Това е истинската, живата вяра... Не, не богомилите! Даден ти е животът и не го отричей, а приеми го и живей с добро.
— Ти строиш църква, място за молитви — подхвърли Самуил.
— Не! Моята църква ще бъде сборище. И трябва дд направят тия, които ще се събират в нето, ще се срещат в него и ще се виждат... На това искам да ги науча: да направят с ръцете си свой общ лом. В това е пак моята вяра, която е истинската вяра. По-лесно е да направиш свой собствен дом. Аз уча простия народ да си направи общ дом. Водя ги тук, зова ги и им заповядвам и ги уча повече с вярата си...
— Делото ти е добро -- рече Самуил.
Черноризецът още повече се съживи.
— Не знам нито да ора земята, нито да пресаждам дървеса, нито да щавя кожи, нито... Ида от манастир, учеха ме да правя църкви, но моята църква ще бъде общ дом и сборище на всякакви люде.
Самуил извади от кожената торбичка на колана си една много по-малка, също кожена торбичка и му я подаде. Черноризецът усети в потъмнялата си, изранена шепа необикновената й тежина и попита:
— Що е това?
— В нея има златици. С тях искам да помогна на доброто ти дело.
— Аз говоря за вярата, която движи ръката и я насочва. Силата на златото не ми е нужна. Тя е нечиста сила.
— С тия златици ти ще изградиш по-скоро църквата си и ще я украсиш.
— Със силата на златото си служат царете и всички, които имат власт и богатство. Аз ти говорих за силата на вярата... Ела да

нареждаш камъни, Самуиле Мокри, за да станат стените на църквата по-високи. Вземи си златиците, не ми са нужни.
Самуил мълчаливо побутна ръката му назад, после дигна очи, огледа тъмнеещото небе: — Късно е вече...
Той се отправи към брега, тръгна след него и черноризецът с торбичката в ръката си и я носеше така, сякаш беше нещо чупливо. Великият войвода скочи в чуна, замаха с веслото, черноризецът остана на брега. Водата тихо припляскваше в каменистия бряг. Черноризецът следеше с очи как се отдалечаваше Самуил в сгъстяващия се мрак и продължаваше да изрича гласно мислите си, както бе свикнал в своята самота:
—... Имаш злато и власт... а кое те е накарало да потърсиш тоя остров, да се отбиваш от пътя си...
Той погледна торбичката в ръката си и току я хвърли във водата:
— Не ме разбра ти, Самуиле Мокри.
Черноризецът беше същият отец Емилиян, който преди десетина години се бе молил цяла нощ край мъртвото тяло на комит Никола Мокри. Великият войвода не го позна.

Самуил бързаше да стигне в своя дом, ала щом прекрачи прага му, отблъсна го най-напред прекомерното раболепие на слугите. През последните години той живееше повече между войници и бе отвикнал да му се покланят до пояс от всички страни, да изпълняват желанията му едва ли не преди още да ги е изрекъл. Такова беше сега името и славата му, че никой и нищо не се решаваше да му се противи, още по-малко собствените му слуги. Забеляза тяхното рабско покорство и Радой, та каза още като влезе в голямата готварница, дето се бяха събрали всички слуги, мъже и жени:
— Какво вие пред господаря, все на че-четири пълзите.
А и той също, колкото да беше дързък към господаря си, от някое време все повече му се прибоянаше. Но това беше в него, че колкото повече нарастваше страхът му от господаря, толкова повече растеше и дързостта му или пък гледаше да покаже по-голяма дързост. Иначе, все току трепваше нещо под лъжичката му, когато срещнеше погледа на господаря си или чуеше гласа му. Нараснала бе много силата на Самуила Мокри и всички се бояха от него, но той се бе променил и външно. Стигнал бе и

надминал вече възрастта на Исуса, навлязъл беше в тридесет и четвъртата си година, възмъжал бе и като да бе наедрял, брадата му се бе сгъстила и блестяха тук-там по нея бели жички. И погледът му бе станал по-тежък, по-властен, та и целият израз на възбледото му сухо лице, който идеше най-много от правите тъмни вежди, почти винаги сключени сега от грижовни мисли. Не се уплаши от него само баба Босилка, макар и тя да беше от слугите. Тя не излезе да му се поклони, не можеше вече и да ходи от старост, но поиска да го извикат при нея и един от по-старите слуги едвам се реши да му каже. Самуил начаса отиде да я види. Бяха я захвърлили в една малка стая, в една мрачна дупка на долния кат.

— Е, сине — посрещна го старата жена, -- е, господарче, ела да ме видиш още един път, че съм вече пътница. Откога още ме чака горе пресветлата ми господарка, майка ти.

Самуил улови ръката й, говори с нея, каза да я настанят в по-хубава стая, но тъкмо от нея научи, че наскоро бе умряло едно от децата му.

— Хвана ги лоша поредушка всичките ти деца, господарче, но само него си прибра господ.

Самуил побърза да я остави с няколко добри думи. Но тя го натъжи още един път тоя ден: едва-що бяха я преместили в друга стая, бяха я окъпали и преоблекли в чисти дрехи, въздъхнала с голямо облекчение старата жена и казала:

— Винаги от него са ми идвали всички добрини, като не ми даде бог свое чедо.

И щом казала това, клюмнала и умряла. Самуил нареди:

— Ще я погребете до гроба на майка ми, до нозете й.

Агата, жена му, го посрещна в дневната си стая и така, сякаш се бяха разделили едва преди малко време. Изправи се до стола си и мълчаливо му кимна с глава. Той не очакваше от нея радостни викове и прегръдки, но нейното безчувствие сега беше неприлично. Още повече го огорчи това, че той самият се бе притъкмил да се срещне с нея по-топло и остана като подлъган. А в стаята беше и дойката, която никога не бе могъл да търпи близу до себе си. Е, добре, добре, жено — кипна яд в сърцето му. — Стой си там настрана...

На вратата на съседната стая се бяха струпали децата му и той пристъпи към тях. Най-напред бе застанал единственият му син Радомир — по-едър от всички, дори и от по-старата си сестра Рипсимия. Като се приближи баща им, четирите момичета се подръпнаха плахо, а най-малкото се скри зад брата си. Не се уплаши само той, Гаврил-Радомир, не се и помръдна, но гледаше баща си учуден и повече разглеждаше воинското му облекло. Самуил го улови за ръката и го дръпна към себе си:
— Не познаваш ли баща си?
— Познавам те — отвърна момчето и добави заучени думи: — Ти не се свърташ у дома.
Самуил виждаше: децата му се бояха от него. Погледна гневно кърмачката, а не искаше да обърне същия поглед и към жена си. Той улови и другата ръка на сина си:
— Виж го ти колко е порасъл...
Детето едва-що бе навършило девет години, но беше необикновено едро, настигаше рамото на баща си. Самуил продължи:
— Като чичо си Мойсей... Помниш ли го?

Детето не долавяше ласкавите звуци в омекналия му глас и продължаваше да го разглежда някак глуповато, разтворило сините си очи, и току внезапно сграбчи с две ръце дръжката на меча му. Далечна, горчива мисъл помръдна някъде в съзнанието на Самуила. «Като чичо си Мойсей... » — бе казал той, а сега неволно помисли за слабия ум на брата си. И току блъсна момчето доста грубо, негли да прогони от ума си тая мисъл:
— Ще дойдеш ли с мене на война?
Едва сега се вкопчи детето радостно, буйно в него;
— Ще дойда, ще дойда!...
Агата стоеше на същото място и той чувствуваше присъствието й, но не я поглеждаше. Не го поглеждаше и тя, Загледана някъде през прозорците с леко присвити вежди, тя като че ли очакваше да се свърши най-сетне тая продължителна среща на бащата с децата му. Двамата съпрузи отдавна не бяха се виждали. Такива бяха от години вече техните срещи — все по-редки и краткотрайни. Те не вълнуваха Агата Самуилова, колкото и да бяха редки, не променяха с нищо еднообразния й живот.

Изчезнала бе в нея и ласкаещата я мисъл, че той я обича, че й е покорен в сърцето си, особено след раждането на последното им дете, тя се разболя тежко веднага след раждането и пролежа в легло цели месеци. Кръвта й се изцеждаше, изтичаше капка по капка, тялото й ден след ден се изтощаваше, ведно с него се изтощи и душата й. Когато се придигна, тя видя в сребърното огледало, че върху нея бе паднала първата сянка на старостта. Оная видима сянка, когато свежестта на кожата вече е изчезнала, косата започва да пада, когато блясъкът на очите става по-твърд, мускулите се отпущат и умората идва по-бързо. Агата наближаваше четиридесетте години, родила бе седем деца и две от тях погребала. Тя не очакваше вече нищо, на нищо не се надяваше и нищо не желаеше. Това не беше пресищане, а безразличие. Тя седеше дълго на едно и също място, мислите й блуждаеха. Децата си изостави в ръцете на дойната, която кърми първото й дете и остана завинаги при нея, Дойката бе приела покорно, че и двете са жертви на една обща немилостива съдба. Агата понякога сякаш не забелязваше и децата си; едва ще приласкае някое от тях, когато само ще притича към нея, ще се притисне до нея, ще сложи глава на колената й, ще си изпроси милувки или ще поиска да й се оплаче. Така беше вече с целия й живот. Когато влезе Самуил в стаята й, тя стана по навик — мъжът й влизаше в стаята, поздрави го едвам, стоеше сега и чакаше какво ще направи той по-нататък, чакаше с досада, че бяха нарушили всекидневното еднообразие на живота й. Тя не се развълнува, не се уплаши, не се и учуди, че Самуил бе й станал толкова чужд сега, след последната им, още по-продължителна раздяла. Най-после той се обърна и към нея, приближи се:
— Добре ли си със здравето, Агато?
— Слава богу — отвърна тя и като че ли отеднаж се сети, обърна се и тя към него, попита го: — А ти как си със здравето?
— Слава богу.
Той почувствува по гласа й, по израза на лицето й, по вдървената й стойка, че тя беше далеко, далеко от него; стори му се, че я вижда през дебело, студено стъкло. Не се учуди и той, че я виждаше така, не се развълнува, не се уплаши. Душите им бяха разделени. Оставаше само мисълта, че са съпрузи, оставаха децата, оставаха в паметта им спомени и следи от спомени,

оставаше най-сетне и безразличието, което не свързва, но и не отблъсква...
И Самуил се върна пак при децата си, с едно ново, по-силно чувство, или това беше същото, вроденото бащинско чувство, изеднаж придобило още по-голяма сила и нов, по-силен тласък. Той седна на един стол сред стаята, повика сина си, притегли го между колената си и му беше драго, че трябваше да дига глава, за да го вижда добре.
— А ти какво правиш тук? — попита го той строго, ала очите му весело блестяха. — Яздиш ли, опъваш ли лък?...
Момчето опули очи, наду въздебелите си розови устни и посочи с глава дойката:
— Титти* Анастасия не дава! Като избягам, праща всичките слуги по мене, и стражите от кулата праща.
(* Титти — дойка, гальовно обръщение към дойка.
— Ти нея няма да слушаш — и Самуил потърси с гневен поглед кърмачката. Тя стоеше до вратата отсреща, уловила за ръка най-малкото момиченце, и цяла се присви от уплаха. Той продължш
— Ти няма да го спираш. Той е вече цял мъж. За него отсега ще се грижи десетникът на стражата, докато съм тук. А като тръгна, ще го взема със себе си — добави Самуил и последните му думи бяха за Агата, за майката на това момче.
— Малък е още, светли господарю — реши се да възрази дойката и повече заради Агата, любимата си господарка.
Агата нищо не продума. Тя седна на стола си и това беше израз на недоволството й.
Самуил повика и момичетата, едно по друго, по име:
— Рипсимия... Косара... Мирослава... Денница.
Двете, по-големите, се приближиха, поклониха се пред баща си. Пристъпи и третото девойче, поклони се и то, а кърмачката поведе към него най-малкото. То се вкопчи уплашено за дрехата й, скри лицето си в широките дипли.
— А вие какво правите? — попита Самуил, местейки ласкав поглед ту върху едно, ту върху друго от момичетата.
Рипсимия, най-голямата му дъщеря, беше дребна за възрастта си, с тясно, бледо личице. Тя едва помръдна устни, за да отговори на баща си, но третата, Мирослава, я изпревари. Тя го гледаше,

трепкайки бързо-бързо с дългите си мигли, кипро начупила тънки още вежди, и отговори някак с престорен глас:
— Свирим на арфа... Четем книга. — И току добави смело: — Тук и няма какво да се прави.
Самуил Мокри побутна встрани сина си. Девойката не му хареса: кокетничеше глупаво и рано за своята възраст; бяха й внушили, виждаше се, и лоши мисли. Но още повече не хареса той езика й — тя говореше български като гъркиня. Попита я на гръцки:
— Каква книга четете?
— «Климакс»* на Йоана — отговори Мирослава и като че ли се зарадва, че баща й обърна на тоя език, който, изглежда, й беше по-лек.
(* На старобългарски «Лествица».)
— А ти? — попита той втората си дъщеря, но пак на български. Косара, която бе кръстена още и Теодора, отговори кротко, дори се поприведе към него, сякаш да може да я чуе по-добре, по нежните й страни се появи бледа руменина:
— Ние четем заедно, татко. И заедно свирим.
Като гъркиня говореше и тя. Девойчетата не се отделяха от майка си и от дойната, а те им говореха само на гръцки; български децата бяха научили от слугите. Гаврил-Радомир беше често с людете от стражата и говореше добре бащиния си език. Самуил стана бързо, със сърдито лице. Чу се неочаквано гласът на Агата, която бе прозряла мислите му:
— Тук не може иначе. В тая пустиня. Правим каквото можем за тях. Но те не виждат хора.
Тя едва го погледна, когато скочи той сърдито, но лесно позна мислите му чрез собствените си мисли; останала бе все още в изстиналото й сърце най-голямата й болка — че бе погребала най-хубавите си години в тая самотна твърдина. Загледа се в нея Самуил. Той също позна мислите й, познаваше и преди най-големия й копнеж. И още тоя миг реши да заведе децата си в Охрид, да настани там цялото семейство. Заради жена си най-малко, а много повече заради децата.
Тая мисъл остана в съзнанието му, ала не беше лесно аа него да напусне, може би завинаги бащиния си дом, като се премести със семейството си в Охрид. Родното му огнище трябваше да угасне, бащиният му дом трябваше да запустее. Тук, около старата

твърдина, беше и голямата част от имотите на рода Мокри. А трябваше да отведе децата си. В родния му дом те не знаеха езика си.
Той не спа тая нощ в общата спалня. Петте деца бяха напълнили покоите на жена му, двете, по-малките, спяха в същата спалня. Той чу как се разпореждаше дойната да изнесат оттам леглата им, за да се освободи спалнята за двамата съпрузи, и каза:
— Оставете децата на мира.
Семейството се събра да вечеря в малката трапезария. Самуил повика Радомира до себе си на трапезата и вече не продума с никого. Мълчеше и Агата. Децата се споглеждаха плахо и също мълчаха. Сърцето на Самуила беше заключено и изстинало, мисълта му беше раздвоена, но те трябваше да седят на една трапеза, той и Агата, да седят с децата си и останаха там до края на вечерята. После Самуил отиде да нощува в своята отделна стая горе в една от кулите.
Прекара неспокойна нощ. И още щом се зазори, скочи от леглото. Малко по-късно той летеше на кон през старата гора. Всичко стана толкова бързо тая ранна сутрин, че сякаш само за това се бе върнал в родния дом след толкова време. Той оседла сам коня си от преголямо нетърпение, И полетя към воденицата на дедъц Дамян. Той бе мислил за тоя час от дълго време, но някак скрито и от себе си, мислил бе и копнеял за тоя час. Всичко, що бе държало мисълта му за младата воденичарка встрани, в сянка, дълбоко някъде в съзнанието му, сега отеднаж бе изчезнало. Като се събуди тая сутрин от късната си дрямка, в ума му бе останала само една мисъл — да я види, по-скоро, веднага. Не беше вече Агата пред очите му; тя сама се бе отстранила, а и той неусетно бе я отстранявал. Сега тя беше едва ли не вън от животи му, някъде встрани по пътя на живота му, неизбежна спътница. А се виждаше — не беше и той в живота й, между тях бяха само децата им, те бяха единствената жива още връзка. Свързваше ги още и съпружеският закон, ала сега Самуил Мокри не мислеше за него...
Конят летеше през гората, Самуил го стискаше с колената си и го бодеше с шпорите безмилостно. Искаше да види девойката и не мислеше какво ще стане по-нататък, какво ще й каже, какво ще направи. Той съгледа през разредилите се дървеса дола, в който

беше воденицата, срита коня още по-жестоко с железните шипове.
Ала в следващия миг той дръпна юздата и едва не се скъсаха яките ремъци в ръката му. Уплашеното разранено животно се повлече напред на четирите си нозе по поляната пред воденицата, сетне се дръпна и скочи назад, сякаш на опашката си. Самуил видя всичко още в първия миг и всичко разбра.
Вратата на воденицата беше здраво затворена. Воденицата беше напусната. Така тихо и пусто беше наоколо, в дълбокия дол, обграден от зелената стена на гората. Чуваше се само хрипливото дишане на преуморения кон. И може би само бързите тежки удари на сърцето на ездача. Но той, обладан, скован изеднаж от ледено слокойствие, потупа коня по мократа шия, придръпна леко юздата му, да го подкара по-близу до вратата. Сякаш това търсеха очите му и той веднага забеляза в горния ляв ъгъл на затворената врата мрежата на паяк. Не бяха влизали скоро тук живи люде. Мина край воденицата и се спря на другата й страна. Тук беше още по-тихо и по-запустяло; малката градинка бе обрасла с бурени, едвам чуто бълбукаше водата, която бе пробила преградата на яза и се бе разляла през треволяка. Наоколо не се забелязваше никаква човешка следа, тишина изпълваше цялото долище. Самуил обиколи и другата страна на воденицата, мина през поляната пред нея, без да се спира, и отново навлезе в гората. Пуснал бе коня да върви сам и умореното животно пристъпваше по пътя нога за нога. Отпуснал се бе на седлото и Самуил, полюшваше се равномерно, с приведена глава.
Чудни мисли се задържаха в ума му, изчезваха някъде и пак се появяваха. Струваше му се, че от дълго, особено през последните няколко месеца, нищо друго не бе желал, а само това — да се върне тук, да види Биляна, да поседи с нея под сянката на някое дърво, да поговори с нея като с най-близък човек. Давид беше мъртъв. Мъртъв беше и Мойсей. Симеон Илица, верният другар, е далеко. С Радоя ли? Верен слуга е той и млечен брат, но се боиш от езика му и все присмехулни са думите му. В тия часове, когато сърцето на Самуила жадно търсеше близка душа, той нито си спомняше за Агата. Би искал, и колко пъти, да си поговори с близък човек за Лариса: за връщането на Романа; за неверния си брат; за врага, който дебне от всички страни; за неизяснения и

тревожен тътнеж, който иде издълбоко и се носи по цялата страна; за всичките си грижи и тревоги, за голямата си тъга... В такъв един час на мъчителна самотност и сега Самуил Мокри бе потърсил воденичарката, но тя бе изчезнала. Тя беше може би в близкото село, в родното си село, но Самуил нямаше воля да отиде да я търси там. Той бе мислил да я срещне пак тук, както преди, мислил бе, че тя го чака, а не бе го дочакала... Но какво искаше наистина от тая проста девойка... И той пак подкара коня бързо през гората, назад към къщи.

Самуил остана в бащината си крепост още една неделя, докато подготви преместването на семейството в Охрид. Тук остави само управителя и неколцина от слугите.
А така се случи, че още на втория ден, откакто беше в Охрид, той срещна Биляна. Срещна я на една от градските улици — Охрид все пак не беше преголям град. Пръв я забеляза Радой.
— Ето я, го-грсподарю... — подвикна слугата. Що ли знаеше той за девойката и за господаря си?
Самуил усети, че сърцето му замря. Тя се бе спряла в началото на тясна, странична уличка, с две стомни в ръце. Наведе се и остави стомните. Самуил вече стоеше пред нея. Тоя път Радой бе останал по-назад, на главната улица по-нататък. Самуил гледаше девойката мълчаливо, разтворена беше в очите му негли цялата негова душа, а лицето му беше необикновено бледо. С такива очи, с разтворена душа го гледаше и Биляна. Пребледняло бе и нейното .лице. Той скочи от коня, взе юздата в ръката си.
— Потърсих те във воденицата.
— Дядо умря - отвърна тя. - Миналата години.
Бледността изчезна от лицето й, останаха да светят само очите, пълни с радост. Тая радост в очите й обичате той най-много, простите й, ясни думи също. Тя му каза всичко, с радостта в очите си, с тия няколко свои думи. Старецът умрял и как би стояла сама във воденицата... А ето те пак се срещнаха. Нели живееха на едно и също място? Тя бе го чакала и бе вярвала, че ще го види пак; сърцето й знае всичко за него. Тя го чака винаги, а той ще дойде, когато пожелае. Ами тя не забравя, че той е болярин, а тя е внучка на воденичаря! Това говореше ясният й поглед и Самуил попита по-нататък:

— Защо си тук? Помислих, че си във вашето село.
— Там нямам никого. Дойдох тука при своя тетка.
Роднина е на майка ми. Стара е, сляпа. Няма и тя никого.
— Заведи ме.
Тя мълчаливо дигна стомните си и тръгна. Поведе Самуил коня редом с нея. По уличката срещнаха само няколко заиграли се деца. Биляна влеае в една ниска портичка, обърна се да го дочака с двете стомни и ръце. Той отпусна юздата, остави коня на улицата и също влезе. Намериха се в една потънала в зеленина градинка; тясна пътека между лехите водеше към прихлупена къщурка с покрив от зеленикави плочи. Под ниския трем на къщурката седеше сред купища рибарски мрежи стара жена с побелели очи. Самуил позна, че това беше лелята - виждаше се слепотата й. Тя седеше с изправена глава, с неподвижни, безжизнени очи, ала разкривените й пръсти,работеха ловко и безспирно, замотани в яки конопени конци. Сляпата жена бе плела рибарски мрежи, види се, през целия си живот и усетливите и пръсти заместваха очите.
Срещу нея се виждаше и мястото, дето бе седяла и Биляна сред мрежите. Сляпата попита с колеблив глас, сякаш и гласът й блуждаеше като белия й поглед:
- Кой е с тебе, Биляно?
- Той.
Усмивка озари лицето на старата жена, само очите й останаха неподвижни:
- Приближи се, момко... Добре си дошъл. Биляна все за тебе ми говори, откакто е с мене. Моят войник и моят войник! Ти ходи ли на село да видиш майка си, преди да дойдеш тука? Биляна колко пъти ми е казвала: щом се върне от война, веднага ще дойде при мене. Аз й казвам: той, ако е добър син, по-напред ще отиде да види майка си.
Биляна стоеше с наведени очи, лек руменец играеше по страните й. Гласът на сляпата жена не спираше:
... Хубав е, казва, и млад. Дадохме си вярна дума. Бог да ви пази в тия лоши времена. Е,върнал си се здрав и жив от война... Ами влез, Биляно, да го посрещнеш, да го нагостиш. Да не се отделя вече от тебе...
Биляна дигна очи към Самуила и го поведе с погледа си.

В малката стаичка не се чуваше никакъв шум отвън, като да беше на края на света; дори и ярката дневна светлина проникваше тук загаснала през двете прозорчета в стената. Самуил Мокри стоя с девойката, докато двете прозорчета потъмняха. Излезе вече по тъмно.
Н един камък до портата седеше Радой, навил на ръката си юздите на двата коня; животните стояха неподвижни, привели към него глава до глава, прегладнели. Самуил взе юздата на своя кон и се хвърли на седлото. Качи се на коня си и Радой, размаха стремена да настигне своя господар,който бързаше по тъмната каменистa улица. Тоя път слугата дума не продума.

Есента и зимата Самуил Мокри прекара повече в Охрид, но ходеше и до Воден, където беше царят, и до Обител, до Прилеп, до Скопие. При царя той не отиваше често, но във всички тия градове имаше оръжейни работилници, военни хранилища и Самуил прекарваше ту в единия, ту в другия по цели дни и седмици.
Самуил Мокри се готвеше за нов поход към Лариса. Той ходи на няколко пъти при царя да му говори за тоя поход, но то беше повече от приличие и за да не се нарушава редът, който трябваше да се спазва. Цар Роман му даде съгласието си, но му каза, принизил едва ли не до шепот тънкия си неприятен глас:
— Аз съм отскоро тук, но... дали не е по-добре да не предизвикваме ромеите, докато не заздравим царството...
— Ромеите са още в Азия срещу Варда Склир, а трябва да спасяват и италийската земя от араби и немци. Сега е време да вземем тоя град и по-малко ще ги заболи, като е в такъв край, отдалечен за тях. Но тоя силен град е близу до нас и още повече затова трябва да го вземем. Оттам те винаги могат да ни ударят. И мисля аз, царю — добави той, — не ще се спаси никой от врага си, като се пази да не го предизвиква. Врагът е винаги враг и само силата ти може да го направи по-малко опасен.
При една от тия срещи царят му каза, че е умрял средецкият комит Всеслав и че е решил да прогласи брат му Арона за комит на Средецката, а също и на Струмишката област, която след смъртта на Мойсея бе останала без царски наместник. Самуил мълчеше.

— Не одобряваш ли, велики войводо? — попита царят и в тихия му глас потрепна тревога.
Сега Самуил отговори:
— Не казвам нищо, защото с това нищо няма да се промени.
Царят помълча с наведени очи; той знаеше, че отношенията между двамата братя не бяха братски. После каза:
— Арон Мокри е недоволен от мене. Оплаквал се, че като съм прогласил тебе за велик войвода, него съм пренебрегнал. Аз върша, което е справедливо. Като прогласявам него за комит на Средецката и Струмишката област, тебе, велики войводо, ще проглася за комит на Охридската област, в която влиза и сегашният мой престолен град с цялата тая част на царството.
Самуил се поклони и пак нищо не отвърна. В това решение на царя и в думите му той долавяше воля за справедливост, но също и угодничество или пък това беше наистина от по-голямо доверие към него.
Сега той ходеше често и на по-големия остров в малкото Преславско езеро. Още през топлите есенни дни нареди да се построи на тоя остров малка къща. Тя беше на другия край на острова и не там, дето черноризецът градеше своята църква. Самуил искаше тая къща да бъде по-далеч от чужди очи, та я огради и с висока каменна стена. В двете езера имаше и други няколко острова, той ходи и до тях с чун, но те бяха по-далеко, бяха пусти и диви — стръмни скали високо над водата. Къщата на острова в Малкото езеро се издигаше на една поляна край брега, заградена от другите й три страни с гъста гора. Като нареди Самуил тая усамотена къща и я украси, доведе тук Биляна и нейната сляпа тетка.
Той ходеше често на острова още като почна да гради къщата, а още по-често, като настани в нея двете жени и това не можеше да остане скрито от людете по околните селища, най-вече от очите на черноризеца, който беше тукашен постоянен жител. Поговориха простите селски люде за къщата и за жените в нея, докато наситиха любопитството си, пък и не им беше много чудно това, което правеше могъщият болярин. Той можеше да прави, каквото си иска, нели затова беше болярин. Тия бедни рибари и горски люде познаваха Самуила Мокри, между тях имаше и негови войници, та повече заради него, какъвто го

знаеха, тръгна сред тях и дума, че младата жена била русалка и войводата я пленил в самото езеро. Черноризецът се сещаше по-добре каква беше тая жена, но не отвори дума за нея нито пред другите люде, нито пред Самуила, когато се спираше великият войвода да погледа църквата му и се чудеше в ума си, че торбичката със златици не беше ускорила градежа й.
Биляна и сляпата й тетка вече не плетяха рибарски мрежи. Сляпата жена се припичаше на още топлото есенно слънце, заслушана в шума на водата, която се плискаше в близкия бряг. Тя знаеше, че войникът на Биляна бе ги настанил в хубава къща и се грижеше за тях — не беше вече нужно да плетат мрежи. Нейният прост беден живот беше в самата нея и стигаше й това, че разкривените й пръсти вече си почиваха. Като чуеше стъпките на Самуила или гласа му, тя питаше все едно и също:
— Ти ли си, войнико?
Един и същ беше и отговорът на Самуила: •— Да, тетко.
— Да си жив и здрав, синко.
Той идваше на острова сам. Радоя и конете, или ако водеше и други люде, той оставяше по най-близките селски хижи на отсрещния бряг. Когато Самуил не беше на острова, Биляна се готвеше как по-добре да го посрещне, а когато наближаваше време да си отива, тя се грижеше как по-добре да го изпрати. Преди тя се бе грижила за дядо си — да го нахрани, да го облече. Самуил беше велможа, но като знаеше тя да слага гърне на огъня, бързо се научи да вари и по-вкусни гозби, научи се да лови риба в езерото с въдица, за да слага прясна риба на трапезата му. Шиеше му и тънки ризи, кърпеше го също, когато закачеше той дрехата си за някой клон из гората. Самуил Мокри винаги бе имал много слуги и всякакви угодници, но така се бе грижила за него само родната му майка, докато беше още здрава. В грижите па Биляна за него нямаше ни слугинска покорност, ни угодлпвосг, а имаше обич.
Такава беше обичта па Биляна — топла, чиста п дълбока. Като водите на езерото — дълбоки, но се вижда на дъното всяка песъчинка, всяко камъче. В нейната обич нямаше ни следа от хитрина, от любовно лукавство, а беше проста и ясна тая обич, каквато беше и цялата н душа, каквито бяха и всичките й мисли. Така му даваше тя и своето младо, силно тяло — всецяло и без

хитрина. Самуил не можеше да се насити на свежестта и младостта н, на тая чистота в нея. Той си спомняше погледите на жена си Агата, отпуснатото й тяло; в нейния премрежен и далечен поглед той не виждаше себе си и свои мисли. Агата оставаше чужда в ръцете му, спотаена в себе си и лукава дори когато гореше от страст. Сега той виждаше Агата по-ясно и се отвращаваше от хитрините и преструвките й, когато искаше да го примами и да го приеме, но само за себе си, като някакво живо оръдие за любов. Когато не го искаше повече, тя се отдръпваше от него или се изплъзваше от ръцете му пак с хитрини и преструвки. С нея той беше винаги в някаква мъка, в мъчителна незадоволеност, животът им беше без обща радост и без искреност.
С Биляна се разтвори, изясни се и собствената му душа. С нея той наистина позна любовната радост, позна неизчерпаемата наслада от пълното и взаимно отдаване на две млади тела. Той не пропущаше ни един сгоден час дори и през студените зимни нощи, за да дойде на острова и остваше с Биляна до последния миг — такава неутолима и постоянна беше жаждата му за нея. И не бяха, не бяха само безпаметните мигове на любовните им срещи - той изпитваше едно непознато, постоянно сега доволство от самата дружба с Биляна. Радваше се на откритата й хубост, на гласа й, на простите й думи, на грижите й за храната му, на всеки неин поглед, на всяко нейно движение; такива бяха погледите и, думите й, движенията й — ясни, непринудени, хубави. Тя имаше н здрав разсъдък, познаваше простата човешка мъдрост. Като забеляза Самуил, че тя беше схватлива и със здрав ум, започна да споделя с нея ту една, ту друга от своите многобройни грижи. Така и тя навлизаше в друг, по-сложен живот, а с това се изостряше и умът й, така и връзката между тях ставаше по-широка и още по-яка.

XVIII

Рано още през пролетта на 985-а година Самуил Мокри започна да съсредоточава голяма войска във Воден и Костур. Той не извести на брата си Арона, за тоя нов свой поход не само защото смяташе, че не е нужно —- нека Арон да пази горния дял на

царството, но още и затова, че в сърцето му бе се загнездило недоверие към по-стария брат.
Насъбраната войска във Воден и Костур, до петнадесет хиляди души, прекара Великдена в тия два града и веднага след празника потегли по две посоки към Лариса, Воденската войска се насочи към град Бероя, премина по на юг Бистрица и се спря в Сервия; костурската войска тръгна по горното течение на Бистрица и продължи до най-южния й завой, където я премина, и се спря още по на юг, където трябваше да дочака войската от Сервия. Тук настигна войската си и Самуил.
Той хвана пак Лариса от всичките й страни. Виждаше се, че ларисчани бяха засели добре полето около града и Самуил нареди да се пазят всички посеви. Към войската му и тоя път се присъединиха мнозина от околните български племена, но тях той пращаше повече да обработват полето около града и по-далеко, когато имаше нужда. В тая грижа за посевите беше неговата мисъл да държи, доколкото беше нужно и възможно, обсадената вража твърдина в глад и жажда, а плодовете на полето да запази сега само за войската си. С тая мисъл той разруши и водопровода, който снабдяваше града с вода.
Но той бе дошъл тоя път да вземе града с оръжие и сила, ако се даде сам. Намери градските порти затворени, а горе крепостните стени и кули тежаха от войници. Главен началник на крепостта сега беше някой си Никулица, който още през първите дни на обсадата показа, че е по-друг човек, а се чу, и по името се виждаше, че е славянин по кръв. Като научи за това, Самуил Мокри каза:
— Сега той ще стои срещу нас с всичката ярост и омраза на брат срещу брата.
Не беше минала ни една неделя от обсаждането на града, когато една сутрин, тъкмо при изгрев слънце, се отвориха всичките градски порти и от тях потекоха гъсти редици войска, която още с излизането си на открито поле се подреди за бой. Голямата сила на ромеите излезе от северната порта и намеренията им веднага проличаха: недалеч от тая порта течеше Пиней и ромейският стратег искаше тъкмо тук да притисне българите, между крепостните стени и доста пълноводната река в тия пролетни дни, а излязлата от другите порти войска да захване другата част от

българите, да разпокъса силите им, да ги разстрои, да разбие прикритията им, бойните им уреди. Самуил Мокри отговори по същия начин, като разчиташе и на численото надмощие на войските си.
Битката започна незабавно. Схванал целите на противника, Самуил бързо разпредели войската, като струпа повече войска главно пред северната порта, където бяха главните сили на ромеите. Той спря защитниците на обсадения град и те не успяха да стигнат каменния мост на реката тук, но се случи и нещо, което не беше предвидил и което задържа боя в колебание за доста дълго време. Самуил бе струпал тук много повече войници, отколкото беше нужно и отколкото позволяваше мястото между реката и градските стени, и те, гъсто един до друг, си пречеха. В същото време ромеите показваха по-добро бойно изкуство и по-голямо хладнокръвие. Боят се задържа и ту едните напредваха по няколко разтега, ту другите — срещаха се тук два упорити врага и силите им се уравновесяваха между численото надмощие и умението да се води бой. Затегнаха се сраженията и пред другите градски порти; там ромеите само се отбраняваха и задържаха българите, колкото и да бяха тия последните по-многобройни. Полесражението пред северната порта бързо се покриваше с убити и от двете страни. Едновременно с това върволици ранени бойци се изтегляха и към отворената крепостна порта, и през моста отвъд реката. Във високите градски стени отекваше гръм и вик; чуваше се яростен рев, като да не бяха се изправили люде срещу люде, а диви зверове едни срещу други, чуваше се вой и предсмъртни стонове, звън на ударили се мечове, трясък на сблъскали се щитове, съскане на стрели, глух шум на врязала се в тялото секира, сух пукот на пречупило се копие и през целия този шум и викот се чуваше гъстият тропот на тежките войнишки стъпки, като бърз, едър дъжд по сухата, твърда земя.
Още в началото на битката се забеляза, че между ромеите беше някакъв голям техен началник. Мяркаше се позлатеният му шлем с високо извита грива навред между тяхната войска и най-често там, където битката беше най-гореща, и по това още се забелязваше участието му в боя, че където се втурваше с коня си, войниците му надаваха бойни викове, бързо се подреждаха около него и напираха с удвоени сили. Самуил Мокри стоеше на кон

върху извития гръб на каменния мост и оттам наблюдаваше сражението. Голямата му грижа сега беше да поразреди войниците си и повели да се оттегли част от тях към брега на реката. До него беше също на кон и малкият му син. Полесражението започваше от самия мост и час по час току писваше някоя стрела близу край тях, но Самуил държеше детето все до себе си. По едно време той се извърна към него и каза:
— Виждаш ли къде сбъркахме: нашите са много нагъсто.
Тук беше и Радой. Той проследяваше с очи и уши всяка прелетяла наблизу стрела, току поглеждаше детето с отчаяно лице:
- Ама тука не е за де-деца! Дете е още най-сетне...
Самуил следеше ромейския началник в боя и това каза на сина си:
— Виждаш ли началника им? Тоя на коня, със златния шлем. Следи го. Да се учиш.
По едно време българите започнаха да се отдръпват към реката, стъпка, по стъпка. Ромеите вземаха надмощие, а в предните им редици блестеше на слънцето златният шлем на безстрашния им началник. Самуил каза на детето си:
— Ти стой тук.
Той изтегли меча си и конят му се втурна напред с вирнати уши.
- Татко! — викна след него Гаврил-Радомир и също размаха късите си стремена. Радой улови юздата на коня му:
— Ти... ту-тука. Нели каза баща ти!
— И аз искам... И аз! — крещеше момчето и се мъчеше да подкара коня си към полесражението.
Изблещи срещу него очи слугата:
— Дадена ти е повеля! Тука ще стоиш. Какъв войник си ти, щом... Дадена ти е повеля, чу-чуваш ли!
Детето плачеше, хлипаше с глас, но отпусна юздата и вече не се помръдна. Успокои се и Радой:
— Ка-какво... още мокриш гащите си, а... Няма да останеш по-назад, не бой се. Вълкът ражда вълк... Ама чакай, човече! Имаш ти време...
Двете войски се спряха на едно място, като живи стени, вплетоха се една в друга и се блъскаха, сечеха се, мушкаха се, ръфаха се, но и се топяха една срещу друга, сриваха се, чезнеха. Слънцето

бе се издигнало високо и се виждаше там, дето тия две живи стени се блъскаха една в друга, как святкаха и блестяха, сплитаха се и се разплитаха, дигаха се и се сваляха, удряха се и се чупеха мечове и копия, секири и палици, лъкове и стрели; също и голи ръце. Всеки удар, вик и стон се сливаше в един общ трясък и тътнеж, който бе позатихнал сега, но беше по-плътен, по-дълбок, сякаш започваше изпод земята, и беше по-страшен.
Ромеите взеха да отстъпват. Бавно, едва се помръдваха назад и повечето гърбом към градските стени. Те вече бяха като ронлив бряг, който водата подмива и отнася. Българите налитаха все по-стремително. Ромеите неволно се събираха в полукръг и се отдръпваха заднишком към разтворената крепостна порта, а българите, струпани в широка дъга, ги обхващаха по-здраво. Сега ромеите изпаднаха в същото положение, в което бяха българите в началото на битката: бяха твърде много, твърде нагъсто пред самата порта, която не можеше да ги погълне отеднаж; те не можеха да се движат свободно, пречеха си и с нарастващ страх се притискаха към портата. Българите напираха току до тях, сечеха, мушкаха и предните редици на ромеите се сриваха една след друга, една върху друга.
Така продължи до широко разтворената порта. Когато пред нея останаха само двайсетина от ромеите, тя започна сякаш сама да се затваря с двете си тежки поли. Между тия двайсетина бойци беше и началникът със златния шлем. Портата продължаваше да се затваря и отворът между двете й поли ставаше все по-тесен. Изчезна от малката група пред портата и златният шлем, пред самия й праг останаха само десетина души, а българите напираха да ги пометат и да влязат в крепостта. Когато пред прага на портата останаха само трима-четирима, големите й обковани с желязо поли се блъснаха една в друга и се затвориха плътно зад гърба им. Те бяха оставени вън и бяха избити до един от българите, които, като нямаше вече кого да секат и мушкат, заблъскаха с палиците и секирите си, с мечовете си, та и с голи юмруци здраво затворената порта.
Там, пред портата, беше и Самуил. Сега той беше без кон и стоеше между войниците си. Приличаше па дървар, който едва-що е отсякъл дебел дънер и потта още тече от тялото му. Отпуснал бе голия си меч към земята и по лъскавата стомана се

стичаше кръв на едри капки. С бързо движение, като че ли се задушаваше, той посегна под брадата си и дръпна, откачи ремъка, на който се крепеше островърхият му шлем, дръпна шлема, свали го в ръката си, тръсна глава и по яката му шия, по рамената му се разпиля сплъстена, мокра, та още по-тъмна коса, от кулите край двете страни на затворената порта и от стените по-нататък започнаха да летят нагъсто стрели и къси копия, започнаха да падат и камъни.
— Оттеглете се — рече Самуил с хриплив глас и сам се отдръпна по-надалеко.
- Оттеглете се! — пое се командата му нататък по бойното поле. Земята наоколо беше едва ли не цяла покрита с мъртви тела — едно до друго, едно върху друго, избити бяха със стотици ромеи и българи. До нозете на Самуила се превиваха ранени, които не можеха да се отдалечат от полесражението или пък не знаеха къде да отидат. През глухата врява на живите войници наоколо се дочуваха мъчителни стенания и предсмъртни хъркания, ту плач, ту викове за помощ и много често се повтаряше един и същ зов и на ромейски, и на български:
— Майко... Майко!
Самуил стъпваше в локви кръв. Той бе прибрал меча си и ходеше между мъртвите и ранените с шлема в ръка, Като да търсеше някого между тях или искаше да познае кои бяха българи и кои ромеи, той спираше поглед ту върху един, ту върху друг. Ходеха наоколо войници, ровеха между убитите ромеи за по-добро оръжие или за някаква плячка, други дигаха ранени свои другари и ги отнасяха на ръце или на копия отвъд реката.
Полегнал бе там сякаш за почивка някакъв ромейскн началник и гледаше българския вожд с трескави очи. Беше млад човек, тънък и строен, както се бе изпружил, подпрял гръб и русата си глава върху мъртвото тяло на друг ромейски воин. Високият му шлем се бе търкулнал настрана или може би сам го бе захвърлил, до него лежеше и мечът му. Пропълзяла бе изпод него кръв и не беше много, но се виждаше, познаваше се, че той нямаше да стане вече никога. Види се и той знаеше това — в очите му нямаше ни омраза, ни болка, а се бе набрала скръб. Спря се пред него Самуил и го попита на езика му:
— Кой беше днес началникът ви?

Раненият помълча, като че ли не го чу или пък събираше сили, после отговори тихо, шеппешком:
— Ни-никулица...

Лариса беше някакво далечно подобие на Константинопол. Всеки град във Византия се стремеше да прилича на столицата, но то беше според числеността на жителите и тяхната мощ. Солун приличаше па Цариград повече, а Лариса много по-малко. И Лариса имаше форум, хиподром за нейните седем или осем хиляди жители и като главен град на Тесалия, имаше и две-три улици, постлани с едри кръгли камъни, стотина къщи на по-заможни граждани, строени с гранит или бял мрамор, правителствен дом, двайсетина църкви и най-голямата от тях имаше златен кръст на купола си по подобие на цариградската «Света София», която пък имаше цял купол от злато. Това беше най-много около форума, дето личаха остатъци и от времето на древна Елада — някой полуразрушен портик, някоя пощадена от вековете мраморна колона или статуя с очукан нос или счупена ръка, някоя амфора от печена глина, по чудо запазени мраморни стъпала, между които расте трева и които не водят никъде. Не много далеко от форума започваха криви и много тесни улици, които се провираха между гъсти редици мрачни бедняшки домове, ниски, градени с грубо одялани камъни и кал или с непечени тухли, с дърво, с малки прозорчета и прихлупени покриви от зеленикави плочи, с тесни дворчета; рядко се виждаше да се зеленее между две дворчета някой кипарис или разкривена пиния, а на няколко места уличките се разширяваха в малки площадчета, сред които обикновено се издигаше на два-три лакътя над земята оградата на кладенец с твърда, възгорчива вода. Градът имаше и водопровод, който снабдяваше с вода от доста голямо разстояние няколко обществени чешми пак около форума, едно голямо водохранилище, а също и домовете на най-богатите ларисчани.
Сега жителите на Лариса бяха тройно по-многочислени с войниците и с бежанците от другите градове и твърдини по Тесалия и Епир. Животът на това нараснало население между градските стени се превърна в жива мъка още след първите няколко седмици от обсадата. Храните по пазарищата и

хранилищата се взеха и се пазеха за войската; заможните имаха скрита храна, но бедният народ се трупаше по цял ден на няколко определени места из града, блъскаше се и се биеше, за да получи по няколко шепи пшеница или булгур, или ръж, или просо и по няколко маслини. Още през първите дни след обсадата българите разрушиха водопровода извън градските стени и слугите на заможните ларисчани се трупаха и се блъскаха заедно с бедния народ пред вратите на водохранилището и около няколкото кладенци в бедняшките квартали, за да вземат по една или две стомни вмирисана вода. А колкото се наливаше там по глинените стомни и гърнета, толкова и се разливаше по земята в бъркотията около кладенците, дето разгневените и уплашени люде газеха по цели купчини късове от изпочупени стомни...
След първия опит да разбие обсадата и да прогони обсадителите новият стратег на Елада Никулица вече не повтори, макар и не по своя воля. Това, което стана пред северната порта, стана и пред всички други порти на града: ромеите бяха върнати назад и дадоха много жертви, при все че паднаха мнозина и от българите. Никулица не се отчая от първия си неуспех и започна да подготвя второ излизане от стените, но се възпротиви цялата градска управа, също и всички заможни граждани, които имаха глас, ръмжеше недоволен и целият град, та и войската. Всички тия люде се надяваха, че ще им дойде помощ отвън, от Солун, та чак и от Цариград — императорът нямало да ги изостави на варварите. В страха си те се надяваха и на това,че императорът няма да остави в ръцете на Самуила поне данъците, които бяха събрани в града за последние години от цялата тая област.
Градската управа изпрати свои люде за Солун, та чак и за Цариград, да молят за по-бърза помощ, ала тия люде не се върнаха вече в Лариса — българите ги заловиха и избиха. Като упорствуваше Никулица и искаше със сила да прогони българите, започнаха да се надигат срещу него и такива гласове:
— Той е славянин и българин, та иска да ни хвърли в ръцете на своите!
Това се говореше между людете из града, но се намериха някои и от управниците, които му казаха в очите:
— Ти не жалиш войската на императора, защото си българин и си с българите в сърцето си.

— С тях съм по кръв — отговори стратегът на Елада, — но аз съм се клел да служа на императора и това е по-силно от мене.
В такива разпри и очаквания минаваше времето, по-тежко и по-тежко за обсадения град. Българският водител още не предприемаше нищо, за да вземе града със сила, и само затегна по-добре обсадата. Той не бързаше — стоеше там и чакаше. За малко време дойде неочаквана радост и нова надежда за ларисчани: завикаха един ден български глашатаи пред градските стени да излязат от града работници за полето, но само жени и по-стари мъже. Беше време да се прекопават и плевят някои от засажденията и посевите из полето около града и ларисчани повярваха, че ще се повтори същото както при първата обсада: ще обработват свободно полето и ще надхитрят българите да приберат поне част от жетвата, като й дойде време. Наизлезе много свят да работи по нивите и градините. Ала тоя път обсадените останаха излъгани: глашатаите на Самуила ги извикаха да копаят и плевят, но не ги извикаха да жънат.
Същото се повтори и на следващата година — втората, откакто бе обсаден градът: българите повикаха работници да орат, да сеят и копаят, и те наизлязоха с нови надежди, но не ги повикаха да жънат това, което бяха посели; българите ожънаха и обраха за себе си всичко, което се роди и узря по полето. До края на тая втора година ларисчани се чудеха как са още живи без достатъчно храна и без достатъчно вода, но все някак живееха; успяха с много мъки и по чудни някакви начини да излязат и от втората зима. Започна и продължи нататък третата година на обсадата. Самуил стоеше там и чакаше.
По улиците на Лариса вървяха дрипави сенки и като да не бяха живи люде. Изпити, с потъмняла, набръчкана кожа, с очи откроени, помътени от мъка и ужас, те ходеха с изтънели, трепереща нозе и се подпираха по стените от изтощение. Угаснали бяха и гласовете им или бяха продрани, та някои едва шепнеха или ломотеха глухо, или хъркаха задавено и това не беше човешки говор. Още по-тънички, още по-глухи, още по-беззвучни бяха гласчетата на децата, а плачът им се чуваше по-жален. Ларисчани се събираха на тълпи пред празните хранилища, пред правителствения дом и чакаха там напразно по

цели дни и нощи или скитаха по улиците и просеха един от друг, молеха се един на друг:
— Хляб... Децата ми умират...
Водохранилището беше отдавна пресушено, бързо се изчерпваше водата по кладенците, та управителите сложиха стражи и не даваха да се черпи нощем, за да се набира за през деня, доколкото можеше да се набере в една нощ.
— Хляб... Вода... Водица... — просеха ларисчани и се молеха един на друг.
През първите две години бяха изядени всички храни, които се намираха в града, изядено беше и всичко друго, което малко поне приличаше на храна, изровени бяха всички зърна и корени от земята, които можеха да се гълтат. Пазеше се по нещо храна за войниците, та най-много при тях ходеха ларисчани да молят и просят, висяха по цели дни край крепостните стени и кули, дето имаше войници. През тия години бяха изядени и всички животни в града — волове, крави, коне, магарета, после започнаха ларисчани да избиват и изяждат кучетата, котките, всякакви птици, каквито можеха да уловят. За храна на войската изклаха и конете на конницата.
Ларисчани ловяха жаби, змии, гущери, мишки, плъхове, доколкото бяха останали в изгладнелия град, търсеха бръмбари и червеи в земята, тикаха в устата си всякаква гад, каквато им попаднеше в ръцете. Ходеха да ровят и по бунищата, изяждаха всяка гнилоч, която намираха там.
Целият град беше затихнал. Тихо беше и денем, и нощем по улиците и площадите, по къщите, особено по къщите и градините на заможните, които дояждаха скришом, каквото имаха още за ядене, и по-трудно се решаваха да излязат на лов по жаби и червеи или по градските бунища. Тихо беше дори и по крепостните стени и кули, дето бяха събрани хиляди млади мъже. По целия град нямаше нито едно куче да залае, нито един петел да пропее. Не се чуваше ни песен, ни вик, ни врата да хлопне — людете се влачеха по улиците с безшумни стъпки и не бе останал в тях ни глас, ни каквато и да е сила...
Тая пролет не се изправиха български глашатаи да викат пред стените на обсадения град, да искат работници за полето. Вождът на варварите знаеше какво става в града и чакаше търпеливо.

Нямаше да чака още дълго. Мнозина се чудеха защо българите не се и опитваха да влязат в града. Ромейските войници по стените на кулите нямаха много сили да държат копие и да въртят меч. То се виждаше и отвън, виждаше се и отдалеко: не се случваше вече ромейски войник да опъне лък по българите, които ходеха спокойно едва ли не край самите стени на града, не се намираше някой поне да ги изругае от високите кули. Обсадените не само бяха изтощени до такава степен, че пестяха всяко свое движение, но бяха и намалели по число от глад и всякакви болести. А Самуил Мокри не искаше да пролива кръв без нужда.
Из града се говореше, че управниците трябва да отворят градските порти. Между ромеите в Лариса имаше и славяни, стари жители на тоя град. Преди те и не показваха своя произход или пък се бяха загубили между по-многобройните тук ромеи. Тия прикрити и неприкрити славяни първи започнаха да говорят за предаване на града — някоя славянка най-напред на мъжа си ромеец или славянин на приятеля си ромеец, но скоро и мнозина от ромеите се поведоха по тая дума. Започнаха да се събират пред правителствения дом още по-големи тълпи от дрипави и изгладнели люде, стояха там и глух ропот нахлуваше по ходниците и стаите на голямата сграда. Людете не се решаваха отеднаж да дигнат силен.глас, ала най-сетне започнаха по един, по двама, по неколцина тук и там, докато завикаха всички:
— Отворете градските порти!...
Не беше много силен тоя общ вик на стотици и хиляди люде, но така, заглъхнал и колеблив, беше още по-страшен. В правителствения дом се събираха всеки ден управниците и градските първенци, кога по неколцина от тях, кога всички, и те отпаднали, и те изгладнели и болни, събираха се да решават и пререшават без полза едни и същи неща. Те чуваха безпомощни виковете и воплите на живите мъртъвци, които се събираха всеки ден вън и викаха все по-отчаяно:
-— Отворете градските порти! Нека влязат българите! Нека ни избият! А може да са и по-милостиви...
Събираха се тълпи и пред домовете на управниците, трупаха се люде денонощно по църквите и най-вече в главната градска църква, където бяха мощите на свети Ахил, който някога, още

при Константина Велики, е бил епископ на Лариса, а сега беше почитан като покровител на Тесалия.
Като се събираха и пред домовете на управниците, на градските първенци, изгладнелите тълпи започнаха и да нахлуват в тия богати домове, да ги разграбват и разрушават с отчаяна ярост.
Тогава започнаха да викат и управниците, които докрай бяха очаквали помощта на императора:
- Пуснете варварите в града, с тях ще бъде по-добре!...
Вече всички повтаряха тия думи, макар да въздишаха и охкаха, имаше и такива, които проплакваха с глас от мъка и унижение:
- Ще легнем в нозете на варварите, да ни прегазят, няма друг изход...
Стратегът на града Ннкулица излезе пак сам против всички:
— Не, не! Ще отсека ръката, която посегне да отвори някоя от градските порти!
Страшно беше лицето му, изпито, с провесени дълги мустаки, с остри сиви очи, изблещени и сякаш вече безумни. Той беше нисък на ръст, но като че ли враснал в земята и необикновено широк, целият изграден от едри кости, но сега измършавял, та беше като в желязна кутия в желязната си броня и мечът му изглеждаше огромен.
Колкото и да беше упорит и властен, той не би могъл да устои сам срещу всички, срещу целия град, но с него бяха и други някои от военачалниците, а и някои от войниците.
— Ти защо не излезе да прогониш с меч мизите* — викаха някои по-смели срещу него, а той отговаряше:
— Аз излязох. Исках да изляза пак, но тогава вие ме спряхте, а сега българската сила е по-голяма и много по-голяма. Аз пак ще браня града, но сега от стените му, зад портите му.
(* Българите са били наричани и мизи.)

Някои се осмеляваха да се присмиват на ромейския му език, понеже той говореше лошо по ромейски, но не смееха да му сторят нищо повече и с това изливаха яда си срещу него.
Това продължи още някое време и наистина беше вече истинско чудо, че имаше живи люде в Лариса. Но това, което не можеше да довърши гладът, довършваха го по-бързо болестите. Измираха по цели семейства и по града имаше празни къщи с разтворени

врати и прозорци, по стаите им гниеха трупове. Трупове гниеха и по улиците, нямаше кой да ги прибере и погребе, от тях се разнасяха и болестите. Всеки ден измираха по десетки, та и по стотици ларисчани и най-после дойде последният предел на търпението. Една ранна сутрин няколко жени се запътиха към северната градска порта, макар да се казваше, че тя е по-добре пазена и може би тъкмо затова тия жени се отправиха нататък. Към тях се присъединиха и мъже, после още жени и още мъже. Събра се цяла тълпа, която все повече нарастваше, колкото повече се приближаваше към северната порта. Людете вървяха тихо, едва някой ще пророни дума, ще изохка; никой никого не викаше, не канеше, всички знаеха накъде вървят тия люде и всеки тръгваше с тях, доколкото можеше още да ходи, или поне ги изпращаше с поглед. Никой не излезе и да ги спре. Нито дори Никулица, стратегът на Елада, сломено бе и неговото упорство. Когато стигнаха тия люде и се събраха може би до двесте-триста души при северната порта, войниците горе по кулите и стените сякаш не ги и забелязваха; едва някой ще се понадигне, едва ще извърне глава и да ги погледне. Дошъл бе последният предел на търпението. Тия поде отвориха тежката порта и пак никой не излезе да ги спре. Блъснаха и двете й поли в дебелите каменни стени с последните си сили. Дошъл бе последният предел... Войници на Самуила Мокри тутакси завардиха разтворената порта. Като се чу за северната порта, намериха се люде, които разтвориха една след друга и другите градски порти. Лариса се предаде.

Бяха хубави пролетни дни, макар едва в началото на месец бръзосок*, и като че ли природата извръщаше лице от людските беди и неволи, от людската ярост ц взаимна омраза. По хълмищата и поляните около Лариса, до самите й стени и негли повече там, дето се бе проляла човешка кръв, избуяла бе гъста, зелена трева, раззеленили се бяха върбите и тополите, цъфтяха плодни дървеса на бели и розови валма по цялото поле наоколо, също и в самия град, по изоставените дворища и градини. Върнали се бяха и щъркелите и дълго се виха над града разтревожни, докато накацаха по старите си гнезда; прелитаха от дърво на дърво, от храст на храст пойни птички, унесени в любовните си песни и в своите радостни грижи. Блестеше на

слънцето сребристият гръб на Пиней, проснала се на множество завои през зеленото поле. Най-голямата хубост в тия весели пролетни дни беше по небето, дето плаваха ту самотни, ту на цели върволици светнали на слънцето пролетни облаци, сякаш в самите дълбини на прозрачния лазур, и непрестанно променяха очертанията си, цвета си сутрин или в блясъка на пладнешкото слънце, или на залез. Не спираха своя ход небесните скитници и нощем, сега с друга хубост, в сребристата светлина на месечината, която по тия дни се издигаше цяла над далечните върхове на Олимп...

(* Бръзосок — април.)

Самуил Мокри не бързаше и сега да влезе в покорения град, а и войниците му едва ще се поспрат да погледат от разтворените порти накъм затихналите улици. Заповяда се най-напред да излязат пред градските стени всички ромейски войници с началниците си, с оръжието си, също тъй и всички управници. Войниците излизаха и всеки оставяше безропотно оръжието си, преди да влезе в редиците край самата стена; пред всяка порта се натрупаха купища всякакво оръжие, а обезоръжените войници стигнаха сега едва до две хиляди. Мнозина от тях бяха измрели през последните три години, други пък лежаха болни по крепостните кули и не можеха да излезнат, за да сложат оръжие заедно с другарите си. Самуил Мокри дойде със сина си и с всички свои по-големи началници при предалите се ромейски войници, попита най-напред за Никулица. Чу стратегът на Елада и се отдели от войниците си, пристъпи към победителя. Тогава Самуил слезе от коня си, слязоха от конете всички, които го придружаваха. Никулица посегна да свали меча и да го сложи пред нозете му, както беше според неписани военни закони. Водителят на българите бързо протегна ръка, да го изпревари:

— Не. Задръж меча си.

Никулица въздъхна и едва сега подигна очи да погледне Самуила. Гледаше го и Самуил; те бяха може би на една и съща възраст. Като помълча някое време, българският вожд каза:

— Научих се, че ти си задържал града толкова време и против волята на всички в тоя град, а нели си и ти българин?

Никулица отговори с глух глас, но като да се гневеше, че гласът му бе ослабнал:

— Аз съм се заклел да служа вярно на императора. Кръвта е друго нещо и е на второ място. Но какво можех да сторя сам... Аз останах сам срещу тебе.
— Ти изпълни клетвата си, а императорът те изостави. Клетвата е по-здрава, когато е според гласа на кръвта. Ти помисли добре, войводо, кому трябва да служиш отсега нататък. Аз ще почакам отговора ти, доколкото е нужно.
Самуил Мокри влезе в Лариса чак на третия ден. Преди това заповяда да се поправи градският водопровод, изпрати в града цял керван двуколки, натоварени с брашно и сол, нареди също да бъдат погребани и всички мъртви, които гниеха на открито. Градът започна да се съживява още като зашумя и заклокочи вода в пресъхналите глинени тръби на водопровода...
След падането на Лариса, тая последна крепост на ромейската власт в Тесалия, Самуил не се бави много по тия места. През последните три години, докато стоя нред стените на Лариса, той затвърди българската власт по цялата северна част на някогашна Елада, чак до Синьото море с Епир. Той остави от своите войници по всички тукашни твърдини и най-много в Лариса, дето остави и един от своите най-верни люде — младия болярин и тъмник Ивац, като заместник на българския цар. Засили Самуил Мокри тая своя войска по Тесалия и Епир с мнозина от тукашните български славяни, които записа и въоръжи като български войници. За да ослаби още повече властта на императора над тия земи, той събра и изпрати навътре в България всички тукашни по-заможни ромеи със семействата им, като раздаде техните имоти и всякакви богатства на българите, които остави на тяхно място. Събра и изпрати далеко на север всички тукашни ромейски управници и началници,също със семействата им до новородените деца. Дигна той от главната църква в Лариса и мощите на свети Ахил — закрилника на Тесалия, и ги изпрати също нагоре. От тия две области, които присъедини към царството, Самуил забра и много коне за войската — цели стада от прочутата тесалийска и епирска порода.
Като се връщаше вече и самият той към север ведно с останалата си войска, настигна някъде към големия завой на Бистрица върволицата на изселниците, които бе изпратил от Лариса. Настигна той най-напред една вече доста възрастна жена и едно

момиче на около седем-осем години; те бяха изостанали и вървяха сами далеко след другите изселници. Щом чуха зад себе си конски тропот, те се дръпнаха от пътя и жената дори посегна да защити с ръка момичето. Конят на Самуила забави ход под ръката му и се спря пред жената и малкото девойче. То беше дребничко и нежно, с бледо личице, но имаше необикновено големи тъмни очи и пълни със светлина. Виждаше се по облеклото му, че беше от знатно семейство, както и повечето от изселниците. Жената, която го придружаваше, беше по-бедно облечена и бе надянала на ръката си някакъв вързоп. Самуил попита на елински:
— Сами ли сте вие? Нямате ли други ваши люде? — Сами сме — отговори момичето преди жената, която, изглеждаше, се страхуваше повече от българите. Но тя веднага се съвзе и продължи вместо детето, дори с гняв в гласа си, макар гласът й да се давеше в сълзи: — Сами... Казаха да тръгваме и ние. А тя... самичка остана. Измря целият й род. И баща й комис* Каматерос умря сега, няма две недели. Какво искате от това дете!
(* Комис - комит, граф.)
Самуил Мокри се извърна рязко към людете, които го придружаваха:
— Аз не съм казвал да се изселват сами жени, деца!
Той се обърна пак към момичето и сърцето му се нажали много за него. Както беше на коня си, приведе се, протегна ръце:

— Дай, жено, това дете. Ще го потърсиш в Охрид.
Жената отвори уплашено очи, придръпна момичето към себе си:
— Кой си ти? В чии ръце ще го предам... Аз съм му сега и майка, и баща и... Отгледала съм и него, и клетата му майка... Не ми го взимай!...
Българският вожд рече:
— Аз съм Самуил Мокри. — После, като видя какъв още по-голям страх се изписа по лицето на жената, протегна ръка надире, да покаже сина си, и добави:
- И аз съм баща. Ето сина ми.
Жената подигна момичето и му го подаде с разтреперани ръце. Самуил го сложи в скута си, попритисна го топло към себе си —

усети той как трепереше и детето с цялото си телце. Той пак се обърна към людете си и посочи с глава жената долу:
— Кажете да я качат на кола. И всички жени и деца от тях да се качат на коли.
Самуил настани още по-удобно детето в скута си и тръгна. То се приведе да види къде остана дойката му, гласецът му звънна:
— Титти Фросо! Да ме потърсиш в Охрид... – Като отминаха малко по-нататък,то се извърна плахо към страшния български вожд, погледа го с големите си очи и рече, види се, както са го учили:
— Аз съм Ирина Каматерос. Ти имаш ли момичета като мене?
Самуил кимна мълчаливо; по устните му трепна усмивка.

XIX

Новият император Василий Втори най-сетне разби своя опасен съперник Варда Склир и като остави на изток пълководеца си Варда Фока, обърна се към българите на север и запад. Преди това още, колкото и да бяха големи грижите му в Азия и Италия, той следеше зорко какво става в България, знаеше всичко за тамошните събития. И готвеше удар срещу мизите, като се мъчеше да подчинява на ума си големия гняв спрямо тях, който се бе събирал в сърцето му от много години. Той започна хитро н ловко, ала беше още млад и в лоши за него часове се оставяше да го води повече гневът му и жаждата му за мъст. Той имаше свои люде навсякъде в България — ромеи, власи, арменци, а също и от българите. Като знаеше за безсилието на българския цар и за голямата сила на Самуила Мокри, той започна най-напред с Арона Мокри. Откакто седеше Арон в Средец, много пъти бе въртял опашка пред вратите на Константинопол като бездомно куче, което чака да му подхвърлят кокал. Василий Втори знаете н за Варвара, съпругата Аронова, която пред нищо не би се спряла, за да стигне до най-голяма власт в царството. Тя и сама се грижеше да праща в Цариград такива вести за себе си. Василий знаеше от свои люде, приближени и много близки на Варвара, че тя ненавижда своя развратен мъж и е готова дори да посегне върху него, за да постави себе си на първо място, макар и чрез своя първороден син Иван-Владислав, който сега беше още

невръстен юноша, но във всичко й беше покорен. Оттам и започна ромейският император с тънкия си ум.
Василий изпрати скришом направо до Варвара Аронова саморъчно свое писмо, което привидно можеше всякак да се разбере, но истинският му смисъл беше едно неочаквано и несънувано от нея предложение: императорът на ромеите чувал и знаел за необикновените качества н добродетели на нейния най-голям син и като грижовен брат, който мисли само за истинското щастие на сестрите си, а не за нетрайните неща в живота, помислил за едно щастливо сродяваме, разчитайки в същото време на нейния ум и на нейното майчино сърце. Нека тя да помисли какво би значило това за нейния син, той всичко оставял на нейната прозорливост, а мислел само за доброто на по-малката от сестрите си. Василий изпрати това писмо на Варвара и след това остави тя да реди нещата, понеже той всичко предвиждаше.
Варвара съвсем загуби ума си от това писмо на императора и започна да реди работата с голямо усърдие, но с малко ум. Тя затвори мъжа си в една малка стая, сложи го да седне на маса за писане и го накара да напише писмо на императора, но колкото пишеше той, още повече тя му казваше и повтаряше какво да пише. И Арон писа, че те двамата с жена си, а също и техният първороден син целуват ботуша на императора, който е най-велик господар на земята и наместник на Исуса Христа, лежат ничком пред него и не смеят да дигнат очите си към светлия му образ от благодарност за преголямата чест, която им прави, като иска да се сроди с тях. Арон написа още много такива унизителни думи до чуждия господар и на края завърши, пак тъй заедно, с жена си, че те и техният син, и всички техни люде са готови да изпълняват във всяко нещо волята му, а те са първите люде в българското царство, дето царува един убог човек без пол и без каквато и да е друга сила.
Тук Арон, пиян от радост и гордост, спря да пише и се изпъчи надменно срещу жена си:
— Стига е царувал тоя скопец!
Варвара кимна, но в погледа й имаше друга мисъл и тя попита със затихнал, равен глас:
— А другият?
Арон хвърли перото на масата и наоколо пръсна чернило:

— И него ще затрия! До корен.
Те не споменаха име, но и двамата знаеха за кого говорят. Все пак Варвара познаваше добре своя мъж и поиска да го изпита, макар това да беше без полза:
— Той ти е роден брат.
— Брат. Той пръв ще ми попречи и най-напред неговата глава ще взема! Не признавам брат, като е пред мене царският престол. Е, най-после!
Колкото и да познаваше тия двама люде, Василий Втори много се изненада, като получи това тяхно писмо и от готовността им да му се подчинят във всичко. Като стигна работата с тях дотам, той помисли и за Самуила, понеже от него се боеше повече, а за царя и не помисли. Василий знаеше, че Самуил Мокри, след като затвърди българската власт дълбоко на юг, от някое време строеше на един остров в Преславските езера голяма църква и твърдина за себе си; императорът знаеше и това, че Самуил странеше вече от жена си и живееше повече с друга жена, която криеше на тоя остров. Императорът не измисли друго нещо, за да улиса и заблуди Самуила, а изпрат при него двама най-изкусни строители, изпрати ги през Италия; те й наистина бяха италианци, уж случайно попаднали в Охрид. Така и казаха на Самуила, че случайно минават оттук, а той ги заведе на острова сред Малкото езеро и скоро остана удивен от тяхното изкуство. Те работеха добре и най-добре, но в същото време не забравяха и по-главната задача, която им бе възложил Василий Втори — да насърчават и увличат все повече Самуила Мокри в неговото строителство. Това не беше трудно за тях, защото в сърцето на Самуила наистина гореше такава страст. Те го подучиха какви още по-големи и по-хубави сгради да издигне на острова, за да го направи удобен и приятен за живеене, но също и яка твърдина за себе си; подучиха го да изгради макар и по-малки твърдини и по другите острови в двете езера.
— Така, сред тая вода и сред тия планини — казаха му те — никоя земна сила не може нищо да ти стори и ти ще бъдеш по-силен от всеки друг господар.
Като увличаха него по тоя начин, те увличаха все повече и себе си. Самуил и не можеше да допусне, че такива люде, дошли от чужда земя и не от изток, а от запад, могат да бъдат оръдия на

ромейския император. Той от своя страна следеше зорко какво ставаше в Цариград и така стояха работите там, че не допущаше новият император да посмее да предприеме нещо против българското царство за още някое време, а още по-малко можеше да знае императорът неговите скрити кроежи. И се зае да строи с голяма страст цял един град по островите в двете Преспански езера, та и с име го назова — Преспа.
В същото време Василий, насърчен от писмото на Арона, бързаше да изведе докрай своите планове и писа второ писмо, сега направо до него, като му съобщаваше открито, че е готов да даде сестра си за съпруга на сина му Иван-Владислав, макар да е той още непълнолетен. «Това — добавяше императорът на края на писмото си — ще бъде може би и по-добре, за да има достатъчно време моят бъдещ зет и брат да се подготви за голямата длъжност и власт, която ще легне на неговите рамена, заедно с венеца, който ще бъде сложен на главата му.»
В Средец започнаха да се готвят за царска сватба и най-напред Варвара. Като жена и още повече със своя нрав, тя беше склонна към суета и всякакъв външен блясък, та не пожали парите си, накара също мъжа си да изпразни и ковчега на комитското управление едва ли не до дъно и все това му повтаряше:
— Ти ставаш сват на ромейския император! Трябва да посрещнем достойно в дома си неговата сестра и людете, които ще ни я доведат...
Арон изпълняваше всяка нейна дума, но скришом и от нея таеше други мисли, старите свои мисли и желания — да стане той първо цар, преди да стане баща на цар. И сега още, преди да е седнал на царския престол, той се чувствуваше като цар, редеше живота си по царски, както разбираше и знаеше. Оживяха в него всичките му бесове и с още по-голяма сила. Не се свенеше от нищо, не се боеше от никого. Пировете му продължаваха по цели седмици ту в Средец, ту в палата му в Разметаница, където завличаше по цели тълпи развратници като него, мъже и жени, и още повече свои угодници. Той се хвалеше, че ще стане цар и всякакви хитреци, алчни користолюбци се влачеха по петите му и още повече разпалваха в него суетни желания, голямото му пустославие. И като виждаше как всички около него му се прекланят, величаят го и го прехвалват, други пък, още по-

лукави, преструваха се, че треперят от неговата мощ, той ставаше още по-безогледен, ставаше жесток мъчител и жестокостта му го развеселяваше. Арон беше най-често пиян и в него вече нямаше никакви колебания и задръжки. На пировете се играеше с кокалчета на големи пари и разни други скъпи вещи. Арон беше алчен за всяко голямо богатство и тъкмо в тая нечестива игра търсеше да се насити. Караше людете да играят и понеже му се бояха, те сядаха да играят с него. Той ги мамеше и ограбваше открито, те се оставяха да ги мами и да ги ограбва. Те очакваха да стане цар, за да грабят, да мамят и те под неговата царска закрила. Но имаше някои от людете му, които не се оставяха да ги ограбва или пък нямаше какво повече да сложат в играта. Арон ги принуждаваше със сила, биеше ги, а кмета на Вакарел, който беше и подвойвода, той удари с нож, та подвойводата едвам и оживя.

Варвара, жена му, знаеше всичко; между най-приближените му люде тя имаше свои люде. Тя нямаше време да го обуздава и не можеше да го обуздае. Сега тя всичко кроеше и строеше с най-големия си син, който трябваше да стане цар. Иван-Владислав едва-що бе навършил дванадесет години, но беше много досетлив за годините си. Не беше нужно да се говори много с него,-да му се обяснява и разяснява. Варвара му каза, че трябва да стане цар, а той не се учуди на това и бързо се научи да се държи като цар, доколкото можеше на своята ранна още възраст. Той се боеше от безпътния си баща, срамуваше се от него и го мразеше в сърцето си, а сега сама грижовната му майка разпалваше в него омраза към родния му баща. И вече всичко друго беше по-лесно за дръзкото момче. Варвара му каза, че трябва да се ожени и то чакаше невестата си. То караше по-малкото си братче и двете си сестри да му стават на нозе и да му се покланят; другарите си, доколкото ги имаше, караше да му се покланят още по-дълбоко и да му плащат данък — разни момчешки ценности и играчки. Слугите бягаха от него, доколкото им беше възможно — биеше ги и ги мъчеше по всякакви начини, за да усещат те неговата царска власт. С тоя свой син Варвара Аронова се готвеше да изпревари във всичко самонадеяния си мъж. Тя искаше не по-малко от него да стане царица, но не искаше да върви против волята на императора, предпочиташе да си остане майка на

малолетния цар и с това да държи в ръцете си царската власт за дълги години.
Получи се най-сетне вест, че невестата на бъдещия цар е тръгнала от Цариград. Арон Мокри изпрати люде да я посрещнат чак по тесninите към Траяновата врата. Тоя човек таеше някакви греховни мисли, които и не можеше да спре в своя нечестив ум, но не се решаваше да ги разкрие, а ги показваше в безсрамните си шеги. Една сутрин, докато лежаха в съпружеското си легло, той се присмя на жена си, че вече е остаряла и току започна да се дави в нечист смях:
— Тя, ромейката, дето ни иде, най-напред с мене трябва да полежи... Женихът й е невръстен... аз по-добре ще я науча... хе-хе-хее...
Жена му едва не го изгори с погледа си.
Не пощади той и детето си, и то пред други люде; все тъй уж на смях, а то беше, за да насити греховното си сърце.
— Ти, синко — каза му той със светнали очи и с криви устни, — като почне женичката ти да те мъчи, прати я при мене... аз ще я укротя по-добре...
Ала като дойде в Средец очакваната невеста, дори и той, безсрамният Арон Мокри, се стъписа. Тя беше много стара за такъв жених, който едва-що бе навършил дванадесет години; беше и много грозна, с прекалено ярко начервени страни, за да прикрие нездравата бледост на лицето си. Беше и много надменна — едва се поклони дори и пред свекъра си, едва ще пророни една или две думи на своя език. Така, изглежда, бяха я научили и тя прекаляваше в усърдието си, но това продължи малко време.
Като седнаха на първия тържествен обед, тя посегна, преди да я поканят, и дигна чаша с вино. И жадно го изпи, за обща почуда; това, види се, беше слабост у нея и не можеше да я овладее. Като изпи толкова вино наеднаж, започна бързо да се разнежва и да се топи, бързо отпадна от нея, като ненужна черупка, всякакво притворство и строгост, и надменност. Разтвори уста и да се посмее, и да поговори, а и към виното посягаше още по-смело.
Гостите на трапезата започнаха да се споглеждат макар да бяха виждали те и по-големи чудесии на трапезата на Арона Мокри. С това и мина донякъде, с тия погледи, с пошушвания и посбутвания — на сестрата на могъщия император се позволява и

повече. Развесели се и Арон, с него и гостите му; само Варвара Аронова пазеше своето свекървино достолепие, също и невръстният годеник гледаше годеницата си някак учудено, но и с бдителни очи.
Не се засмиваше, не се развеселяваше и севастийският митрополит, който бе довел годеницата от Цариград с други още неколцина придружници. Той седеше срещу Арона и виждаше отблизу годеницата, която седеше отдясно на бъдещия си свекър. Беше умен и ловък човек, вече доста побелял и само дебелите му арменски вежди бяха все още съвсем черни. Той и преди това знаеше с каква тежка задача бе го натоварил Василий Втори, но виждаше сега, че годеницата насреща правеше задачата му още по-трудна. Малко по-късно тя и всичко провали с няколко свои непремислени думи. Виното, което пи без въздържание, бе ръзмътило слабия й ум и тя вече не внимаваше що говори, та бе събрала върху себе си погледите на всички сътрапезници. Изтънелият й гласец режеше ухото на митрополита и по едно време той чу:
— Моят братовчед императорът...
— Как тъй твоят братовчед! — прекъсна я дрезгавият глас на Арона.
Севастийският митрополит усети как спира дъхът му, но усети също и тежкия поглед на Арона върху себе си. И преди да успее да се намеси, отново се чу гласецът на годеницата, сега още по-тънък и по-остър:
— Ами да! Императорът ми е братовчед, това знаят всички, макар да не ми е дадена княжеска титла. Майка ми е била от прост род, но е била най-голямата хубавица... Да, и...
—- Ти не си ли сестра на император Василий Втори? — прогърмя гласът на Арона из цялата зала и всеки шум и глас замря. Годеницата опули уплашени очи в митрополита, от него търсеше помощ, но се смути още повече и се опита сама да поправи грешката си:
— Да... аз съм му като сестра, почти сестра... — И току й дойде друга мисъл, сякаш на свой ред да сплаши бъдещия си свекър: — Ами ако съм истинска княгиня и негова родна сестра, той тук ли, при вас ли ще ме изпрати!

Варвара Аронова първа разбра всичко, скочи от стола и обърна рязко гръб на ромейката, която седеше от лявата й страна.
— Те са ни излъгали! — чу се гневният й шепот. Тя направи знак на сина си да я последва и се запъти бързо към най-близката врата.
Севастийският митрополит махаше ръце, дърпаше брадата си и се опитваше да каже нещо, също и другите придружници на годеницата, както бяха насядали на почетни места между другите гости, ала в залата настана голям шум, раздвижиха се всички, заприказваха един през друг. Само един човек в цялата зала стоеше спокойно, изправен до главната врата, и внимателно следеше ту Арона, ту митрополита, ту годеницата, пък и всички около тях.
Това беше главният виночерпец в комитския дом, а всъщност — предрешеният богомил Яков Рун. Той видя как скочи и Арон, който се залюля на несигурните си нозе и току блъсна трепезата пред себе си. Дигна се още по-силен шум и трясък, и вик. Арон размахваше и двата си юмрука пред лицето на митрополита, който нещо го увещаваше. Богомилът не можеше да чуе какво си говореха те, но видя как Арон Мокри отеднаж извади късата кама, която винаги носеше на колана си отпред, и току мушна с нея митрополита в корема, като на шега.

Настана още по-голяма бъркотия, жените се разбягаха с писъци и се струпаха по вратите, забързаха след тях и другите гости. В общия шум й викот ясно се дочуваше гласът на Арона, който ругаеше с най-груби думи и Василия, и лъжливата му сестра, и пратениците му. Богомилът се спусна нататък, следван от неколцина слуги, които бързо изнесоха от залата ранения митрополит.

Самуил беше далеко от Средец, но знаеше какво става там. Богомилът Рун пращаше при него в Преспа свои верни люде винаги когато беше нужно. Богомилът не беше успял да разкрие как се беше стигнало до тая нестанала сватба, но съобщаваше на Самуила за всичко, което виждаше в дома на Арона. Самуил очакваше да получи покана от брата си, но се готвеше да отиде на тая чудновата сватба и без покана. Тъкмо по това време получи

последното писмо от богомила: «Както ти известих, годеницата пристигна и я доведе един владика и други трима люде на императора, но най-голямо беше богатството, което донесе с двадесет и пет коли, за да затвори очите на всички и да не видят каква невеста бе изпратил ромеецът на твоя брат. Излезе, че тя не е сестра на императора, тя сама си каза, като изпи повече вино, отколкото можеше да понесе главата й. Узна се после, че тя била развалена жена и била омъжена вече един път. Това признаха пратениците, като ги свалиха в подземията на затворнишката кула и горещото желязо ги накара да заговорят. Аз също слязох в подземията и казаха те още, че твоят брат и императорът Василий имали съюз, но не знаеха що да кажат повече и наистина не знаеха, щом единият умря от мъки. А твоят брат, като узна, че императорът го измамил, прободе с ножа си владиката и после нареди да го изгорят на клада и днес го изгориха насред града, та целият град се събра да гледа. Невестата прогониха, но твоят брат пак задържа всички коли и цялото богатство, което донесе тя, и не го върна на императора. Това е всичко и може да има и друго нещо, което аз още не знам и се трудя ден и нощ да го узная... »

Арон Мокри прободе с ножа си севастийския митрополит и го изгори на клада. Върна той на Василия и лъжливата годеница, като нареди да я качат на едно шугаво муле, а двама от нейните придружници, които бяха останали живи, вървяха пеша след нея и така трябваше да вървят до Цариград. Те наистина вървяха тъй до Траяновата врата, където беше сега границата с Византия. Тук лъжливата сестра на императора се уплаши от него и не искаше да върви по-иататък, но двамата придружници, като бяха вече на своя земя, подкараха я насила. Богатите невестини дарове Арон Мокри задържа за себе си, като награда сякаш за унижението, което трябваше да понесе.
Тая случка се прие по цяла Византия като голяма грешка и като лекомислена игра на Василия Втори, При все че бе сразил Варда Склира и да бе пръснал неговите привърженици, Василий имаше още много и много врагове по цялата империя, които се радваха на грешките му и злословеха против него. Младият император носеше тежък товар и черна сянка върху себе си най-напред

поради своята майка императрица Теофано, която помогна да бъде убит вторият й мъж и искаше да се омъжи за убиеца му. Тя беше много хубава, но беше грешна жена и я наричаха разпасана кучка.
В себе си той се срамуваше за родната си майка и я презираше, а тоя срам беше голямо бреме за сърцето му. Носеше го със скрита мъка, която не можеше да сподели с никого. И колкото беше горд по рождение, тая скрита болка на душата му го правеше още по-горд, изпълваше го с ненавист едва ли не към всички люде, с недоверие и гняв. С това императорът отблъскваше людете и те го мразеха, враговете му бяха многобройни. Ала той бе седнал на бащиния си престол, след като бе надвил един опасен свой съперник, и всички се бояха от него.
Василий чу и сега за злословията против него — винаги имаше кой да му донася, но те не разколебаха неговата самоувереност. Той знаеше в себе си, че бе постъпил правилно и бе постигнал своята цел. Той нареди тая игра с Арона Мокри най-напред за да го унижи, да го направи смешен и жалък; ако пък средецкият комит би приел играта му, би станал негов послушник. И най-сетне, както и стана, той би предизвикал императора да дигне меч срещу него. Василий бе предвиждал трите тия възможности и в третата бе сполучил.
Той не искаше да знае за безбройните глупци и слепци в обширната си империя и не почете дори най-приближените си помощници, да им обясни какво бе целил и какво бе постигнал с тая своя игра. А тя продължаваше. Щом се получи в Цариград вестта за мъченическата смърт на севастийския митрополит, Василий прогласи война срещу България и спомена името на нейния цар-скопец само с думи на голямо презрение. Надигна се срещу него още по-голяма вълна на недоволство и неодобрение, но той никого не питаше и от никого не се боеше. Не зачете дори и своя пръв пълководец Варда Фока, който по това време пазеше пределите на империята откъм изток. Василий бързаше и поради своя гневлив нрав,и поради своята младост — по това време — лятото па 986-а година — той едва-що навършваше тридесет години.
Не дочака и времето да се поразхлади, ами дигна войската си посред лято, по най-големите горещини. Нареди всичките му

войски по тия предели на империята да се съберат в Одрин и останалите по-нататък, доколкото ги имаше — в Плъвдив. Той самият тръгна от Цариград с главните сили. Взе със себе си и Лъва Дякона, който по това време беше един от най-добрите книжовници и летописци на Византия; Василий Втори не даваше вид, че обича славата, държеше се строго и най-скромно между людете си, но в себе си вярваше, че е роден да стане велик император, с велики дела и поведе книжовника, който трябваше да бъде с него като жив свидетел на историята.
В Одрин се събра войска до двадесет и пет хиляди души и в Плъвдив се присъедини към нея още една мерия*. Тук, в Плъвдив, той остави с три хиляди войници Лъва Мелисин, който трябваше да пази проходите по Хемус откъм Мизия, за да не се появи оттам българска войска в гърба на главните ромейски сили.
(* Мерия — полк от пет хиляди войници.)
Едва оттук, от Плъвдив, Василий подреди войските си за боен поход право срещу Средец. Уверен, че ще вземе бързо тая голяма българска твърдина, той кроеше да стигне и до Ниш, та да разкъса България на две половини и така по-лесно да я покори.
Начело на войската му вървеше един отред от леко въоръжена конница, на около две хиляди сажена пред главните сили. След тая предна част вървеше друга една, много по-голяма част, също конница, но въоръжена с тежки копия и мечове, с тежко бойно облекло — шлемове с високи гриви, брони, железни раменници, лакътници и наколенници, тежки подковани обуща. След тях вървеше пехотата, по трима в редица, полк след полк; тя също беше въоръжена с мечове и щитове, но които полкове носеха тежки копия, не носеха лъкове и колчани. Имаше цели полкове само от стрелци, които бяха въоръжени тъкмо с лъкове и големи торби със стрели, с къси копия. Цялата пехота беше добре въоръжена, облечена в желязо и здраво обута; начело на всеки полк яздеше войводата му и неколцина от другите началници, също на коне, а останалите му началници яздеха ту от едната, ту от другата страна до самия му край. След пехотата вървеше главната част на конницата, след нея се клатушкаха на тежките си колела бойните машини — обсадни кули, балисти, катапулти, тарани, а на края пълзеше обозът, следван, пак на няколко хиляди сажена, от един отред лека конница, която пазеше гърба на

войската. Облак жълтеникав прах, дигнал се ниско над пътя, в нозете на войниците и конете, над самите им глави, се влачеше заедно с тях, повлякъл се бе и след тях като огромна опашка, която чезнеше далеко назад. Шлемовете на войниците, оръжието, облеклото им, лицата и дори веждите им бяха покрити с прах, обилната пот чертаеше вадички по страните им, белееха се само очите или зъбите между сплъстени в прах и пот бради и мустаки. Но жарките слънчеви лъчи проникваха и през тия гъсти валма от горещ прах, блестяха на слънцето широките острия на копията и секирите, шлемовете и желязото по облеклото на войниците, позлатата по началниците им. В тия юлски дни по небето нямаше нито едно облаче, а и то изглеждаше някак избеляло и сякаш също забулено в горещ прах. Ту по-близо, ту по-далеч от пътя се надигаха гори, неподвижни в застоялия въздух, та и оттам не полъхваше никаква прохлада. Намалели бяха и водите на Хебър*, а потоците, които пресичаха пътя, бяха и съвсем пресъхнали. Когато се чуеше да зашуми вода край пътя — реката или някой скрит в храсталаците извор, войниците се хвърляха нататък на тълпи, блъскаха се и се караха с продрани гласове, газеха във водата, а други лягаха върху нея и пиеха досам нозете им дигналата се мътилка. Пътуването продължаваше от сутрин до вечер, едва на пладне войската се отбиваше встрани от пътя за непродължителна почивка и докато получи обеда си. Тръгването и спирането се известяваше с остър вой на медни тръби, войниците ги очакваха и ги забелязваха отдалеко как блясваха в прашния въздух, преди още да чуят познатия звук.
(*Хебър — река Марица.)
Някъде по средата на дъгата, негли безкрайна колона се движеше арменската пехота на императора и сам сред нея, върху своя едър кон, яздеше той — Василий Втори. Тая войска от две тагми* наемници-арменци беше като лична стража на василевса, най-добре въоръжена, най-добре платена, но и със строг ред; нейното оръжие беше по-тежко, по-тежки бяха и грамадните й щитове от биволска кожа, и облеклото й беше цяло в мед и желязо, ала нито един от тия войници не се откъсваше от редиците да тича за вода, преди да се чуе знакът за почивка. А сред тях беше императорът — и той цял в желязо, дигнал едрата си глава, изпънал широките си рамена, сякаш и не усещаше огъня на юлското слънце.

(* Тагма –полк от хиляда войници.)

Войската вървеше по цели дни и безкрайният прашен облак с нея, над нея, като че ли върху отмалелите рамена на войниците. Не се чуваха ни викове, ни песни, рядко ще проговори някой тук или по-нататък, ще изругае някой или ще кресне сърдит началник, или ще се дигне врява, когато се втурнат войници за вода близу до пътя. Чуваше се непрестанно само глухият тропот на войнишките стъпки или на конските копита, разбърканият, безреден удар и звън на оръжията, късото сблъскване на два щита и, на края на дългата колона, тежкото друсане и търкаляне на бойните уреди и обоза, оглушителното скърцане на безброй колелета. В пресъхналия прах, който пълнеше очите, засядаше в гърлото, скърцаше между зъбите, под слънчевия пек, в затопленото облекло, с тежкото оръжие на кръста, на раменатa им; войниците си мислеха, че пътуват през самия пъкъл и пътят им няма да има край. Заповядано беше да вървят и те вървяха. Никой не помисляше да се спре, да се върне. Страшна и непреодолима беше силата, която бе ги направила войници, караше ги да вървят по тоя път и навсякъде, караше ги да се бият и да мрат — страшна сила, тайнствена, незнайна, но беше с тях, в тях, по петите им. Императорът беше нейният най-голям заповедник; след него беше началникът, след него — по-малкият началник; неин заповедник беше и глашатаят, който свиква войниците. Те всички заповядваха на войника, караха го да носи оръжие, да върви по цели дни, да се бие, те можеха и да го убият. И всичко това изглеждаше по-иначе, когато войникът беше сред другите войници, заедно с тях, изглеждаше като нещо редно и свое, дори понякога беше и весело, и приятно, сладостно — когато изпревариш врага и го убиеш, когато влезеш в чуждата страна, в чуждия град, когато можеш да напълниш торбата си или да уловиш жената на врага...
Войската вървеше като огромно, многоглаво чудовище, но без своя воля и вървеше там, където го водеха, където му заповядваха. Ето сега през самия пъкъл. Войникът страдаше жестоко — нажеженият му шлем го изгаряше, копието му тежеше, бронята му го смазваше, нозете му бяха премалели и бяха разранени в тежките, широки обуща, но той и не мислеше да

спира; той се задъхваше, очите му горяха от праха и слънчевия блясък, гореше и пресъхналото му гърло, но той ще наругае другаря си, който едва се е блъснал в него или го е изпреварил на извора, ще прокълне слънцето или праха, или дори началника си, но и не мисли да се спре, да захвърли оръжието, да се върне в родното си село. Непреодолима, непобедима и тайнствена е силата, която го води, тласка го напред. Тя е тук, по петите му и в самия него също. Тук е и императорът, нейният повелител. Василий Втори, василевсът на ромеите, яздеше сам сред своята тежко въоръжена арменска пехота. Почти ниският му ръст личеше и както бе седнал на седлото, полюшваше се гъвкаво и след продължителна езда — здраво и силно беше младото му тяло. Лицето му беше широко и още по-мургаво под сенницата на шлема; строго и някак отвисоко гледаха големите му очи изпод дебели, правилно извити черни вежди, но още по-черни бяха очите, та и погледът му изглеждаше тъмен и тежък.
Черни и доста гъсти мустаки се спущаха от двете страни на стиснатите му розови устни и се губеха в гъстата, също тъй черна брада. Той беше облечен в просто началнишко облекло, също цял в желязо и само обръчът на шлема му и раменниците на бронята му бяха от бледо, почти бяло злато, както и коланът, на който висеше мечът му, беше извезан със златни нишки. Войници вървяха на десет разтега пред него, също на десет разтега зад него и никой не смееше да наруши това разстояние. Василевсът по цели дни не приказваше с никого. Щом се спираха за обедна почивка или за нощен престой, палатката му биваше построявана невероятно бързо, макар че той чакаше търпеливо. Около него веднага се събираха всичките големи началници начело с първия му помощник, командуващия западните войски Стефан или, както го наричаха поради късия му ръст, Контостефан, ала императорът стоеше и чакаше мълчаливо. Когато заговореше, говореше ясно, отсечено и накъсо, с по няколко необходими думи, като че ли винаги изричаше заповеди. Той се затваряше в палатката заедно с личния си слуга и най-напред вземаше една студена баня. Хранеше се почти винаги сам и яденето му беше просто. Когато викаше някого от началниците в палатката си, то беше само по работа и най-често това беше първият му помощник Контостефан. Говореше се, че когато избирал първия

си помощник, предпочел Контостефана поради късия му ръст вместо Лъва Мелисин, който беше много едър — императорът не искал да се чувствува пред него още по-нисък.
Василий Втори имаше своя широка и удобна палатка, къпеше се със студена вода до три пъти на ден, ала иначе и той понасяше всички мъчнотии на похода. Яздеше с войската от преход до преход, и той под жаркото слънце, и той в праха, и той цял в желязо. Искаше да бъде образец за войниците си, но такъв беше и нравът му; той беше войник по рождение и в трудностите на войнишкия живот намираше някакво удовлетворение. Най-добре се чувствуваше сред войската си, на коня си, във воинското си облекло. Той беше сдържан, дори скъперник и в обикновения си живот в Цариград избягваше ненужни срещи с люде, гощавки и тържества и повече стоеше сам в покоите си, винаги зает с някакви военни или управнически кроежи. Той едвам бе успял да седне на бащиния си престол след тежка борба с опасни съперници и, види се, не се доверяваше никому. От десет години, откакто бе заел престола, огромните императорски дворци в Цариград приличаха по-скоро на манастири с тишината в тях и със строгия ред, който се спазваше през всяко време. Тая голяма сдържаност и строгост в императорските дворци се дължеше и на това, че в тях нямаше императрица — василевсът още не беше женен и, изглежда, не можеше да търпи жени близу до себе си. Жени имаше в дворците само доколкото налагаше това строгият дворцов ред и също между прислугата. Ала знаеше се от всички, колкото и тайно да ставаше това, че по един или два пъти в месеца в покоите на императора биваше въвеждан някой красив младеж. И тая порочна слабост на Василия Втори тежеше като мрачна сянка в душата му, той се бореше с нея, но не можеше да се освободи от нечистата й сила...
Василевсът яздеше сред войниците си, понасяше всички мъки на тежкия поход, но само той между тия десетки хиляди мъже вървеше по своя воля и знаеше накъде върви. Той бе тръгнал да порази българите и да ги покори, след като бе принуден да търпи десет години, откакто беше василевс, тяхната дързост и всичките им предизвикателства, та дори в известни часове и да се бои от тях за империята си, за трона си. Те бяха отхвърлили ромейската власт от Горна Мизия, бяха заели цяла Тесалия, също и Епир,

бяха посегнали към Сер и непрестанно нападаха западните предели на империята. Сега Василий Втори бе тръгнал да ги усмири завинаги и да ги подчини на своята воля. И вървеше уверено напред, към самото сърце на тая страна, но също тъй и към нейните богатства. Едва на петия ден след Пловдив, когато войската му бе навлязла в гористите и стръмни теснини към Траяновата врата, където беше и сегашната граница с българите, той почувствува някакво безпокойство в сърцето си, някаква неясна тревога. Гъсти гори и стръмни скали и ридове се издигаха от двете страни на пътя, едва ще се поотдалечат за малко и пак се надвесват над него.сякаш да го пресекат, сякаш да го преградят за тая многобройна войска или да се сгромолясат върху нея. Беше по-прохладно тук, шумеше успоредно с пътя бистра планинска река, ала високите дървеса и стръмнини често се надвесваха над самия път, та закриваха дори небето и прохладата, която полъхваше от тях, като че ли проникваше до самото сърце на императора. Боеше ли се той? От какво се боеше? В храброто му сърце бликна гняв, той махна с ръка, притичаха с конете си към него млади протокелиоти*.
(* Протокелиот – адютант.)

— По-бързо, по-бързо! — изрече василевсът, без да ги погледне. Те се спуснаха да предадат повелята му и не след много време, като започна от челния отред, безкрайната желязна колона на ромеите запълзя по-бързо по стръмния път през планините като огромно влечуго, което избързва към дупката си, заклатиха се и заподскачаха най-подир и тежките бойни машини...
Още щом излезе многохилядната византийска войска в равното Средецко поле, насочи се към Средец. Тук-там по предгорията от двете страни на пътя, по височините в подножията на Витош, също и по отсрещните височини се виждаха стражеви кули и малки твърдини, ала ромеите сякаш не ги и забелязваха. Ромейските редици се движеха по пътя, и тук в облак прах,през който блестяха оръжията и доспехите им, но се появиха сега и знамена по челните редици на полковете. Движеха се бързо, за такава голяма войска, самоуверено, ала началниците и, на първо място, императорът, а също и мнозина от войниците, забелязаха, че българите не бяха изненадани от тяхното появяване. По цялото

поле наоколо тоя ден не се виждаше жив човек от местните жители.По селищата край пътя, където войниците се отбиваха да търсят вода, ги посрещаше само кучешки лай. Рядко ще се забележи някой българин по стражевите кули или по малките твърдини, ще се мерне за един миг и пак ще изчезне зад стената.Местното население се криеше или беше изтеглено някъде, кладенците бяха напълнени с камъни, вадите низ полето или по селата бяха пресъхнали, види се, бяха отбити по-далеко от пътя.

Колкото полето около Средец беше безлюдно и пусто, толкова стените и кулите на града бяха отрупани с люде и отдалеко още се чуваха виковете им. Ромеите се настаниха близу до града и после го обсадиха бързо, според най-доброто военно изкуство. Бързо настаниха те и бойните си уреди, начесто един до друг около целия град. Имаше стенобитни уреди, стрелометни и други някакви, каквито българите не бяха виждали и едва сега трябваше да изпитат силата им, а пред всяка градска порта, на определено разстояние, бяха натъкмени по един или два «овни». Ала това изобилие на уреди като да развеселяваше българите, вместо да ги уплаши. Те се трупаха по зъбчатите крепостни стени и кули да наблюдават приготовленията на ромеите, махаха им отгоре и викаха по тях, ругаеха ги и ги проклинаха, заплашваха ги и им се присмиваха. Ромеите бяха по-сдържани, но и по-самоуверени. Все пак мнозина от тях се чудеха на неуместната развеселеност сред българите.

Това оживение по стените на обсадения град се дължеше най-много на Арона Мокри. Той научи за настъплението на ромеите още преди да преминат българската граница. Това го уплаши, но дойде и като облекчение за него. Той веднага изпрати вест до Самуила, но с такива думи, че съвсем да прикрие своите доскорошни опити да се подчини на ромейския император и да се съюзи с него срещу родния си брат. Арон се боеше повече от Самуила поради това свое, макар и неизвършено докрай престъпление и олекна на сърцето му, когато можеше да каже на брата си, че императорът се приближава към Средец с оръжие. Самуил със същите люде му върна вест, че ще дойде с войска. Не каза нищо повече, но Арон повярва, че той не знае за връзката му с Василия. Върна се смелостта му, развесели се — лесно

преминаваше той от едно настроение в друго и не можеше да понася дълго каквато и да е грижа, болка или скръб. Винаги беше склонен да махне с ръка, да обърне гръб, да се подиграе, да си затвори очите, да забрави и когато не му стигаше смелост за това, посягаше към виното.
За отбраната на Средец повече мислеше жена му Варвара, също и Кракра, който отдавна вече бе прогласен от царя за войвода. Те двамата решиха и пратиха вестители с повеля да се разбяга и изпокрие цялото население от двете страни на пътя, по който се приближаваха ромеите, за да не може врагът да го използува за каквото и да е, дори и за едно гърне вода. Оставили бяха войници по всички кули и твърдини да ги бранят, но ромеите не се спряха никъде чак до Средец. Голямата част от войската, която се събра от Средецката и Струмишката област, се прибра зад стените на Средец. Кракра остана да брани своите две по-главни твърдини при Перник, горната и долната, с него остана също и по-младият му брат Ранчо в своята си крепост. Засилиха с войска също и Бояна. Така всичко се изпокри и заседна зад стени и кули или забягна по-далеко, всичко бе приготвено за отбрана, макар и набързо. Арон Мокри ходеше на кон из града с една малка дружина или се изкачваше по стените и кулите и навсякъде предизвикваше шумно оживение. То беше повече от лекомислие, но беше и от безстрашие, особено като получи известие, че и Самуил ще се притече на помощ. Неговите гласовити разпореждания, грубите му шеги и ругатни развеселяваха войниците, а като се появиха ромеите и обсадиха града, той заповяда за обед да се раздава на всички войници и вино, изнасяха се бъчви с вино и по градските стъгди за средецките граждани и за побягналите в града селяни. Варвара Аронова и сама се ободряваше от това настроение на людете, но каза на мъжа си:
— Ти във всичко с вино. В него ти е всичката сила.
За Самуила, когото мразеше с цялото си сърце, Варвара нищо не продумваше, ала сега, пред страшната опасност, повече на него се надяваше и го очакваше.
Още на втория ден след обсаждането на Средец Василий заповяда пристъп. Градът беше обхванат от всички страни, пристъпът също започна едновременно от всички страни. След

едно не много продължително колебание нахвърли се срещу стените с бойни викове и молитви почти цялата ромейска пехотна войска, спешена беше част и от конницата. Най-напред започнаха да действуват тараните — «овните», пред всяка порта. Те бяха дълги, тежки греди, с тежко желязно чело на предния край, което приличаше на овнешка глава. Гредата се залюляваше на особен лост и с цялата си тежест блъскаше желязното си чело в портата. Още при първите удари портите започваха да пращят и да се разтърсват застрашително. Действуваха и катапулти, които пращаха с голяма сила камъни в стените, а много от камъните прехвърляха и високите стени, падаха по поляните около града или в самия град, където разрушаваха цели къщи, убиваха люде. Действуваха и стрелометателните уреди, които пращаха отвъд стените и по самите стени рояци от стрели и къси копия. Действуваха и няколко ргнеме-тателни уреди, които прехвърляха през стените, пък и по самите стени, по кулите, пламтящи кълба сред облаци от пушък. Налитаха срещу градските стени и хиляди войници, надигнали високи стълби, които слагаха по стените и бързо се катереха по тях, дигнали над главите широките си щитове. Домъкнати бяха до самите стени и подвижни обсадни кули с широки площадки по на няколко ката, свързани със стълби, най-горната на равнището на крепостните стени, и оттам можеха да се прехвърлят върху самите стени, отеднаж по двайсет и трийсет войници. Всичко се извършваше бързо и с голям устрем. Бързаха и самите войници, макар и без въодушевение; бързаха зад тях и началниците им, които подвикваха да ги насърчават, да ги подканят. И едните, и другите вярваха, внушено им беше, пък и така изглеждаше, че градът не ще може да устои дълго на напора им. А най-много от всички бързаше Василий Втори. Тоя събуди днес войската си още по тъмно и с тия две думи:

— Настъпвай веднага!

И все едни и същи бяха думите му, откакто започна пристъпът:

— Бързо! Не губи време! Тръгвай!...

Василевсът беше нетърпелив, но и голяма сила напираше в гърдите му. Силата си и нетърпението си предаваше на войската. Той яздеше с приближените си току зад самата войска, спираше коня си ту тук, ту там, заповядваше, разпореждаше се, влизаше

дори в самите войнишки редици и войниците му го чувствуваха зад гърба си, по петите си.
Отбраната на българите беше жива и упорита. Зад градските врати бяха струпани грамади от тежки камъни, за да ги подпират и затварят дори ако самите врати бъдат пробити или съборени. Горе по стените и кулите войниците дочакваха със стрели, копия, мечове, секири, палици, бойни вили и куки ромеите, които успяваха да се изкачат със стълбите и обсадните кули; завързваха се къси схватки и ромеите биваха събаряни надолу, българи проникваха и по кулите им, та се случи на няколко пъти да ги отвличат с подвижните кули. Бързо биваха загасвани и огнените кълба, които прелитаха над стените, пожарите, които предизвикваха. Жени, та и деца, също и по-стари мъже, които не бяха във войската, събираха стрелите и късите копия, които хвърляха ромеите, и ги носеха на своите войници по крепостните кули. И днес, през време на боя, бодър, дори весел дух бе обладал всички в обсадения град. Всички средечани се трупаха към стените и кулите — да гледат или да помагат, доколкото беше нужно и възможно, да насърчават войниците с викове и песни, да им носят вода, храна и всякакви плодове, които зрееха вече по градините. Арон Мокри в пълно бойно облекло и въоръжение ходеше навсякъде, където можеше да подтикне, да насърчи. Беше много смел, като ходеше по стените, досетлив и остроумен в грубите си шеги. Днес той беше обладан от някакъв ведър дух, от радостно, възродително разкаяние за всичките си предишни грехове — те все идваха в паметта му, искаше да бъде добър, справедлив, искаше да победи, да посрещне Самуила с победа. Той взе участие и в някои сблъсквания по стените и не се боеше, че може да загине, дори, разчувствуван, разтъжен за себе си до сълзи, искаше да загине от вражески меч: нека всички видят — и Варвара, и брат му Самуил, какъв е той, Арон Мокри, нека видят, че е герой и мъченик и нека го пожалят, ако имат сърце. Навсякъде се чуваше плътният му глас, навсякъде се виждаше широката му набита фигура и като го съглеждаха отдалеко войниците, очакваха го да се приближи, да дойде при тях, да го видят по-отблизу. Людете, които го придружаваха, също бързаха след него весело и бодро, а той ги развеждаше по всички стени и кули. Които познаваха разпуснатия му нрав, не можеха да се

начудят на тая промяна с него — той застана в тоя обсаден град като истински вожд.
Първият пристъп на византийците беше отблъснат. Те се отдръпнаха от стените, изтеглиха и машините си; край стените и пред затворените градски порти останаха само труповете на избитите им другари, а те не бяха малко. Бяха последните дни на месец юли и като се оттеглиха войниците назад, плувнали в пот, опръскани с кръв и опушени, с отпуснати ръце и мрачни лица, мнозина от тях повториха почти едни и същи думи:
— И бог помага на тия диваци. Огън сипе от небето...
Задъхани, с пресъхнали, напукани устни от жажда, те се оглеждаха за някоя сенчица, да подслонят поне глава. Горещината беше голяма. Но там с тях беше и василевсът им. Той също стоеше облечен в желязо под жаркото слънце и като че ли не се боеше от небесния огън — още по-голям огън бушуваше в сърцето му. Това беше яростта му срещу българите, а също и една влудяваща го мисъл, която все по-настойчиво се прокрадваше и се застояваше в ума му, че тоя негов поход срещу България беше прибързан, беше една нова грешка. И едва-що бяха се оттеглили войниците му от стените, той заповяда нов пристъп. Следван от приближените си, императорът подкара коня около града, през навалицата на войниците, като че ли всекиму поотделно да повтори своята гневна заповед.
Те се нахвърлиха отново срещу обсадения град с отчаяна ярост, пеейки молитви с прегракнали гласове. Беше към пладне, слънцето бе се издигнало на най-високата си точка и изливаше огъня си право върху главите им. Нека! Те се втурваха към стените, теглеха машините си още по-бързо, катереха се нагоре, тласкани от сляпа ярост, ала връщането им назад, второто им отстъпление стана още по-бързо. Сподири ги от високите, назъбени стени и кули тържествуващ, победен вик — викаха отгоре българите, ругаеха врага, размахваха оръжия срещу слънцето, за тях нямаше огън, ни пек, ни жажда...
Тоя ден ромеите нападнаха града три пъти и три пъти бяха отблъснати. Ставаше и нещо по-страшно, както можеше да се дочуе в думите, които си разменяха отстъпващите войници:
— Проклето градище! Няма да го вземем никога.

— Никога... Тия горе ще ни избият. А василевсът е луд. Гони ни като бесен. С главите си да разбием тия стени...
На другия ден византийците извършиха още две нападения и пак без успех. Като морска вълна, която плисва с голяма сила крайбрежната скала, но се връща назад неудържимо. Ромейските началници тичаха с конете си през войнишките тълпи, дигаха и камшици да бият бойниците и те се катереха по стените, но пак се връщаха назад, тласвани от непреодолима сила. През втория ден ромеите нападаха мълчаливо; чуваше се само как звънтят и тропол оръжията им, хрипливото им дишане, чуваха се предсмъртните им стонове; екливите звуци на медните тръби се разнасяха някак самотно в простора и не можеха да въодушевят никого. Много по-силно и по-надалеко ехтяха тържествуващите провиквания на българите от високите стени.
Пречупи се и упорството на императора, гневната му надменност. Ала волята му да вземе града и да разбие българите не отслабна; той слезе от коня си и тръгна между войниците, за да ги увещава да се бият. Говореше им за слава и за позор, за победа и плячка, едва ли не ги молеше, но и ги заплашваше с робство под варварите, с наказания. Те го гледаха унило, като да им говореше на чужд език; само собствената му пехота от арменци беше готова да го последва навсякъде, но това бяха не повече от две хиляди мъже. Василевсът отстъпи и пред тая мълчалива съпротива на войниците си: обяви три дни почивка. Заповяда също да ги хранят обилно. Сега се оказа, че запасите от храни са малко, не ще стигнат ни за една неделя още. Икономите на войската не бяха се погрижили, те също бяха бързали и бяха се надявали, че ще набавят всичко по-лесно в покорена България, Така и отговаряха, като ги извикаха пред императора:
— Каза се да бързаме и ние се надявахме да намерим всичко в тая дива страна.
Но те и бяха крали много от войнишките запаси и ковчези, за да богатеят. Василевсът не се реши да заповяда да ги бият с тояги: той бе бързал от всички повече. Заповяда да тръгнат войнишки дружини, за да събират храни от околните селища. Ала българските селища бяха пусти, а от стражевите кули и малките крепости наоколо излизаха българските войници и селяни, които издебваха ромеите по непознатите им пътища и ги избиваха.

Българите нападаха нощем ромейския стан, нападаха складовете им, обоза, стадата им, доколкото бяха останали. Императорът разпрати по-силни дружини по кулите и крепостите по околните височини, та чак и към Перник, да разрушат всяка кула и всяка крепост, но войниците му по-често се връщаха и само разбити, намалели числено. Кракра и не дочака ромеите да обсаждат твърдината му, а сам се втурна срещу тях с дружините си и ги би, и ги гони до стана им край Средец. Видяха го от стените на града и започнаха тогава да излизат малки дружини от градските врати, бързо се нахвърляха върху бойните уреди на ромеите, катурваха ги, разрушаваха ги, запалваха ги и пак се връщаха в града.
Така минаха десет и после още десет дни. През последните няколко дни вторият Василий не излизаше от шатъра си. Многохилядната ромейска войска стоеше в бездействие край стените на Средец. Войниците се криеха под всяка сенчица от слънчевия пек — под бойните кули и машини, между обоза, под сенките дори на конете, под всяко дърво и зад всеки храст, зад всеки трънак наоколо. Те слушаха по цял ден ругатните и подигравките на българите, еднозвучните им бойни песни, които бяха като страшен и тъжен вой на вълци. Бързите, внезапни излизания на малки български дружини, които нападаха бойните уреди, ставаха по-чести и по-чести; българите нападаха и самите ромейски войници, убиваха ги или ги завличаха в града. Тия нападения дразнеха ромеите и ги измъчваха, отчайваха ги, плашеха ги. Тръгна между тях и слух, че се приближава към Средец голяма войска в помощ на обсадените. Мнозина от византийците бяха забелязали, че горе по стените някои от българите току подигаха ръце да си пазят сянка от слънцето и продължително се взираха към югозапад, където се извиваше и се губеше в далечината големият път за Долна земя. Тъкмо тия от ромеите първи заговориха за българска войска, която идела към Средец.
Най-сетне Контостефан, единствен между всички ромейски началници, се реши да влезе в палатката на императора. Василий Втори не се помръдна на стола си в дъното на палатката, гледаше го мрачно изпод дебелите черни вежди, но и такъв беше погледът му — като да очакваше нещо от първия си помощник.

— Кой те повика да влезеш? — попита той, навивайки по навик на пръстите си своята гъста, черна брада.
Контостефан цял се бе изпънал с късия си ръст и не се помръдна, сякаш бе забравил как да се държи пред своя господар. И каза смело, но в гласа му потрепваха и скръбни звуци, едва ли не като на плач:
— Повика ме моята вярност и моята любов към тебе, свети господарю.
— Какво искаш? — попита пак Василий, без да сваля очи от него.
— Ние трябва да се върнем — отговори пълководецът.
Василевсът нищо не каза, но мътна бледност бързо се разля по цялото му смугло лице. Насърчен от мълчанието му и от израза на лицето му, Контостефан продължи:
— Ние можем да вземем този град, но ще бъде прескъпа победата ни. Ще дойдем пак след време, когато... Нямаме сега ни храни достатъчно.
Василевсът стана и се приближи па една стъпка до него. Винаги изпитваше едно особено доволство, като виждаше, че е по-висок от тоя свой пълководец. И сега още повече, макар с нищо да не издаваше доволството си. Василевсът също бе наумил да се връща в Цариград, но не се решаваше да изрече такава заповед. Той не искаше да издаде мислите си и ето що каза на пълководеца с лека нотка на присмех, както имаше обичай понякога:
— Ти никога няма да станеш василевс. Не можеш да бъдеш василевс.
Контостефан подигна вежди, подигна рамена, стисна устни: не разбираше думите на господаря. Василий Втори продължи:
— Аз никога не бих произнесъл такива думи: да се върнем. — Контостефан кимна колебливо, а императорът допря длан на гърдите му, бутна го и рече: — Върви да изпълниш позорните си думи.
Щом настъпи нощ — безлунна, душна нощ, византийците започнаха да дигат обсадата си от Средец.

Василевсът сега не бързаше, а повече бързаше войската му. Войниците се радваха, че се връщаха към родината си и не искаха да знаят за позора на своя василевс. Ала не беше само радостта

им, че се връщаха към родните им краища: още като се дигнаха по обратен път, веднага след тях, по следите им, като зли кучета, които, легнали по корем, пълзят с проточени муцуни и разголени зъби към петите на пътника, ръмжат, вият яростно, искат да го захапят за петите и да го съборят; като зли кучета се влачеха подире им и заедно с тях тревожни, страшни слухове за българите, за някаква силна българска войска, която бърза да ги настигне, да ги срази. Императорът беше пак между своите арменци. И новият ден, който ги завари вече на път, беше горещ, но войниците се движеха бързо. Василий виждаше как се изпреварваха. Някои изтичваха край пътя, за да отминат някоя по-изостанала дружина, но после и изостаналите избързваха да настигнат и отминат първите. Предната част на войската му, която вървеше пред неговата арменска пехота, се откъсна и отмина напред, а задната част, която вървеще след арменците, напираше в гърба им, струпваше се там, искаше да ги отмине, да отмине и него, своя василевс, да го изостави. В големия си гняв към тия страхливци Василий се бореше с мисъл да ги спре, да спре цялата си войска и да я върне пак при Средец.

Преди да загасне огънят вече и на втория ден на тяхното безславно връщане, ромеите бяха навлезли дълбоко в планинските теснини, от които лъхаше прохлада в предвечерните часове. Като стигнаха на стъмване до малкото селище Щипоне, където имаше вода и широки поляни, Василий заповяда войската да се спре на лагер за пренощуване. Той нареди да се изкопае окоп около лагера, както ставаше винаги според военните правила, но на войниците бе раздадена половин дажба и те се подбиваха мрачцо:
— Нали има тук в изобилие вода... С вода ще пълним търбусите си.
Те биха желали да пътуват, да не се спират. А императорът им не бързаше. Той излезе на няколко пъти пред входа на шатъра си и все се заглеждаше назад по пътя, който бяха минали през последните два дни; Василий Втори още се бореше с мисълта да върне войската си към Средец. Донесено беше, че по петите на

войската му се движеше български отред, но не бил голям — той лесно би го помел по пътя си...

Долетяха до Самуила вести за раздвижването на голямата ромейска войска още преди да получи той тревожното известие на Арона. Разпореди се на часа да се събира войската по големите твърдини, изпрати и съгледвачи по границата с Византия, и повече вярваше, че ромеите ще ударят направо към Воден и Охрид, тия два главни града на сегашна България. С тая мисъл той и подреждаше войската. После, като получи вест от Арона, а се върнаха и някои от съгледвачите, Самуил трябваше да насочи войската към Скопие. С това се загуби време и Василий бе обсадил вече тоя град.
Цялата Долна земя забуча, същ разбунен кошер. От години вече Самуил Мокри държеше тукашния народ в напрежение, държеше войска постоянно по всички места, но в същото време той завзе Епир и цяла Тесалия с Лариса, войниците се върнаха оттам с плячка, та в общото тревожно напрежение сега имаше и радостна възбуда. Като се раздвижи войската отново след едно непродължително затишие, оживяха в народа всичките му страхове, но и бързо го обзе още по-голямо войнско въодушевение. Войниците тръгнаха със страх, откъсваха се от близките си, от родните места с болка, но колкото повече се отдалечаваха от родните хижи, понесени от общия поток, в тях оживяваше и се засилваше и друго едно сложно чувство на безгрижие и безотговорност, на сила и дързост, когато човек държи оръжие в ръка и е част от такова могъщо множество; чувство на любопитство и нетърпеливо очакване на всякакви изненади и приключения; на алчност за плячка и грабеж, когато ще можеш да влезеш безнаказано в чуждия дом, да посегнеш към чуждото благо, към чуждата жена. У най-внсоко стоящите тия сложни чувства бяха същите, но хилядникът или войводата знаеше по-добре какво да вземе и какво да изостави, докато простият войник посяга безразборно и повече за търбуха си.
А имаше и други мисли, които движеха тия хиляди люде, водеха ги по безкрайните пътища, държаха ги в покорство пред началниците и най-вече пред най-големия началник Самуил Мокри, който беше по-мощен и от царя. Самуил Мокри освободи

селяните от ангария, запази земята им. Господарите и сега подяждаха, често и съвсем изяждаха това, което беше право на простия селяк, но и селякът се научи да пази по-смело своето. Това беше най-напред, което държеше простия човек към царството и към най-големия заповедник. И оттам идеше у простия човек мисъл за свое царство, за справедлив закон и справедлив заповедник, на когото трябва да се подчиняваш, за да ти бъде по-добре. Оттам идеше и омразата към ромееца, който посягаше към българското царство. Така беше и с народа по градовете, с всякакви работници и художници, които намираха сега по-лесно работа и залък хляб, така беше и с купците, до най-големите между тях. Не беше така за болярите, за повечето от тях, които не по своя воля и по свое желание вървяха със Самуила Мокри. Държеше ги тях с Мокри повече страхът им от него, също и страхът им от ромеите или от други нашественици, които можеха да разграбят богатствата им, да вземат и живота им. Повечето от болярите все още таеха лоши мисли спрямо Самуила и бяха по-малцина тия, които вървяха с него, по своя воля и с доверие.

В Скопие Самуил Мокри събра до осемдесет хиляди войници. Тук пристигна и цар Роман с кавхана си Матея Витун, който беше пръв след него в царството само по име и сан. Докато се събираше войската, Самуил получаваше непрекъснато вести за обсадата на Средец и бързаше във всяко нещо, доколкото беше възможно, ала трябваше да събере войска и според силата на неприятеля. Така той, колкото и да бързаше, се забави доста време, та когато наближиха с царя стените на Средец, съобщи им се, че Василий току-що бе дигнал обсадата от тоя град. В Средец Самуил се задържа колкото да се нахранят войниците и наново ги поведе. Знаейки, че ромеите се връщаха по същия път, по който бяха дошли, Самуил избра за себе си друг път, за да ги пресрещне и да ги удари ненадейно. Брат му Арон се опита да го спре и в думите му имаше много надменност и самохвалство:

— Бихме ромеите! Побягнаха и вече сто години няма да помислят да ни нападнат. Защо ще ги гоним?

Самуил знаеше и това, че Василий бе запазил своята пълна сила и че нямаше да се забави много да повтори удара си. Той не прие думите на по-стария си брат и му каза:

— Тръгвай с мене.
Арона той трябваше едва ли не насила да поведе със себе си, а втория войвода в Средецката област, Кракра Пернишки, трябваше да въздържа в преголямото му нетърпение да преследва ромеите. Какво би могъл да направи срещу тях двамата, които държаха цялата сила в ръцете си и бяха на един ум? Той се би добре срещу Василия Втори от стените на Средец, за да прикрие и заличи някак падението си пред него, но сега, пак по същите причини, не искаше да предизвиква с нищо ромееца, който си бе тръгнал и дано не се обръща вече назад. Така можеше да се заличи всяка следа и всичко да се забрави, а иначе, при ново сблъскване с Василия, можеше всичко да се разкрие и Арон Мокри се боеше за себе си. Още повече се боеше за себе си, за мъжа си и за децата си жена му, която и сега го подучваше да се противи на Самуила:
— Щом ви види императорът заедно, ще разкрие нашите кроежи с него, за да ви скара и да ви изправи един срещу друг двамата братя. Ти остави императора да си върви с миром...
Ала Самуил повлече Арона подир ромеите, тръгна с двамата братя и цар Роман.
От Средец се дигнаха в най-бърз поход към двадесет и пет хиляди българи. Те бяха добре въоръжени, но не влачеха със себе си обози, ни бойни уреди, само в торбите на войниците имаше малко повече хляб. Недалеч от Средец Самуил отдели Кракра Пернишки и го изпрати с голяма дружина по още незаличените следи на ромеите с повеля да върви предпазливо след тях и да ги удари веднага в гърба и от лявата им страна, когато и той, Самуил, ги удари от дясната им страна. Кракра тръгна с две хиляди души и повечето бяха конници, а Самуил се насочи по пътя между източните склонове на Витош и Лозенската планина, право срещу течението на Искъра, по левия му бряг.
През цялото време, докато Самуил Мокри с царя и Арон Мокри бързаха нататък, български съгледвачи препускаха през долища и ридища, през гъсталаци и скали, отиваха и се връщаха, та Самуил следеше непрестанно движението на ромеите. Той скоро се изравни с неприятеля, макар тук пътят да беше по-несгоден, но бързаше да го изпревари и да го пресрещне, докато не е слязъл в низината накъм Плъвдив.

На втория ден и вече по тъмно българските съгледвачи известиха, че ромеите са се спрели да нощуват при Щипоне. Тогава Самуил реши да удари неприятеля още същата нощ. И докато съгледвачите му продължаваха да обикалят спешени около ромейския стан, Самуил Мокри премина на другия бряг на Искъра и поведе българската войска право нататък, още по-бързо в нощта. Той познаваше добре тия места, много пъти бе минавал тук и преди, когато обикаляше границата с Византия, която минаваше наблизу.

Тъмна беше настъпилата нощ, само небето светлееше, озарено от Млечния път и от хиляди звезди, които тук, високо в планината, изглеждаха по-едри и по-ярки. И прохладно беше тук, приспивно шумеше потокът наблизу, тъкмо беше място и време за почивка след продължителния, мъчителен поход, ала многобройната ромейска войска не заспиваше. Войниците бяха полугладни, мислите им бяха неспокойни и ставаха още по-неспокойни в нощната тъмнина, при тайнствения зрак на звездите. Те си говореха тревожни думи, всеки плашеше със страховете си и другите и току замлъкваха и дълго се ослушваха в тъмнината. Не са ли българите вече наблизу? Не дебнат ли иззад тия скали, които са се изправили черни и страшни в трепетния светлик на далечните звезди?... Някой казал, че видял привечер иззад някакъв храсталак по близкия рид островърхи български шлемове... Трептят звездите горе, сякаш зъзнат и те от страх, и току се откъсне някоя, плъзне се и полети някъде отвъд тъмния хоризонт.

Умората притискаше главите към земята, затваряше очите, успокояваше тревожното сърце. Най-сетне стражите бяха будни, виждаше се как се мяркаха с високите си копия отвъд окопа, който опасваше целия стан. Глухата врява сред войниците затихваше. Скоро стана и съвсем тихо, чуваше се само шумът на водата, някой кон ще изпръхти или ще проговори неясно в съня си някой от заспалите войници...

Наближаваше време да се смени първата стража. Изеднаж небето пламна цяло, от край до край, светнаха и върховете на дървесата, очертанията на скалите, светна цялата земя, виждаха се ясно налягалите войници, шатрите на началниците... Миг след това разнесоха се в •• грейналата нощ уплашени крясъци:

— Небето... небето гори! Вижте! Ставайте! Звезда пада! Огън небесен ще ни изгори...
Надигаха се всички, наскачаха и сочеха нагоре или пък криеха глави под свитите си ръце... По небето се бе стрелнала една огромна звезда, сякаш бе паднала от самите му дълбини, и светеше, пламтеше ярко, осветяваше и небето, и земята като посред бял ден; тя летеше насам върху самия стан, върху войниците, които започнаха да бягат ту в една, ту в друга посока, блъскаха се един в друг, изцъклените им очи проблясваха в светлината на падащия небесен огън. Пламналата звезда премина по цялото небе от изток към запад като огромно огнено кълбо, и току се хласна в самия окоп, сякаш не успя да достигне ромейския стан, и се пръсна в безброй искри, разпиля се, угасна...
За няколко мига стана още по-тъмпо, не се виждаше нищо наоколо, почерняло бе и небето. За няколко мига настъпи пълна тишина и по лагера. После небето пак почна да светлее, показаха се, затрептяха и звездите. Раздвижиха се и войниците по целия стан, надигна се врява, всеки искаше да разкаже що бе видял,а всички бяха видели едно и също нещо. Общата врява и викот започна да се слива в едни и същи думи, пълни с нетърпение, с тревога, с ужас:
— Какво чакаме! Всички ще изгинем! Божи огън ще ни изгори! Да вървим!...
Някои и дигаха вещите си, оръжията си, да вървят, други пък като да бяха обхванати от лудост и не знаеха що вършат, що говорят, накъде вървят. Мина много време, докато наизлязоха началниците сред войниците, за да ги спират и успокояват, но също и те бяха в голяма тревога и страх. Излязъл бе пред палатката си и Василий.
Тая нощ вече никой не заспа в ромейския стан.
Едва-що започна да белее изток, пред палатката на императора се спря помощникът му Контостефан. Не беше спал тая нощ и Василий, та слугата му стоеше там, в преддверието на императорския шатър. Контостефан го извика:
— Кажи на василевса, че искам да го видя.
— Той е още в леглото си.

— Кажи му, че искам да го видя веднага. Поради топлината, макар и в тоя ранен час, всички завеси на палатката бяха дигнати и отвътре се чу гласът на самия император:
— Пусни го да влезе.
Контостефан отстрани слугата от пътя си и се спря чак пред леглото на императора в дъното на шатъра, изпънат, с високо дигната глава, пък беше висок едва един разтег над земята, Василий лежеше полугол в леглото си, но бе придръпнал леката покривка —- пълководецът да не вижда голите му меса.
— Не дочаках да се съмне и моля твое царство за извинение — каза Контостефан и едва сега се поклони. - Такива са вестите, които ти нося: по петите ни вървят много българи, а може и да са ни пресекли пътя.
Василий Втори го гледаше с тежкия си поглед и каза спокойно, с леко издрезгавял глас поради безсънната нощ:
— Толкова по-добре. Ще ги видим на открито и ще ги бием.
За появяването на българи около ромейския стан бяха съобщили на Контостефан преди това още, той не знаеше колко бяха те и докъде бяха стигнали, но имаше и друга вест за своя гсподар:
— Донесоха ми и друго, твое царство: преди шест дни Лъв Мелисин напуснал Филипопол с цялата войска и заминал за Константинопол.
— Защо? По чия заповед? — приподигна се императорът.
Пълководецът наведе очи, но рече с ясен глас:
- За да заеме престола на твое царство.
Василий не се и помръдна в първия миг; при светлината на светилниците в палатката черните му очи заблестяха още по-остро. После той отхвърли завивката и скочи, изправи се на леглото, виждаше се полуголото му тяло, мургаво, набито и здраво.
— Тръгваме веднага — рече той. — Веднага! Разпореди се да се разузнае по-добре за българите.
Малко по-късно тръбите засвириха за поход, но целият стан беше вече на крак. Войниците бяха узнали за българите преди Контостефан и преди императора. Мярнали се бяха още през нощта български войници край самия окоп около стана. Стражите ги бяха видели, но никой не знаеше колко са те и къде са, та уплашените ромеи ги виждаха с очите на големия си страх

— виждаха ги с хиляди, зад всеки храст, зад всяко дърво, зад всяка скала и по околните ридове, както се бяха очертали в предутринния здрач. Настана безредие още в самия лагер. Полковете се надпреварваха да тръгнат по-скоро, надпреварваше се и всеки войник, свличаха се в безредие по неравния път и тежките бойни уреди, напираше най-отдире и обозът. Едва късно тоя ден, вече към пладне, ромейската войска някак се подреди, както се бе проточила по пътя. И пак всички бързаха, задъхани, плувнали в пот под жаркото слънце, бързаха и началниците на конете си, войниците подтичваха след тях или отскачаха вън от пътя, за да не бъдат прегазени. Никой не се спираше, никой не питаше за почивка, за храна, не се спираха войниците много дори и по намалелите рекички и потоци, които прегазваха — ще легнат набързо да глътнат по няколко глътки вода и пак ще скочат с тежкото оръжие, да догонят другарите си. Спазваше се донякъде ред сега, но пак от преголям страх — никой не искаше да изостане, да се откъсне от дружината си, от своите другари. Изоставаха само изтощените, болните и ранените, които не са намерили място някъде по колите и сега падаха по пътя. Някои от тях дигаха и настаняваха по колите, но други така изоставаха по опустелия път, след като войската отминаваше. Всички бързаха, бързаше и василевсът сред арменската си пехота, която вървеше пред него и след него, току до опашката на коня му, за да го пази. Беше по-прохладно тук, между планинските теснини и зелените стени на гъстите гори, и прахът не беше много, както по пътя през полето, ала често се чуваха из върволицата прехрипнали гласове:
— Проклети, диви планини! Проклета страна...
Там, дето около пътя се разтваряше по-широк простор, дето горите и тесниите се отдръпваха встрани и се откриваха околните височини, сега всички ромеи виждаха да се мяркат тук и там по стръмнините, между скалите и храсталаците островърхи български шлемове. Сега беше ясно: недалеч от пътя и от двете му страни, едновременно и успоредно с ромейската войска, се движеха и български войници. Това бяха Самуилови съгледвачи, а съгледвачи пращаше и Кракра, който вървеше с дружината си току след ромейската войска. Контостефан пращаше отреди да проследяват чуждите съгледвачи, да ги прогонват, да ги

унищожават, но българите бързо изчезваха по долищата и гъсталаците, пък и ромейските отреди не се решаваха да се отдалечават много от пътя, от ядрото на своята войска. Проклети български планини! Тук и не би могло да се развие боен ред...

Самуил Мокри кроеше да обгради ромеите и да ги нападне в стана им при Щипоне. Войниците му бързаха с всички сили, за да ги настигнат, докато бяха те още в нощния си стан. Там, вече близу до ромейския стан, Самуил смяташе да даде на войниците си къса почивка и после да нападне ромеите, преди още да се раздени. Ала дойде непредвидена пречка.
Българската войска се движеше в нощните тъмници и само звездите светеха горе по ведрото небе. Войниците вървяха слепешком в безлунната нощ, капнали от умора, и ги водеше само далечното сияние на звездите. Те посягаха, търсеха се в тъмнината да се докоснат, притискаха се един към друг, подвикваха си, бояха се да не се загубят. Не се загубваше никой и никой не изоставаше, макар да имаше войници, които вървешком се унасяха в сън от преголяма умора. Цялата българска войска негли бе завладяна от една и съща мисъл — да върви, да върви напред, та дори и Арон Мокри се клатушкаше мълчаливо на коня си, не отваряше уста да изругае по навика си тъмнината, лошия час или тоя, който бе повел всички тия люде, или поне коня си, който често се спъваше по неравния път. С войската яздеше и цар Роман, търпелив и покорен както винаги. Една малка дружина конници вървяха като предна стража и не много далеко след тях, начело на цялата войска, яздеше Самуил Мокри. Всички знаеха, че той беше напред. Той водеше, той не спираше и всички вървяха след него. Между началниците и людете му, които яздеха веднага след него, беше син му Гаврил-Радомир. Момчето едвам се държеше на коня от умора, беше като упоено от пресладкия младежки сън, който все току затваряше хубавите му очи. До него яздеше Радой, коляно до коляно, и често го прихващаше през кръста — пазеше го да не падне от коня, подръпваше го да се събуди. Самуил яздеше пред всички, водеше всички тия люде и не се извърна нито еднаж да потърси с очи в тъмнината своя син.

То се знае, българската войска вървеше по-бавно сега, в тъмната безлунна нощ, но вървеше и вървеше, приближаваше се към вражия стан. Рамо до рамо, лакът до лакът. Всеки се ослушваше в стъпките на другаря си, ще потърси с лакът в тъмнината лакътя му или дори ще сложи ръка на рамото му. От време на време ще изскочи в тъмнината някой от съгледвачите и ще тръгне редом със Самуила, ще зашепне приведен близу до ухото му, ще му каже какво е видял и чул за ромеите...
Неочаквано, право срещу българската войска, блесна и полетя от небето необикновена звезда. Тя се приближаваше стремително и растеше все по-голяма всеки миг, пламна, озари цялото небе, надвеси се над войниците, сякаш да се излее върху тях като жив огън. Глух, многоглас стон премина през цялата войска, прелетя над завоите и кривулиците на пътя. В блясъка на пламналата звезда се виждаха разкривени лица, ужасени очи, ръце с разперени пръсти, които се размахваха в отчаяние. Цялата войнишка колона, проточила се на хиляди сажени по пътя, сега отеднаж се събра и се сгъсти, сякаш да се провре, да се скрие някъде като подплашено влечуго, ала нямаше къде да се промъкне и се спря там, настръхна в ужас, спотаи се, замря. Някои от войниците се отпуснаха на колена пред невижданото чудо, други се присвиха ничком в нозете на другарите си, да не виждат небесния огън. Уплашени коне скачаха на задните си нозе, блъскаха се един в друг, зачуха се къси сподавени подвиквалия, тревожно цвилене, тропот на копита. Дългата и гъста войнишка върволица не се помръдваше ни стъпка напред, а там, пред всички, стоеше Самуил Мокри, стиснал здраво юздата на своя кон. Великият войвода бе дигнал побеляло лице срещу пламтящата звезда, очите му проблясваха втренчени под сенника на шлема. Той седеше на седлото, скован от изненада и голям страх пред небесното чудо, конят му под него цял потръпваше с вирнати уши. В следващия миг Самуил дигна ръка и направи широк кръстен знак на гърдите си, прошепна с пресъхнали устни:
— Помилуй, боже, спаси...
А откъсналата се от небесната твърд звезда потъна зад тъмните върхове на дървесата право насреща и угасна. Угасна за миг всяка светлинна и зрак над цялата земя. После пак се отвори горе тъмното нощно небе, засия тихо Млечният път, затрептяха и

всички звезди. Всичко това продължи само няколко мига. Самуил Мокри стоеше все още неподвижен срещу току-що станалото небесно чудо, притиснал смирено ръка на гърдите си. Небесен знак бе пресякъл пътя му. Не — той не биваше да продължава нататък, преди да настъпи нов ден. Пред него беше лош час и ето тайнствени неземни сили го спираха, пазеха го да не би да се срещне със смъртния си враг в лошо време. Това беше може би небесна помощ на светеца невенчан цар и негов роден брат Давид, който искаше да запази и него, и войската му. Нека отмине тая нощ с всички свои добри и лоши часове и поличби, нека изгрее нов ден, с ново щастие. А врагът? Врагът сега може би ще се изплъзне от ръцете му, но нека! Ако е рекъл бог, той пак ще го настигне... Самуил се огледа. Малко по-нататък се разтваряха от двете страни на пътя доста широки поляни. Той подкара коня, следван от людете си, и като излезе на по-широко място край пътя, нареди цялата войска да се разположи на нощна почивка...

През късата лятна нощ — и още колко ли бе останало от нея! — Самуил дочака още няколко пъти съгледвачите си, които пребягваха с конете си от ромейския стан до него. Той бе казал да го събуждат винаги, когато дотичваше вестител, и какъв ли беше сънят му в тая тревожна нощ? Ромейският стан не беше много далеч оттук. Не беше далеч, но между него и българската войска се издигаше някаква тайнствена стена, ръка някаква невидима, стоеше угасналата диря на небесния огън. Едва когато изток започна да белее, Самуил Мокри даде знак за тръгване и се надигна отново цялата българска войска. Ала едва-що се бе придвижила малко, съгледвачите донесоха, че ромеите вече се изтегляха от стана си при Щипоне. Самуил не се изненада от тая промяна и поведе войската по друга посока, по неравния гръб на Черното ридище, както се наричаше по тия места една много дълга височина. Това нареди той и заповяда най-строго — войската да ускори до последна възможност своя ход, без да се отклонява и бави ни най-малко. Така той кроеше сега да настигне ромеите и да ги удари на най-сгодното място в близките планински теснини. И втора една повеля даде Самуил — войската да се движи по-незабелязано, да се прикрива низ горите, по трапища и падини, та ударът й да бъде внезапен. Войниците не

бяха си починали добре, предната нощ — къса беше почивката им, а и не бяха хранени добре през последните дни. Скоро ги притисна тежка умора. Лятното слънце още щом се показа над неравния хоризонт, започна да излива огън над цялата околност. Войниците се измъчваха от непоносима горещина и задуха, макар да се движеха най-често през сенчести гъсталаци. Тежък и претежък беше тоя бърз, безспирен ход на пешите войници, не беше много по-лек и за конниците тоя ход по неравния и сякаш безкраен път. Но всички вървяха и вървяха. Никой не се отбиваше да поседне край някой дънер, а който забавеше стъпки, другарите му го прихващаха и го повличаха, повличаше го общият поток. Никой не искаше да изостане и който усещаше да се подгъват колената му, посягаше и сам да се улови за колана, за ръката на другаря си, за опашката на минаващ наблизу кон. Десетниците, петдесетниците, стотниците подвикваха сподавено;
— Вървете, вървете, люде божи...
— Не изоставай, ще се загубиш в гората.
— Хайде, хайде, дружно!
— Настигаме ги вече, настигаме ги.
— Те не ни очакват...
Войската слезе от Черното ридище и продължаваше все на югоизток но височините, дето се издигаха каменните кули на Траянова врата. Сега българите вървяха успоредно на пътя за Плъвдив, те самите без път — все направо през стръмнини и долища, през скали и сипеи и вече настигаха ромеите. Близостта на врага възбуждаше още повече всички тия хиляди мъже. Мнозина от тях бяха ловци и бяха тръгнали сега на лов за люде. Н всички чувствуваха дива радост, че вървяха незабелязано по следите на своя човешки лов, дебнеха го, бързаха да го ударят ненадейно. Мъките на похода влудяваха людете, разгаряха в тях тъмна омраза към врага и нечовешка ярост.

Тоя ден беше вторник, 17 август на 986-а година. Доста късно след пладне ромейската войска премина вече Траянова врата и навлезе в нова една теснина — дълбоко, гористо долище, в дъното на което се извиваше само пътят и край него шумеше неголяма планинска река. Не задържаше и тук ромеите ни прохладната сенчеста теснина, ни примамващият шум на

бистрите струи. Уморената войска продължаваше своя ход и негли по-бързо в това долище, рядко ще се отбие някой от войниците да потопи засъхнали, напукани устни във водата. Теснината сякаш нямаше край. По-нататък тя стана още по-опасна — двата й високи бряга се издигаха още по-стръмни, начесто прорязани от долища, обрасли с храсталаци и буренак, разкривени и дълбоки, както са били прояждани от пороища. Тук не се виждаше никакъв българин, но теснината изглеждаше по-страшна, гъсталаците наоколо стояха някак подозрително неподвижни. Само няколко орли се виеха високо горе по ивицата небе и едновременно с войската се придвижваха напред, а после станаха и повече, прелетяха над дълбокото долище и ято други някакви птици...

Тъкмо когато цялата ромейска войска бе навлязла в дългата теснина, някъде изви рог, проточено и глухо. Веднага се обадиха и други тук и по-нататък по стръмните брегове вдясно от пътя. Зачуха се изеднаж силни, продрани викове и наскачаха там, по стръмнините, войници с островърхи шлемове, все повече и повече, като да извираха изпод земята, от всеки трап, от всеки храст, иззад всяко дърво, иззад всеки камък, българите нападаха. Те викаха диво един през друг, със страшни, космати лица, спираха се за миг, опъваха лъкове, хвърляха къси копия, втурваха се върху ромеите с мечове, с тежки копия, със секири, палици и бойни вили, притиснали към гърдите си неголеми кръгли щитове. И сечеха, мушкаха, удряха, блъскаха яростно. Свличаха се на тълпи в долището. Още в първите мигове изпопадаха по пътя убити и ранени ромеи, прахът бързо попиваше аленатa кръв и тъмнееше на гъсти петна. Ромеите се дръпнаха към стръмнините вляво от пътя, но скоро и там се показаха българи. Това бяха людете на Кракра. Сега ромеите бяха заградени от всички страни. Долището се изпълни с грохотен оглушителен шум и трясък от викове и степания, от звън и тропот на оръжия, от вой на рогове н думкане на тъпани.

В началото на битката ромеите само дигаха ръце и лакти да се запазят от удари или се озъртаха накъде да побягнат и ту се втурваха на една страна, ту на друга като безумни. А българите сечеха, мушкаха, удряха безспирно. Ромейската войска се накъса на части, струпа се на тълпи по десния път, в реката и ту се

втурваше назад, ту напред, ала пътят беше вече навсякъде задръстен. Пресекли го бяха българите и отпред, и отзад с цели дружини, изтъркаляли бяха по него и едри камъни, дървеса, разкопали го бяха на много места далеко напред. После някои от ромеите започваха да се съвземат, изтегляха мечове, насочваха копия, замахваха с бойни секири и палици, но пак с изблещени от ужас очи и пак се озъртаха накъде да избягат. Те се връщаха от едно поражение, бяха уплашени и забъркани в това дълбоко долище, сред тия диви, чужди планини, от стремителното нападение на българите, които се чувствуваха на свое място и в яростта си спрямо чуждите войници се насърчаваха от всеки свой удар. Още по-безпомощни бяха ромейските конници в тая гориста теснина, между стръмните й брегове, сред това гъмжило от биещи се люде, свои и чужди; разбъркаха се те и не знаеха накъде да обърнат конете си, накъде да подкарат, а и конете се дърпаха назад, скачаха на задните си нозе с изхвръкнали страшни очи. По своя някаква наука български войници се мушкаха току под коремите на подплашените животни и ги пробождаха с мечове, с къси ножове, конете побеснняваха от болки или нък рухваха на земята ведно с ездачите си.
Българите се разбъркаха с ромеите, проникнаха в най-гъстите им редици и все още те бяха, които нападаха, които сечеха и удряха, а ромеите се дърпаха наназад, притискаха се един към друг и се отбраняваха колебливо или със сляпо отчаяние. В праха по пътя, в нозете на ромеи и българи лежаха повече н много повече ромейски войници, чуваха се жални предсмъртни оплаквания, молби за помощ или за пощада повече и все повече на ромейски език. Българите проклинаха и ругаеха, и тия също, които падаха ранени, но виковете им бяха за насърчение, воплите им бяха гневни. Де беше василевсът в тая страшна бъркотия, сред тоя вой и трясък, сред тая кипнала гмеж от разярени, обезумели люде, между тия подвижни плетища от бляскащи на слънцето, окървавени оръжия, сред тия изпопадали мъртви или гърчещи се тела в кървави локви и кървава кал? Никъде не се виждаше неговото бойно знаме, не се чуваха тръбите, които известяваха за присъствието му в боя и насърчаваха за бой. А Василий Втори беше също тук, сред тая пъклена бъркотия, сред тоя грохот, над който се издигаха само бойният вой на българските рогове и

гръмкото, разтърсващо думкане ла големите български тъпани. В тая страшна бъркотия по дължината на разкривената теснина, някъде по средата се виждаше гъста маса от войници, дигнали мечове иззад широките си щитове, насочили копия като ежова кожа; те не се разбъркваха с българите и не ги допущаха да се врежат в редиците им, а живо се отбраняваха и ги отхвърляха от себе си изкусно, смело. И като се отбраняваха иззад щитовете си, бавно се придвижваха, стремяха се да се отскубнат, да се отдалечат от общата бъркотия. Това беше арменската пехота на императора и сред нея беше той самият, на коня си, обграден от всички страни като с гъст, жив, подвижен плет. Той не размахваше меч, не викаше и цялата му смелост беше да седи спокойно, сякаш безчувствено, върху високото седло, изложен от всички страни на вражеските стрели, прашки и къси копия. До стремето му се притискаше Контостефан, едва стигаше до коляното му, и го молеше с насълзени очи:
— Слез от коня, царю... ще те убият!...
Василевсът нищо не му отговаряше. Само един или два пъти го ритна с ногата си, но после и съвсем го забрави. Той въртеше големите си черни очи, гледаше поражението на своята войска и дори ръка не помръдваше, за да й помогне някак. Не беше и нужно. В същото време неговата вярна арменска пехота под широкия покрив на щитовете си неусетно го измъкваше от тая кървава, гибелна клопка, той беше сякаш върху жив сал, който, движейки се, бързо чезнеше — българите го нападаха от всички страни и късаха от него живи части. След някое време арменците, доколкото бяха останали, успяха да се вмъкнат заедно с василевса в един страничен дол и оттам, по една стръмнина, покрита с гъсталак, излязоха незабелязано от обсадата. Василевсът се намери на високо тревисто плато заедно със своите спасители и пак Контостефан беше до стремето му. Тук беше тихо и шумът на битката долиташе като далечно ехо. Разтваряше се наоколо по-широк простор, но все между зелени, гористи стръмнини, а зад тях надничаха сини планински върхове. Огледа се вторият Василий от едрия си кон, гласно въздъхна:
— Проклети планини български... Сякаш случайно той свали мрачния си поглед върху Контостефан. Не беше забравил императорът Лъва Мелисин и дръпна рязко юздата на коня,

обърна го към Плъвдив. Обърна Василий гръб на войската си, за да догони изменника.
Битката долу в теснината продължаваше и не беше битка, а избиване. Ромеите не можеха да устоят срещу българите и кой както успяваше да се изтръгне от кървавия водовъртеж, втурваше се да бяга. Българите ги настигаха по околните храсталаци и ги избиваха. Много ромеи паднаха тук още при първото нападение, още при първото сблъскване и колкото успяха да се спасят от засадата, бягаха към Плъвдив, по следите на своя император...
Слънцето бе отминало дълбокото гористо долище и над него, високо между стръмните му брегове, светлееше зеленикаво предвечерно небе. Прелитаха сега едно след друго там, от бряг до бряг, цели ята хищни птици. По дъното на долището пълзяха хладни сенки. Радостна врява и викот заглушаваше шума на реката. На голямо разстояние край нея пътят беше покрит с трупове, със захвърлени оръжия, също и водите й бяха на много места запрещени с убити войници. Тук бяха изоставени и всички, ромейски бойни уреди, спрял бе и целият им обоз, намери се между плячката и палатката на императора, ковчегът със съкровището му, задържани бяха и много пленници ромеи.
Мнозина от българите бяха насядали уморени по камъни, по съборени от бурите дънери или направо на земята с отпуснати ръце или пък бършеха с ръкави потните си лица, ала още по-многобройни бяха тия, които ходеха между убитите и ранени ромеи, обръщаха труповете, надничаха за по-хубаво оръжие, за някоя скъпа дреха, за по-здрави обуща, бъркаха по чантите и торбите им. Хванатият ромейски обоз беше заварден с въоръжени войници, за да не бъде разграбен.
Щом затихна битката, долу на пътя слезе с коня си и българският цар Роман с кавхана и с неколцина свои придружници. Той беше и сега в просто облекло, с яркочервена наметка, както подобаваше за цар, но не беше препасан с меч, макар да бе дошъл на война; само на главата си носеше позлатен шлем, като че ли искаше само главата си да запази от вражи удар. Той попита за Самуила и войниците му показаха къде е великият войвода.
Царят подкара нататък и отдалеч видя войводата, който бе застанал с някои от началниците гологлав, но шлемът беше в едната му ръка, докато с другата бършеше челото си. Видя и

войводата царя, сложи си шлема, те и двамата се запътиха един срещу друг. Като наближи, царят слезе от коня и мълчаливо прегърна Самуила. Тук някъде беше и Арон Мокри, но цар Роман не попита за него.

XX

Голяма беше плячката, която падна в български ръце след поражението на ромеите при Траянова врата, в така наречената Българска клисура. Българите плениха много коли, бойни и превозни, изкусно направени от ромейски майстори, много оръжие, воинско облекло и бойни уреди, много коне и волове, та и палатката на императора със съкровището му, както вече се каза. Голямо богатство и също много пленници паднаха в ръцете на победителите, но с това започна и голямо зло за двамата братя, които водиха войската, и най-вече за Арона, поради невярното му сърце.
Цялата плячка, също и пленниците бяха откарани в Средец и Арон Мокри с голямата си дързост започна да се разпорежда да бъде всичко прибрано в неговите складове. Трябваше да се намеси и царят, колкото и да беше плах и кротък, понеже голяма беше неправдата, която искаше да извърши Арон, а се боеше цар Роман и от гнева на Самуила. Повика той при себе си и двамата, там бяха и мнозина други от войводите. Царят каза па Арона:
— Победата е обща и плодовете й трябва да бъдат общи.
— Ромеите удариха Средец и аз ги отблъснах най-напред! С мене дойде да се бие Василий, не с вас, и в стените на тоя град си разби главата. Кому другиму се пада тая плячка, но аз и за вас ще оставя много нещо и повече, отколкото ви се пада.
Не го дочака цар Роман и го прекъсна:
— Всичко се знае, комит Арон Мокри, а ти обръщаш всичко към себе си. Ти не се реши да тръгнеш сам подир Василия и по-добре, защото императорът би се обърнал и би те смазал с голямата си сила на открито поле. Твоят брат, великият войвода, го догони и го затвори в тесninите. Той е тук, великият войвода, слава му, и всички знаем как се извърши тоя поход от най-южните краища на царството ни до Траянова врата. Не помниш ли, че ти тръгна с брата си едва когато мина той през Средец?

Пристъпи напред Кракра Пернишки и дигна ръка, сякаш да изрече клетва:
— Така беше! Самуил Мокри дойде от юг и ни поведе, та бихме с него ромеите. Ние тук и не се решавахме да тръгнем след тях, а пихме и слагахме трапези да се веселим, че те си отидоха. Самуил Мокри каза: «Ако не ги разбием, те пак ще се върнат.» По негова воля и повеля ние тичахме след ромеите през планини и пропасти, но ги затворихме в планината и ги сразихме.
— А не бях ли и аз там, не се ли бих и аз... — завика пак Арон, размаха пак ръце, но излезе сега Самуил и му направи знак да млъкне:
— Спри. Защо искаш да делиш, което принадлежи на царството и е нужно на цялото царство? Ще получиш и ти за твоите две области, Средецката и Струмишката, и оръжие, и облекло, и коли. Всичко ще бъде разпределено според нуждата. За пленниците ще искаме откуп от техния василевс и пак за цялото царство.
Арон прие само това, което му се даде, но спотаи още по-голямо недоволство и злоба спрямо по-малкия си брат. До него беше и жена му, до него и с него като зъл бяс.
Тя очакваше от ромейския император всяко добро за себе си, за мъжа си, за децата си, а от Самуила очакваше всяко зло. Василий Втори се погаври с тях и ги измами, после дойде с войска до стените на Средец, но Варвара Аронова очакваше добро от него. Самуил спаси от ромеите и Средец, н цялото царство, а Варвара Аронова очакваше зло от него. Жената Аронова вярваше, че като се подчини на императора, ще спечели неговото благоволение и приятелството му; тя не можеше да търпи, че Самуил беше пръв в царството, по-силен и от царя, боеше се от него, искаше да го унижи, да го погуби.
Тя започна да подбужда мъжа си, като му повтаряше непрестанно, че Самуил го е ограбил. През цялата есен и през зимата, която настъпи, тя като че ли не яде и не спа, докато не обърна отново своя мъж към императора. И щом настъпи пролет и пътищата се отвориха, Арон Мокри написа ново писмо до Василия Втори и му го изпрати със свои верни люде. «Готов съм — пишеше му той — да приема твоето покровителство и никога не ще покажа и най-малка вражда към царство ти, но цар на

България да бъда само аз и ти трябва да ми помогнеш да стана против сегашния цар и всички, които са с него.»
Върнаха се неговите люде от Цариград и му донесоха писмо от Василия, подписано от самия император и с неговия златен печат. «От сърце ще те нарека свой брат -пишеше му Василий в отговор — и още повече сега, когато ти протягаш ръка към мене, и след нещастието, което ми се случи във вашите планини по моя грешка и което никога няма да се повтори. Аз те признавам за цар на България, защото с тебе воювах и ти ме победи. И ще ти помогна да станеш цар, но ти трябва да посрещнеш моите войници без оръжие и да им отвориш всички врати. Ти ми пишеш с ръката си и ме молиш да ти помогна и ще бъде, както ти искаш, но кажи ми повторно ти сам ли си, който ме молиш за моето покровителство и помощ, или има и други, които са с тебе. Ако има и други с тебе, вие започнете добре и аз ще ви дойда на помощ, без да се бавя и най-малко, но да знам кои ще ме пресрещнат с добро и кои ще излязат срещу мене с оръжие... »
Вторият Василий и тоя път се готвеше да измами Арона. През тая 987-ма година той самият, в своята престолнина също имаше нужда от помощ срещу многобройните си врагове и не стигаха силите му да помага другиму, да влиза пак с войска в България. Поражението при Траянова врата се прие като нова грешка, която насърчи всичките му стари и нови врагове, най-вече между воеводите и велможите, които се стремяха да седнат вместо него на императорския престол. Такива грижи имаше сега Василий, но той не се отказа да подмами българския комит и да го подтикне към размирици в България, към предателство спрямо родния му брат.
Щом получи това ново писмо на императора, Арон веднага се улови в примката му, но така го подучваше и жена му Варвара. Той започна да вика при себе си на тайни срещи и разговори ония от болярите и войводите, които бяха се показали за най-предани негови люде; ония, които по свои причини бяха против Самуила и царя; ония също, които, смяташе той, ще може да съблазни с обещания за бъдещи награди и всякакви сполуки. Настанаха топли дни в Средец, влязъл бе вече и месец тревен, но Арон поради тая своя скрита работа не бързаше да замине за палата си

в Разметаница, както правеше от някое време всяко лято заедно с цялото си семейство.
И по това време главен чашник в средецкия му дом беше Рун. Богомилът усещаше, че Арон и Варвара не бяха се отказали от своите злодейски кроежи и искаше да ги изобличи. Той беше като цербер в дома на Арона, с три глави и шест чифта очи. Рун забеляза, че грсподарят му се криеше и затваряше с някои от болярите и войводите. Познаваше той всеки ъгъл, всеки ходцик в комитския дом по-добре и от стопаните му, пък и сам си бе прокарал пролуки и прозирки, дето можеше и дето му беше нужно. Така богомилът дочу много разговори и видя много срещи на Арона. Дочу и разбра много недоизказани думи и на самата трапеза на господаря си, който пред чаша с вино не беше въздържан, а ставаше още по-невъздържан, колкото повече вярваше, че ще успее в кроежите си. На отговора на императора Арон Мокри написа с ръката си свой отговор и богомилът узна кога го предаде на същите свои пратеници да го занесат в Цариград. Дошло бе време не само да подслушва и да се преструва на усърден виночерпец, но да действува.
Той проследи с неколцина свои люде двамата пратеници на Арона и ги уби, преди да преминат границата с Византия. И още там, над окървавените им трупове, разви и прочете писмото на Арона до императора, за да знае по-добре какво да прави по-нататък. Такова беше това писмо, че още от самото място, дето уби двамата тайни пратеници, тръгна за Охрид. В Охрид богомилът узна, че Самуил беше пак в Преспа, новия свой град, и замина за Преспа.
Не беше идвал той по тия места от много време. Като излезе по пътя край Голямото езеро на една височина, от която се виждаше и Малкото езеро, Яков Рун спря коня си да погледне и лицето му потъмня. Той виждаше ясно два от островите в двете езера, също и други в далечината. Сега, в първите дни на лятото, във ведрия слънчев ден двата по-големи острова се издигаха над сините води цели в гъста зеленина, белееха се отдалеко скалистите им брегове, но високо над избуялите дървеса и треви стърчаха назъбени стени и кули, а на по-големия остров в Малкото езоро блестяха куполи на църква със златни кръстове по тях. В сърцето на богомила помръдна мъничка, студена змия — усети той в

сърцето си злоба към тоя, който бе изградил новия град над водата. Тая люта злоба идеше от някакъв страх, от бунтовен гняв, че се издигаше нов господар, може би по-мощен, по-суров, по-зъл. Богомилът посегна към пазвата си, дето беше писмото, което носеше, и усети пак в самото си сърце, ведно с кипналата злоба, ведно със страха си и някаква зла, пакостна радост.
На брега на Малкото езеро, тъкмо срещу най-големия остров в тия две езера, бе издигнат широк каменен свод и това беше първата врата към новия град. Пазеха я стражи. Рун знаеше, че не ще го пуснат да мине лесно през тая врата, но се нахвърли върху стражите с груби думи — искаше най-напред тях да засегне:
— Хей, слуги и роби царски! Дайте чун да мина оттатък и пазете коня ми тук!
Той не изглеждаше да е от болярите, нито да е някой голям началник и десетникът на стражата улови коня му за юздата:

— Ти слез долу и не чакай да те смъкнем с кука. Ние сме войници тука и не сме роби. Слизай!
Богомилът никога не бе забравял службата си пред Самуила, не искаше да си попречи и сега. Слезе от коня и каза рязко:
— Ида при великия войвода по служба.
Погледа го пак десетникът:
— За кого да съобщим? Ние не знаем дали ще те повикат там.
— Кажи: вестител от Средец.
След малко време взеха богомила с чун и преди да стигне до брега на острова, той видя там Самуила Мокри. От водата се издигаше широка каменна стълба и Самуил стоеше на най-горното й стъпало — излязъл бе да го посрещне.
Рун леко се поклони и великият войвода се учуди на поклона му — започнал бе да се опитомява дръзкият богомил. Ала в следващия миг богомилът показа истинския си нрав. Той извади от пазвата си Ароновото писмо до Василия, подаде го на Саумила и рече мрачно:
— Ето още един цар български.
Самуил Мокри го погледна за тия негови думи, но нищо ие попита. Взе смачкания свитък и мигом го разви. Още като прочете първите няколко реда, лицето му взе да побелява и бързо побеля цяло, като на мъртвец. Нямаше никакъв друг външен

признак на вълнението му. Брат му Арон пишеше на ромейския василевс: «... Прочетох дума по дума, каквото ми пише, царство ти, и приемам всичко, каквото ми пишеш дума по дума. Благодарен съм за твоето покровителство и за волята ти да ме подкрепиш във всичко и като ме признаваш и наричаш български цар, аз наистина съм цар и ще се въздигна пред всички и над всички в моето царство. Аз и всички, които са с мене и след мене, сме твои покорни слуги и твои най-верни приятели, това да се знае, и ако ти дойдеш при нас с войска, ние ще те посрещнем с хляб и сол, а не с оръжие и ще бъдем с тебе. Които са против тебе, ще бъдат и против нас, а и ние ще бъдем против тях, макар и роднят ми брат да бъде. С мене са мнозина от болярите и войводите и много от войската, а като се дигнем с тебе срещу скопеца, ще се дигнат и другите с нас, които не искат да им бъде цар един безбрад скопец и моят брат за втори цар, който взе от болярите и от манастирите също, за да даде на нищите, а ограбените още не са забравили грабежа му и само страхът им е голям от него. Ако ти ми изпратиш тук до двадесет хиляди души добри войници, всичко ще бъде добре и аз ще ги водя като цар на тоя народ. Това е, което искам от царство ти и никога няма да забравя доброто ти ни аз, ни децата ми и во веки веков ще бъдем с тебе и след тебе във всяко нещо. Чакам да ми кажеш кога ще дойдеш или ще ми пратиш някого от войводите си с голяма помощи кога да започна аз, което е нужно да върша. Арон цар български до втория Василий, могъщ василевс на ромеите и мой брат.»
Прочете Самуил Мокри това писмо и още един път го прочете със същото побеляло лице. Като го свиваше отново, той попита с угаснал глас:
— Ти прочете ли го?
Богомилът кимна:

— Трябваше да зная що да правя.
Самуил Мокри облиза устните си и сякаш с това се върнаха всичките му сили. Той прегъна писмото и го мушна в пазвата си, сетне каза остро:
— Тръгваме веднага за Средец.

Тоя път той не предизвести с нищо царя — искаше да бъде сам в последната разпра със своя брат. Те тръгнаха с богомила за Охрид, след тях яздеше само Радой, който се мръщеше, че редом с господаря му яздеше един богомил. А Самуил често се обръщаше към спътника си и го разпитваше за всяко нещо в Средец и най-вече за своя брат. В Охрид Самуил Мокри престоя само едно денонощие, в тамошната си къща, която бе издигнал наскоро в широкия двор на вътрешната крепост. Тръгвайки на другия ден за Средец, той поведе и сина си Радомира. Може би с такава някаква мисъл — да тласка своя син срещу самия живот, за да расте и се учи в самия живот, Самуил го водеше със себе си и на война още невръстен, взе го и сега. От Охрид Самуил Мокри поведе и двесте войници, по сто взе също от Обител, от Прилеп, от Скопие, от Велбъжд, а от Перник поведе и Кракра също с двесте войници, та в Средец влезе с голям полк.
Така нареди Самуил, че се спря пред западната средецка порта по тъмно. Портата беше вече затворена, но като разбра стражата кой искаше да влезе в града, тутакси я отвори, макар по такова късно време. Щом влезе в града, Самуил Мокри взе една дружина и оттук, но то беше повече за да хване и тукашната войска, която постави под заповедите на Кракра. После великият войвода обсади с войска в едно и също време Ароновия дом и домовете на всички средецки боляри и военачалници, които богомилът посочи като привърженици на Арона. Самуил влезе в братовия си дом с две десетки войници, за да изненада и задържи той самия Арона, също и снаха си Варвара. Ала в комитския дом не завари нито Арона, нито жена му. Започнали бяха летните горещини и само преди два дни Арон бе заминал за Разметаница с цялото си семейство, да чака, види се, там, на прохлада, отговора и помощта на ромейския император. В Средец той бе оставил най-голямото си дете Иван-Владислав — да има и в Средец свой най-близък човек.
Като видя Самуил племенника си и разбра, че само той е останал в бащиния си дом, люта болка прониза сърцето му: ето с кого трябваше да почне, с това невръстно дете, което беше кръв от кръвта му. Досега, по целия път от Преспа и Охрид, бе го владял гневът му към Арона, а сега той като че ли за пръв път почувствува каква претежка и мъчителна задача стоеше пред

него. Момчето посрещна чичо си, целуна му ръка. Това още повече нажали сърцето на Самуила, защото, както бе тръгнал вече, той нямаше да се върне, нямаше да се откаже, нямаше да се спре пред нищо. А синът Аронов, при все че беше още толкова млад, досети се, че чичо му не бе дошъл за радост и веселба така неочаквано в Средец. Това прочете момчето по лицето на Самуила, но с нищо не се издаде и се опита с острия си ум да узнае повече от това, което виждаше и предусещаше.
— Бъди добре дошъл, чичо — каза то приветливо и продължи: — Аз ще те посрещна на мястото на татко и майка, но ти на гости ли ни идваш или по някаква работа?
Самуил долови напрегнатия и бдящ поглед на момчето в същия миг, когато изричаше то такива приветливи думи, ала по-силно остана желанието му да не измъчва племенника си повече, отколкото беше необходимо. Той повика сина си и му каза:
— Ще се затворите с Владислава в стаята му и няма да излизате, докато не ви наредя. Запомни добре: това ти се дава като военна повеля.
Той придружи двете момчета до стаята на племенника си и сам затвори вратата. После отиде в дома на управлението и там остана да чака болярите, които бе наредил да задържат.
Довеждаха ги един по един и ги затваряха в една голяма стая на горния кат. Само един от тях се бе опитал да избяга и войниците го убили със стрела, докато всички останали бяха тръгнали без съпротива. Бяха седем души и Самуил влезе при тях. Те го посрещнаха нетърпеливо, лицата им изразяваха изненада и съжаление; не се помръдна само старият Козма Чичка.
— Що е това, велики войводо! — заговориха един през друг. — Да не сме убили някого или ограбили... Със стража на полунощ и всички тук!...
Самуил им направи знак да не се приближават повече до него и те млъкнаха, сякаш едва сега се уплашиха. Той им рече:
— Ако не признае всеки от вас още сега какво сте правили и какво сте говорили с моя брат Арон Мокри, откакто прогонихме ромеите, ще бъдете подложенн всички на мъки. Ако не признаете и след това, ще бъдете избити й седмината без съд още тая нощ. Говори най-напред ти, Козма Чичка.

Те заговориха пак всички заедно и мълчеше тъкмо само боляринът Чичка:
— Нищо не сме правили, нищо не сме говорили с твоя брат! Нели и ти знаеш какъв човек е той, нас нищо и не ни пита...
Самуил пак дигна ръка — да млъкнат:
— Знам всичко, но са нужни признанията ви, за да започне редовен съд. Иначе аз ще свърша и без съд, което е нужно. Помислете добре, докато не дойдат да ви свалят в подземието.
Той се обърна да си върви и не се спря, макар да се повлякоха след него и шестимата боляри, изричайки все едни и същи лъжливи думи. Стоеше там, на мястото си, само Козма Чичка. Той беше най-старият тук, на около седемдесет години, и му беше може би все едно какво ще стане с него; увлякъл се бе той по Арона поради голямата си омраза към Самуила, който преди години бе принудил болярите да признаят париците си за свои изполичари. Той презираше и Арона, но Самуила мразеше с такава старческа упоритост, че преди избягваше да го срещне, а сега, като го доведоха силом при него, не подигна дори очи да го погледне. Мъки — нека бъдат и мъки, но боляринът Козма Чичка няма да стане предател!
Самуил бе наредил да доведат тая нощ в голямата зала на управителния дом и всички други средецки боляри и войводи, началници и управители, съдиите, средецкия митрополит с неколцина от по-старите свещеници в града, игумените на Драгалевския и Боянския манастир, а също и неколцина от по-заможните средецки купци. Когато влезе той в голямата зала на долния кат на управлението, всички тия люде бяха събрани вече там, не бяха дошли само двамата игумени, понеже двата манастира бяха далеко от града. Станаха всички да посрещнат великия войвода, не стана, то се знае, само митрополитът, после всеки зае такова място, каквото му се падаше по сан и ред.
Самуил Мокри се спря пред първия стол край стената вдясно, а масата насреща с трите стола, дето беше най-почетното място в залата, остана празна. Преди още да насядат всички, Самуил се обърна и рече:
— Тая нощ ние, събраните тук, ще бъдем съд. Нека седне там на масата първият съдия на областта, за да пази закона и нужния ред. Нека седнат до него и двама от по-младите боляри, които са

по-грамотни, за да му бъдат писари и да записват, което е нужно и трябва да остане записано.
Излезе напред първият съдия, а между болярите и първенците в залата настана шум и врява, докато бяха посочени двама от по-младите за писари. Самуил седна, след него и всички останали насядаха но местата си. В залата се чуваше пресилено покашлюване и през него — тих шепот; всеки искаше да предаде своите догадки за тоя необикновен съд и най-често се споменаваше името на Арона Мокри — първия човек на областта, а тъкмо той не беше в залата. Стана отново Самуил, излезе две стъпки напред и в залата пресекна всеки шум и шепот. Той стоеше с бойния си шлем на глава и в пълно воинско облекло; пребледнялото му лице беше опънато и измъчено, както е с всеки човек, когато е в голяма грижа и мъка. Личеше също и голямата му сила — в погледа му, в спокойния и твърд размах на ръката, в гласа му, който изпълни залата, плътен и рязък:
— Ще съдим тук комита на Средецката област, също и на Струмишката, Арона Мокри. Аз само ще спомена, че ми е роден брат, за да кажа, че това сега няма никакво значение и за да кажа още, че тъкмо затова трябва да бъдете по-строги в думата си. Аз съм, който пръв ще говоря против него и ще го обвиня и нека всеки от вас каже по съвест и със страх пред бога и закона какво има да каже против него или в негова полза. Мислете добре и решавайте справедливо, защото думата е за царството ни и никой от нас не стои по-горе от него. Твърдя и обвинявам, че Арон Мокри, също и неговата съпруга Варвара Аронова са предатели и изменници на царството ни.
Той млъкна и като да спря самият му дъх, а в широката зала сякаш нямаше жив човек. То беше само за един миг, разнесе се отново гласът на Самуила и негли още по-силен:
— Преди време най-големият враг на нашето царство, василевсът на ромеите, изпрати за снаха на Арона Мокри една развалена жена и един нечестив владика, който я доведе. Василевсът се подигра с Арона Мокри, защото казал, че ще му изпрати за снаха сестра си, а му изпрати тая жена. Цената на тая измама беше обещанието на Арона Мокри да пусне василевса и войската му в нашето царство и да му го предаде. Вие всички знаете как свърши тая скверна измама. Но Арои Мокри и неговата жена не

се вразумиха. Ние бихме и прогонихме вън от царството ни ромеите, по Арои Мокри и след това е готов да стане роб на василевса им, да направи и нас негови роби. Аз няма да говоря повече и ще оставя да говори сам предателят с думите, които е написал с ръката

си и по своя воля. — Той извади от пазвата си писмото на Арона до Василия Втори и го размаха високо: — Тук ще прочетете всичко, а които не знаят да четат, ще чуят.
Самуил разгъна свитъка, пристъпи и го предаде в ръцете на съдията. После се върна и седна на мястото си. Прочете се предателското писмо на глас и още един път се прочете, за да не остане нищо неясно. След това то мина от ръка на ръка — всеки искаше да го види с очите си, да го пипне с ръка н мнозина познаха писмото на средецкия комит и неговия подпис, който беше по-особено разкривен и накитен с всякакви чертички, кукички и кривулици. Станаха някои, та се каза и се потвърди, че това предателско писмо беше Ароново и беше писано с неговата ръка. Въведени бяха в залата и задържаните, които бе успял Арон Мокри да привлече към себе си; те трябваше да признаят тук какво бяха чували от него и какво сами му бяха казвали. Както бе наредил Самуил, войниците, които трябваше да ги доведат, бяха ги попитали:
— Къде искате да ви отведем: долу, в подземието при палачите, или в голямата зала, където ви чакат, за да чуят признанията ви?
Те бяха извикали в един глас да ги заведат в залата. Не бе продумал нищо само старият Козма Чичка, но войниците доведоха и него пред съда. Струпаха се те край стената, дето им беше казано да застанат, и преди още да ги попита някой, започнаха да се кълнат и да повтарят, че са невинни и че Арон Мокри искал да ги погуби. Накараха ги да говорят един по един. Те признаха всичко за срещите си с Арона и всеки искаше да надмине другия, та се каза и повече, отколкото е било, но всеки обвиняваше Арона и пазеше себе си. Не продумваше нищо пак само Козма Чичка. На края накараха и него да заговори, но той се изстъпи напред и се хвърли гневно на Самуила, махаше с ръце, от беззъбата му уста пръскаше слюнка:

—... Тебе да набият на кол, твоята глава да отсекат! Ти дигна срещу нас нищите, богомилите също, ти си слуга на дявола! Сега искаш да погубиш и едноутробния си брат, самият дявол те кара!...
Когато най-сетне старецът прегракна от умора, Самуил се изправи срещу него:
— Бог ще ме съди за всяко мое дело. Но ти кажи, Козма Чичка, защо искаш да доведеш тук ромейския василевс?
В големия си гняв старият болярин изкрещя, каквото дойде на езика му:
— По-добре с василевса, отколкото с тебе и с твоя безбрад скопец! Ето затова съм аз с Арона и съм против тебе. Да, по-добре с василевса!
Войниците изтикаха стареца назад, прибраха пак до стената и другите изменници. Всичко беше ясно и оставаше само съдията да каже какво трябваше да се реши според закона и правдата. Съдията стана и рече:
— За измяна и предателство пред царя и царството наказанието е смърт; за служба при чужд цар против твоя цар наказанието е смърт. Палачът погубва предателя и семейството му с жената и децата му, за да не се роди от предателя предател. Нека всеки един от вас да стане и да потвърди това, което казах, или пък да го отрече.
Извърна се Самуил Мокри от мястото си да види кой ще стане пръв да потвърди думите на съдията или да ги отрече и видя как всички бяха отправили погледи към него, чакаха той пръв да изрече своята дума. Усети той как натежа тялото му, не ще успее да се дигне на нозете си, усети как и езикът му изтръпна и напълни устата му, не ще може да го раздвижи. Ала никой друг не биваше да забележи и да знае колко тежко бе станало тялото му, как се бе вдървил езикът му. Той се изправи срещу съдията и рече ясно:
— Смърт за предателя.
Рече това и пак седна на мястото си с подкосени нозе.
Тогава всички видяха как съдията премести поглед върху митрополита. Стана и духовникът, по сложи ръка на гърдите си, наведе смирено глава:

— Христовата вяра не ми позволява да отнема живота на ближния си, макар и с дума. Но ще кажа аз, което ми е позволено да кажа: предателството и измяната към царя и царството е смъртен грях.
Тия бледи и плахи думи на духовника, които взаимно се отричаха, сякаш насърчиха още повече другите мъже в залата. Те ставаха един след друг и повтаряха страшната дума всеки според своя глас и нрав — ту по-смело, ту по-колебливо, ту тихо, като че ли никой да не чуе, или по-гръмко и дори с някакво злорадство:
- Смърт! Смърт!
Никой не се и опита да отрече присъдата, която изрече най-напред съдията. Някой откъм долния край подхвърли:
— А тия там до стената?
Самуил забеляза как шестимата край стената втренчиха погледи в него и се виждаше отдалеко как се бояха за живота си; не го поглеждаше само Козма Чичка, извил врат встрани упорито и току дърпаше бялата си брада несвястно. Стана пак великият войвода:
— Изрекох смъртна присъда против брата си и неговата челяд и това бяха думи на закона. Но като смажеш главата на змията, защо ще кълцаш и мачкаш цялото й тяло, както прави селякът с тоягата си? — Той посочи с ръка тия край стената и продължи: — Кръвта на тия люде никому не е нужна, но нека се прогласи изцялото царство, че те, име по име, са били с изменника.
Самуил седна на мястото си, а откъм стената насреща се чу пискливият старчески глас на Козма Чичка:
— Да беше ме погубил... По-добре!
Самуил му отговори от мястото си:
— Радвай се на живота си, ако можеш!
Тия негови думи се взеха като присъда срещу всички съмишленици на Арона. Сега стана пак съдията и произнесе тържествено:
— Палачът да изпълни изречената присъда над Арона Мокри и цялата му челяд: смърт.
В същото време в залата влезе закъснелият игумен на Драгалевския манастир, но никой не забеляза това.

Двамата братовчеди Гаврнл-Радомир и Иван-Владислав седяха сами в стаята. Те знаеха малко от това, което ставаше тая нощ в Средец, по много повече чувствуваха и предчувствуваха. Гаврил-Радомир знаеше, че е поставен да пази братовчеда си и че това беше важна длъжност, която трябваше да изпълнява добре. Той и чувствуваше от това, което бе виждал и подочувал, че над чичо му Арон тежи някакво голямо обвинение, н си мислеше, че обвинението срещу бащата тежи и върху сяна. Ала Иван-Владислав, въпреки че беше с две години по-невръстен от него, знаеше повече и чувствуваше повече. Той знаеше от това, което бе чувал дори от собствената си майка, че баща му е злодей, знаеше доста и за неговите връзки с ромейския цар, за кроежите му. Той виждаше и чувствуваше, че чичо му Самуил не бе дошъл напразно тая нощ чак от Охрид и с такова страшно лице. Двете момчета седяха сами в стаята, всяко със своите си мисли и предчувствия. Умът на по-малкия, на Иван-Владислав, работеше непрестанно и по-бързо, по-живо. По-малкият беше и уплашен, боеше се също и за себе си.
Иван Владислав подхващаше братовчеда си от всички страни, тъмните му очи горяха трескаво, с разширени зеници, та изглеждаха още по-тъмни. Той искаше да узнае всичко и разпитваше братовчеда си. Никой не беше им забранил да си приказват и Гаврил-Радомир отговаряше, както знаеше. Иван-Владислав попита:
— Какво правиш в Охрид, братовчеде?
— Аз съм във войската — отговори Гаврил-Радомир някак важно и добави с едва присвити вежди: — Аз съм хилядник.
Между русите му, златисти вежди още не можеше да се образува по-дълбока бръчка. Братовчедът му въздъхна:
— Виждам знаците ти... Аз пък седя в къщи или ходя из града. Ти имаш ли коне?
- Да.
— Ходиш ли на лов?
— Дааа...
— Блазе ти. Мене баща ми никъде не ме води. Само в Разметаница.

Той наведе очи тъжно, натъжи се сърцето и на братовчеда му. Иван-Владислав разглеждаше ръцете си, сякаш се учудваше, че бяха празни, и пак въздъхна:
— Аз нямам какво да ти покажа. Нищо не ми купуват. Нямам и меч като тебе.
И той протегна ръка само да докосне меча па братовчеда си, по бледото му лице се четеше незадоволен копнеж. Гаврил-Радомир му подаде меча си, както беше закачен на колана — да го види по-добре, да го пипне, ако иска.
Изеднаж по лицето на Иван-Владислав потекоха сълзи. Братовчедът му скочи разтревожен:
—- Защо плачеш... Защо...
Иваи-Владислав мълчаливо обърса сълзите си с опакото на ръката и така изглеждаше още по-нажален, слаб и безпомощен. После бързо се съвзе, дигна глава със строг израз па лицето си, но в очите му все още блестяха сълзи. Той каза и като да се караше с някого:
- Аз мразя баща си! Той е лош...
Гаврил-Радомир го гледаше с още по-голямо съжаление, но не знаеше как да му помогне, как да го утеши. Иван-Владислав извърна лице:
— Ти сигурно не ме обичаш... И няма защо... с такъв баща... — Тук той неочаквано се обърна към братовчеда си, посегна да улови ръцете му и току се спря, сякаш уплашен от своя внезапен порив: - Кажи ми... защо е дошъл баща ти тук чак от Охрид и така ненадейно... Какво става, кажи ми, ти си ми като брат, ти си ми брат!
Гаврил-Радомир беше развълнуван, разтревожен за братовчеда си, но не знаеше що да му каже и само това му отвърна, за да го успокои:
— Ти не бой се...
Беше вече късна нощ; усещаше се по дълбоката тишина из цялата къща и навън, сякаш и по целия свят. Двете момчета започнаха да се умълчават все по-продължително. Вратата на стаята неочаквано се отвори и момчетата скочиха изненадани. Влезе войводата Деян Белота, следван от неколцина въоръжени войници. Той рече:
— Сине Аронов, тръгвай с мене.

Иван-Владислав се хвърли към братовчеда си, вкопчи се в него, проплака:
— Не ме давай... Ще ме убият!...
Гаврил-Радомир протегна ръка зад себе си, да го запази, и каза на войводата:
— Поставен съм тук да го пазя. Няма да ти го дам.
— То е повеля на баща ти, сине Самуилов. — И той се извърна към войниците си: — Вземете го.
Гаврил-Радомир се дръпна назад, заслонил с тялото си Ивана-Владислава, който се притискаше към него разтреперан. И когато войниците се приближиха, Радомир изтегли меча си:
— Назад! Няма да го дам!
Войводата се поколеба за миг и току направи знак на войниците да го последват. Пред вратата вън той остави един войник да пази и побърза да потърси Самуила.
Сега Иван-Владислав се хвърли върху братовчеда си, заплака с глас:
— Не ме давай!... Те ще ме убият! Ще убият и баща ми, и мене ще убият! Защо... аз нищо не съм сторил! Спаси ме...
Гаврил-Радомир го обхвана с едната си ръка, притисна го на гърдите си:
— Няма да те дам. Баща ти... но защо и ти! Върви с мене!
Той го поведе за ръка към вратата. Войникът вън им прегради път с копието, но Радомир размаха меча си срещу него:
— Махни се от пътя ми! Ще те убия!
Двете момчета се втурнаха край него — войникът не посмя да ги спре с оръжието си. Сега водеше по-малкият — Иван-Владислав. Те слязоха на долния кат по странични ходници и врати, излязоха на двора и оттам се спуснаха към Ароновите конюшни. Разбудените коняри бързо им оседлаха два коня. Не се решиха и стражите на западната градска порта да спрат момчетата. Двамата братовчеди препуснаха по пътя за Охрид.
Не след много време през същата порта се изниза цяла дружина конници. Водеше я Самуил Мокри; току зад него яздеше и средецкият войвода Деян Белота. Топлата лятна нощ беше безлунна, но по ведрото небе трептяха едри, ярки звезди и пътят се виждаше доста надалеко в тъмнината. Надалеко се чуваше и конският тропот в тишината на тоя среднощен час. Самуил бе

отпуснал юздата на своя кон и сякаш се бе оставил на животното, което бързаше бодро напред в нощната прохлада.
Самуил искаше да побърза, но в същото време други негови мисли го задържаха, дърпаха го назад. Той отиваше да убие брата си, родния си брат, водеше палачите му. Когато след изричането на смъртната присъда тя се написа и подписа от всички там, които я приеха и потвърдиха, стана дума как да се изпълни и Самуил Мокри рече:
-— Аз ще отида там. Не искам да се каже, че съм накарал другиго да заведе палачи при моя брат. — И добави като на себе си: — Мене се пада тая чаша да я изпия докрай...
А като тръгна в тъмнината, с него като че ли полетя и сянката на майка му Рипсимия. Той я чувствуваше ту до едното, ту до другото си рамо; или му се струваше, че я вижда в сянката на онова дърво край пътя, което се чернее в звездния зрак, и той минава с коня си съвсем близу до него. Сърцето му беше като грудка лед в гърдите и в забърканите си мисли той говореше с майка си, бореше се с нейната невидима сила. Ето, майко, накъде вървим ние с тебе, накъде бързаме и ти бързаш повече от мене, но няма да спасиш сина си от меча на палачите... Аз съм му брат, майко, и го жаля, но неговият позор и мене ме гори, и аз нося неговия позор. Да не беше идвала и ти сега с мене. С тебе ми е по-тежко, но няма да ме спреш...
Като вървеше така в тъмната нощ със сянката на покойната си майка до рамото, Самуил Мокри се връщаше в своите мисли и далеко назад, още в най-ранното си детство, в бащината твърдина край езерото. И беше повече с Арона, спомняше си всичко, що бе преживял с него и бе останало в паметта му още от детските им дни. Вървеше той насам, към по-близките им дни, стъпка по стъпка по общия им път и наведен ниско над земята, с широко разтворени очи, да не би да пропусне нещо, да не би да не забележи нещо, събираше троха по троха, капка по капка всяко добро, което бе оставил след себе си Арон. Някоя негова весела шега, която бе запомнил, или усмивка в играта, или добра дума и всяка чиста следа, която бе оставил по пътя си Арон до днешния ден... Ето, виж и ти, майко... — И той сочи разтворената си длан, но тя е лека и почти празна, едва се белеят в шепата му няколко чисти, шарени камъчета, като тия, които събираха някога с Арона

по пясъка край езерото. Ето, майко: това е всичко. Ала шепата му още повече олеква, пъстрите камъчета изчезват... Така и някога. Арон му ги вземаше; ще го излъже и ще му ги вземе, ще го набие и ще му гн вземе. И все го раплакваше, колко пъти. Плачеше тогава Самуил и от мъка, че по-големият му брат го измамваше и го ограбваше, и от някаква горчивина, че му беше брат, мил брат... Самуил и сега дигна празната си шепа, да обърше студената пот по челото си, да обърше и сълзите, които бяха потекли като някога...

Сега нощите бяха най-къси, а тая нощ като че ли нямаше край. Да се свърши най-после всичко това- едно човешко сърце не можеше да издържа повече. А откога още бе започнала тая мъка с Арона, с родния брат... От най-ранно детство и през цял един живот: измами, подигравки, жестокости на по-големия и по-силния, мъчително търпение дано да се промени той към по-добро и след това още по-големи разочарования, болезнено отвращение от тоя,с когото си най-близък, разяждаща ненавист и гняв към тоя, когото трябва да обичаш и когото обичаш по рождение, по кръв. През паметта на Самуила преминаваха безброй оживели, горящи като огън спомени за случки и срещи с Арона, в които безброй пъти бе преживявал всички тия мъчителни чувства между обичта и омразата, а сега бе долетяла при него и сянката на майка им със своята майчинска любов, със своята мълчалива, безсловесна молба за милост и прошка... Самуил напрягаше очи в тъмнината, да я види по-ясно в черната сянка па оня храст, сбутваше коня да се приближи повече до нея, извръщаше глава, когато я чувствуваше до рамото си, сякаш да притисне лице до нейното лице както някога, посягаше с ръка да я докосне в празната тъмнина н се мъчеше в мислите си да й обясни всичко, молеше я горещо да го разбере, да не жали толкова много недостойния син... Не е заради мене, майко, това, което отивам да извърша. Аз всичко бих забравил, бих прогонил от сърцето си и него самия, но не мога да оставя да живее предателят и още повече, че той е брат ми, твоят син! Дори и срама бих могъл да понеса, ако то беше заради мене, но как ще се срещам с людете и какво ще им говоря, какво ще искам от тях, ако отмина измяната на брата си, ако я прикрия... Ти изпълваш сърцето ми с твоята милост, майко,

а пък аз трябва да накажа със смърт, да заведа палачите, и ето как съм разпънат...
Самуил знаеше, че на три-четири разтега след него, току зад войводата Деян Белота, яздеше слугати му Радой. Той се извърна на няколко пъти да види слугата си, би желал да поспре коня, за да се изравнят коляно до коляно. В цялата тая дружина Радой му беше най-близкият човек. Радой помнеше Арона също тъй от най-ранна възраст; колко пъти бе го мъчил господарският син и колко пъти бе бягало от него бедното дете като от огън, като от чума... Радой му беше най-близък сред всички тия чужди люде и най-добре би го разбрал, но Самуил Мокри не можеше да се извърне и да му се оплаче. И нямаше кому да се оплаче, с кого да сподели мъката си, кому да каже две думи, за да пооблокчи поне с две думи сърцето си...
Най-сетне изток започна да светлее. Дървесата край пътя и трънаците, и камъните по ниските брегове се виждаха по-ясно, все по-рязко се очертаваше върху светлеещото небе тъмната маса на околните планини и ридища. Самуил като че ли едва сега дочу бодрия тропот на стотиците конски копита. Конят на войводата зад него шумно изпръхтя, а някъде по-далеко назад се чу и неясен човешки глас, види се, някой от по-малките началници, разсънил се в предутрнния здрач, се бе скарал на войниците. Чу се в храстите наблизу и плах, прекъснат птичи глас. Настъпваше новият ден.

Слънцето беше вече много високо, когато стражите от Ароновата твърдина в Разметаница забелязаха, че по пътя от Средец бързо се приближава дружина конници. А когато конниците прегазиха пенливите води па река Разметница и поеха нагоре към портата на твърдината, стражите познаха между тях Самуила и средецкия войвода Деян Белота. В същото време Арон Мокри се разхождаше сам в широката градина зад палата си, която също бе опасана, както и целият палат с двата му двора, с висока каменна стена. Прохладно беше тук в летния ден и се дишаше леко сред неизбродимите гъсталаци край бързотечната река. Когато му съобщиха за пристигането на нечаканите гости, Арон сякаш не разбра какво му говорят, но после отеднаж побледня. И каза на людете си смутено, с отпаднал глас, да посрещнат гостите, а той

самият се отправи към най-затънтения край на градилата, като че ли искаше да се скрие там.
Ала нямаше къде да се скрие. И трябваше да узнае най-сетне защо бе дошъл така ненадейно Самуил. Арон се показа във вътрешния двор на палата си и още тук забеляза, че над твърдината му бе хвърлена яка мрежа — вратите бяха завардени от нови войници, а отвъд, във външния двор, цвилеха и тупкаха с копита много коне. Да побегне ли? Той би се издал повече с бягството си. И дали ще може вече да избяга? Но какво може да знае Самуил? Това е някаква нова негова лудост. Нека полудува още малко... И Арон дигна пред себе си щита на своята дързост. Той влезе с твърди стъпки и сърдито лице в доста просторната, но мрачна приемна зала на палата си, дето го чакаше Самуил. По-младият брат стоеше сред залата, сложил ръце върху дръжката на меча си. Възбледото му лице с хлътнали бузи, бе помръкнало още повече след бързата, продължителна езда. Той стоеше тук както бе слязъл от коня. Арон не бе го виждал почти цяла година, още от битката при Траянова врата, и забеляза измъченото му лице, но нищо не каза. Какво ли го яде и сега... Арон едва му кимна с глава, мина край него и седна зад една ниска маса край отсрещната стена, негли да припомни своето право на по-стар брат и господар в тоя дом. На масата бе сложен висок бронзов свещник с три незапалени свещи и Арон като че ли искаше да се заслони зад него; колкото и да се показваше сърдит и горделив, тъмен страх растеше и растеше в невярното му сърце.
— Защо си дошъл? — попита той с твърд, дори гневен глас, но в следващия миг цял замря в тревожно очакване. Не знаеше ли той какво бе извършил, а в колана на Самуила бе затъкнат някакъв измачкан свитък и от краищата му висеха като че ли познати червени копринени върви и познати печати. Ето, Самуил дръпна от колана си тъкмо тоя свитък, приближи се, подаде му го с рязко движение и Арон чу гласа му сякаш някъде отдалеко:
— Познаваш ли това писмо?

Арон Мокри посегна да вземе писмото и позна, че беше неговото последно писмо до Василия Втори, преди още да го развие. После започна да го развива и като че ли с небрежно любопитство, по

лицето му се показа усмивка, която не можеше да заличи бледността му, но той започваше нова игра. Свил презрително въздебелите си устни, той побутна писмото настрана и дигна към Самуила безсрамно засмени очи:
— Е, що... Писах му, за да го примамя насам още еднаж, та да хванем тоя път и него самия.
Самуил се придръпна от непреодолима погнуса. Арон и сам виждаше, че играта му беше плитка. И може би за пръв път падна от лицето му всякаква маска. Той се изправи на нозе, да защитава живота си с всички сили, но и сега не се решаваше да излезе иззад масата, колкото и безполезен да беше тоя негов последен заслон.
— Кой се е осмелил да отвори това писмо! — развика се той яростно, ала гласът му ту гърмеше страшен в широката зала, ту се давеше в сълзи, ту изтъняваше до отчаян, жалък писък:
— Самуиле, ще заповядам да те вържат, ще те хвърля в подземието и никой няма да те види вече... Ти не си ми брат, няма милост в сърцето ти! Майка ми е родила змия! И тия в Средец, които са ме предали, ще ги избеся до един, на кол ще ги набия!
Самуил му направи знак да млъкне и той млъкна задъхан, изцъклил очи, в които блесна смътна, колеблива надежда. Но Самуил нищо не каза, а удари три пъти с меча си по каменния под. Влезе войводата Белота. Самуил му кимна, войводата разви друг един свитък и започна да чете с равен, напевен глас. Това беше смъртната присъда над Арона Мокри и Арон чу всичко, що бе правил от години, дори това, което бе мислил да прави, чу още едни път за срамните си връзк с ромейския император, когото викаше за съюз срещу родния си брат. И не можеше да отрече нищо от това, което чу. После Белота прочете едно след друго имената на всички, които бяха подписали смъртната присъда. Арон чу името на своя брат и на всички първи люде в Средец, имената също на неколцина между тях, които бяха му се клели във вярност и които бяха останали неоткрити. Подписали бяха и те тая смъртна присъда.
Арон затвори очи и за няколко мига потъна в пълен мрак, премалял, загубил съзнание. Когато се съвзе отново, видя се приведен над масата, стиснал с две ръце краищата й. Простена

тихо той и това беше последната му молба, последна някаква надежда за спасение:
— И децата ми... Но те... нищо не са... Аз изгорих на клада ромейския владика... Брате...
Сега Арон Мокри не се преструваше. Той изправи глава да погледне брата си, но в залата нямаше вече никой. Наведе се отново над масата и видя оставен там къс, остър нож. Тоя нож беше последната братска милост на Самуила към предателя.
— Не, не! Не искам да умра! — извика с нечовешки глас Арон, бутна с две ръце масата и се хвърли към вра

тата на залата, дръпна я широко, но там, пред вратата, стояха двама необикновено едри войници с извадени мечове, препасани с червени пояси. Зад тях бе застанал и Белота. Насреща, през широкото преддверие, се виждаше каменната стълба за горния кат на двореца; там, по средата на стълбата, бе застанала Варвара Аронова, обхванала с ръце двете си по-малки деца, а трето едно, по-голямо, се бе притиснало до нея. Арон я видя през главите и раменатa на палачите си, видя трите си деца. Нов отчаян вик се разнесе сякаш из целия дворец:
— Варваро!...
Войниците избутаха Арона навътре в залата...
В същото време Самуил стоеше пред входа на палата в предния двор. Радой бе му довел коня и великият войвода държеше юздата, готов да се метне на седлото. Малко встрани стоеше и слугата с коня си, а по-нататък дворът беше пълен със спешени конници, всеки до своя кон. Изеднаж някъде откъм вътрешността на палата се надигна глух, проточен стон и Самуил притисна лице към гривата на коня си. Той чу и позна предсмъртния вик на Варвара Аронова. В следващия миг той се сети за войниците, които го гледаха отсреща, и се дръпна от коня.
Не след дълго от палата излезе Деян Белота, спря се пред Самуила и ясно изрече:
— Комит Арон Мокри е мъртъв. Също и челядта му, според присъдата.
Самуил едва-едва притвори очи н попита:
— Той... сам ли?
— Не — отговори войводата. — Умря под мечовете на палачите.

Самуил се метна на коня си и, седнал на седлото, каза:
— Нека останат тук петдесет войници, да предадат на огъня тоя прокълнат дом.
Той смушка коня и се втурна през разтворената порта на крепостта. След него затропотиха и конете на дружината му.

Самуил Мокри се върна пак в Средец. Нужно беше да се прогласи нов комит на Средецката област, също и на Струмишката. Писа се също писмо до царя и се изпрати с нарочни люде. Като се извърши всичко и докрай, което беше нужно, за да тури ред в тия две области, Самуил напусна Средец. След него тропотеше с коня си само Радой - слугата му. Ден след ден те отминаха и Перник, и Велбъжд, н Скопие, и Прилеп, и Обител. Спираха се само колкото да се нахранят, да сменят конете, да прекарат късата лятна нощ. И говореха само което беше най-нужно; умълчал се бе и Радой. Умълчал се бе тоя път слугата, но още като тръгнаха от Средец и надалеч по пътя Самуил усещаше, че той все искаше да се приближи повече, да му каже нещо по-важно. Най-после Радой се реши. Избърза, докато се изкачваха по завоите на Бабуна, конете им почти се изравниха и той подзе изтихо, приведен към господаря си:
— Те двамата са по-побягнали към Охрид... Ка-казаха ми... видели са ги нататък...
Самуил мълчаливо кимна. Радой му говореше за двете побягнали момчета. Той искаше да облекчи сърцето па своя господар. Когато стигнаха оттатък Обител, тъкмо където пътят се разделяше за Охрид и за Преспа, Самуил Мокри спря коня и каза на слугата:
— Ти върви в Охрид. Кажи иа ония двамата да не се боят. Проля се кръв и тя стига. Тръгвай!
И самият той подкара бързо за Преспа. Подкара своя кон и Радой, но все извръщаше глава към Самуила, който препускаше по другия път:
— Тичай, го-господарче... Чака те тя там, в Преспа... Тичай да сложиш глава на коляното й. Всеки от нас тъй... иска да има по едно такова ко-коляно. Тичай, пътниче, да си починеш. Докато тръгнеш отново...

КРАЙ НА КНИГА ПЪРВА